

2016 / 1 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI

ISSN 1305-5992

Türkîyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 24 Bahar 2016

ISSN 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 24 Bahar 2016

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Kurucusu: Prof.Dr. M. Cihat ÖZÖNDER

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Yunus KOÇ

Editörler

Yunus KOÇ, Cahit GELEKÇİ

İngilizce Editör

Alev KARADUMAN

Yayın Kurulu

Sema ASLAN DEMİR, Mikail CENGİZ, Meltem EKTİ,
Bülent GÜL, Tufan GÜNDÜZ, Çiğdem KARACAOĞLAN, Evgenia KERMELİ,
Meral KOÇAK, Serhat KÜÇÜK, M. Fatih MÜDERRİSOĞLU, Tevfik Orçun ÖZGÜN,
Arif SARIÇOBAN, Nermin ŞAMAN DOĞAN, Nazmiye TOPÇU TECELLİ,
Fatma TÜRKYILMAZ, S. Dilek YALÇIN ÇELİK, Gülhan YAMAN

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ISSN: 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları dergisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü himayesinde yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayımlanan **hakemli, yerel ve süreli** bir dergidir.

Türkiyat Araştırmaları dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, MLA tarafından taranmakta ve EBSCO tarafından dizinlenmektedir.

Türkiyat Araştırmaları dergisinde yayımlanan yazılarda ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, iki alan uzmanının yayımlanabilir onayından sonra Yayın Kurulunun son kararı ile yayımlanır. Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Kapak Tasarımı

Serdar SAĞLAM, Şeref ULUOCAK

Teknik Editör

Çiğdem KARACAOĞLAN

İdare Yeri

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 06532 Beytepe / ANKARA

Tel: +90 (312) 297 71 82 - 297 67 71 / Belgeç: +90 (312) 297 71 71

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

HÜTAD Genel Ağ Sayfası: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Basımcı

Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi 06100, Sıhhiye / ANKARA

Tel: +90 (312) 310 97 90

Yayın Tarihi

12.08.2016

Danışma Kurulu

AKARPINAR, Yrd.Doç.Dr. Bahar (Hacettepe Ü.)

AKILLI, Yrd.Doç.Dr. Sinan (Hacettepe Ü.)

AKSOY, Doç.Dr. Erdal (Gazi Ü.)

ASKER, Prof.Dr. Ramiz (Bakü Devlet Ü.)

ATA, Doç.Dr. Bahri (Gazi Ü.)

ATABEY, Yrd.Doç.Dr. İbrahim (Gazi Ü.)

AY, Doç.Dr. Resul (Hacettepe Ü.)

BAŞTÜRK, Prof.Dr. Mehmet (Balıkesir Ü.)

BEŞİRLİ, Prof.Dr. Hayati (Gazi Ü.)

BLÄSING, Prof.Dr. Uwe (Leiden Ü.)

CELEPOĞLU, Dr. Ayşegül (Hacettepe Ü.)

ÇAĞLAR, Prof.Dr. Ali (Hacettepe Ü.)

ÇOBANOĞLU, Prof.Dr. Özkul (Hacettepe Ü.)

DEVELİ, Prof.Dr. Hayati (İstanbul Ü.)

DOĞAN, Prof.Dr. Âbide (Hacettepe Ü.)

EFEĞİL, Prof.Dr. Ertan (Sakarya Ü.)

EKER, Prof.Dr. Süer (Başkent Ü.)

EKREM, Doç.Dr. Erkin (Hacettepe Ü.)

EKTİ, Yrd.Doç.Dr. Meltem (Hacettepe Ü.)

EMİROĞLU, Doç.Dr. Öztürk (Varşova Ü.)

ERDAL, Prof.Dr. Marcel (Freie Ü.)

EROL, Prof.Dr. Burçin (Hacettepe Ü.)

GELEKÇİ, Prof.Dr. Cahit (Hacettepe Ü.)

GÖRGÜN BARAN, Prof.Dr. Aylin (Hacettepe Ü.)

GÜL, Doç.Dr. Bülent (Hacettepe Ü.)

GÜNGÖR ERGAN, Prof.Dr. Nevin (Hacettepe Ü.)

HAFIZ, Prof.Dr. Nimetullah (Pristine Ü.)

HORATA, Prof.Dr. Osman (Hacettepe Ü.)

HUNKAN, Doç.Dr. Soner (Trakya Ü.)

İBRAYEV, Prof.Dr. Şakir (Kökşetav Ü.)

İSBİR, Prof.Dr. Eyüp G. (TODAIÉ)

KAÇALIN, Prof.Dr. Mustafa S. (Marmara Ü.)

KADERLİ, Yrd.Doç.Dr. Zehra (Hacettepe Ü.)

KARADUMAN, Yrd.Doç.Dr. Alev (Hacettepe Ü.)

KARASOY, Prof.Dr. Yakup (Gazi Ü.)

KARLUK, Prof.Dr. Abdureşit C. (Merkezi Milliyetler Ü.)

KAYA, Prof.Dr. Mümtaz (Hacettepe Ü.)

KAYA, Prof.Dr. Önal (Ankara Ü.)

KOÇ, Prof.Dr. Yunus (Hacettepe Ü.)

KURIBAYASHI, Doç.Dr. Yuu (Okayama Ü.)

KUTLAR OĞUZ, Prof.Dr. Fatma S. (Hacettepe Ü.)

MEDER, Prof.Dr. Mehmet Fatih (Pamukkale Ü.)

MİŞKİNİENE, Doç.Dr. Galina (Vilnius Ü.)

MÜDERRİSOĞLU, Yrd.Doç.Dr. M. Fatih (Hacettepe Ü.)

NAZIR, Doç.Dr. Bayram (Gümüşhane Ü.)

ÖZ, Prof.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)

ÖZARSLAN, Prof.Dr. Metin (Hacettepe Ü.)

ÖZDEMİR, Prof.Dr. M. Çağatay (Gazi Ü.)

ÖZDEN, Prof.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)

ÖZKAN, Prof.Dr. Nevzat (Erciyes Ü.)

PROCHAZKA EISL, Prof.Dr. Gisela (Viyana Ü.)

REICHL, Ord.Prof.Dr. Karl (Bonn Ü.)

SAĞLAM, Doç.Dr. Serdar (Gazi Ü.)

SAKALLI, Doç.Dr. Cemal (Mersin Ü.)

SARIÇOBAN, Doç.Dr. Arif (Hacettepe Ü.)

SEZER ARIĞ, Prof.Dr. Ayten (Hacettepe Ü.)

ŞAHİN KÜTÜK, Doç.Dr. Birsen (Hacettepe Ü.)

ŞAMAN DOĞAN, Prof.Dr. Nermin (Hacettepe Ü.)

TAŞKIRAN, Prof.Dr. Cemalettin (Gazi Ü.)

TUNA, Prof.Dr. Korkut (İstanbul Ü.)

TÜRKYILMAZ, Dr. Fatma (Hacettepe Ü.)

UNAN, Prof.Dr. Fahri (Manas Ü.)

UMUNÇ, Prof.Dr. Himmet (Başkent Ü.)

ÜREKLİ, Prof.Dr. Bayram (Selçuk Ü.)

YALÇIN ÇELİK, Prof.Dr. S. Dilek (Hacettepe Ü.)

YAZAR, Yrd.Doç.Dr. Turgay (Cumhuriyet Ü.)

YERELİ, Prof.Dr. Ahmet Burçin (Hacettepe Ü.)

YEŞİL, Doç.Dr. Fatih (Hacettepe Ü.)

YILDIZ, Prof.Dr. Musa (Gazi Ü.)

YÜCEL, Yrd.Doç.Dr. İdris (Hacettepe Ü.)

ZAJAC, Doç.Dr. Grazyna (Krakov Ü.)

ZEKİYEV, Prof.Dr. Mirfatih (Tataristan Bilimler Akademisi)

ZENGİN, Prof.Dr. Dursun (Ankara Ü.)

WARD, Dr. Jason (Hacettepe Ü.)

Yazarlar

AKILLI, Sinan, Yrd.Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü.

AKSOY, Erdal, Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

AKTAŞ YASA, Azize, Yrd.Doç.Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Bölümü.

ÇOLAK, Melek, Prof.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

ERKAN, Serdar, Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü.

GÖNCÜOĞLU, Mehmet Önder, Yrd.Doç.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.

KARADUMAN, Alev, Yrd.Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü.

KOBAN KOÇ, Didem, Yrd.Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı.

KOÇAK, Selen, Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

OKYAYUZ, Ayşe Şirin, Yrd.Doç.Dr., Bilkent Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü.

SATILMIŞ, Yunus, Arş.Gör., Kara Harp Okulu, Askeri Bilimler Bölümü.

ŞAMAN DOĞAN, Nermin, Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

TÖSTEN, Rasim, Yrd.Doç.Dr., Siirt Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu.

UZMAN, Nasrullah, Yrd.Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

YILDIRIM, Seyfi, Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

YILMAZ, Onur, Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Türkiyat Araştırmaları

Yıl: 13, Sayı: 24, Bahar 2016

İÇİNDEKİLER

Sinan Akıllı

Secrets Hidden in the Mirage: The Cinematic Constructions of
Lawrence of Arabia in the Turkish Mind
Serapta Saklı Sırlar: Arabistanlı Lawrence'ın Türk Hayalgücündeki
Sinematik Yapılandırılmaları.....7

Erdal Aksoy

1919-1955 Yılları Arasında Türkiye'nin Nüfus Yapısı ve Uygulanan Nüfus Politikaları
Turkey's Population Structure and Policies after World War I (1919-1955).....27

Azize Aktaş Yasa

Seben Geleneksel Konut Mimarisi Üzerine Bazı Gözlemler
An Analysis of the Seben Conventional Architecture45

Melek Çolak

II. Abdülhamid Dönemine Ait Macarca Bir Eser: “*A Muszka İrtóháború Titkai*”
Moskof Ímha Savaşının Sırları
A Hungarian Work Belonging to the Era of Abdulhamid II:
“*A Muszka İrtóháború Titkai*” *The Secrets of Muscovy Extermination War*.....71

Serdar Erkan

Kültürel Miras ve Müzik: Türkiye’de Müzik Arşivi Sorunsalı ve
Dünyada Müzikal Miras Yönelimleri
Cultural Heritage and Music: Problem of Musical Archive in
Turkey and Tendencies of Musical Heritage in the World91

Mehmet Önder Göncüoğlu

A New Imperial Order: The European Reconstruction of the
Orient in the Late Nineteenth Century and the Role of the British Periodicals
Yeni Emperyal Düzen: Geç On Dokuzuncu Yüzyılda Avrupa'nın
Doğuyu Yeniden İnşası ve İngiliz Dergilerinin Rolü111

Alev Karaduman

Çanakkale Savaşı Öncesinde ve Sonrasında Anzakların Savaşa ve Türklere Yaklaşımı
The Anzac's Attitude towards the Turks before and after Gallipoli Campaign141

Didem Koban Koç

Attitudes towards Oral Code-Switching Among Turkish-English
Bilingual Speakers in New York City
New York'ta Yaşayan Türkçe-İngilizce İkidilli Yetişkinlerin
Dil Değiştirmelerine Yönelik Tutumları.....151

Selen Koçak

Türkiye'den Almanya'ya İşçi Göçünün Türk Sinemasına Yansıması
Reflection of Labor Migration from Turkey to Germany on Turkish Cinema.....173

Ayşe Şirin Okyayuz

Türkçeden İngilizceye Şiir Çevirisi: Orhan Veli Kanık ve Şair-Çevirmenleri
The Translation of Poetry from English into Turkish:

Orhan Veli Kanık and His Poet-Translators193

Nermin Şaman Doğan

Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus Döneminde (1211-1220)

Baniler ve İmar Faaliyetleri

Donors and Building Activities in the Era of

Sultan of Anatolian Seljuk İzzeddin Keykavus I. (1211- 1220)219

Nasrullah Uzman, Rasim Tösten

Suriyeli Akademisyenlerin Bakış Açısından Türkiye-Suriye

İlişkileri ve Sığınmacılar Meselesi

Turkey-Syria Relations and the Issue of Refugees from the

Perspective of the Syrian Academicians251

Seyfi Yıldırım

Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç ve

Göç Politikaları (1921-1960)

Migration and Policies of Migration within the Framework of

Population Policies during the Republican Era.....273

Onur Yılmaz

Almanya'daki Başarılı Entegrasyon Örnekleri - Rol Model Olarak Türkler

Faces of Successful Integration in Germany - Turks as a Role Model303

TANITMA VE DEĞERLENDİRMELER

Yunus Satılmış

Askerî Devrim, Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler: 1500-1800321

Yayın İlkeleri.....327

Editorial Principles331

SECRETS HIDDEN IN THE MIRAGE: THE CINEMATIC CONSTRUCTIONS OF LAWRENCE OF ARABIA IN THE TURKISH MIND¹

Sinan AKILLI

Abstract: Recent scholarly debates on British imperial historiography that call for an interdisciplinary study of “inter-imperial influences” in terms of their cultural and artistic expressions have strong implications for the field of adaptation studies. As an attempt to scrutinize the film adaptations of some specific “inter-imperial” historiographic material and literary non-fiction with historical value, this article offers readings of T.E. Lawrence’s *Seven Pillars of Wisdom: A Triumph* (1926) that is his autobiographical account of the Arab revolt during World War I, Turkish director Lütfi Ömer Akad’s film *İngiliz Kemal Lawrens’e Karşı* (1952), and David Lean’s film *Lawrence of Arabia* (1962). Illustrating how negatively the legend of Lawrence of Arabia was constructed in the Turkish public imagination mainly through domestic and foreign film productions, and in complete disregard for the sympathy T.E. Lawrence felt for the nationalist Turks which he expressed in his own account of the Arab Revolt, the article proposes that the study of the selected texts provides an insight into the possible socio-cultural consequences of audiences encountering adaptations that chronologically precede their source texts in terms of their availability.

Key words: T.E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom: A Triumph* (1926), *İngiliz Kemal Lawrens’e Karşı* (1952), *Lawrence of Arabia* (1962), cinematic narrative, non-fictional narrative, adaptation studies, historiography.

Serapta Saklı Sırlar: Arabistanlı Lawrence’ın Türk Hayalgücündeki Sinematik Yapılandırılmaları

Özet: Britanya İmparatorluğu tarihi yazınına ilişkin olarak, disiplinlerarası bir tarzda “imparatorluklar-arası etkilerin” kültürel ve sanatsal yansımaları bağlamında çalışmalar yapılması çağrısında bulunan ve yakın zamanda gündeme gelen akademik tartışmaların uyarılma çalışmaları alanı için de güçlü çağrışımları bulunmaktadır. “İmparatorluklar-arasılık” bağlamında tarih yazınına ilişkin materyal teşkil eden ve kurgusal olmayan edebiyat eseri olarak tarihsel değeri bulunan seçilmiş bir eserin film uyarlamalarının incelenmesini amaçlayan bu makalede, T.E. Lawrence’ın Birinci Dünya Savaşı’nda yaşanan Arap İsyanı’nı anlattığı otobiyografik eseri *Seven Pillars of Wisdom: A Triumph* (1926), Türk direktör Lütfi Ömer Akad’ın *İngiliz Kemal Lawrens’e Karşı* (1952) adlı filmi ve David Lean’in *Lawrence of Arabia* (1962) adlı film yapımı

¹ Some parts of this article were presented under the title “The Author as Mirage: Polyphony, Multiple Authorship and Mythification in *Lawrence of Arabia*” at the 7th Annual Association of Adaptation Studies Conference: “Visible and Invisible Authorships” held in York, UK by the Association of Adaptation Studies and the University of York, September 27-28, 2012.

incelenmektedir. Arabistanlı Lawrence efsanesinin Türk toplumunun hayalgücünde nasıl esas olarak yerli ve yabancı film yapımları yoluyla ve T.E. Lawrence'ın kendisinin Arap İsyanı'na ilişkin eserinde de ifade ettiği Türk milliyetçilerine karşı duyduğu sempatiyi tamamen yok sayarak olumsuz bir şekilde yapılandırılmış olduğunun örnekendirildiği bu makalede, seçilen bu eserlerin incelenmesinin okuyucu/izleyici kitlelerinin uyarlama metinleri ile bu uyarlamaların kaynak metinlerinden kronolojik olarak daha önce karşılaşmış oldukları durumların muhtemel sosyo-kültürel sonuçları hakkında bir bakış açısı sağladığı öne sürülmektedir.

Anahtar kelimeler: T.E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom: A Triumph* (1926), *İngiliz Kemal Lawrens'e Karşı* (1952), *Lawrence of Arabia* (1962), sinematik anlatım, kurgusal olmayan anlatım, uyarlama çalışmaları, tarihçilik.

Recently, British imperial historian John MacKenzie dwelled on a specific challenge for British imperial historiography which has been running since the 1960s along the two strands of “the history of empire as a whole” and “the many histories of individual territories and regions of that empire” (2015, p. 100). As MacKenzie observed, this two-stranded writing of imperial history resulted in its separation at times from its own components such as “reciprocal effects” and “inter-imperial influences among empires” and also in the study of British imperial history “in isolation” (2015, p. 100). The challenge, according to him, is to “combine the view from above with that from below” (2015, p. 104), and “making connections across centuries and continents, as well as among disciplines, and theoretical and analytical positions” (2015, p. 106), which would also include writing “a cultural history of the British Empire [that] has never been written” (2015, p. 113). According to MacKenzie again, this particular history, when written, “should also deal with the material remains of empire, as well as in the visual, the musical, the arts in general, and the intellectual” (2015, p. 114). In his conclusion, MacKenzie asserted that a new history of empire should be accounting for, among other things, “a myriad of local consequences”, “comparative insights” and a reversed-gaze, which again can only be achieved by breaking down the boundaries among academic disciplines (2015, p. 116). These conclusions obviously have implications for adaptation studies, especially in the context of the study of film adaptations of historiographic material and literary non-fiction with historical value. Aligned with MacKenzie's reflections and as an attempt to pursue their implications for adaptation studies, this article focuses on an episode in British imperial history at its confluence with another imperial history (i.e. that of the Ottoman Empire) and on the long-lasting local consequences of this “inter-imperial influence” in the form of the cultural and cinematic constructions of a British imperial *agent* in the contemporary Turkish public imagination. Besides being a legend that is an outcome of British imperial history in the Middle East, which in turn has an enduring cultural impact on the peoples of the former Ottoman Empire, the

peculiar way in which the legend of Lawrence of Arabia was constructed in Turkey offers an insight into the possible socio-cultural consequences of audiences encountering adaptations that chronologically precede their source texts in terms of their availability. In the case of Lawrence of Arabia, the consequence was the creation of a biased, under-informed and unfair image of T.E. Lawrence among the Turkish public; a situation especially interesting given Lawrence's sympathetic attitude towards the nationalist Turks as he expressed it in *Seven Pillars of Wisdom* (1926) and as they found resonance, though not as visibly, in David Lean's film *Lawrence of Arabia* (1962).

Lawrence of Arabia in the Turkish Mind

In the Turkish cultural memory, the name Lawrence of Arabia is the epitome of a foreign spy, the detestable agent of a wicked foreign power, who is also a hater of the Turkish people and nation. So much so that even today his name is frequently mentioned by Turkish politicians in similes when they complain about external, and even internal, entities that allegedly undermine Turkish interests while under cover. The reference in these statements is obviously to the role which the British Army officer Thomas Edward Lawrence, affiliated with the Arab Bureau in Cairo, played in the Arab Revolt of 1916 against the Ottoman government by organizing and leading the native insurgency in Arabia. The name Lawrence of Arabia is quite familiar for the Turkish public and the references by politicians are understood immediately. Almost after every dropping of his name by politicians, columnists of at least a couple of national newspapers take the opportunity to publish brief biographies and pictures of Lawrence of Arabia. These accounts introduce T.E. Lawrence first and foremost as a British spy, some also just mentioning in a phrase or two his career in archaeology and his official position in the British Army. The commentaries in these newspaper articles are usually also dominated by remarks about his alleged sado-masochistic tendencies, his latent homosexuality, his unreliability as a writer, and how he achieved undeserved fame and became a false legend. In other words, the knowledge about Lawrence of Arabia among the Turkish public is based on *stories*, stereotyping remarks by politicians, and whatever newspaper columnists know and prefer to write about him for the sake of sensationalism. In that sense, to the Turkish mind, Lawrence of Arabia is nothing more than a discursively constructed and sustained symbol of foreign evil. However, there is an irony in this situation: what would have normally been the most influential sources of the knowledge about T.E. Lawrence, namely his autobiographical account of the Arab Revolt *Seven Pillars of Wisdom* and the historical documents in the archives seem to suggest a significantly different T.E. Lawrence in terms of his attitude towards the Turks. Nonetheless, the construction of the image of Lawrence of Arabia in Turkish public imagination has relied on fiction rather than fact.

David Lean's *Lawrence of Arabia* – which is arguably the most influential source of the legend of Lawrence of Arabia, perhaps seconded only by the American journalist Lowell Thomas's famous slide show of the “romanticized” photographs and video clips of Lawrence seen by more than four million people in New York and London between 1919 and 1920 (Lowell Thomas) – and *Seven Pillars of Wisdom* were not accessible to the Turkish public for a very long time after their respective releases. When Lean's epic narrative was first released, the film was immediately banned from screening in Turkey by the state censorship authority on the grounds that it had scenes insulting and offending the Turkish nation. After being blacklisted for about thirty years, the film was shown in Turkey for the first time, though to a limited audience, on 6 April 1990 at the 9th İstanbul Film Festival's ‘Banned Scenes’ session (Yasak Görüntüler). About a year after the first screening, the larger Turkish public saw the film for the first time on 3 April 1991 on Star TV, Turkey's first privately-owned television channel (Olaylı Film). The first Turkish translation of *Seven Pillars of Wisdom*, upon which Lean's film was mostly based, however, was published as late as 2001. Intriguingly enough, the implication of this is that the larger Turkish public came to know about Lawrence of Arabia first through a cinematic adaptation essentially based on T.E. Lawrence's autobiographical account, but also artistically and ideologically constructed by the screenwriters of the film. Technically speaking, then, the non-fictional writings of the real historical character, that is the most influential source text of the film adaptation, became available to Turkish reading audiences exactly a decade after the cinematic narrative. In this way, the adaptation became the source text by preceding the source text, and fiction became fact by coming out before the non-fictional text, an order clearly observed in the cover illustration of the 2001 Turkish translation of *Seven Pillars of Wisdom*, *Bilgeliğin Yedi Sütunu* in Turkish, which depicted images of Lawrence (actor Peter O'Toole) from Lean's film.

As a matter of fact, the construction of the image of Lawrence of Arabia in the Turkish public imagination had an even earlier cinematic source, a domestic one which was arguably the text responsible for the mental construction and reinforcement of the evil British spy image of T.E. Lawrence. The 1952 black and white Turkish film *İngiliz Kemal Lawrens'e Karşı*, which would translate as “English Kemal against Lawrence” directed by Lütfi Ömer Akad seems to have capitalized on the patriotic socio-cultural atmosphere during the Korean War of 1950-53, to which Turkey sent troops as part of the United Nations forces, and glorified the Turkish patriot hero of his film İngiliz Kemal by pitting him against Lawrence of Arabia in the diegetic context of the occupation of İstanbul by British forces following the Armistice of Mudros of 1918. The plot of Akad's film is based on the rivalry between a woman agent of the French intelligence, the Turkish nationalist spy Esad Bey whose other name is İngiliz

Kemal, and Major Ward of the British Army (see Figure 1), who is eventually revealed to be Lawrence of Arabia deployed in İstanbul to collect intelligence about the designs of the French, *allies* of the British Empire, in southeastern Anatolia, the activities of Turkish nationalists following the lead of Mustafa Kemal, as well as to indirectly command the Greek invasion of western Anatolia (see Figure 2) to balance a possible occupation of the southeast by the French forces.

Figure 1. Major Ward at the British Army Headquarters in İstanbul, with his Britishness emphasized by the double Union Jacks in the background (*İngiliz Kemal*).

Figure 2. Major Ward at the headquarters of Greek forces. The Greek flag and the map of Turkey in the background depicting him as an agent of the British-sponsored invasion of Turkey by the “evil” Greek (*İngiliz Kemal*).

Acted by Ayhan Işık, the famous beau of Turkish cinema in the 1950s, the Turkish spy İngiliz Kemal, is based, as explained by Laurence Raw, on the real historical figure Ahmet Esat Tomruk, “a British-educated spy who passed vital information about Allied plans on to Mustafa Kemal Atatürk – which proved vital in the subsequent campaign to expel all occupying forces from Turkish territory” (2005, p. 253). As Raw pointed out, after the publication of Tomruk’s

autobiography in 1946, he had become “a popular cultural icon – a Turkish version of James Bond” (2005, p. 253), and therefore the natural counterforce against the foreign spy. In accordance with the life of Tomruk, in Akad’s film *İngiliz Kemal* who is revealed to have spent his childhood and part of his later life in England, first penetrates into the British Headquarters in İstanbul working as an informer for Major Ward, while at the same time leaking information from the British Headquarters to the secret Turkish nationalist group in İstanbul. Given this scenario, it can be contended that the film played upon the patriotic sentiments of the Turkish audience in whose memory the anger for the Greek occupation of Anatolia was still fresh, not to mention the revival of Turkish patriotism in the context of the Korean War, Ahmet Esat Tomruk’s iconic status, and Ayhan Işık’s popularity as an actor in the Turkey of 1950s. More importantly, however, Lawrence’s role in this scenario, which has nothing to do with the historical facts of the British occupation of İstanbul, has created an image of Lawrence that is completely antagonistic to Turkish national consciousness. Not surprisingly, in a climactic scene in Akad’s film, Major Ward discloses his true identity to İngiliz Kemal as Lawrence, “the uncrowned king of Arabia” and “the arch spy of the Empire” thereby defining Lawrence of Arabia for the Turkish public in all the possible negative lights as the evil spy of the British Empire.

On the other hand, there is again a bitter irony in Akad’s film too, because the real arch spy in the film is İngiliz Kemal who is in fact in the role of a double agent, seemingly collaborating with Ward in the latter’s efforts to capture the Turkish nationalists but later saving the prisoners from execution in disguise of a lieutenant of the British Army. The character who comes out as Lawrence of Arabia, on the other hand, is an officer in full uniform of a formal army, executing the orders he receives from his superiors, the only cover or disguise on him being his name. In this respect, the film’s construction of the moral implications of spying seems to have double standards, even though the Turkish spy is morally justified in the eyes of the Turkish audience for working against an army of occupation invading his homeland: the spying of İngiliz Kemal is applauded and celebrated, but the acts of an army officer, who is simply executing orders, are received as the acts of the foreign, British evil. In fact, T.E. Lawrence’s official post in the British Army seems to have always been deliberately ignored in the perception of Lawrence of Arabia as a character by the Turkish public. After all, how could one be defined as a spy and be acknowledged as an officer in uniform deployed to collect military intelligence? Nonetheless, released ten years after Akad’s film, David Lean’s biopic, even though it remained banned from Turkish eyes for about 30 years, was to define the legend once and for all, but for the preconditioned Turkish perception, to affirm the hatred the fictional Lawrence felt for the Turks. As such, Lean’s film may be said to have buried deeper into the sand one *secret* about the real T.E.

Lawrence, a fact that has been invisible in the mirage created by the fictional cinematic narratives up to this day: the sympathy he felt for the Turks of Anatolia and his indirect collaboration with the Turkish nationalists who rallied around Mustafa Kemal and fought against a common enemy, the Ottoman government in İstanbul.

David Lean's *Lawrence of Arabia* as Mirage

In April 1960, reporting his observations of the desert terrain in Jordan where he was planning to shoot his next film, director David Lean sent a letter to Michael Wilson, the project's first screenwriter, and described the setting as follows: 'The mirage on the flats is very strong and it is impossible to tell the nature of distant objects. [...] You certainly can't tell a camel from a goat or a horse. If a walking man sits down on his haunches he disappears into the lake and you can't see him at all' (Dmohowski, 2012, p. 63). In describing this fascinating natural phenomenon, Lean was also plotting in his mind one of the signature scenes of the upcoming *Lawrence of Arabia*, in which Sherif Ali (Omar Sherif) approaches the well at which Lawrence and his Bedouin guide stop to refresh (see Figure 3).

Figure 3. David Lean's use of the optical effects in the desert to play upon the mirage metaphor in the film (*Lawrence of Arabia*).

More than half a century after its premiere, Lean's film is still considered as one of the most influential productions in film history, making the headlines most recently on 10 July 2015 with the passing away of Omar Sherif who was remembered as 'Lawrence of Arabia star' (Omar Sherif), just like Peter O'Toole's passing away on 15 December 2013 was given in the media almost as the death of Lawrence of Arabia himself. One of the reasons for this long-lasting influence of the film, of course besides its brilliant cinematography, is probably the fact that it carried Lowell Thomas's Anglo-American narrative of Lawrence of Arabia, which had been already well-known on both sides of the

Atlantic by the 1960s, into the order of legend by embodying the central source in that legend.

Both T.E. Lawrence's *Seven Pillars of Wisdom* and David Lean's *Lawrence of Arabia* are polyvalent texts accommodating multiple consciousnesses, an aspect of these works that has been overlooked so far. Even up until our decade, innumerable critical readings of both works employing monological perspectives tended to dig for the single consciousness either of an imperialist/Orientalist British hero or of an anti-imperialist scholar who had *gone native* or was torn between his allegiance to both Britain and Arabia. Some others chose to trace the more marginal consciousnesses such as that of the self-aggrandizing liar, the masochist or the homosexual, aspects of the myth that are more commonly exploited by Turkish newspaper columnists for reasons explained previously. Such multiplicity of images is in fact a definitive quality of the legend of Lawrence of Arabia. After all, as Alexander Macfie states, Lawrence was "capable of being represented variously as a modern romantic hero, an inveterate dreamer, a great writer, an anti-imperialist, a surrogate woman and even a god" (2007, p. 77). Accordingly, in the two early scenes of *Lawrence of Arabia* set in and outside of St. Paul's Cathedral after T.E. Lawrence's funeral, the polyvalence of the legend of Lawrence of Arabia is expressed through the dialog of the characters who reflect that "He was the most extraordinary man" but cannot be sure if "he really deserve[s] a place in [St. Paul's]," or that "He was a poet, a scholar, and a mighty warrior" but "also the most shameless exhibitionist since Barnum and Bailey". However, Macfie's comment seems to be based on a study of several individual texts which represent Lawrence as those figures in isolation from one another. In contrast to such monological perspectives, I argue that, as polyvalent texts, T.E. Lawrence's autobiography and Lean's film adaptation accommodate these multiple images all at the same time, and embed them in the metaphor of the mirage, which, however, blurs the narrative embodiments of these images.

As a matter of fact, the entire legend of Lawrence of Arabia itself can be described as a mirage. In the first place, Thomas Edward Lawrence, to use his longest-lasting full name (the other names he used were John Hume Ross and T.E. Shaw), seems to be one of those rare people in history about whom so much has been said, written and produced, but who remain unknown or indefinite nonetheless. During and after his lifetime he was so much visible in various media that eventually the real T.E. Lawrence became invisible. Therefore, the blurring of material figure, as suggested in David Lean's description of the mirage in his letter to Michael Wilson, was very well fitting for a biopic which was about a man who was described by one of the most-cited of his many biographers as "this strange creature who combined in a single character enough complexities and contradictions for a thousand other men"

(Nutting, 1961, p. 237). It follows that the film's play with the phenomenon of mirage is not simply restricted to the effects used in the scene showing Sherif Ali's approach in the desert. In the same scene, after seeing the silhouette in the distance Lawrence utters the question "Turks?" to ask his guide if it is a Turk who is approaching, to which his guide replies "Bedu". This monosyllabic dialog is very significant, because it immediately creates an understanding of the diegetic world of the entire film, which is set during the Arab Revolt of 1916 against the Ottoman Empire, as being mirage-like in which even supposedly clear binary oppositions like friend/enemy are indistinct. This also means that in this diegetic world, anyone can be everyone and vice versa. In other words, with this scene the film metaphorically asserts its capacity to represent multiple images and consciousnesses and definitely fulfills that capacity as the play on mirage permeates the entire film.

The mirage metaphor prevails on Lawrence's *Seven Pillars of Wisdom* and David Lean's *Lawrence of Arabia* to such a degree that both texts explicitly point to this conceptual relationship. For instance, in *Seven Pillars of Wisdom*, while on his way to attack the Turkish fortification at Akaba, Lawrence describes the Nefudh desert as "the great sand desert of Northern Arabia, close by us over there, but invisible through the haze" (1935, p. 216). Lawrence is fascinated by the Nefudh because "Palgrave, the Blunts, and Gertrude Bell amongst the storied travellers had crossed it" (1935, p. 219). But the great desert is not really on their route to Akaba so Lawrence asks to his companions to take a detour: "I begged Auda to bear off a little and let us enter it, and their company: but he growled that men went to the Nefudh only of necessity, when raiding, and that the son of his father did not raid on a tottering, mangy camel" (1935, pp. 219-220). He probably also wanted to see more of the wonderful optical effects of the mirage, which sometimes provides over-visibility and at other times invisibility. For instance, thanks to the "magnification of the mirage" hunting oryx in the desert becomes easier for them (1935, p. 221). At another instance, Lawrence explains how "in the haze and mirage [even] caravan[s] [can] not be seen for two miles" (1935, p. 222); how "the shifting mirage disguise[s] height or distance" (1935, p. 224); and how they can "trust [...] to the mirage" for concealment when attacking railways (1935, p. 337) and for making themselves "invisible" (1935, p. 340). Whatever Lawrence's motivations for wishing to enter the Nefudh are, historically the party does not do so. However, both Michael Wilson and Robert Bolt, as screenwriters, and Lean as the director must have understood the centrality of the mirage metaphor in *Seven Pillars of Wisdom*, because, almost in compensation of Lawrence's disappointment about not entering the Nefud Desert, in the film the crossing of the Nefudh Desert, or the "Sun's Anvil" as it is referred to by Sherif Ali, is presented as one of the most central and most memorable episodes in the film. Both Lawrence and Lean were fascinated with the mirage, but what the Turkish

audiences saw in 1991 in the haze of Lean's film was only the evil British spy who hated the Turks, a perception that had already been shaped by Akad's film about forty years earlier.

The Turks in the Mind of T.E. Lawrence

To return to the discussion of the multiple images wrapped in this mirage metaphor, in this section I will deal with an unacknowledged and neglected image in both texts, namely, the positive Turkish image, presumably considered as being very unlikely at a first glance. For I believe that it is in fact the perceived unlikeliness of the existence, let alone the affirmation, of the Turkish consciousness in the texts in question which comes as the strongest evidence for the polyvalence that characterizes these texts. It must also be noted at this point that the positive Turkish image in *Seven Pillars of Wisdom* is significantly more visible than the one in the film adaptation, as the selection and adaptation of material from the non-fictional source text by the two screenwriters seem to have been influenced by their own left-wing and anti-imperialist political views which would not encourage a more developed treatment of an antagonistic imperial entity such as the Ottoman Empire and its subjects. This selectivity of the screenwriters, combined with the fact that the fictional narrative of the film adaptation was available to the Turkish public long before the account in the non-fictional source text was, is perhaps another important reason for the invisibility of the positive image T.E. Lawrence had of the Turks, especially of the Turkish nationalist factions pursuing a similar goal with the Arab subjects of the Ottoman Empire.

Even though they embodied the major counterforce in the context of the Arab Revolt, both historically and in the texts scrutinized here, the representation of the Turks in these texts has hardly ever been studied. Presumably, their role as the enemy and oppressor of Arabs was so much taken for granted that it seemed out of the question that neither *Seven Pillars of Wisdom* nor *Lawrence of Arabia* would include any affirmation of the Turks' consciousness. Accordingly, what little has so far been written about the representation of the Turks in these texts is a repetition of the monologic approach. Even Steven Caton's "dialectical critique" (1999, p. 5) of the film, which otherwise presents a new and unbiased overall approach, seems to be very superficial in dealing with the representations of the Turks in the film. Caton argues the matter away by stating that "the movie constructs the malevolence of the Turks" whose representations in the film are "more Other than those of the Arabs" (1999, p. 195). With similar arguments, Raw states by implication that in his account of the revolt Lawrence "orientalized the Ottomans" (2005, p. 253) in an effort to avoid Orientalizing the Arabs. While representing a new and original approach that expands the discussion of Orientalism in *Seven Pillars of Wisdom* far beyond what Edward Said (1994, p. 241) set and many others readily followed, these

claims too seem to be neglecting the many instances and even affirmations of the Turkish consciousness in the non-fictional source text that also sieved through into the film adaptation.

In *Seven Pillars of Wisdom*, the Turkish consciousness and thus the Turkish position in the context of the Arab Revolt are affirmed by Lawrence first through the depiction of the Turks as a *civilized* nation with an imperial system, in which ethnic difference was not a barrier for social mobility. Accordingly, so many local leaders of the Arab Revolt were already high-ranking officers in the Turkish political structure and in the Turkish army. “Aziz, the Arab-Circassian ex-colonel in the Turkish Army, now general in the Sherifian Army” is one of the examples (Lawrence, 1934, p. 39). Sherif Hussein’s own son Abdulla, who would be the King of Transjordan in 1921, was “Vice-President *in partibus* of the Turkish Chamber and now Foreign Minister of the rebel Arab State” (Lawrence, 1935, p. 49). In affirmation of the Turkish position, Lawrence even reports expressions of regret on the part of some powerful Arabs, to whom “Turkish government was often not unkind” for the rebellion against Turkish administration and “the coming of a native ruler [Sherif Hussein of Mecca]” (1935, p. 42). The revolt against the Turks had also resulted, as reported by Lawrence and to the regret of urban Arabs populating the towns, in the abolishing of the modern legal code of the Turks and the reinstatement of old systems based on religion which serve the ways and interests of the rural population of Arabia: “what townsmen lost by the abolition of the civil law, the Beduins gained” (1935, p. 42). Lawrence’s narrative continues with the implicit description of the Turkish Empire as having modern institutions which are integrated into the European system. For instance, Sherif Feisal, the leader of the Arab Revolt, is described as follows: “His training in Abdul Hamid’s entourage had made him past-master in diplomacy. His military service with the Turks had given him a working knowledge of tactics. His life in Constantinople and in the Turkish Parliament had made him familiar with European questions and manners” (1935, p. 70). Likewise, in an age when education was seen as the foremost sign of civilization, Sherif Hussein made sure that his sons benefited from a Turkish education, as Lawrence reports: “One instance of his worldly wisdom was the upbringing of his sons. The Sultan had made them live in Constantinople to receive a Turkish education. Sherif Hussein saw to it that the education was general and good. [His sons] they came back to Hejaz as young effendis in European clothes with Turkish manners ...” (1935, p. 72). The reference to European clothes and what it signifies in this remark leads to another point about the representation of the Turks in *Seven Pillars of Wisdom* and *Lawrence of Arabia*.

As explained by Alison Patterson, T.E. Lawrence believed that national identity, and therefore displays of cultural allegiance, is performative in the sense that it

was “a matter of custom and costume as well” (2008, p. 144). Accordingly, the moment of his wearing of the white Arab robes was considered, both by Lawrence himself and by critics, a major milestone in the transformation of a European into an Arab. In his own narrative Lawrence wrote:

Suddenly Feisal asked me if I would wear Arab clothes like his own while in the camp. I should find it better for my own part, since it was a comfortable dress in which to live Arab-fashion as we must do. Besides, the tribesmen would then understand how to take me. [...] If I wore Meccan clothes, they would behave to me as though I were really one of the leaders ... (1935, p. 99).

Besides the practical convenience, the symbolic function of the Arab garment as perceived by Lawrence is to make himself one of the Arabs, and not a European anymore. To achieve that, however, he has to get rid of the khaki uniform which represents Europeanness. By the same token, in this passage Turks are also associated with Europeanness because of their khaki uniforms and in Lean’s film too the Turkish soldiers and officers, being the representatives of the formal army of an empire with an increasingly westernized civilization, are depicted in their regulation khaki uniforms, and not as Orientalized others in robes and turbans.

In support his Orientalization of the Turks argument, Raw has mentioned that in the film *Lawrence of Arabia* Ottomans are “represented as inefficient, ruthless, or perverted,” because, as he believed, *Seven Pillars of Wisdom* itself represented the Turks as such (2005, p. 252). This claim can be partly supported by textual evidence in view of Lawrence’s references to some Turkish officers as being incompetent, especially in diplomacy and military tactics. However, his insults in these terms are not restricted to the Turks, and he uses the same adjectives for British politicians and generals too: “I weighed the English army in my mind, and could not honestly assure myself of them. The men were often gallant fighters, but their generals as often gave away in stupidity what they had gained in ignorance” (1935, p. 346). Moreover, there is textual evidence which suggests that Lawrence describes the military structures in Turkey and England as being similar to each other, and in common contrast to the structure in the Arab Army:

In Turkey the men were, in theory, equally the officers’: body and soul [...] In England the voluntary recruit served as utterly as any Turk, except that the growth of civil decency had taken away from authority the resource of inflicting direct physical pain: but in practice, upon our less obtuse population, the effects of pack-drill or fatigues fell little short of an Oriental system. In the regular Arab Army there was no power of punishment whatever [...] They had no formality of discipline; there was no subordination (1935, p. 464).

As this comparison also suggests, Lawrence perceived of the Turks very much on the same register as he did the British. For him, both Turkey and Britain were imperial powers with modern political structures and technologically advanced and disciplined military orders. Therefore, to claim that Lawrence hated and Orientalized the Turks on the basis of the derogatory words he uses to criticize the Turkish politicians and the Turkish military and its commanding officers would be almost the same thing as claiming that Lawrence was Orientalizing the British. Clearly, T.E. Lawrence did not Orientalize the Turks. In fact, historical and documentary evidence makes visible an entirely different aspect of T.E. Lawrence.

Lawrence of Turkey? Almost...

Textual evidence in *Seven Pillars of Wisdom* and some archival records point to Lawrence's aligning, and even sympathizing, with the Turks of Anatolia, especially with the nationalist movement brewing in the Turkish heartland under the leadership of Mustafa Kemal, as opposed to the pan-Turanian Neo-Ottomanists like "Enver, Talaat and Jemal [Pashas] - who were at once the most ambitious of the Young Turks" (Lawrence, 1935, p. 21) and "descendents of Greeks, Albanians, Circassians, Bulgars, Armenians, Jews - anything but Seljuks or Ottomans" (Lawrence, 1935, p. 28). Lawrence describes the historical period as one in which "Western Europe was just beginning to climb out of nationality into internationality [while] Western Asia began to climb out of catholicism into nationalist politics, and to dream of wars for self-government and self-sovereignty, instead of for faith or dogma" (1935, p. 18). In this historical context, Lawrence understands that "the Anatolian remained a beast of burden in his village and an uncomplaining soldier abroad, when the subject races of the [Ottoman] Empire, who formed nearly seven-tenths of its population, grew daily in strength and knowledge" (1935, p. 28). So he felt "sorry always for the men of the Turkish Army [who he knew were mostly Anatolian peasants]. The officers, volunteer and professional, had caused the war by their ambition [...] but all that the conscripts had to suffer through their fault" (1935, p. 257). Moreover, he observed that the peasants of Anatolia "ceased to feel in tune with their governors, whose culture was Levantine, and whose political theory was French" and so "Turkey was decaying; and only the knife might keep health in her" (1935, p. 28). These remarks by Lawrence were in fact quite similar with the discourse of the Turkish nationalist movement, which eventually resulted in the convening of the Turkish Grand National Assembly in Ankara in April 1920 against the Ottoman government in İstanbul, and eventually the foundation of the Republic of Turkey as a nation-state in October 1923. As explained below, Lawrence even collaborated, though indirectly, with the Turkish nationalists and had reason to wish for the achievement of their goals. Thus, it would be a totalizing statement to make the

generalization that Lawrence hated the Turks. Even after the alleged Dera incident, about which Lawrence wrote in *Seven Pillars of Wisdom* by implying his being raped by the Turkish governor of the town (1935, pp. 397-399), and after which whatever hatred he had would have been unleashed, he spares the life of a Turkish soldier, which kindness the Turkish soldier returns: “Turk was man enough to shoot me in the back, as I rode away, feeling warm towards him, as ever towards a life one has saved” (1935, p. 466).

With reference to the highly possible sympathy Lawrence felt for the nationalist Turks of Anatolia, even those parts of *Seven Pillars of Wisdom* which have been interpreted by critics as being related with Lawrence’s sado-masochist and homosexual tendencies, can be linked to a subconscious sense of guilt caused by his knowledge of the effects of his military operations on the Turks. For instance, Luciana Bohne claims that “the taking of Akaba from the rear” was a climactic moment both in *Seven Pillars of Wisdom* and in *Lawrence of Arabia*, and this was the point at which Lawrence’s “sodomasochistic longing [...] reached fulfillment” and that the rest of the narrative, in both texts, is dominated by a “punishment for the symbolic transgression of the manner of the act [because] Akaba could have been taken frontally and had been twice before in the war” (1990, p. 8). Bohne’s imagining of the Gulf of Akaba and its hinterland as the genital area of a male body makes even more sense when one remembers that the rationale for the attack from the rear was the threat posed by the huge and powerful Turkish guns, quite undoubtedly phallic images, facing the Gulf. Even though in Lean’s film the attack on Akaba comes as a surprise raid on the Turkish garrison and is depicted as a relatively bloodless victory, the account in *Seven Pillars of Wisdom* explains how Lawrence’s army had to pass through four or five defense posts formed by the Turks to get to Akaba from the rear. In other words, during the attack many Turkish soldiers, most probably Anatolian peasants whom Lawrence felt for and even pitied, were killed. It follows that, in view of recent research about the fictiveness of the Dera incident, it is not difficult to argue that it was this sense of guilt which made Lawrence make up the story of his being flogged and sodomized by the Turks in Dera on November 20, 1917.

As James Barr explains, the page in Lawrence’s pocket diary for the period covering the incident, 15-21 November 1917, is missing and was probably torn out by Lawrence himself before he gave them to his confidante, Charlotte Shaw, in 1926 (2006, p. 65). This page also happens to be “the only missing page in either of his diaries in 1917 and 1918” (Barr, 2006, p. 65), which is quite suspicious and therefore has been “the subject of much speculation over the years” (Day, 2006, n.p.). In 2006 the mystery was solved by Barr, who proved, relying on evidence from forensic analysis of Lawrence’s diary, that Lawrence was not in Dera but in Azrak on the dates when he was allegedly held up as

prisoner (2006, p. 66) and concluded that “Lawrence removed the page from his diary because its contents did not correlate with the tale he would subsequently tell the world” (2006, p. 66). In the light especially of Barr’s finding, it may just as well be that at the time of his writing of *Seven Pillars of Wisdom*, Lawrence probably imagined a punishment for himself for inflicting damage on the Turks in the past, especially at Akaba, and if he was to inflict equal damage, an act matching the taking of Akaba from the rear would have been in order, and that was the Dera episode.

As a matter of fact, some critics, and the biased perception of the Turkish audience, have foregrounded a scene in the film, again after the Dera incident, which shows Lawrence mercilessly shooting a Turkish soldier who is trying to surrender, as the culmination of his hatred of the Turks. The setting of the scene is off the village of Tafas all of the inhabitants of which, according to the film script, were massacred by a retreating Turkish column. However, the scene seems to be an alteration of the narrative in the source text by the screenwriters, whose intention was most probably to develop Lawrence as a tragic character with a growingly disturbed and complex psychology: In his fury, Lawrence orders his Beduin militia to attack the Turkish column and “take no prisoners”. The scene is in fact an adaptation of the events as told by Lawrence in a chapter of *Seven Pillars of Wisdom*, yet Lawrence’s account gives the number of villagers who were killed as “perhaps twenty in all” (1935, p. 580). On the basis of the narrative in *Seven Pillars of Wisdom*, in his anger Lawrence does give the order “the best of you brings me the most Turkish dead” (1935, p. 580), but it is not he but an Abdulla who is the shooter in the only part in the chapter that narrates the shooting of an individual Turkish soldier who surrenders and begs mercy. In view of these textual contradictions, it would again be very simplistic to argue that Lawrence hated the Turks. On the contrary, and interestingly enough, he even had political and strategic reasons to feel not hatred but sympathy towards the Turks of Anatolia.

Recently Isaiah Friedman has clearly shown that there was, during the Arab Revolt, an agreement of mutual assistance between the nationalist Turks and Arab subjects of the Ottoman Empire. As Friedman reports, Mustafa Kemal Pasha, the leader of the nationalist Turks, had established a formal agreement with Feisal on June 16, 1919, that is only three days before the declaration of the Amasya Protocol, the first written declaration of the Turkish independence movement, to form a political and military alliance (2012, p. xiii) and “end the ‘regrettable discord’ between the Turkish and Arabic peoples” (2012, p. 50). The most striking clause of this reported agreement was that “[i]n order to guarantee the mutual assistance ... the Turks will be allowed to organize the Arab Army and furnish officers to look after the training of the Arab and Syrian troops. The Turks will also supply the Arab and Syrian armies with arms and

ammunition as far as it is in their power to do so” (FO 882/24, p. 210). Historically, the suspicion about a Turco-Arab agreement was already in place as early as 28 November 1919 when Field Marshall Viscount Allenby sent a telegram to Lord Curzon informing him “that people North-West of Aleppo are in negotiations with Kemal Pasha” (Allenby, 1919, n.p.). Soon after Allenby’s message, “early in 1920 the Arab Bureau reproduced verbatim the June 16, 1919 Feisal-Kemal agreement in the original French version” (Friedman, 2012, p. 55), containing nine clauses that were undersigned by Mustafa Kemal’s prefect “Essad Bey (Mutassarrıf)” and Sherif Faisal in Aleppo (FO 882/24, pp. 351-52). After much correspondence between the Arab Bureau and the War Office, “late in September 1920, the Foreign Office confirmed that there was some evidence that Feisal had entered into an understanding with Mustafa Kemal” (Friedman, 2012, p. 55). Accordingly, a telegram message dated September 7, 1920 from one Mr. Fontana in Beirut referred to the “influence of Mustapha Kemal in promoting Mesopotamian risings” (FO 371/5040, p. 16) and Major Mars wrote on September 10, 1920 that they have “evidence of coquetting on the part of Feisal with mischievous elements like Mustapha Kemal” (FO 371/5040, p. 52). Even though his name is not mentioned in these documents, and he most probably did not have any direct contact with Mustafa Kemal and the leaders of the Turkish nationalist movement, the key words of Mesopotamian risings and Feisal’s strategic affairs with non-Arab entities easily make T.E. Lawrence visible in the mirage of this picture bringing together anti-Ottoman entities.

As a matter of fact, in *Seven Pillars of Wisdom*, Lawrence implies having information about the efforts of nationalist Anatolian Turks towards establishing cooperation with the Arab leaders and their cause to undermine their common enemy, Enver and Jemal Pashas. So, as Lawrence reports, upon learning about a possible agreement between Feisal and Jemal Pasha, which was offered by the latter in April-June 1918 (Friedman, 2012, p. 51):

Mustafa Kemal, alarmed, begged Feisal not to play into Jemal’s hands, promising that when the Arabs were installed in their capital, the disaffected Turkey would rally to them, and use their territory as a base from which to attack Enver and his German allies in Anatolia. Mustafa hoped that the adhesion of all Turkish forces east of the Taurus would enable him to march direct on Constantinople (Lawrence, 1935, p. 508).

Obviously, Lawrence was supportive of the nationalist movement brewing in Anatolia, because he knew that a strike from the Turkish heartland would bring down the Ottoman Empire and put her ally Germany in a very difficult situation, after which the victory of the British and their Arab allies would be very close. So he was also worried about the possibility of the opposite scenario and “had always the lurking fear that Great Britain might forestall Feisal and

conclude its own separate peace, not with the Nationalist, but with the Conservative Turks” (Lawrence, 1935, p. 509). In fact, Lawrence was so much given to the cause of Arab independence that when he asked permission from British authorities to join Faisal to the Paris Peace Conference of 1919, where the Sykes-Picot agreement that would give France the control of Syria would become officially honored, his request created worries among the British diplomats. Writing on July 17, 1919 Lord Curzon asked Foreign Secretary Mr. Balfour who was in the British delegation in Paris if “would it not be advisable to refuse permission to him to proceed to Paris?” because he “consider[ed] that further co-operation between these two [Lawrence and Faisal] in Paris is likely to cause us serious embarrassment with the French” and even notified Balfour that “[m]eanwhile War Office are making enquiries as to his military status in order to determine whether he is still amenable to military orders. It seems that he claims to have been demobilized but no trace of this can be found” (Curzon, 1919, n.p.). Similarly, Mr. Clark-Kerr of the Foreign Office wrote the following on 21 August 1919 to Lord Vansittart, a member of the British delegation in Paris:

While fully appreciating the value of Lawrence as a technical adviser on Arab affairs, we regard the prospect of his return to Paris in any capacity with grave misgivings. [...] Hirtzel goes as far as to say that the India Office hope that Lawrence will never be employed in the Middle East again in any capacity. If Feisal comes to Paris later on in the autumn and Lawrence is allowed to bear lead him there is sure to be a recrudescence of all the past bitterness. I understand that Lawrence has already been in Paris since he came back from Egypt, but neither we nor the War Office ever know where he is. In any case we think that he should be definitely under the orders either of the War Office or of the Peace Delegation. [...] Will you bring the matter up again privately and let me know what happens? (Clark-Kerr, 1919, n.p.).

After consulting with the authorities in Paris, Lord Vansittart replied to the message on September 3, 1919 as follows:

Colonel Lawrence should be considered to be under the Foreign Office, and that we do not share the apprehensions as to the effect of his presence in Paris at the proper time. It is considered, on the contrary, that there is little hope of a settlement except in an agreement between Feisal and the French, and that such an agreement would hardly be possible except with Colonel Lawrence’s assistance. If he is properly handled, he may be able to get Feisal into a reasonable frame of mind, and if he cannot or will not, probably no one else can (Vansittart, 1919, n.p.).

In a political environment when the British diplomats were struggling both to maintain their agreement with the French and also protect their own interests in Syria, they were always aware of the sensitivity of the situation. Any bold

French aggression in Syria would further upset whatever was left of Faisal's trust in the British and make him to turn to other allies such as the Turkish nationalists. Therefore, May 18, 1920 Lord Curzon sent a note to the French Ambassador "suggesting joint Anglo-French communication to [Feisal who had left the Paris Conference] giving final invitation to come to Europe" and also warning him about the undesirability of "the immediate occupation of the Homs-Aleppo railway [by the French]" because "[s]uch a step, with its consequent added discontent and disorder, might well result in the Emir Feisal definitely and finally throwing in his lot with the Turkish Nationalists ..." (Curzon, 1920, n.p.). Having grown so much absorbed into the ideal of Arab independence as to be disappointed with the British political maneuverings, Lawrence too knew that the nationalist Turks of Anatolia, though definitely not the Ottoman government in İstanbul, were the potential allies of Feisal, and thus of himself.

Just like the mirage in the desert from which it was born, the legend of Lawrence of Arabia, a part of the cultural history of the British Empire in its intersection with the political history of the Ottoman state – but more importantly with both the political and cultural history of the Republic of Turkey – is full of deceptive visions. Constructed in the Turkish public imagination mainly through Akad's *İngiliz Kemal Lawrens'e Karşı* but most effectively by David Lean's *Lawrence of Arabia* – and without being informed in any way by what is probably the most influential textual source of the legend – the image of T.E. Lawrence as an archenemy of Turks prevailed to our day. This particular case may be a good example in approaching film adaptations that take history and historical figures as their subjects, especially the ones that court controversy because of having political and cultural implications for more than one society and more than one historical period, and because these implications may be surprisingly misleading especially when adaptations become the source texts by defining the narratives. In this sense, perhaps the most intriguing and the most misleading result of the Turkish public's encountering the cinematic narratives about Lawrence of Arabia before they could have access to T.E. Lawrence's autobiography has been that they came to detest a man whose opinions and activities during the First World War were largely aligned with those of the leaders of the Turkish national independence movement. Not only Lawrence's own writing, but also other historical and archival evidence suggests that, at least in the context of the Republican discourse in Turkey, the antagonistic perception of T.E. Lawrence among the Turkish public as Lawrence of Arabia is an unfair and misinformed cultural construct. After all, had history developed otherwise, T.E. Lawrence may have easily joined Mustafa Kemal's nationalists, and may have even become known thereafter as Lawrence of Turkey.

Works Cited

- Allenby, F. and Viscount, M. (1919). Field-Marshal Viscount Allenby (Cairo) to Earl Curzon (Received December 2) No. 1642 Telegraphic [157332/2117/44A]. Documents on British Policy Overseas. Retrieved from *Proquest* database on 24 January 2013.
- Barr, J. (2006). *Setting the Desert on Fire: T.E. Lawrence and Britain's Secret War in Arabia, 1916-1918*. London: Bloomsbury.
- Bohne, L. (1990). Leaning toward the Past: Pressures of Vision and Narrative in Lawrence of Arabia. *Film Criticism*, 15(1), 2-16. Retrieved from *Ebscohost* database on 21 May 2012.
- Caton, S. C. (1999). *Lawrence of Arabia: A Film's Anthropology*. Berkeley, CA: U of California Press.
- Clark-Kerr, Mr. (1919). Letter from Mr. Clark-Kerr to Mr. Vansittart (Paris) No. 116059/ME. 44A [116059/103235/44A]. Documents on British Policy Overseas. Retrieved from *Proquest* database on 24 January 2013.
- Curzon, E. (1919). Earl Curzon to Mr. Balfour (Paris) No. 994 Telegraphic [105018/103235/44A]. Documents on British Policy Overseas. Retrieved from *Proquest* database on 24 January 2013.
- Curzon, E. (1920). Note from Earl Curzon to the French Ambassador [E 4658/2/44]*. Documents on British Policy Overseas. Retrieved from *Proquest* database on 24 January 2013.
- Day, E. (2006). Lawrence of Arabia 'Made Up' Sex Attack by Turk Troops: Diary of a Lie? The 1917 Journal." *The Telegraph* 14 May 2006. Retrieved from newspaper website on 03 August 2012.
- Dmohowski, J. F. (2012). Unfinished business: Michael Wilson's 'Seven Pillars of Wisdom' Screenplay. *Film History: An International Journal*, 24(1), 56-73. Retrieved from *Project Muse* database on 21 May 2012.
- FO 371/5040. *The National Archives of the UK – Foreign Office*.
- FO 882/24. *The National Archives of the UK – Foreign Office*.
- Friedman, I. (2012). *British Miscalculations: The Rise of Muslim Nationalism, 1918-1925*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2012. Retrieved from Google Books on 02 August 2012.
- İngiliz Kemal Lawrens'e Karşı*. (1952). Dir. Lütfi Ö. Akad. Kemal Film. Retrieved from *Youtube* on 24 July 2015.
- Lawrence, T. E. (2001). *Bilgeliğin Yedi Sütunu* (B. Çölgeçen, Trans.). İstanbul: Çivi yazıları.
- Lawrence, T. E. (1935). *Seven Pillars of Wisdom: A Triumph*. 1926. The Programmed Classics. Atlanta, GA: Communication & Studies.
- Lawrence of Arabia*. (2003). Dir. David Lean. 1962. Columbia/Tristar. DVD.
- Lowell Thomas and Lawrence of Arabia: Making a Legend, Creating History. *Clio-Visualizing History*. Retrieved from website on 26 July 2015.

- Macfie, A. L. (2007). Representations of Lawrence of Arabia: From Said's *Orientalism* (1978) to David Lean's Film (1962). *Journal of Postcolonial Writing*, 43(1), 77-87. Retrieved from *Ebscohost* database on 22 December 2011.
- MacKenzie, J. M. (2015). The British Empire: Ramshackle or Rampaging? A Historiographical Reflection. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 43(1), 99-124.
- Nutting, A. (1961). *Lawrence of Arabia: The Man and the Motive*. London: Hollis and Carter.
- Olaylı Film Ekranında. *Milliyet* (3 Nisan 1991). 21. *Milliyet Gazete Arşivi*. Retrieved from newspaper website on 26 July 2015.
- Omar Sharif: Lawrence of Arabia Star Dies Aged 83 - BBC News. *BBC News*. N.p., 10 July 2015. Retrieved from BBC website on 22 July 2015.
- Patterson, A. (2008). Imaging Subjects and Imagining Bodies: T. E. Lawrence's *Seven Pillars of Wisdom* and David Lean's *Lawrence of Arabia*. In *In/Fidelity: Essays on Film Adaptation*. (David L. Kranz and Nancy C. Mellerski, Eds.) in (pp. 138-54). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Raw, L. (2005). T. E. Lawrence, the Turks, and the Arab Revolt in the Cinema: Anglo-American and Turkish Representations. *Literature-Film Quarterly*, 33(4), 252-261. Retrieved from *Ebscohost* database on 22 December 2011.
- Said, E. W. (1994). *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- Vansittart, Mr. (1919). Letter from Mr. Vansittart (Paris) to Mr. Clark-Kerr (Received September 5) Unnumbered [125340/125340/44A]. Documents on British Policy Overseas. Retrieved from *Proquest* database on 24 January 2013.
- Yasak Görüntüler'de Arabistanlı Lawrence (6 Nisan 1990). *Milliyet*, s. 10. *Milliyet Gazete Arşivi*. Retrieved from newspaper website on 26 July 2015.

1919-1955 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN NÜFUS YAPISI VE UYGULANAN NÜFUS POLİTİKALARI

Erdal AKSOY

Özet: Bu çalışmada, Osmanlı Devleti’nin son döneminden Türkiye Cumhuriyeti’nin 1950’li yıllarını kapsayan dönem arasında yaşanan başta savaşlar olmak üzere, salgın hastalıklar, göç vb. gibi etkenlerin Türkiye nüfusunda meydana getirdiği değişim ve dönüşümler ele alınmıştır. 20. yüzyılın ilk yıllarında ülke nüfusunun nitelik ve nicelik açısından büyüklüğü ve gelişmişliği devletlerin askerî, siyasi ve ekonomik güçlerinin önemli bir göstergesi durumundaydı. Bu bakımdan Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne “eksik nüfus” olarak tanımlanan önemli bir sorun miras kalmıştır. Bu konu, modernleşme kuramının bir türevi olarak değerlendirilen demografik dönüşüm kuramının teorik yaklaşımı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Üç aşamalı olan bu kuramın ilk aşaması, nüfusu arttırıcı politika (pronatalist) Cumhuriyet’in 1923-1955 yılları arasında uygulandığı nüfus politikası olmuştur. Nüfus arttırıcı politika sonucunda Türkiye’nin kaba ölüm hızının düşüşü ve kaba doğurganlık hızının artışı sonucunda nüfus artış hızı dramatik bir şekilde yükselmiştir. Bu dönemde uygulanan nüfus politikaları sonucunda Türkiye’nin nüfus büyüklüğü, 1923 ve 1955 yılları arasında 13 milyondan 24 milyona yükselerek neredeyse ikiye katlamıştır.

Anahtar kelimeler: Nüfus, nüfus yapısı, demografik dönüşüm kuramı, nüfus arttırıcı politika.

Turkey’s Population Structure and Policies after World War I (1919-1955)

Abstract: This study is concerned with the changes and transitions in Turkish population between the last term of the Ottoman Empire and 1950s of the Turkish Republic caused by such factors as wars in the first place, epidemic diseases and immigration. In the first years of the 20th century, the size and development of the population of the country in terms of quantity and quality was regarded to be an indicator of the governments’ military, political and economic power. In this regard, the Turkish Republic inherited an important problem defined as the missing population from the Ottoman Empire. This issue was examined and explained with the theoretical approach of the demographic transition theory which is regarded as a derivative of modernization theory. This theory has three phases and the first phase of this theory which is called the policy of population increase (pronatalist) was the population policy of the Republic between 1923-1955. As a result of the population increasing policy, the decline in the crude death rate of Turkey and the increase in rough fertility rate, population growth rate increased dramatically. As a result of the population policies applied in this term, Turkey’s population increased from 13 million to 24 million between 1923-1955, which meant its population almost doubled.

Key words: Population, population structure, demographic transition theory, population increasing policy.

Giriş

İnsanlık tarihinin hemen hemen her döneminde siyasi, askerî ve ekonomik güç sembolü olarak kabul edilen nüfus anlayışından, 20. yüzyılın başlamasıyla nüfus artışının devletlere siyasi, ekonomik ve askerî güç kazandıracağı yönündeki genel yaklaşım noktasına gelinmiştir. Nüfusun siyasi, iktisadi ve askerî açıdan önemli bir güç göstergesi olarak kabul edildiği bu ortamda, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti devleti “eksik nüfus”¹ sorunuyla karşı karşıya kaldığını söylemek mümkündür. Çünkü Balkan Savaşı’yla başlayan, I. Dünya Savaşı’yla devam eden ve Millî Mücadele ile sonuçlanan on yıllık bir dönemde Anadolu nüfusu yaklaşık olarak 2,5 milyon ile 3 milyon arasında bir nüfus kaybına uğramıştır. McCarthy de bu iki savaş döneminde bu rakama yakın bir rakam ifade etmektedir. Ona göre, “Anadolu’da, I. Dünya Savaşı ve Türk Bağımsızlık Savaşı döneminde iki buçuk milyon Müslüman ya da toplam Müslüman nüfusun % 18’i öldü. Ne var ki, %18 oranı, Anadolu’da Müslümanların uğradığı nüfus yitirimini (ölüm telefatı) yeteri kadar açıklamıyor. Gerçekte, nüfus yitirimi oranları savaş alanı olmuş bölgelerde çok daha yüksekti” (McCarthy, 1998, s. 141). Ekonomik sebepler ise, hızlı nüfus artışının ülkedeki toplumsal iş bölümü ile uzmanlaşmayı artırması, ülkenin işlenmeyen tabii kaynakların işletilmesinin sağlanması gibi sıralamak mümkün görünmektedir.

I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için büyük bir yıkım ile sonuçlanmıştır. I. Dünya Savaşı’nda 1868-1897 doğumlulardan toplamda 2.608.000 nefer silah altına alınmıştı. Bu rakama savaştan önce silah altında bulunan 1307-1309 doğumlular dâhildir. 2.608.000 kişiden Mondros Mütarekesi’ne kadar 400.000 yaralı, 240.000 hastalık sebebiyle ölüm, 35.000 alınan yaralar sonucu ölüm, 50.000 savaş alanlarında şehit, 1.560.000 hasta, firar, esir ve kayıp olmak üzere toplamda 2.285.000 kişi muharebe dışı kalmıştır (Mutlu, 2013, s. 175).

Osmanlı Devleti son nüfus istatistiğini 1914 yılında düzenlemiştir. 1914 idari taksimatına göre toplam 36 vilayet ve müstakil sancak itibarıyla ülke nüfusu toplam 18.520.016’dır (Karpas, 2003, ss. 226-227). Yabancı nüfus istatistiğinin düzenlendiği 1917 yılı için ülkenin nüfus bilgisi hakkında başvurulabilecek yayımlanmış bir istatistiki bilgi bulunmamaktadır. Ancak yabancı nüfusa ilişkin istatistiki belgeler arasında 1917 yılına ait Osmanlı nüfus bilgisi de bulunmaktadır. Fakat bu nüfus bilgisi, 1917 yılı idari taksimatı çerçevesinde vilayet ve müstakil sancaklar itibarıyla toplam sayıları içermektedir. Buna göre 1917 yılında, 28 vilayet ve müstakil sancakta toplam 15.028.888 nüfus bulunmaktadır (Bilgi, 2010, s. 113).

¹ Eksik nüfus, insan sayısının ülke kaynaklarını ve endüstrisini işletmeye ve diğer hizmetleri görmeye yetmemesi anlamına gelen bir terimdir (İpek, 2005, ss. 174-175).

1911'in Eylül ayından 1922'nin Eylül ayına kadar, Türk askerleri beş savaşta çarpışmışlardır. Bu 11 yıl içinde yalnız 22 ay barış ortamı yaşanmıştır. Türk askerleri Avrupa, Afrika ve Asya'da şehit olmuşlardır. Bu savaşların her birinin demografik sonuçları yanında ortaya çıkan yokluklar, yoksunluklar Anadolu'nun bütün bölgelerinde ve nüfusun her kesimi üzerinde etkilerini göstermiştir (McCarthy, 1998, s. 120). Türk milletinin yaşamış olduğu bu durumu McCarthy tarihin en kötü nüfus bilimsel felaketlerinden² biri olarak tanımlamaktadır.

Tablo 1. Türkiye Cumhuriyeti Sınırları Dâhilindeki Nüfus

Yıl	Nüfus
1884	12.587.000
1897	13.996.000
1910	15.371.000
1913	15.821.000
1923	13.093.000
1927	13.648.000

Kaynak: Behar, 1996.

Cumhuriyet'in hemen öncesi ve sonrasında (Hatay hariç) bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilindeki nüfusun gelişimini gösteren Tablo 1'e bakıldığında; Birinci Dünya Savaşı'nın, Kurtuluş Savaşı'nın ve onu izleyen nüfus mübadelesinin toplam etkisinin Türkiye nüfusunda iki buçuk milyon kişilik bir azalmaya tekabül ettiği görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanından önceki on yılda (1913-1923) ortaya çıkan bu nüfus kaybı, hem sürekli savaşların neden olduğu ölümlerden hem de gerçekleşmemiş doğumlardan kaynaklanmıştır.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Demografik Dönüşüm Kuramı

Demografik dönüşüm kuramı, sosyolojideki modernleşme kuramının bir türevi olarak değerlendirilebilir. Demografik dönüşüm kuramının temel savları ile modernleşme kuramının söylemleri arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Evrimci kuramın temsilcileri olan sosyologlara göre toplumlar belirsiz, homojen ve geleneksel bir başlangıçtan belirli, heterojen ve modern topluma doğru düz-doğrusal evrim modeline göre bir evrim süreci yaşamaktadırlar. Bu kuram, toplumların belirli bir aşamada geleneksel oldukları ve sonunda kaçınılmaz olarak Batı'nın geçmiş olduğu aşamalardan geçerek modernleşeceklerini varsaymaktadır.

² Nüfus üzerine etkileri olması nedeniyle nüfus biliminin ilgilendiği ve incelediği felaketlerin en kötü olanlarından biridir (McCarthy, 1998, s. 120).

Benzer şekilde demografik dönüşüm kuramı da Avrupa ülkelerinin demografik deneyimlerini genellemekte, Avrupa ülkelerinin demografik tarihine bakarak demografik olayların akışında düzenli bir sıra, ortak bir güzergâh tespit edilebileceğini ve bu yolla dünyanın başka ülkelerinde gelecekte yaşanması muhtemel demografik değişimlerin tahmin edilebileceğini savunmaktadır (Koç ve diğerleri, 2010, s. 5).

Demografik dönüşüm kuramı, yüksek doğurganlık ve ölümlülük hızlarının hüküm sürdüğü bir durumdan ölüm hızlarının da düşmüş olduğu ve doğumların bilinçli olarak kontrol edildiği yeni bir duruma geçişi öngörmektedir. Warren Thompson (1929) ve Adolphe Landry (1934) tarafından geliştirilen bu kuram, 1940'lı ve 1960'lı yıllar arasında Kingsley Davis (1945 ve 1963), Dudley Kirk (1945) ve Frank Notestein'in (1945 ve 1953) çalışmalarıyla daha sistematik hâle getirilmiştir (Hirschman, 2001'dan aktaran Yüceşahin, 2011, s. 12).

Demografik dönüşüm kuramına göre bütün toplumlar kaçınılmaz olarak doğurganlık ve ölümlülük hızlarının yüksek olduğu bir aşamadan her ikisinin de düşük olduğu bir aşamaya dönüşeceklerdir.

Demografik dönüşüm kuramının ilk biçimlendirildiği yıllarda yüksek doğurganlığın yüksek ölümlülüğe cevaben geliştiği düşünülmüş olsa da ilerleyen yıllarda uzmanlar demografik davranıştaki değişimlerin ekonomik kalkınma ve modernizasyona bağlı olduğunu ortaya koymuşlardır. Düşük doğum ve ölüm hızlarına sahip ülkelerin ekonomik kalkınma bakımından iyi durumda oldukları ve daha az gelişmiş ülkelerin ise yüksek doğum ve ölüm hızlarına sahip oldukları görülmüştür (Caldwell, 2001'den aktaran Yüceşahin, 2011, s. 12).

Sonuç olarak demografik dönüşüm kuramının özellikle Batı Avrupa ülkelerinin doğum ve ölüm hızlarındaki değişimlerin uzun bir döneme dayalı olarak incelenmesiyle geliştirildiğini ifade etmek mümkündür.

Dört aşamalı ve beş aşamalı türevleri de bulunmasına karşın, Notestein (1953) tarafından geliştirilen ve sonrasında da yaygın olarak kullanılan demografik dönüşüm modeli üç aşamalıdır (Thompson, 1929; Blacker, 1947; Notestein, 1953). Dönüşümün ilk aşamasında, yani sanayileşme öncesi aşamada hem doğum hem de ölüm hızları yüksektir. Nüfus artış hızı asgari düzeydedir. Dönüşümün ikinci aşamasında, Sanayi Devrimi'nin sonucu olarak iyileşen sağlık ve yaşam koşullarının etkisi ile ölüm hızları düşmeye başlamakta; doğum hızlarındaki düşüş onu gecikmeli olarak takip etmektedir. Bu aşamada hızlı bir nüfus artışı söz konusu olmaktadır. Dönüşümün son aşamasında ise doğum ve ölüm hızları çok düşük düzeylere inmektedir. Bu aşamada da ilk aşamada olduğu gibi nüfus artış hızı yine minimal düzeydedir (Koç ve diğerleri, 2010, s. 5).

Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze değin ülkemizde uygulanan nüfus politikaları incelendiği zaman karşımıza üç farklı yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, nüfusu arttırıcı politika (pronatalist) (1923-1955), ikinci aşama olarak antinatalist politikalara geçiş yapılan 1955-1980 dönemi, üçüncü ve son aşama olarak ise antinatalist politikaların yerleşmiş olduğu 1980 ve sonrasındaki dönemdir.

Nüfusu arttırıcı politikanın uygulandığı 1923-1955 arası dönemde nüfusun artışı, eğitimi, sağlığı, istihdam olanaklarını; değişik nedenlerle ülkeye göç edenlerin sosyal sisteme uyumu ile nüfusun mekânsal dağılım sorunlarının çözümü olmak üzere nüfus politikasının çok boyutlu olarak ele alındığı görülmektedir. Nüfus sorununun ulusal politika olarak ele alınarak çözülebileceği kabul edilmiştir. Bu amaçla ülke nüfusunun artırılmasını, milletin sağlığının korunmasını, ölümlerin azaltılmasını, gençlerin üretim için yetenekli bir şekilde yetiştirilmesini, başta Atatürk olmak üzere kurucu kadro "büyük millet olmanın gereği" olarak görmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bu görüş haklı olarak bir dizi iç ve dış sorundan kaynaklanmıştır (Peker, 1983, s. 42).

İç sorunlardan ilki; uzun savaş yıllarının yıkımını giderme, ikincisi ölümlülüğün yüksek düzeyini düşürme, üçüncüsü ekonomik büyümeyi gerçekleştirme konularıydı. Bu yıllarda ülkemize benzer model bir nüfusta görülenden çok fazla olan bebek-çocuk ölümleri ile yetişkin ölümlülüğünün yüksekliğinden dolayı doğustaki ortalama ömür 30-35 yıl civarında gerçekleşiyordu. Salgın hastalıklar nedeniyle yetişkinlerin sık sık üretim sürecinden ayrılmaları, toplam üretimin azalmasına neden oluyordu. Toplumda görülen ölüm nedenlerine göre savaşım, halkın sağlığını koruyucu önlemlerin alınmasını zorluyordu. Ulusal bağımsızlıktan sonra ekonomik bağımsızlığını gerçekleştirmek isteyen Türkiye hızla kalkınmak amacıyla ve zorundaydı. Bu amacın gerçekleşmesi ise insan gücüne dayanan tarımsal üretimin artması ile sağlanabilecekti.

Dış sorun olarak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti istiklali uğruna savaştığı ülkeler bir yana emperyalist ülkeler yanı sıra yeni komşuları karşısında bağımsızlığını korumak için kuvvetli bir orduya gereksinim duyuyordu. Dönemin koşulları gereği askerî güç, ordunun sahip olduğu silah sayısının etkinliği yanında asker sayısı olarak da görülüyordu. Öte yandan yapılan savaşlar sonucu, yeni çizilen ulusal sınırlar içindeki nüfusun mekânsal dağılımı, savaş öncesine göre de sayısal büyüklüğü değişmişti. Bu durum özellikle yabancı basın ile onların hükümet yetkilileri tarafından sürekli gündeme getiriliyor, Lozan Antlaşması öncesi yapılan antlaşmalara atıfta bulunarak, ulusal sınırlar içindeki Türk nüfusun azlığı konusu bazı etnik gruplar (Ermeni-Rum) lehine istismar ediliyordu (Peker, 1983, s. 42).

2. Cumhuriyet Dönemi Nüfus Özellikleri (1923-1955)

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına denk gelen bu ortamda nüfusun niteliğini, niceliğini artırıcı bir politika yürütülmesi gerekliliği 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde tartışıldı. Bu tartışmalarda nüfusun azlığına mutlaka bir çözüm getirilmesi üzerinde duruldu. Kabul edilen Kongre kararları ile nüfus politikası konusunda yol haritası çizildi. İktisat Kongresi'nde alınan kararlar nüfus artırıcı politika olarak gerek fırka (parti) gerekse hükümet programlarında yer aldı. Dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programında yer alan görüşler, nüfus politikasına yön verdi (Güriz, 1975). 1931 yılında değiştirilen Cumhuriyet Halk Fırkası programında sosyal hayatta ailenin temel olduğu, nüfusu arttıracak önlemlerin (evliliklerin özendirileceği, çocuk ve yetişkin ölümüne neden olan hastalıklarla savaşılacağı) alınacağı, nüfusun niteliğinin arttırılacağı (sağlıklı, gürbüz, çalışmaya elverişli, eğitilmiş bir nesil yetiştirileceği) belirtildi, bu önlemler hükümet programlarında yer aldı, uygulamalar başladı (Peker, 1983, s. 43).

Yaklaşık olarak on bir yıl savaş döneminin ardından sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamın yeniden inşa edilmesi için Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfus artışına ihtiyaç duyulmuştur. Çalışma çağındaki nüfusun -özellikle de erkek nüfusun- azlığı hem askerî gücü devam ettirme hem de ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinin önündeki en büyük engellerden birisi olarak algılanmıştır (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004).

Cumhuriyet dönemi ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Sayım öncesinde ve sonrasında yayımlanan yazılarda hem tüm coğrafyayı hem de tüm etnik gruplardan kadın ve erkekleri kapsayacak bu ilk genel nüfus sayımının Türkiye'nin modern dünyada yerinin bir göstergesi olarak önemi üzerinde durulmuştur. Sayımın ertesi günü, 29 Ekim 1927, gazetelerin ilk sayfalarında Cumhuriyet'in 4. yıl dönümüne ve önceki gün yapılan sayıma birlikte yer verilmiştir (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004, s. 74). 1927 yılında gerçekleştirilen ilk nüfus sayımı ile Cumhuriyet Bayramı'nın aynı güne denk gelmesi o yıl ülkede bu durum "çifte bayram" olarak coşkuyla kutlanmıştır.

Yirminci yüzyılın ilk yarısı hem Türkiye hem de dünya için nüfusun sayısal büyüklüğünün bir güç olarak kabul edildiği yıllardı. Bu dönemde hem üretim için gerekli güç hem de askerî güç insana dayalıydı. Bu nedenle de ekonomik gelişme ve politik dengeler açısından nüfusun büyüklüğü önem taşımaktaydı. Özellikle de savaş nedeniyle genç nüfusun payının azaldığı, Osmanlı döneminde nüfusun önemli bir kısmını oluşturan Türk olmayan ulusların Anadolu'dan neredeyse tamamen, Rumeli'nden de kısmen ayrıldığı bu dönemde Türkiye nüfusunu öğrenmek Türklerin nüfusunu öğrenmekle eş tutulmuştur. Nüfus sayımıyla yalnızca Türkiye'de kaç kişinin yaşadığı

öğrenilmeyecekti. En az bunun kadar önem verilen, kaç kişinin “bizden” kaç kişinin “ötekilerden” olduğunun ortaya çıkacak olmasıydı. Söz konusu dönemde “bizi” “ötekenden” ayıran etnik kökenden ziyade “Müslim” “gayrimüslim” ayrımıydı (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004, s. 80).

Tablo 2. Yıllara Göre Türkiye Nüfusu ve Yıllık Nüfus Artış Oranı

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Yıllık Artış (%)
1927	13.648.270	----
1935	16.158.018	21.10
1940	17.820.950	17.0
1945	18.790.174	10.59
1950	20.947.188	21.73
1955	24.064.763	27.75

Kaynak: TÜİK, 2013.

Türkiye’de ilk nüfus sayımı Cumhuriyet’in ilanından 4 yıl sonra 1927 yılında yapılmıştır. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nın hemen sonrasında gerçekleşen bu nüfus sayımında Türkiye’nin nüfusu 13.648.270 olarak tespit edilmiştir. Uzun yıllar süren savaş koşullarının sona ermesi, barış ve normalleşme döneminin başlaması ile birlikte nüfusun hızlı bir şekilde artmaya başladığı görülmektedir. Nüfus artış hızında, 1935-1940 arasında binde 17, 1940-1945 arasında ise binde 10,59 ile bir önceki döneme göre çok daha büyük bir düşüş oranını yaşadığı gözlemlenmektedir.

1935 yılında ülkenin nüfusundaki 2.509.748’lik bir nüfus artışını ve binde 21,1 olan yıllık artış oranını sadece kaba doğum oranı ile açıklamak mümkün görünmemektedir. Şöyle ki 1927-1935 döneminde Türkiye’ye Balkan ülkeleri ve çeşitli ülkelere toplam 527.339 göçmen nüfus gelmiştir. Netice olarak, bu dönemdeki nüfus artışı gibi görünen 2.509.748 rakamından bu dönemde ülkeye gelen toplam göçmen nüfusu ayrı tutulduğunda, sadece 1.982.409’luk nüfus artışı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

1935-1940 yılları arasında nüfus ve artış hızının ülkeye gelen göçmen nüfusuna rağmen bir azalma seyri içine girdiği görülmektedir. Bu dönemde ülkeye gelen toplam göçmen sayısı 172.897’dir. Bu rakama Hatay’ın ana vatana katılması ile birlikte yaklaşık olarak 208.000 nüfus eklendiğinde toplam 380.897 kişi ülke nüfusuna dâhil olmuştur. Bu oran 1940 nüfusundan tenzil edildiği takdirde ülke nüfusunun gerçek artış miktarında bir miktar azalma olduğu görülmektedir.

1940-1945 yıllarını kapsayan II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye’de bundan önce başlatılan fazla nüfus politikasının (pronatalist) uygulanmasına devam olduğu hâlde ülke nüfusundaki artışta önemli yavaşlama yaşanmıştır. Nitekim hâlen nüfusumuzda bir yılda kaydedilen artış, o tarihlerde beş yılda

sağlanabilmiş ve 1940 ile 1945 yılları arasında ülke nüfusu 969 bin kişilik bir artış göstermiştir. Böylece nüfusun yılda binde 11 civarında arttığını hesaplıyoruz ki bu sonucu normal karşılamak gerekir. Zira bu dönemde her şeyden önce hiçbir göç hareketi olmamıştır. Sonra harp yılları içinde bulunmamız yüzünden, nüfusun tabii artışını azaltan bazı sebepler de mevcuttur. Bilhassa –çeşitli sosyal nedenlerle- doğumların tahdit edilmiş olması akla gelebilir. Mesela harp yıllarında ülkenin refah içinde bulunmadığı ve sabit gelirlielerin çocuk yapma arzusundan kaçındıklarını söyleyebiliriz. Diğer taraftan 1940-1945 yıllarında baba olabilecek yaştaki geniş bir nüfus kitlesinin silahaltında bulunduğu nazara alınacak olursa, doğumların bu bakımdan da azalmış olması kuvvetle muhtemeldir (Cillov, 1974, s. 6).

1945-1950 ve 1950-1955 dönemlerinde pronatalist nüfus politikaları uygulanmaya devam etmesinden dolayı nüfus artış oranımız sürekli bir artış eğilimine sahip olmuştur. Bilindiği gibi savaştan sonra doğum oranı genellikle normalin üstüne çıkmaktadır. Bu durumun sebeplerinden ilki, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile silahaltındaki erkek nüfusun büyük bir kısmı terhis edilmiş ve bunların evlenmeleri ile doğumlar artmıştır. İkinci olarak savaşın getirdiği kıtlık ve yokluklar ortadan kalkmış ve böylece ölüm oranları azalarak nüfus artışını hızlandırmıştır. Ayrıca tüm ülke çapında ilerleyen sanayi faaliyetleri, kurulan ulaşım ağı ve iyileştirilen sağlık hizmetleri de ölüm oranlarının düşmesine zemin hazırlamıştır (Cillov, 1974).

Tablo 3. Dönemlere Göre Doğum ve Ölüm Oranları

Dönemler	Doğum Oranı (%)	Ölüm Oranı (‰)
1923	45	53
1927	36	36
1935-1940	45,6	31,4
1940-1945	43,1	33,9
1945-1950	45,9	27,0
1950-1955	48,2	23,5

Kaynak: DPT, 1994; Behar, 1996.

Yukarıda yer alan Tablo 3'e bakıldığında; 1923 yılında ölüm oranının belirgin bir şekilde çok yüksek olduğu, 1927 yılında hem ölüm hem de doğum oranlarında önemli bir düşüş yaşandığı görülmektedir.

1935-1940 dönemleri arasında sıhhatli doğum ve ölüm istatistiki bilgilerine sahip olamadığımız için ülkenin nüfus artış hızını gösterecek bilgilere sahip değiliz. Ancak yapılan çalışmalardan hareketle 1935-1950 dönemleri arasında kaba doğum oranının yaklaşık olarak binde 45, kaba ölüm oranının ise yaklaşık olarak binde 30 olduğu sonucu ifade edilebilir.

Türkiye'nin yüksek doğurganlık ve ölümlülük seviyelerinden düşük doğurganlık ve ölümlülük seviyelerine geçerek yaşadığı demografik dönüşümün izleri kaba doğum ve kaba ölüm hızlarının zaman içindeki değişiminin yer aldığı Tablo 3'te net olarak görülmektedir. 1940'lı yıllarda kaba doğum hızı binde 45; kaba ölüm hızı binde 31; doğal artış hızı ise bunların farkı olarak binde 14 seviyesindedir. 1955 yılında binde 48 ile en yüksek seviyesine ulaşan kaba doğum hızı, beklendiği gibi kaba ölüm hızına göre daha tedrici bir şekilde azalmıştır. Kaba ölüm hızı II. Dünya Savaşı yıllarında bir miktar artmış, daha sonra ise sürekli bir azalma eğilimi içinde olmuştur (Koç ve diğerleri, 2010).

Bilindiği üzere, en fazla doğum 20-25 yaşlarındaki anne ve babalara isabet eder. 1940-1945 döneminde bu yaşta bulunan nesiller, I. Dünya Savaşı'nda dünyaya gelmişlerdir. Hâlbuki bu yıllarda doğan çocukların sayısı normalin altında bulunuyordu. İşte bu bakımdan doğumların azlığı, doğurgan nüfusun eksikliği ile de yakından ilişkili görünmektedir. Nihayet savaş yıllarındaki ithalat güçlükleri, Kinin ve Sülfamid gibi ilaçların ülkeye yeterli miktarda girmesini önlemiştir. Netice olarak, bir taraftan doğumların azalması, diğer taraftan ölümlerin çoğalması 1940-1945 döneminde nüfusun normal şekilde gelişimini önlediği sonucu ortaya çıkmaktadır (Cillov, 1974).

1923 ve 1955 yılları arasında ülke nüfusu, kısmen bu dönemde uygulanan nüfus politikalarının sonucu olarak daha çok da ekonomik ve sosyal yeniden inşa sürecinin gereksinimleri doğrultusunda artmıştır. Ölüm hızlarının düşüşü ve doğurganlık hızının artışı sonucunda nüfus artış hızı dramatik bir şekilde yükselmiştir. Türkiye'nin nüfus büyüklüğü, 1923 ve 1955 yılları arasında 13 milyondan 24 milyona yükselerek neredeyse ikiye katlanmıştır. Toplam doğurganlık hızı kadın başına 5,5 doğumdan 7,0 doğuma yükselmiş ve 1950'li yıllara kadar bu seviyede kalmıştır. Pronatalist nüfus politikalarının sıkı bir şekilde uygulandığı bu dönemin sonlarına doğru özellikle anne ve çocuk sağlığını temel alan itirazların güçlenmesinin bir sonucu olarak, pronatalist politikalarda kısmi gevşemeler görülmüştür (Koç ve diğerleri, 2010, s. 52).

2.1. 1923-1955 Dönemi Pronatalist Nüfus Politikaları

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'li yılların ortalarına kadar Türkiye'de nüfus politikaları hep nüfusu artırmak doğrultusunda olmuştur. Nüfusun büyüklüğü, büyük millet olmanın bir gereği olarak görülmüştür. Nüfus büyüklüğüne ilişkin bu algı, I. Dünya Savaşı sonrasında hemen hemen tüm ülkelerde de benzer şekilde olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de olduğu gibi, tüm Avrupa ülkelerinde ve özellikle de Hitler Almanya'sında, Mussolini İtalya'sında doğurganlığı artırıcı, yani pronatalist nüfus politikaları hâkim olmuştur. Bu kapsamda doğurganlık hızlarının artırılması, sağlık hizmetlerinin iyileştirilerek ölümlülük düzeylerinin düşürülmesi ve yurt dışından Türkiye'ye göçün özendirilmesi politikaları uygulama alanı bulmuştur. Bu dönemde uygulanan pronatalist nüfus

politikaları temel olarak ekonomik gerekçelerle savunulmuş, nüfus artışının ekonomik kalkınmaya olumlu bir katkı yapacağı vurgulanmıştır. Hızlı nüfus artışının ülkenin atıl durumda bulunan doğal kaynaklarının işletilmesi yanında ülkede toplumsal iş bölümünün gelişmesi yoluyla uzmanlaşmayı artıracığı düşünülmüştür (Cillov, 1974; Koç ve diğerleri, 2010).

2.1.1. Nüfusu Arttırmak için Yapılan Yasal Düzenlemeler

Cumhuriyet döneminin yönetici kadrosu bu yöndeki beklentileri doğrultusunda 1926'dan itibaren nüfusu arttırmak için doğrudan veya dolaylı olarak birçok düzenlemeler yapmışlardır. Yapılan yasal düzenlemelerin belli başlı olanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

Bunlardan ilki 18 Mart 1926 tarih ve 788 sayılı Memurin Kanunu'nun 88. maddesi ile belli sürelerle görev yapmış olan memurların çocuklarından ilkinin yarısı, diğer çocuklar ise ücretin üçte biri alınarak yatılı okullara kabul edilecekti. On yıl hizmet etmiş bir memurun ise bir çocuğunun parasız, diğer çocuklarının yarısı ücretle yatılı okullara kabul edileceği kararlaştırılarak memurların çocuk sahibi olmaları teşvik edildi. Çok çocuklu memurların desteklenmesi ile ilgili diğer bir yasal düzenleme de 12 Haziran 1937 tarihli "Çok Çocuklu Hâkimlere Yardım Paraları ile İkramiye Hakkında 3253 Sayılı Kanun"dur. Kanun'un 15. maddesinde "hâkim" tabirinden 2556 Sayılı Hâkimler Kanunu'na göre Adliye bütçesinden maaş alan bütün hâkim ve müddeiumumilerle bunların yardımcıları ve sorgu hâkimleri ile vekilleri ve hâkim sınıfından sayılan memurların tamamı ifade edilmektedir. Adliye Vekâleti bütçesinden maaş almakta olan adli tabiiler de bu hükme tabidirler. Kanunun 1. maddesi çok çocuklu hâkimlere dağıtılacak yardım paraları ile ikramiyelerin hangi kaynaklardan temin edileceği yazılıdır (Semiz, 2010, s. 432).

Nüfusu arttırma gayretleri "Yol Vergisi", "Umumî Hıfzıssıhha Kanunu", "Gelir Vergisi", "Gizli Nüfusların Yazımı", "Evlilik Dışı Doğan Çocukların Kayıt ve Tescili", "Yurt Dışından Gelecek Nüfusun Kaydı" gibi kanunlarda daha açık şekilde görülmektedir.

Bunlardan 12 Haziran 1929 tarih ve 1525 sayılı Şose ve Köprüler Hakkındaki Kanun'unun (Halk arasındaki adı Yol Vergisidir) 9. maddesinde 18 yaşından 60 yaşına kadar her erkek yol mükellefiyetine tabidir. Yol mükellefiyeti, bedenen ve bizzat çalışmak istemeyenler tarafından nakit de ödenebilmektedir. Ancak bu vergiden maluliyeti sabit olan fakirler ve hayatta en az beş çocuğu bulunanlar muaf tutularak çok çocuk sahibi olan aileler teşvik edilmiştir (Semiz, 2010, s. 433).

Nüfusu arttırmak için başvuru yöntemlerinden bir diğeri de 29 Mayıs 1926 tarih ve 861 sayılı "Müddeti zarfında nüfus kütüğüne yazdırılmayan doğum, ölüm, evlenme veya boşanma vakaları ile bu durumdaki kimselerin cezadan

afları hakkında kanundur”. Kanun’un 1. maddesi’ne göre “Her ne sebeple olursa olsun şimdiye kadar nüfus kütüklerine yazılmamış olan kimseler nüfus dairelerine başvurarak kayıtlarını yaptıracak olurlarsa bu kayıtlar için alınacak cezalar af olunur.” Bu gibi kimseler askerlik işlemlerinden dolayı zorlayıcı muamele görmeyip askerlik şubeleri tarafından kendi yaşlarında bulunanların sınıflarına kayıt edilirler denmektedir. Ancak bu kanun o günkü şartlarda yeteri kadar kamuoyuna anlatılamadığı için 9 Mart 1933 tarihinde Meclis’e “Evlilik dışı doğan çocukların tescili ve nesep vaziyetleri hakkında bir kanun teklifi” sunuldu. Bu tekliften yaklaşık bir yıl sonra ülkenin nüfus varlığını belirlemek için 2576 sayılı “Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun” çıkarıldı. 14 Mayıs 1934 tarihinde de valilik ve kaymakamlıklara, kayıt işlemlerinde hâkimlerin yanı sıra bütün memurların da yardımcı olmaları talimatı verildi (Semiz, 2010, s. 435).

Ancak hükümet çeşitli yasal düzenlemelere rağmen hâlâ konunun çözüme kavuşmadığını düşündüğünden 30 Nisan 1945 tarihinde bir kere daha aynı kanunu iki yıl süre ile yeniden yürürlüğe koymuştur.

Yine bu dönemde İtalyan Ceza Yasası’ndan esinlenilerek oluşturulan 1926 tarihli Türk

Ceza Kanunu’nun 468, 469, 470 ve 471. maddeleri kürtajı ve çocuk yapmaya engel olacak diğer uygulamaları ağır ceza kapsamına almıştır. Kürtaja yönelik cezalar 1936 ve 1953’te çıkarılan yeni yasalarla tahkim edilmiştir. Türk Ceza Kanunu’nda kürtaja ilişkin maddeleri içeren kısmın başlığı eski yasada “Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek Cürümleri” iken, 1936’da bu kısmın başlığı “İrkin Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Cürümler” olarak değiştirilmiştir (TÜSİAD, 1999).

Bütün bu gayretlere rağmen 1923-1950 yılları arasında nüfusu artırma politikaları beklenen sonuçları vermediği gibi doğum oranını artırma, ölüm oranını da belirgin şekilde düşürme mümkün olmamıştır. Pronatalist nüfus politikaları girişiminde çok önemli bir beklenti yaratan Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışındaki Türklerin ana vatana geri dönmeleri konusunda da yeterince başarılı olunamamıştır. İşte bu ve benzeri sebeplerden dolayıdır ki o dönemde parlamentoda görev alan bazı milletvekilleri nüfusu arttırabilmek için farklı arayışlar içine girmiştir. Bunlar arasında en dikkat çekici olan uygulama hiç şüphesiz “Mecburi Evlendirme” kanun tasarılarıdır.

2.1.1.1. Mecburi Evlendirme (Bekârlık Vergisi) Kanun Tasarısı

Bekârlık vergisi meselesi ilk defa vatan savunması için genç nüfusa aşırı ihtiyaç duyulduğu 1920’li yıllarda gündeme geldi. TBMM bir taraftan vatani her türlü işgal, baskı kısıtlamalardan kurtarmaya çalışırken diğer taraftan da zaferden sonra Anadolu’nun sosyal ve ekonomik açıdan canlandırılması için ihtiyaç

duyulan genç nüfus eksikliğine çözüm bulmaya çalışıyordu. İşte böyle bir ortamda I. Meclis'e Canik (Samsun) milletvekili olarak katılan Hamdi Bey, Türkiye'nin hiç olmazsa savaş sonrasında insan kaynağı konusunda problem yaşamaması için TBMM'nin açılışından kısa bir süre sonra 19 Ekim 1336'da (1920) Meclis'e ilk 'Bekârlık Kanun Teklifini' sundu. 23 Eylül 1336 (1920) tarihli kanun teklifi esas olarak "25 yaşını doldurup henüz teehhül etmemiş olan (evlenmemiş) veyahut her ne suretle olursa olsun eşinden boşanarak bekâr kalan erkeklerden vergi alınmasını" öngörüyordu (Semiz, 2010, s. 438).

Bu kanun teklifi Erzurum Milletvekili Salih Efendi tarafından 22 Şubat 1921'de tekrar Meclis gündemine getirilmiştir. Her iki teklifin ilk maddelerine göre TBMM Hükûmeti'nin kontrolü dâhilinde bulunan yerlerde evliliğin başlangıç yaşı 18, sonu 25'tir. 25 yaşını doldurup da evlenmeyenlerden bekârlık vergisi alınacaktır. O dönemde bu teklifler yasalaşmamıştır, ancak aynı konuda 1929, 1932, 1940 ve 1944 yıllarında da yasa teklifleri sunulmuştur. Bu tekliflerden birini sunan Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey teklifini sunarken bundan beklediği faydaları şu şekilde açıklamıştır: "Çok çocuklu fakir ailelere yardımda bulunmak için, bekârlardan vergi alınmasını teklif ettim. Teklifim bekârları evlenmeğe mecbur etmek değil; sadece onları evlenmeğe teşvik ve çok çocuklu ailelere belli ölçülerde de olsa destek sağlamak içindir" (Semiz, 2010, ss. 439-441). Bu kanun teklifi Meclis gündeminden kamuoyunun gündemine de taşınmıştır. Dönemin yazılı basınında kanun teklifi çok tartışılmıştır. Tartışmalar, gençlerin erken yaşlarda evlilikler gerçekleştirerek nüfus artışını sağladıkları asıl sorunun bebek ölümleri olduğu gerçeği üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bu yüzden bekârlık vergisi koymak yerine, doğan çocukların yaşatılması için önlem alınması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Konu ile ilgili dönemin ulusal basınında anketler düzenlenerek kamuoyunun tepkileri de ölçülmek istenmiştir.

Zaman zaman gündeme getirilen bu kanun teklifi hükûmetin 1944'te Barem Kanunu'nda yapmış olduğu değişiklikler Meclis'te Gelir Vergisi Kanunu görüşülürken yeniden gözden geçirildi. Meclis'te ve kamuoyunda yer alan yoğun tartışmalardan sonra kabul edilen Gelir Vergisi Kanunu'nun 90. maddesi ile bekârlık vergisi 'bekârlık zammı' başlığı ile aşağıdaki şekilde yasallaştı. Bu kanuna göre "alınacak gelir vergisine bekâr mükellefler için % 5 zam yapılır. Dar mükellefiyete tabi mükelleflerle 25 yaşını doldurmamış kızlar, 18 yaşından (eğitimine devam ediyorsa 25 yaşından) küçük erkekler, maluller, dul ve yetim aylığı alanlar, çocuklu dullar ve evlenmesi yasal olarak yasak olanlar bu zamdan muaftırlar" (Semiz, 2010, s. 462).

2.1.1.2. Evlenme Yaşının Aşağıya Çekilmesi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında savaş koşullarının etkisiyle ertelenen evliliklerin gerçekleşmesi nedeniyle yüksek bir kaba evlilik hızı olduğu tahmin

edilmektedir. Bu dönemde evlilikleri teşvik edici mekanizmalar da devreye sokularak aile kurumunun kurulması ve yaşatılması desteklenmiştir. Bu gelişmeler kadınlar ve erkekler için ortalama evlenme yaşlarının kısmi de olsa düşmesine neden olmuştur (Koç ve diğerleri, 2010, s. 26).

Dönemin iktidarı ise bir taraftan genel kanaatler doğrultusunda doğan çocukları yaşatabilmek için önlemler alırken diğer taraftan da nüfusu arttırabilme politikalarına uygun olarak 15 Haziran 1938 tarihli TBMM oturumunda Türk Medeni Kanunu'nun 88. maddesi'nde değişiklik yaparak daha önce 18 olan evlenme yaşını erkekler için 17'ye, kızlar için de 15'e indirdi (Semiz, 2010, ss. 450-451).

2.1.2. Sağlık Alanında Uygulanan Politikalar

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin nüfusu arttırmak için en etkili yollardan biri de hiç şüphesiz sağlık alanında aldığı önlemlerdir. Yurdun her tarafında sağlık merkezlerinin, doğum ve bakım müesseselerinin açılması, doğum ve doğum sonrası anne ve çocuk sağlığının bu kurumlarda yapılması ile ülke genelinde salgın hastalıklarla mücadeleyi ön plana çıkarılmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan yıkım ile çıkan Osmanlı Devleti, belki de en büyük darbeyi savaş meydanlarında genç, üretken nüfusunu bırakmasından almıştı. Nüfusun azalması memleketin geleceğini ilgilendirdiğinden önemli bir sorun olarak gerek dönemin kamuoyunda, gerekse siyasi çevrelerinde tartışılan konulardan biriydi. Akla ilk gelen çare ise nüfusun hızla arttırılmasıydı. Hatta TBMM'nin kurulmasından sonra bir kanunla evliliğin zorunlu hâle getirilerek nüfusun arttırılması dahi düşünülmüşse de bu girişim akamete uğramıştı. Yapılması gereken çocuk ölümlerinin çok sık görüldüğü Anadolu topraklarında, sıhhi ve beslenme şartlarının iyileştirilip uzun vadede nüfus artışının teşvik edilmesiydi (Mutlu, 2013, s. 202).

Bu amaçla yapılan en önemli yasal düzenleme 6 Mayıs 1930 tarih ve 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'dur. Kanun'un 153. maddesinde "Devletin resmî kurumlarında doğum yardımı ücretsizdir." denirken 154. maddesinde ise "Hükümet ve Belediye tabipleri ile ebeleri, fakir kadınların doğurmasına ücretsiz yardıma mecbur" kılınmaktadır. Aynı Kanun'un 3. maddesinin 1, 2, 3, 4 ve 7. bentleri ile 15. maddesinde devletin doğumu arttırmak ve anne ile çocuk ölümlerini azaltacak tedbirleri almakla yükümlü olduğu açıkça belirtilmektedir.

Pronatalist nüfus politikalarının ilk resmî belgesi niteliğinde olan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 152. maddesi ile gebeliğe engel olacak veya çocuk düşürmeye yarayacak her türlü araç ve gerecin ithali, dağıtımı ve satışı yasaklanmıştır. Sadece tedavi maksadıyla kullanılan ve eczanelerde reçeteyle satılan araç ve gereçler yasanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu nedenle, bu dönemde gebeliği önleyici modern yöntemlerin yerine daha çok geri çekme,

emzirme ve takvim yöntemleri gibi geleneksel yöntemler ile folklorik yöntemlerin kullanımı yaygın olmuştur (Koç ve diğerleri, 2010, s. 50).

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun nüfus artışını teşvik eden en dikkat çekici maddesi 156. maddesidir. Buna göre Kanun'un yayımlanmasından sonra hayatta altı veya altıdan daha fazla çocuğu olan kadınlara devletçe nakdi mükâfat verilmesi için her sene Sağlık Bakanlığı bütçesinden bir ödenek ayrılmaya başlandı. Arzu edenlere nakdi mükâfat yerine geçecek bir madalya da verilebilecekti. Bununla birlikte kanunun yayımlandığı tarihte hayatta altı ve daha fazla çocuğu olanlara da bu madalya verildi (Semiz, 2010, s. 434).

Cumhuriyet yöneticilerinin 1920'li yıllarda temel sorun olarak gördükleri; bulaşıcı hastalıklar, beslenme yetersizliğinden ötürü model bir nüfustaki ölümlülükten çok yüksek olan bebek-çocuk-yetişkin ölümleriyle savaştıkları, temel amaç olarak belirlendi. Sağlıklı olanların sağlıklarının devamı için çaba harcanacaktı. Koruyucu hekimlik hizmetlerine büyük önem verildi. Tedavi hizmetleri ikinci planda kaldı. Tedavi hizmetleri için yerel yönetimlere öncülük yapıldı, bunlara esin kaynağı olmak üzere ulaşım ağı örüntüsü merkezindeki beş kentte "Numune Hastanesi" kurmakla yetinildi. Dönemin koşulları anımsandığında kamunun kıt kaynaklarının dönemin sağlıktaki ideolojisi olan "toplumda en çok görülen, en çok sakat bırakan, en çok öldüren" hastalıkların önlenmesi için harcanması temel alındı. Toplumun gereksinim duyduğu salgın yapan bulaşıcı hastalıklarla savaşta hizmetin en uç noktaya kadar götürülmesi ilkesi benimsendi. Bu uygulamadan amaç, halkın benliğine yerleşen gelenekselin etkilerini kırmak, modernliği öngören sağlık kurumu hizmetlerinin yararını göstermek, sağlık hizmetinin kabullenirliğini artırmaktı (Peker, 2012, s. 23).

Koruyucu hekimlik hizmetleri bağlamında halk sağlığı, çevre sağlığı hizmetlerine getirilen yasalar çerçevesinde uygulamaya özel bir önem verildi. Kısa zamanda ülkenin ölümlülük örüntüsü değişmeye başladı. Ülkemizde çok yaygın görülen, büyük ölümlere neden olan sıtma ile vereme karşı mücadele başlatıldı. Toplumda, aileye büyük hasar veren tifo, çiçek, veba gibi hastalıklar neredeyse yok edildi. Frengi, lepra, trahom hastalıkları kontrol altına alındı. Bulaşıcı hastalıklara karşı kullanılan her türlü aşı ile serumun üretilmesi, üretilmeyenlerin dış alımının sağlanması yeni kurum ve kurullarla çözümlendi. Kuduz bu yolla önlemlerle, sınırlardan, limanlardan gelebilecek bulaşıcı hastalıklara karşı gerekli koruyucu önlemler alındı. Koruyucu aşı uygulaması yanı sıra DDT ve benzeri insektisitlerin kullanılması ile tifüse dayalı hastalıklar önlemlerle. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sıtma, verem konusunda kurulan örgütler ile alınan dış yardımlar sonucu bu hastalıkların görülme sıklığı, neden olduğu ölümler azaldı (Peker, 2012, s. 24).

2.1.3. Yurt Dışından Türkiye'ye Göçmen Nüfus Getirme Politikaları

Nüfusu arttırmak için başvurulan yöntemlerden biri de Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı vatandaşı olan fakat Millî Mücadele sonrasında hudutlarımızın dışında kalan soydaşların ana vatana getirilmesi gayretidir. CHP 4. Büyük Kurultayı'nda dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya konu ile ilgili şu açıklamayı yapmıştı: “Nüfusu artırma konusunda bizim bir diğer membamız da göçmenlerdir. Memleket haricinde son zamanlarda bırakılan Türk unsurları gerek ana vatana iltihak etmek ve gerek bu memleketin sınırları içinde bir meslek tutarak yaşamak için memleketimize gelmek arzusunu göstermektedirler. Bunların miktarı toplu olarak 1 milyon 200 bin kadardır.” (CHP 4. Büyük Kurultayı, 1935, s. 143).

Yurt dışından gelen bu nüfusun bir şekilde iskânı da gerekiyordu. Bunun için 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı iskân kanunu çıkarıldı. Kanun'un 3. maddesi ile Türkiye'ye yerleşmek maksadı ile ferdi ya da grup olarak gelmek isteyen ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler işbu kanun hükümlerine göre Dâhiliye Vekilliğinin emri ile kabul olunurlar. Bunlara ‘muhacir denir’ tespitinden sonra 7. maddenin A bendinde Türk ırkından olup hükûmetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacir ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeye serbest bırakılırlar. Hükûmetten iskân yardımı isteyenler hükûmetin göstereceği yerlere gitmeğe mecburdurlar (Semiz, 2010, s. 437).

2510 sayılı İskân Kanunu'nun ilgili maddeleri ile devlet ülke nüfusunu attırabilmek için yurt dışından Türkiye'ye gelmek isteyen Türklerin göç etmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca, devlet yurt dışından Türkiye'ye daha çok nüfusun getirilmesine yönelik bir girişim olarak gelen göçmenlere nüfus faktörünü göz önünde tutarak toprak dağıtımını gerçekleştirmiştir.

Hükûmetin bu yönde olan beklentisi 1921-1927 yılları arasında 434.820 göçmen nüfusun Türkiye'ye gelerek başta Trakya'daki iller olmak üzere pek çok illere yerleştirildikleri görülmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminden günümüze kadar olan zaman zarfında ülke yoğun bir göç olgusu -yoğunlaşma belirli dönemlerde gerçekleşmiş olsa da- ile karşı karşıya kalmıştır. 1927-1947 yılları arasında Türk nüfusunun bazı yerleşim yerlerinde yoğun olarak yaşadığı Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya gibi Balkan ülkeleri başta olmak üzere Rusya, Kafkasya, Orta Doğu ve Ege-Akdeniz adalarından Türkiye'ye, yaşadıkları ülkelerde maruz kaldıkları çeşitli baskı, zulüm ve asimilasyon süreçleri ile birlikte ana vatana dönme istekleri sonucunda kitlesel göç hareketi yaşanmıştır.

Tablo 4. 1927-1947 Yılları Arasında Balkan Ülkelerinden Gelen Göçmenler

Ülkeler	Hane	Göçmen Nüfus
Bulgaristan	29.527	309.516
Romanya	22.999	111.873
Yunanistan	-	367.801
Yugoslavya	2.862	184.172
Toplam	-	973.362

Kaynak: Uzman, 2013³.

1927-1947 yılları arasında Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya'dan toplam 973.362 Türk göç ederek ana vatan olarak kabul ettikleri Türkiye'ye gelip yerleşmişlerdir. Aynı yıllar arasında çeşitli ülkelerden Türkiye'ye göç ederek gelip yerleşen toplam göçmen nüfusu ise 1.114.819'dur. Bu istatistiki verilerden hareketle sadece toplam 141.457 göçmen nüfusun Balkan ülkeleri dışındaki ülkelerden Türkiye'ye göç ederek geldiklerini söylemek mümkündür. Türkiye'ye göç eden Türk göçmenlerin büyük bir çoğunluğunu Balkan ülkelerindeki yaşadıkları yerleşim yerlerini bırakıp ana vatana dönme noktasında girişimde bulunan göçmen nüfus oluşturmaktadır.

Sonuç

Balkan savaşları ile başlayan I. Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı ile devam eden yaklaşık olarak 10 yıl süren savaşların sonucunda tarihinin en kötü nüfus bilimsel felaketlerinden birini yaşayan Türk milleti bu sonucun yanında ortaya çıkan yokluklar, yoksunluklarla de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti devleti ilk nüfus sayımını 1927 yılında gerçekleştirdikten sonra bu nüfus azalmasını önemli bir sorun olarak görmüş ve sorunu çözebilmek için nüfus arttırıcı politikalar takip etmek istemiştir. Bu çerçevede, takip edilen pronatalist nüfus politikaları ile kaba ölüm oranları azaltmak buna karşın kaba doğum oranlarını artırmak amaçlanmıştır. Bu nedenle TBMM'den nüfusu arttırma yönelik "Mecburi Evlendirme (Bekârlık Vergisi) Kanunu", "Evlilik Yaşının Aşağıya Çekilmesi Kanunu", "Yol Vergisi", "Gizli Nüfusların Yazımı", "Evlilik Dışı Doğan Çocukların Kayıt ve Tescili" gibi kanunlar çıkartılmıştır. Bu kanunlarla evlenme yaşını aşağıya çekip gerçekleştirilecek evlenme oranları arttırarak kaba doğum oranları arttırılması hedeflenmiştir. 1923 yılında kaba doğum oranı binde 45 iken bu oran 1955 yılında binde 48 oranına yükselmiştir. Aynı şekilde kaba ölüm oranı 1923 yılında binde 53 iken 1955 yılında binde 23,5 oranına düştüğü görülmektedir.

1935 yılına ait nüfus piramidinde I. Dünya Savaşı yıllarında doğan 1915-1920 doğum kuşağının (15-19 yaş grubu) diğer doğum kuşaklarına göre sayısal

³ Tablo, Uzman'ın doktora tezinden üretilmiştir.

olarak daha küçük nüfusunun olduğu görülmektedir. Bu durum, savaş koşullarında Türkiye'de doğurganlığın ertelendiğini açık bir şekilde göstermektedir. Bu doğum kuşağının izlerini 1975 yılına kadarki tüm nüfus piramitlerinden de izlemek mümkün olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti devleti, ülke nüfusunu arttırmak için gerçekleştirmiş olduğu "Umumî Hıfzıssıhha Kanunu" gibi hem kanuni düzenlemeler hem de şehirlerde kurmuş olduğu hastane ve sağlık ocakları gibi kuruluşlarla, doğum öncesi ve doğum sonrası anne ve çocuk sağlığının korunması, aynı zamanda ülke genelindeki salgın hastalıklarla mücadele etmeyi bir başka politik amaç hâline getirmiştir.

Yurt dışından Türkiye'ye Türk göçmen nüfusu getirme politikaları planlanan düzeyde gerçekleşmezse de ülke nüfusunda önemli artışlar sağlamıştır. 1923-1947 yılları arasında Türkiye'ye yapılan göçlerin yıllar itibarıyla dağılımına bakıldığında, toplam göçmen sayısının % 90'ının 1923-1939 yılları arasında geldiği görülecektir. 1939-1947 yılları arasındaki göçmen nüfus sayısındaki azalma ise II. Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları ve bu koşulların sebep olduğu kitlesel sivil hareketlerine imkân tanımaması birinci derecede etkili olmuştur. Bilindiği üzere Türkiye, II. Dünya Savaşı'na katılmamıştır. Ayrıca sayıları farklılık göstermekle birlikte, II. Dünya Savaşı'na dâhil olan neredeyse tüm ülkelerden yoğun bir iltica hareketine sahne olmuştur. Öyle ki dönemin arşiv belgelerinden anlaşılacağı üzere yalnızca bir hafta içerisinde Ege sahillerine (asker-sivil, kadın-erkek, İngiliz, Yunan, Amerikan vs.) 2.500 civarında kişinin iltica ettiği görülmektedir. Ancak bu rakam göçmenlere dâhil edilmemektedir. Çünkü mülteci statüsünde gelen bu kişiler belirli bir süre sonra Türkiye tarafından ülkelere veya muharip olmayan üçüncü bir ülkeye sevk edilmişlerdir.

Kaynakça

- Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Bilgi, N. (2010). Osmanlı Devletinin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25(1), 101-146.
- Caldwell, J.C. (2001). The Globalization of Fertility Behavior. *Population and Development Review* in (Vol. 27, pp. 93-115).
- CHP 4. Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935. 11 Ocak 2016 tarihinde <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/Gazeteler/Web/Kutuphanede%20bulunan%20dijital%20kaynaklar/Kıtaplar/Sıyası%20parti%20yayınları/197610571%20chp%204%20ncu%20buyuk%20kurultayı%20gorusmeleri%20tutulgası/197610571%20chp%204%20ncu%20buyuk%20kurultayı%20gorusmeleri%20tutulgası%20bolum%203.pdf> adresinden erişildi.

- Cillov, H. (1974). Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler ve Gelişmeye Etken Olan Amiller. *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6(1-2), 2-13.
- DPT. (1994). *Nüfus ve Nüfusun Yapısı. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.
- Güriz, A. (1975). *Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*. Ankara: Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları.
- Hirschman, C. (2001). Comment: Globalization and Theories of Fertility Decline. *Population and Development Review* in (Vol. 27, pp. 116-125), Supplement: Global Fertility Transition.
- İpek, N. (2005). Atatürk Döneminde Türkiye'nin Nüfus Siyaseti. *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (8-12 Aralık 2003)*. 173-190.
- Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu 1830–1914* (B. Tırnakçı Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koç, İ. vd. (2010). *Türkiye'nin Demografik Dönüşümü*. Ankara: Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını.
- McCarthy, J. (1998). *Müslümanlar ve Azınlıklar* (B. Umar. Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Mutlu, C. (2013). Milli Mücadele’de Türkiye’de Azalan Nüfus ve İzdivaç Meselesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 85, 170-205.
- Peker, M. (1983). Nüfus Politikaları, *Türkiye’de Planlı Dönemde Nüfus ve Aile Planlaması Çalışmaları*. DPT Yayını.
- Peker, M. (2012). *Türkiye Nüfusunun Dönüşümü (1923-2012)*. 12 Kasım 2014 tarihinde http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/wp-co%20...%20nt/mumtaz-peker-turkiye_nufusunun_donusumu.pdf. adresinden erişildi.
- Semiz, Y. (2010). 1923–1950 Döneminde Türkiye’de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi). *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 423-469.
- Tamer, A. ve Bozbeyoğlu, A.Ç. (2004). 1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar. *Nüfusbilim Dergisi*, 26, 73-88.
- TÜİK. (2013). *İstatistik Göstergeler (1923-2012)*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜSİAD. (1999). *Türkiye’nin Fırsat Penceresi Demografik Geçiş ve İzdüşümleri*. İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği.
- Uzman, N. (2013). *Türkiye’nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüceşahin, M. M. (2011). Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm: Mekânsal Bir Değerlendirme. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), 11-27.

SEBEN GELENEKSEL KONUT MİMARİSİ ÜZERİNE BAZI GÖZLEMLER*

Azize AKTAŞ YASA

Özet: Bu makalede, Bolu ilinin İç Anadolu Bölgesi ile sınır teşkil eden Seben ilçesindeki geleneksel konut mimarisi örnekleri plan, malzeme-teknik ve bezeme özellikleri açısından ele alınacaktır. Çalışma kapsamında sayıları giderek azalan 50-150 yıllık konutların incelenmesi ve kayıt altına alınması amaçlanmıştır.

Seben konut mimarisi Osmanlı konut mimarisinin genel özelliklerini taşımakla birlikte yerel çizgiler, arazi koşulları, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan ilçe halkının ihtiyaçları ve ailelerin ekonomik durumları planların oluşmasında belirleyici olmuştur. Avlu ya da bahçe, evlerin sokakla bağlantısını sağlamış, buralarda tandır, kuyu, çeşme, ocak gibi öğeler yer almıştır. Seben evleri genellikle zemin kat üzerine bir veya iki katlı olarak inşa edilmiş, alt katta çoğunlukla ahır, samanlık, ambar gibi hizmet ve üretim mekânları, üst katta ise yaşam alanları bulunmaktadır.

Evlerin planlarında sofalar belirleyici olmuş, sofanın odalar arasındaki konumuna, biçimine ve diğer birimlerle ilişkisine göre iç mekân düzenlenmiştir. Evler gösterişten uzak, insani boyutlarda ve işlevseldir. Genellikle kare veya dikdörtgen planlı odalar, ihtiyaçlara en uygun şekilde, sedir, yüklük, ocak, gusülhane gibi elemanlarla donatılmıştır.

Evler yüksek taş temeller üzerine ahşap karkas tekniği ile inşa edilmiş, iç mekân duvarları samanla karıştırılmış çamur ile sıvanmış, kireçle badanalanmıştır. Ahşap, Seben geleneksel konut mimarisinde ana malzeme olarak konstrüksiyonun yanı sıra kapı, pencere, taban ve tavan döşemesi ile tirabzanlarda ve bazı mimari öğelerde kullanılmıştır. Seben evlerinde bezemeye fazla yer verilmemiştir.

Anahtar kelimeler: Bolu, Seben, Türk evi, geleneksel konut mimarisi.

An Analysis of the Seben Conventional Architecture

Abstract: In this article, traditional house architecture of the samples of Seben, a town of Bolu which is located at the border of Central Anatolia Region, are evaluated within the concepts of planning, technical and ornamental properties. In the scope of this study, 50-150 years old traditional houses which are decreased in number are investigated.

House architecture of Seben is not only complied with the general rules of the Ottoman House Architecture but also, regional properties, field conditions, necessity of the town community along with of agriculture and stockbreeding and economic status of the families are significant effect on planning. Seben

* Bu çalışma Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (22-25 Ekim 2014)nda sunulmuş ancak yayına gönderilmemiştir.

houses are generally one or two floor houses over the ground floor, which is generally horse barn or hayloft and upstairs are the living spaces. There will be an interstage in some houses depending on the lands location.

Sofas are significant in the house planning, indoor order is constituted according to location and style of the sofa and connection with other units. House are low-key, humanistic and functional. Generally, rooms are in the shape of square or rectangle, and have diwan, large closet for bedding, furnace and bathing cubicle like wares which are most proper to the needs.

Houses are built on high stone foundations with timber frames and the interior walls are puddled with mud which is stirred with hay. The houses then are whitewashed with lime. In terms of the architectural aspect, the traditional residential architecture in Seben is wooden which therefore, is often used as a main construction material and is used to construct the doors, windows, floors, banisters and for the ceiling tiles while it is also used for some architectural elements. However, it is not used in ornamentation for the Seben houses.

Key words: Bolu, Seben, Turkish house, traditional house architecture.

Bolu'nun Seben ilçesinin köylerinde yer alan, kaybolmaya yüz tutmuş veya hızla değişikliğe uğrayan geleneksel konut mimarisinin tespiti, belgelenmesi ve arşivlenerek gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla kaleme alınan bu çalışmada evler plan, malzeme-teknik ve bezeme özellikleri açısından değerlendirilmiş ve sayıları giderek azalan 50-150 yıllık konutlar incelenerek kayıt altına alınmıştır. Çalışma, Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi (BAMER) adına yürütülen "Bolu Merkez İlçe ve Köylerinde Geleneksel Konut Mimarisi Projesi" kapsamında gerçekleştirilmiştir ve bu konuda yapılan ilk yayındır¹. 2010 yılı Temmuz ayında yapılan ön tarama² ile 2014 yılının Ağustos ve Eylül aylarında yapılan alan araştırmalarının sonuçlarına ilişkin değerlendirmeleri içermektedir³. Araştırmada Seben'in 10 köyü taranmış⁴, bu köylerde incelenen

¹ Konu daha önce sadece bir köşe yazısında ele alınmıştır (Demirel, 2013).

² 2010 yılında yapılan ön taramaya Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Turgay YAZAR, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yapı İşleri Dairesinden mimar Pınar DOĞAN, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğrencileri Begüm ELDEMİR ve Gülgün BOSTANCI ile Fatih CİVELEK ve Alperen YASA katılmışlardır. Katkıları için kendilerine teşekkür ederim.

³ 2014 yılı Ağustos ve Eylül aylarında yapılan alan araştırmalarına Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencileri Güven KELEBEK, İlyas RÜZGÂR, Emre ÖZDEMİR, Hilal KAYIRAN, Aysun KARAGÖZOĞLU ve Kasım YILDIZ ile Mimarlık Fakültesi öğrencisi Aslı CEYLAN katılmıştır. Araştırmalarımız esnasında Seben Belediyesi Yazı İşleri Müdürü Turan YILMAZ bizlere rehberlik etmiş, Kemal YAMAN Bey de çeşitli konularda yardımcı olmuştur. Tüm ekibe katkılarından dolayı teşekkür ederim.

konutlar 19. yüzyıl sonlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar inşa edilen örneklerden seçilmiştir.

Batı Karadeniz Bölgesi'nde bulunan, aynı zamanda İç Anadolu ile sınır teşkil eden Seben, Bolu iline bağlı bir ilçe merkezidir. Köroğlu Dağları'nın güney ucunda Aladağ Çayı Vadisi'nde kurulmuştur. Seben ilçesinin kuzeyinde Bolu ili, güneyinde Ankara iline bağlı Nallıhan ilçesi, doğusunda Kıbrısçık, batısında Mudurnu ilçeleri yer almaktadır. Seben İlçesine Bolu- Seben karayolu (54 km) ile ulaşılabilirdiği gibi Beypazarı-Kıbrısçık-Seben (94 km) ya da Nallıhan-Seben karayolu (40 km) ile de ulaşım sağlanabilmektedir (batikaradeniz.ogm.gov.tr., 2015).

Yüzölçümü 950 kilometrekare olan Seben, 2 mahalle ve 29 köyden oluşan bir idari birime sahiptir (<http://www.seben.bel.tr.>, 2015) (Resim 1).

Resim 1. Seben köylerini gösterir harita (seben.bel.tr., 2015)

Resim 2. Seben'in arazi yapısı, yamaç ve tepe yerleşmeleri (Google Earth)

Seben, tarihi Frigler dönemine kadar uzanan bölgede, 1911 yılında şimdiki Keskinli Mahallesi'nde Mudurnu ilçesine bağlı bir bucak olarak kurulmuş ve pazarın kurulduğu güne atfen Çarşamba (Çehârşenbe nahiyesi) ismini almış (Bolu Livâsı Sâlnâmesi, 2008, s. 482; Bolu Vilayeti Salnamesi, 2008, s. 260), 1946 yılında 4869 Sayılı Kanun gereğince Seben ismini alarak ilçe olmuştur (Seben, 2000, s. 19). İlçeye bağlı 3 köy orman içi dağlık alanda, 10 köy Aladağ

⁴ Proje çerçevesinde Seben merkezde çalışmamızın amacına uygun, yeterli geleneksel konut mimarisi örneği olmadığından köyler taranmış ve Alpogut, Bozyer, Gerenözü, Gökhalliller, Korucuk, Kozyaka, Musasofular, Nimetli, Solaklar ve Tepe köylerinde belirlenen geleneksel konut mimarisi örnekleri üzerinde çalışılmıştır.

Çayı Vadisi'nde, diğer 16 köy ise dağlık kırsal kesimde kurulmuştur⁵ (Resim 2). Köyler genellikle toplu yerleşmeler şeklindedir. Ancak birden fazla mahalleye sahip olan köylerde mahalleler birbirinden uzak konumlanmıştır (Seben, 2000, ss. 32, 38-39)⁶. Yerleşme alanları topografya, coğrafi özellikler ve su kaynakları gibi unsurların belirleyiciliği ile herhangi bir planlama olmadan kendiliğinden meydana gelmiştir. Özellikle dağlık kesimlerde kurulan köylerde tarım arazisinin azlığı sebebiyle ortaya çıkan sıkışıklıktan dolayı evlerin müstemilatını teşkil eden unsurların evden uzakta inşa edildiği örnekler de rastlanmaktadır. Ancak bu sıkışıklığa rağmen evler eğimli arazi üzerine birbirinin önünü kapatmayacak şekilde inşa edilmiş, böylece evlerin ışıktan ve manzaradan yeteri kadar yararlanmaları sağlanmıştır.

Aladağ Çayı Vadisi ile kollarının geçtiği verimli arazilerde kurulan Seben köylerinde halkın temel geçim kaynakları tarım, hayvancılık ve orman işçiliğidir. Bolu'nun sebze ve meyve ihtiyacı büyük ölçüde Seben'den karşılanmakta⁷, bu çevrede büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın yanı sıra son yıllarda kümes hayvancılığı da yapılmaktadır (Bolu Livâsı Sâlnâmesi, 2008, s. 482; Bolu Vilayeti Salnamesi, 2008, s. 260)⁸. Bu sebeple konut ve çevresinin biçimlenmesinde, yörenin sunduğu malzeme ve buna bağlı olarak gelişen teknik ile bilgi birikiminin yanında tarım ve hayvancılığın ortaya çıkardığı ihtiyaçlar, üretim ve tüketim biçimleri son derece belirleyici olmuş, işlevsel kaygılara rasyonel çözümlerin bulunduğu kırsal karakterli bir mimari yaratılmıştır (Davulcu, 2009; Yazar, Aktaş Yasa ve Doğan, 2011). Her konutun bitişiğinde veya yakın çevresinde kümes, ahır, ambar, samanlık, yemişlik, kuruluk, fırın, odunluk ve saya bulunmaktadır. Sokakların oluşmasında herhangi bir tasarım söz konusu olmayıp evlerin veya müstemilatı oluşturan yapıların duvarları bu konuda belirleyici rol oynamıştır. Evlerin aralarında oluşan boşluklar oldukça

⁵ Kızık, Kuzgölcük ve Kabak köyleri orman içi dağlık alanda, Dereboyu, Değirmenkaya, Dedeler, Nimetli, Alpagut, Gökhaliller, Bozyer, Kaşbıyıklar, Hoçaş, Susuz, Çeltikdere köyleri Aladağ Çayı Vadisi'nde, Kesenözü Köyü, Aça Çayı Vadisi'nde geriye kalan Bakırlı, Ekiciler, Gerenözü, Güneyce, Haccağız, Karaağaç, Kozyaka, Korucuk, Musasofular, Solaklar, Tazılar, Tepe, Yuva, Yağma köyleri ise dağlık kırsal kesimlerde kurulmuştur.

⁶ Kozyaka Köyü; Çavuşlar, Demirciler, İvazlar, Kıvrı ve Dere adı verilen birbirinden ayrı 5, Solaklar Köyü; Solaklar ve Taşaluk adı verilen 2, Alpagut Köyü; Dikmeler ve Merkez olmak üzere yine 2 mahalleden meydana gelmiştir.

⁷ Bu çevrede sebze olarak domates, salatalık, kabak, biber, patates, soğan, sarımsak, lahana, havuç, turp ve şalgam; meyve olarak da elma başta olmak üzere armut, ayva, kayısı, kiraz, vişne, üzüm ve ceviz yetiştirilmektedir.

⁸ 1921-1925 tarihli Bolu Livâsı Sâlnâmesinde "Ahâlisi en ziyâde tiftik hayvânâtı yetiştirmekle müştegildir" denmektedir. Tiftik keçisi yetiştiriciliği hâlen devam etmektedir.

dar ve toprak yollar şeklinde gelişmiş, sokakların iki yanında evler ve diğer unsurlar konumlandırılmıştır.

Resim 3. Alpagut Köyü/Zemin (Ahır)
+ 1 Katlı Ev Örneği

Resim 4. Bozyer Köyü/Zemin (Ahır)
+ 2 Katlı Ev Örneği

Seben köylerinde evler zemin+1 veya 2 katlıdır. Çalışmamız çerçevesinde tek katlı konut örneğine rastlanmamıştır. Kat sayısının ailenin büyüklüğü ve ekonomik durumu ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Evlerin bazıları bahçelidir. Bahçe genellikle evin bitişiğinde olup küçük bahçelere sadece evin günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere maydanoz, nane, soğan gibi sebzeler ekilirken, büyük bahçelere elma, kiraz, şeftali, üzüm gibi meyve ağaçları da dikilir. Evlerin zemin katı genellikle hayvancılık, depolama, hizmet ve ev içi üretim faaliyetlerine ayrılmıştır. Seben ve çevresinde “avlu” ismi verilen bölüm aynı zamanda zemin kat içerisindeki dolaşımı sağlayan alandır. Üst katlara çıkışı sağlayan merdivenler de bu bölümdedir. Burada yer alan büyükbaş ve binek hayvanlarının barınağına çevrede “ahır” veya “dam” ismi verilir. Zemin+1 katlı evlerde birinci kat hizmet ve üretime yönelik işlerin yanı sıra yaşam alanı olarak kullanılmakta (Resim 3), zemin+2 katlı evlerde ise birinci kat hizmet ve üretim, ikinci kat ise yaşam alanı olmaktadır (Resim 4). Evlerin yamaçlarda, eğimli arazi üzerinde inşa edilmiş olması, bazı evlerde, kışlık buğday ve erzakların muhafaza edileceği ambar odasının olacağı bir ara kat beklentisi yaratsa da şu ana kadar böyle bir örnek gözlenmemiştir. Yörede Rum tipi konak olarak anılan ahır ile birlikte 3 kata ve tavan arasına sahip evler de bulunmaktadır. Kozyaka Köyünde iki örneğine rastlanan bu konaklar diğer evlere nazaran daha büyük boyutlu olup tavan arası sebze kurutulması, bez çözülmesi gibi gündelik işler ve kışa hazırlık faaliyetleri için kullanılmakta ayrıca kiler de burada yer almaktadır (Resim 5-6).

Resim 5. Kozyaka Köyü/ Abdullah Demirel Evi Zemin (Ahır) + 2 Kat +Tavan Arası Bulunan Konak Örneği

Resim 6. Abdullah Demirel Evi Tavan Arası

Zemin+1 katlı evlerden bazılarında ise yörede “kuşkondu” olarak adlandırılan üç veya dört yöne açık, tek odanın yer aldığı bir kat daha mevcuttur. Gerenözü Köyü Afer Atalay evi ve Gökhaliller Köyü İsmail Keklikçi evinde örneklerine rastladığımız bu odalar kışlık üzümün, cevizlerin “döşenmesi”; fasulye, tarhana, “gak” gibi yiyeceklerin kurutulması ve yine gerekmeyen eşyaların saklanması amacıyla kullanılır (Resim 7).

Resim 7. Gerenözü Köyü/ Afer Atalay Evi, Gökhaliller Köyü/ İsmail Keklikçi Evi

İncelediğimiz örnekler çerçevesinde Seben köy evlerinin pek azında da olsa avlu olmadığı tespit edilmiştir. Mevcut avluların oluşumunda ambar, kuruluk, yemişlik, samanlık, dam gibi eve ait yapılar ve eklentiler ile duvarlar belirleyici olmuştur. Avluların etrafının taş ya da kerpiç duvarların yanı sıra “daraba” adı verilen ahşap çitlerle çevrildiği örneklere de rastlanmaktadır. Avlular bir dolaşım mekânı olmanın yanı sıra gündelik hayatın gerektirdiği her türlü işin yapılmasına imkân veren çevresi sınırlanmış bir alandır. Örneğin Alpagut Köyü Sabri Kışlak evinde avlu; konut dışında ambar, odunluk ve kümesin bulunduğu ve çevresi duvarla kapatılan bir alan şeklinde biçimlenmiştir (Resim 8).

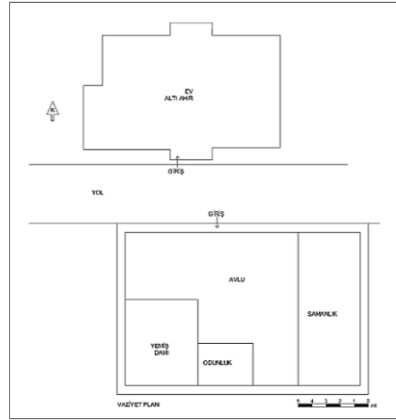

Resim 8. Alpagut Köyü/ Sabri Kışlak Evi/ Avlu

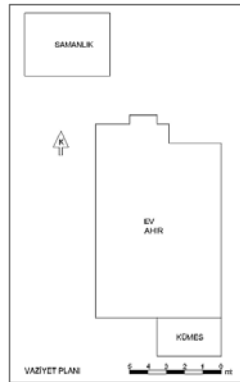
Evin diğer eklentileri olan samanlık ve saya yolun karşı tarafındadır (Çizim 1). Buna karşılık Kozyaka Köyü Abdullah Demirel evinde avlu yolun karşı tarafında kalmış; etrafında odunluk, yemiş damı ve samanlık yer almıştır. Bazı evlerde özellikle yangın tehlikesine karşı samanlıkların evlerden uzak yapıldığı dikkati çekmektedir. Evlerin büyüklükleri ve ailenin ekonomik durumu ile bağlantılı olarak konutların eklentilerinin çeşitliliği ve boyutları da farklılık göstermektedir. Ahır üzerine tek kat inşa edilen Gökhaliller Köyü Hüseyin Baykara evinde evin eklentileri sadece kümes ve ahır olarak tespit edilirken, zemin üzerine tavan arası dışında 3 kat olarak inşa edilen Kozyaka Köyü Kemal Özkök evinin müştemilatı arasında odunluk, elma damı, ahır, samanlık ve ambarın yer aldığı gözlenmektedir (Çizim 2-3).

Çizim 1. Alpagut Köyü/ Sabri Kışlak Evi Vaziyet Planı Ev/ Avlu/ Samanlık ve Saya

Çizim 2. Kozyaka Köyü/ Abdullah Demirel Evi

Çizim 3. Gökhaliller Köyü Hüseyin Baykara Evi

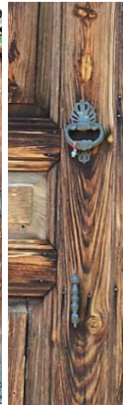
Seben konut mimarisinin önemli bir unsuru da “saya” adı verilen bölümdür. Çatısı sebze, meyve kurutmak, hatta Nimetli Köyü Fevzi Yerlikaya evinde olduğu gibi, bez çözmek için kullanılabilen saya genellikle saban, düven, boyunduruk gibi tarım aletleri ile evin çeşitli işlerinde kullanılan alet edevatın konduğu bir depo veya odunluk vazifesi görmektedir (Resim 9). Sayada evin günlük işleri de yapılabilmektedir. Genellikle konutların ön veya yan cephelerine bitişik olarak inşa edilen sayalar büyük bir kapı ile dışarıya açılmaktadır. Avlusu olmayan konutlarda saya bir nevi avlu işlevini de üstlenmiştir. Çevrelerinde ahır, samanlık veya fırın gibi mekânların bulunduğu sayaların genellikle birden fazla girişi vardır. Bazı örneklerde evlere giriş de sayalardan sağlanmaktadır. Bolu’nun Dördüdivan ilesi ve köylerinde de “saya”nın aynı şekilde kullanıldığı tespit edilmektedir (Yazar, Aktaş Yasa ve

Doğan, 2011, s. 693). Seben'in Alpagut, Tepe gibi bazı köylerinde küçük baş hayvanların eve bitişik olmayan barınağı da aynı adla anılmaktadır (Resim 10).

Resim 9. Nimetli Köyü/ Fevzi Yerlikaya Evi **Resim 10.** Tepe Köyü/Satılmış Özkan

Seben evlerinde evi dış dünyaya kapatan sokak kapıları ile ev içindeki mekânları birbirinden ayıran ve girişi düzenleyen oda kapıları, büyüklükleri, süslemeleri ve tutmaçları ile ev sahibinin statusüne ilişkin bilgi verir. Evlerin dışarıya açılmasını sağlayan avlu, saya veya bahçe kapıları büyükbaş hayvanların ve at arabalarının rahatlıkla girip çıkabilmesi için genellikle çift kanatlı olarak yapılmıştır. Ahşaptan yapılan bu kapılar çok süslü olmayıp kapı yüzeylerinde yatay ve dikey olarak yerleştirilmiş üzeri bezemesiz aynalar kullanılmıştır.

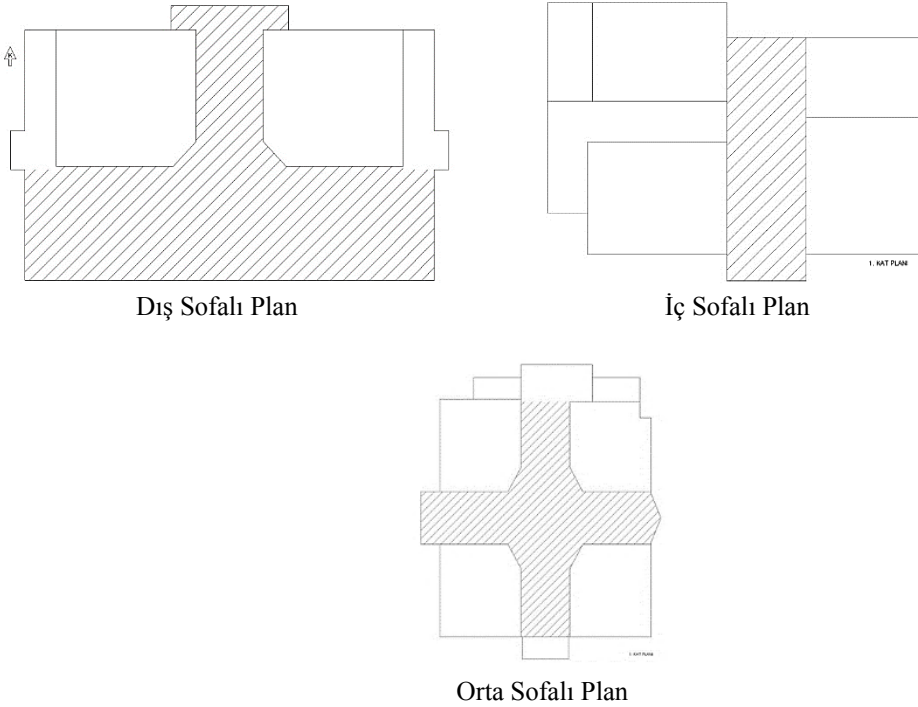
Resim 11. Alpagut Köyü/Sabri Kışlak Evi

Resim 12-13. Kozyaka Köyü/ Kemal Özkök Evi

Resim 14. Alpagut Köyü/ Fatih Taşçı Evi

Çift kanatlı kapılardan bazılarının üzerinde avlunun ışık ve hava alması için farklı boyut ve biçimde ahşap parmaklıklı dikdörtgen açıklıklar bulunmaktadır. Kapı tokmakları dövme veya dökme demirden yapılmıştır (Resim 11-14).

Geleneksel konut mimarlığının temel özelliklerini taşıyan Seben evleri sofanın belirleyici olduğu farklı plan tiplerine sahiptir. Ev içerisinde dolaşımı sağlayan sofalar aynı zamanda ev halkının bir araya geldiği, ev içi üretime dönük çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirildiği fonksiyonel mekânlardır. Bazı evlerin sofalarında evin sabit mobilyalarından olan sedirler yer alır. Seben ve köylerinde sofaya “hayat” ismi verilmektedir⁹. İncelenen örneklerde dış, iç ve orta sofalı olmak üzere üç tip konuta rastlanmıştır (Eldem, 1968) (Çizim 4)¹⁰. Seben köylerindeki taramamızı henüz tamamlayamadığımızdan bu şemaların yoğunluğu konusunda kesin bir hüküm vermek doğru değildir. Ancak mevcut örneklerle bakarak iç sofalı evlerin çoğunlukta olduğu söylenebilir.

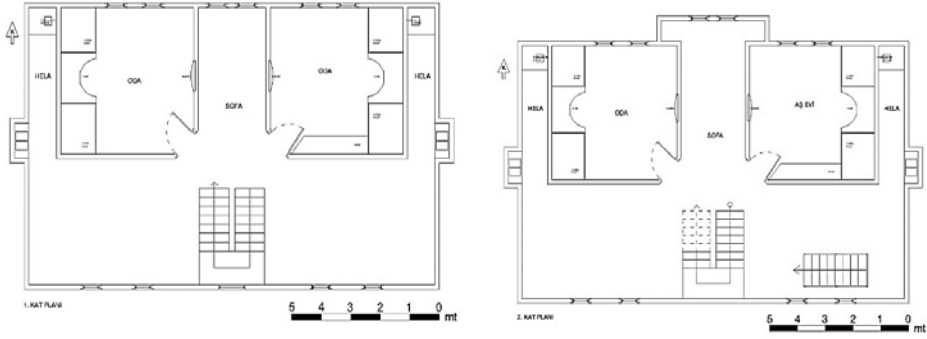

Çizim 4. Seben Konut Mimarlığında Saptanan Plan Tipleri

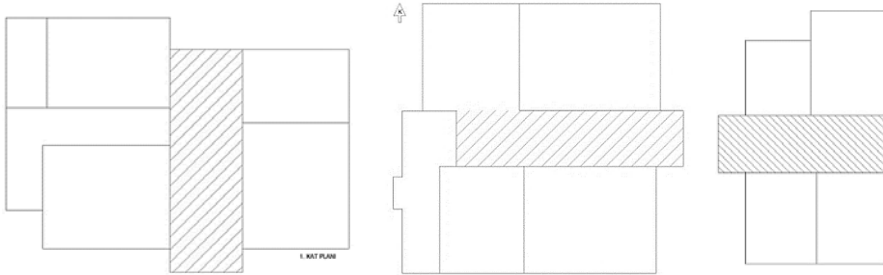
⁹ Gökhaliller Köyünde sofaya “yürüyüşlük” de denilmektedir.

¹⁰ Araştırmaya ait plan, kesit ve cephe görüntüleri Aslı Ceylan tarafından çizilmiştir.

Dış sofalı örnekler iki ya da üç odalıdır. Gökhaliller Köyü Mehmet Arif Kural evinde olduğu gibi sofa genellikle evin bir kanadı boyunca dikdörtgen şekilde uzanmakta diğer kanatta ise odalar yer almaktadır (Çizim 5).

Çizim 5. Gökhaliller Köyü/Mehmet Arif Kural Evi Kat Planları

Çizim 6. Seben Konut Mimarlığında Saptanan İç Sofalı Plan Örnekleri

Seben konut mimarisinde ikinci plan tipini iç sofalı evler oluşturmaktadır. Bu örneklerde dikdörtgen planlı bir sofa evi ortadan ikiye bölmekte, bu sofanın iki yanında evin diğer mekânları yer almaktadır. Bu planlarda sofanın iki yanındaki mekân düzenlemeleri arasındaki tek fark, üst kata çıkışı sağlayan merdivenlerin farklı kanatlara yerleştirilmiş olmasıdır (Çizim 6). Söz konusu örneklerde abdestlik ve tuvalet genellikle evin arka cephesine bakan batı ucundadır. Gökhaliller Köyü Mehmet Dursun, Alpagut Köyü Sabri Kışlak, Kozyaka Köyü Kemal Özkök ve Abdullah Demirel evleri bu plan tipinin örnekleridir (Resim 15-17).

Resim 15. Gökhaliller Köyü Mehmet Dursun Evi

Resim 16. Alpagut Köyü Sabri Kışlak Evi

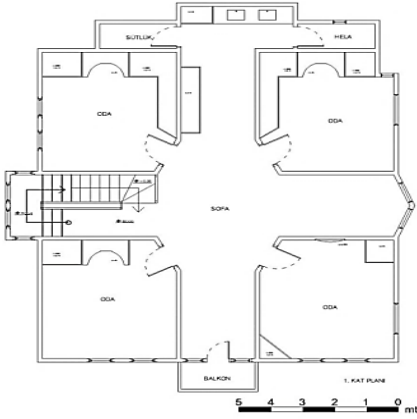
Resim 17. Kozyaka Köyü Kemal Özkök Evi

Çizim 7. Alpagut Köyü/Sabri Kışlak Evi

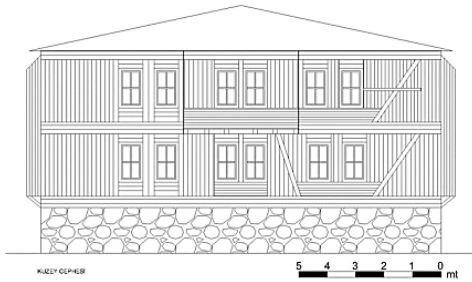
Seben konut mimarisinin en önemli ve üçüncü plan tipini orta sofalı evler oluşturmaktadır. Diğerlerine göre daha büyük boyutlu olan bu evler simetrik tasarımlarının yanı sıra daha özenli işçilikleri ile de dikkat çekerler. Bu plan şemasının temel özelliği evin orta bölümünde haç biçimli bir sofa ve köşelerde odaların bulunmasıdır. Yine bu plan tipine sahip örneklerde odaların sofaya bakan duvarları kırılarak sofanın ortasında oda girişlerinin yer aldığı sekizgen bir şema oluşturulmuştur. Evlerde, sofanın evin arka cephesine bakan ucuna

abdestlik, iki yanına ise sütlük ve tuvalet yerleştirilmiştir. Katlar arasındaki geçişler sofa'nın kollarından birinde yer alan merdiven ile sağlanır. Tepe Köy/ Mehmet Temiz ve Nimetli Köyü/ Fevzi Yerlikaya evleri orta sofalıdır (Çizim 8, Resim 18).

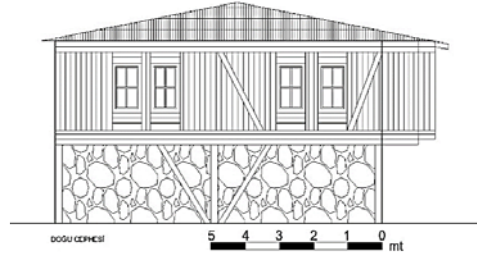

Çizim 8. Tepe Köy/ Mehmet Temiz Evi **Resim 18.** Tepe Köy/ Mehmet Temiz Evi

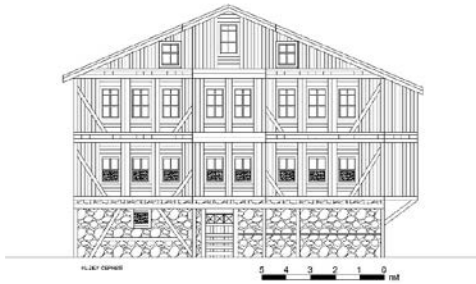
Seben konut mimarisinde cephe düzenlemesi evin konumuna ve büyüklüğüne göre değişmektedir. Ancak cepheler teknik olarak bir farklılık göstermez. Ahşap dikme, kiriş ve payandaların çatılması ile oluşturulan “çatı” adı verilen iskelet aynıdır. Evlerde katlar, tamamen çıkma yapmamışsa, zemine paralel olarak yer alan ve evin dört cephesini dolaşarak köşelerde birleşen hatıllarla ayrılmıştır. Hatılların yanı sıra kiriş ve bu çevrede “dizeme” olarak adlandırılan dört tarafı yontulmuş ağaç levhalarla oluşturulan örgüde kat ayrımını açıkça yansıtmaktadır. Çatılar beden duvarlarından dışarı taşkın olarak yapılmış saçaklara sahiptir. Orta ve iç sofalı evlerin cephelerinde simetri kısmen uygulanan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlerin en önemli cephesini genellikle girişlerin bulunduğu güney cepheler teşkil etmektedir. Balkonlar da genellikle bu cephelerde yer almaktadır. Bazı köylerde balkonlara “güneşlik” adı verilmektedir. Evlerin yan ve arka cepheleri tuvalet ve temizlik mekânlarının yerleştirilmesi sebebi ile diğer cephelere nispetle dışarıya daha kapalıdır (Çizim 9-12).

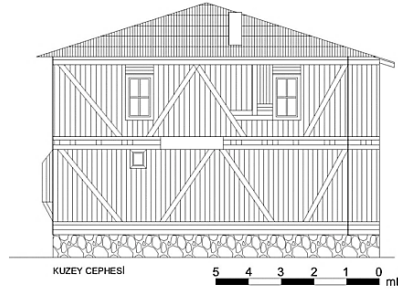
Çizim 9. Gökhaliller Köyü Mehmet Arif Kural Evi

Çizim 10. Gökhaliller Köyü Hüseyin Baykara Evi

Çizim 11. Kozyaka Köyü/ Abdullah Demirel Evi

Çizim 12. Gökhaliller Köyü/ Mehmet Dursun Evi

Cephelerde hareketlilik sağlayan en önemli unsurlardan biri, özellikle iç ve orta sofalı plan tipine sahip evlerde sofanın cepheye doğru dışa taşması ile oluşan çıkmalardır. Bu çıkmaların yan yüzlerine de pencereler açılarak evin çevre ile olan ilişkisi güçlendirilmiştir (Resim 19). Çalıştığımız konutlar içinde Solaklar Köyündeki tek örnekte, çıkmanın diğerlerine göre daha dışa taşkın olduğu ve konsollarla desteklendiği tespit edilmiştir. Alpagut Köyü Fatih Taşçı evinde ise, ön cephenin üçüncü katta tümüyle çıkma yaptığı, sofanın burada da cepheden taşkın olarak inşa edildiği gözlenmektedir (Resim 20). Evlerde çıkma yapan bir diğer unsur da, kat sayısına bağlı olarak tercihen en üst katta yer alan balkonlardır. Balkon korkulukları oyma ve ajur tekniğinde yapılmış farklı motiflerle bezenmiştir.

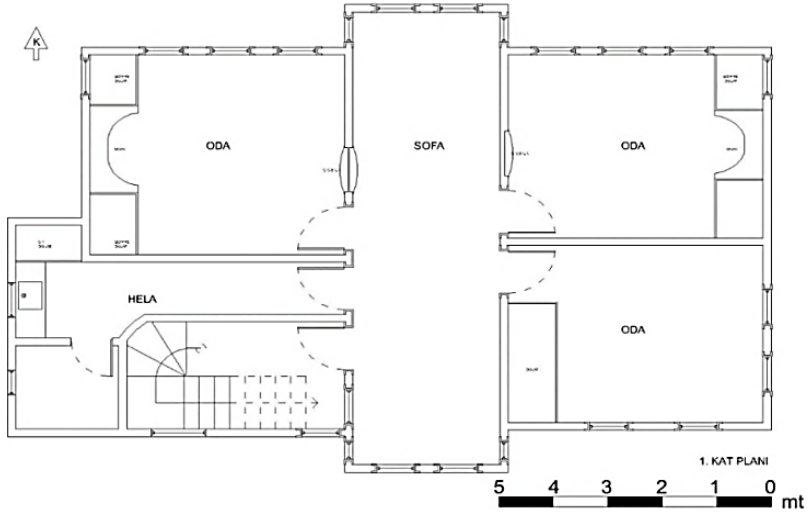
Resim 19. Tepe Köy/Mehmet Temiz Evi **Resim 20.** Alpagut Köyü/ Fatih Taşçı Evi

Resim 21. Gökhaliller Köyü/
Cemalettin Gökoğlu Evi

Resim 22. Tepe Köy/ Satılmış Özkan Evi

Seben geleneksel konut mimarisinde yine bu çevrede olduğu gibi evin ana unsurlarını odalar, sütlük, abdestlik, tuvalet gibi bölümler meydana getirir. Sofadan sonra evin şekillenmesinde rol oynayan en mühim unsur odalardır (Yazar, Aktaş Yasa ve Doğan, 2011, s. 696). Oda girişleri sofadan sağlanmaktadır. Ev içinde hayatın geçtiği esas alan olan odalar genellikle kare veya kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Sayıları ailenin büyüklüğüne ve maddi durumuna göre değişir. Çevrede “göz” olarak da adlandırılabilen odalar işlevlerine göre “aş odası”, “aş evi”, “baş oda”, “çoban odası” veya ev içindeki konumlarına göre “üst oda”, “yan oda” gibi farklı isimler alırlar.

Çizim 13. Evi Oluşturan Bölümler

Odaların her biri ayrı bir aileyi barındıracak ve günlük hayata dönük çeşitli ihtiyaçlara cevap verecek şekilde birtakım mimari öğelere sahiptir. Ocaklar evin ısınma ve pişirme gibi temel ihtiyaçlarının yanı sıra iki yanlarında yer alan dolaplarla birlikte klasik bir düzenleme oluşturur. Ocağın iki yanında yer alan dolapların işlevleri farklıdır (Resim 23).

Resim 23. Nimetli Köyü/ Fevzi Yerlikaya Evi

Genellikle dolaplardan biri mutfak dolabı olarak kullanılırken diğeri gusülhane ve yüklük işlevini üstlenmiştir. Gusülhane olarak kullanılan dolaba yörede “cin dolabı” adı verilmektedir. İç i kapaklı olan bu dolapta, kapak kapatıldıktan sonra yer yatakları, yastık ve yorganlar muhafaza edilir (Resim 24-26). Ancak bazı evlerde mutfak dolabı veya gusülhane yerine ocağın yanında bu çevrede “takultukul” dolabı olarak adlandırılan iki yanı açık raflı ya da kapaklı dolaplar bulunabilmektedir. Bazı evlerde dolapların alt kısmında ocakta yakmak için kullanılan odunların konulduğu düşer kapaklı gözlemlere rastlanır.

Resim 24. Gökhaliller Köyü/
Mehmet Dursun Evi
Mutfak Dolabı

Resim 25. Kozyaka Köyü /
Abdullah Demirel Evi
Mutfak Dolabı

Resim 26. Kozyaka Köyü/
Kemal Özkök Evi
Cin Dolabı ve Yüklük

Tepe Köy Mehmet Ali Temiz evinde olduğu gibi dolapların odaların penceresiz duvarlarında devam ettiği örnekler de mevcuttur. İnsan elinin kolaylıkla ulaşabileceği yüksekliğe yapılan dolaplarla beraber Gökhaliller Köyü Hüseyin Baykara, Kozyaka Köyü Abdullah Demirel ve Nimetler Köyü Fevzi Yerlikaya evlerinde olduğu gibi duvarları pencere seviyesinde veya pencere seviyesinin hemen üstüne gelecek şekilde çevreleyen hatılın hizasında veya üstünde sergen adı verilen üzerine mutfak aletleri ve aydınlatma araç gereçlerinin konulduğu duvara sabitlenmiş raflar veya peşkirlikler de bulunur (Resim 27-28).

Resim 27. Gökhaliller Köyü/ Hüseyin Baykara Evi Sergen ve Peşkirlik

Tespitlerimiz çerçevesinde Seben’de iki odalı evlerde iki odada, üç odalı evlerde en az iki odada, dört odalı evlerde üç odada ocak nişi vardır. Ocak nişi olmayan odalar genellikle yazın kullanılan ve “yazlık oda” olarak adlandırılan bölümlerdir. Taş veya kerpiçten yapılan ocak nişleri genellikle basık kemerli olup çok fazla çeşitleme yoktur. Ocakların üzerinde farklı türde kemerlerle taçlandırılmış davlumbazlar bulunmaktadır (Resim 28-29). Davlumbazların biri dışında hemen hepsinde soba kurulduğu zaman kullanılmak üzere baca delikleri açılmıştır. Çalışmamızın sınırları içinde sadece Nimetli Köyü Fevzi Yerlikaya evinde ahşap aksamın dolaplarla başlayıp ocak omuzluğuna ve davlumbaza kadar devam ettiği ve dolapların da kapıya kadar uzandığı gözlenmiştir.

Resim 28. Gökhaliller Köyü/ Mehmet Dursun Evi

Resim 29. Gökhaliller Köyü/ Hüseyin Baykara Evi

Sofaların çevresinde yer alan odalar dışarıya açılan pencerelerle aydınlanmaktadır. Odanın büyüklüğüne göre pencere sayısı değişir. Çalışılan evler içinde sadece Kozyaka Köyü Abdullah Demirel evinde üç pencereli oda örneğine rastlanmıştır. Bilhassa konaklarda iç mekândaki mahremiyeti sağlamak amacıyla dış yüzlerde parmaklık ve kafes gibi unsurlar kullanılmıştır. Genellikle pencere yüksekliğinin yarısının biraz üzerinde yapılan kafesler birer taçla sonlandırılmıştır. Aynı zamanda dekoratif bir eleman olan

kafesler, evi güneş ışıklarından koruduğu gibi, bir nevi sineklik vazifesi de görmektedir. Bu yörede penceredeki parmaklıklara “çığı” adı verilir (Resim 30-31).

Resim 30. Alpagut Köyü
No:43 Giyotin Tipi Pencere

Resim 31. Kozyaka Köyü/ Kemal Özkök Evi / Ahşap
Pencere Parmaklıkları

Seben köylerindeki geleneksel konutların zemin katlarında pencere açıklığı yoktur. Ancak bazı evlerde havalandırmayı sağlamak amacıyla yapılmış açıklıklara rastlanır. Seben geleneksel konut mimarisinde Alpagut Köyü 43 numaralı evde veya Kozyaka Köyü Abdullah Demirel evlerinde olduğu gibi genellikle giyotin tipi pencere kullanılmıştır. Tepe Köy Mehmet Temiz evinde olduğu gibi ender olmakla birlikte ortadan iki yana doğru açılan pencere örneklerine de rastlanmaktadır. Ancak bu evler diğerlerine göre daha az yaş almıştır. Bazı evlerin pencerelerinde ahşap kepenkler kullanılmıştır.

Seben evlerinde yer alan çiçeklikler dekoratif bir unsur olarak dikkati çeker. Odaların sofayla paylaştığı ortak duvarda oda içinde veya sofalarda yer alabilen çiçeklikler, konumlarına bağlı olarak farklı biçimlerde yapılmışlardır. Genellikle dikdörtgen şeklinde ahşap çerçeveli bir niş içinde yer alan çiçeklikler, kemerli düzenlemeler göstermekte, odayı veya sofayı kuşatan hatıllar hizasında veya hemen üstünde yer almaktadırlar. Gökhaliller Köyü Cemalettin Gökoğlu evinde diğer örneklerden farklı olarak çiçekliğin iki kenarının raf şeklinde düzenlendiği görülmektedir (Resim 32-34). İncelediğimiz evlerde daha az olmak üzere camlı çiçeklik örneklerine de rastlanmıştır. Bunlar özellikle konak olarak adlandırılan Kozyaka Köyü Kemal Özkök ile Abdullah Demirel evlerinde ve sadece sofaların merdiven sahanlığına denk gelen kısımlarındadır. Bu uygulama ile sofada yanan gaz lambasının ışığından merdiven sahanlığının da faydalanması sağlanmıştır (Resim 35).

Resim 32. Kozyaka Köyü / Abdullah Demirel Evi

Resim 33. Kozyaka Köyü/ Kemal Özkök Evi

Resim 34. Gökhaliller Köyü/Cemalettin Gökoğlu Evi

Resim 35. Kozyaka Köyü/ Kemal Özkök Evi/ Camlı Çiçeklik

Evlerin vazgeçilmez unsurlarından biri de odaların sabit mobilyalarından olan sedirlerdir. Bunlar odalarda pencerelerin bulunduğu bir veya iki duvar boyunca, sofalarda ise pencere önlerine yerleştirilmiştir. Oturma ve yatma ihtiyacını karşılamak için üretilen sedirlerin altları, eşya veya odun konulabilen düşer kapaklı dolaplar şeklinde düzenlenmiştir.

Mekâna estetik bir değer katan tavan bezemelerine Seben köylerinde bulunan konaklarda da tesadüf edilmektedir. Bu konakların bazı odalarında tavanlar lambalıdır. Alpagut Köyü Sabri Kışlak evinin tavanları, ev sahiplerinin verdiği bilgiye göre, çok süslü iken 1920 yılında geçirdiği yangından sonra yeniden inşa edilmiş ve sadece baş oda olarak adlandırılan misafir odasına göbekli bir tavan yapılmıştır. Tepe Köy Mehmet Temiz ve Kozyaka Köyü Kemal Özkök evlerinde tavanın merkezinde yer alan kare, çokgen ve daire şekilli göbeklerin etrafı süslü bordür ve pervazlarla kuşatılmıştır.

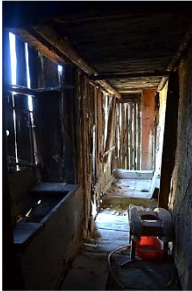

Resim 36. Alpagut Köyü/ Sabri Kışlak Evi Tavan Göbeği

Resim 37. Tepe Köy Mehmet Temiz Evi Tavanı

Seben köy evlerinde abdestlik, sütlük ve tuvalet mekânları ortak özelliklere sahiptir. Bu mekânlar genellikle sofaların evin arka cephesine bakan uç kısmında yer alır. Ancak bazı evlerde sütlüğün yerini yüklük almıştır. Bu mekânlar genellikle kapısı sofaya açılan ince uzun bir koridorun sonundadır. Koridorun uç kısmında ortada abdestlik, iki yanında ise ince bir koridor üzerinde bulunan tuvalet ile sütlük veya yüklük bulunur. Bu yörede tuvalet “ayakyolu” veya “memişhane” ismi verilmektedir. Abdestlik ve sütlük mekânlarının giderleri evin bu cephesindeki kanallar vasıtasıyla dışarıya atılmaktadır. Tuvaletler için ayrı bir gider yapılmış ve altı boş bırakılmıştır. Bu giderlere yörede “subur” adı verilir (Resim 38).

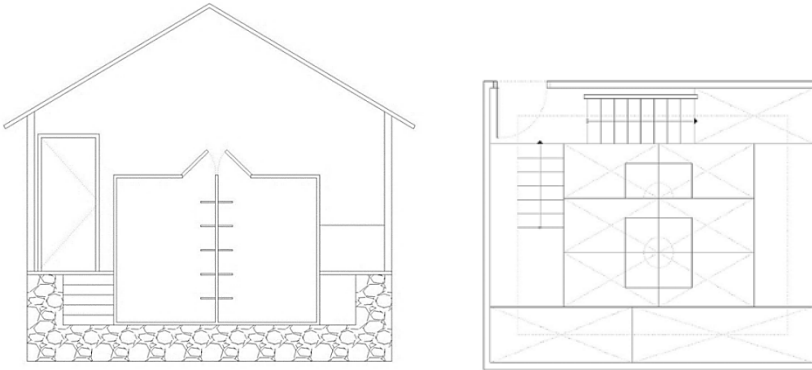

Resim 38. Gökhaliller Köyü/ Mehmet Arif Kural Evi Abdestlik ve Tuvalet (Ayakyolu)

Kırsal mimarinin önemli unsurlarından biri de ambarlardır. Seben köy evlerinde ambarın evin bir odası gibi düzenlendiği bir örneğe henüz rastlanmamıştır. Burada ev içlerinde yer alan ambarlar farklı boyutlarda sandık şeklinde yapılanlardır. Bu ambarlar, Seben evlerinde “unluk” veya “sütlük” olarak adlandırılan özel odalarda, tavan arasında, merdiven altında, saya veya avlu gibi evin herhangi bir bölümünde yer almakta ve bunlara kiler adı verilmektedir (Resim 39). Seben köylerinde ev dışı ambarlar ise sık sık karşımıza çıkmaktadır. Taş temeller üzerinde içeriye hava ve nem sızdırmayacak şekilde ahşaptan inşa edilen ambarlar özenli bir işçilik gösterirler. Ambarlarda kapıdan bir sahanlığa geçilmekte, sahanlığın etrafında ise farklı ebatta üstü açık bölümler yer almaktadır (Çizim 14).

Resim 39. Gökhaliler Köyü Mehmet Dursun Evi /Ev İçi Kiler Örnekleri

Çizim 14. Kozyaka Köyü/ Kemal Özkök Ambarı Kesit ve Planı

Seben köy evlerinin ana malzemesi ahşaptır. Ahşap karkas tekniğinde inşa edilen yapılarda ahşap; hatıl, kiriş, payanda, dikme ve dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca doğramalarda, döşemelerde, odaların sedir, dolap gibi sabit aksamlarında ve çatı kuruluşunda yine aynı malzeme tercih edilmiştir. Çevrede bulunan ormanlar Sarıçam, Karaçam, Gökmar, Meşe gibi asli türlerin saf ya da karışımlarından oluşmaktadır (Keten, 2013, s. 7). Bu sebeple meşe ve

çam gibi ağaç cinsleri en yaygın olarak kullanılan türlerdir. Özellikle hafifliğinden dolayı sarı çam daha çok tercih edilmektedir. Ancak temeller ve zemin katı teşkil eden ahır kısmı genellikle taş malzeme ile inşa edilmiştir. Söz konusu malzeme yakın çevreden kolaylıkla toplanabilen, işlenmemiş moloz taştır ve yörede “çakıl” olarak adlandırılmaktadır. Evlerin taş malzeme ile inşa edilen bölümlerinin hatıl, dikme ve payandalarında da yine ahşap kullanımı söz konusudur. Aynı şekilde ambarlarda ve yemişliklerde de temelde moloz taş malzeme tercih edilmiş, evin veya ambarın nemden ve yağmur sularından etkilenmemesi için ahşap malzemenin toprak ile temas etmemesine özen gösterilmiştir. Bu evlerin alt katları, saman ve çamur karışımından sıva ile sağlamlaştırılmıştır (Demirel, 2013). Taş duvarlarda zemine paralel olarak 80 ila 100 cm arasında değişen aralıklarla ahşap hatıllar kullanılmıştır (Resim 40).

Üst katlar ise, ağaçların yuvarlak taraflarının balta ile düzeltilmesi sonucu elde edilen ve dikine, yan yana yerleştirilen “dizeme” denilen kerestelerden inşa edilmiştir. Evlerin iç duvarları samanla karıştırılan sıva çamuru ile sıvanmış, bu sıvanın üzerine kireçle badana yapılmıştır.

Resim 40. Nimetli Köyü/ Fevzi Yerlikaya Evi/ geleneksel konut mimarisinde ahşap ve taş kullanımı

Temel ve zemin kat dışında malzeme tamamen ahşaptır. Evlerin inşasında ahşap iskeletli ahşap dolgu tekniği uygulanmıştır. Bu teknikte, yapıyı ayakta tutacak dikmeler ve bunları destekleyen payandalar zemine çakılmakta ve kirişlerle birbirine bağlandıktan sonra oluşturulan iskeletin araları aynı kalınlık ve genişlikteki ahşap levhalarla dikey veya yatay olarak doldurulmaktadır (Peker-Akincıtürk, 2011, s. 43). Genellikle pencere açıklıklarının alt ve üstlerinde yatay diğer bölümlerde dikey levhalar kullanılmıştır. Dizemelerde ağaçların yuvarlak taraflarının balta ile düzeltilmesi sonucu elde edilen ve dikine yan yana yerleştirilen keresteler kullanılır (Demirel, 2013). Bu şekilde oluşan duvarlara

çevrede “dizeme” adı verilmektedir. Dizemelerin yüzeyi Tepe Köy Satılmış Özkan, Gökhaliller Köyü Mehmet Kaçar evleri cephelerinde olduğu gibi genellikle boş bırakılmış ya da Kozyaka Kemal Özkök evinde olduğu gibi ahşap levhalarla kaplanmış veya Alpagut Köyü Fatih Taşçı Evi arka cephesi, Tepe Köy Mehmet Ali Temiz ve Mehmet Temiz evleri gibi toprak, saman ve bazen de kireçten oluşan geleneksel sıva ile sıvanmıştır. İç mekânda ise Gökhaliller Köyü Cemalettin Gökoğlu ve Hüseyin Baykara evlerinde görüldüğü üzere duvarlar çamur harçla sıvanmış ve üzeri kireç badana ile kapatılmıştır.

Resim 41. Kozyaka Köyü/
Kemal Özkök Evi

Resim 42. Solaklar Köyü

Resim 43. Alpagut Köyü/ Sabri Kışlak Evi

Resim 44. Gökhaliller Köyü/
Cemalettin Gökoğlu Evi

Seben köylerinde yer alan geleneksel konut mimarisi örneklerinde ahşap kırma çatı kullanılmıştır. Ahşap iskeletli meyilli bir dam olan kırma çatı iki veya dört pahlı olarak yapılmıştır. Çift pahlı olanına çevrede “beşik örtü” adı verilmekte ve çatılarda genellikle beşik örtünün tercih edildiği tespit edilmektedir. Özellikle dağlık ve ormanlık alanlarda çatı kaplamasında “bedevra” olarak adlandırılan yırtma tahtaların kullanıldığı örnekler Bozyer Köyünde olduğu gibi hâlen mevcuttur. Orijinalde alaturka kiremit olan bazı çatıların örtüleri özellikle karın çok yağdığı yerlerde çinko ile değiştirilmiştir.

Sonuç olarak; Seben’in geleneğe dayalı konut mimarisi Osmanlı konut mimarisinin umumi hatlarına uygun bir seyir takip etmiş, bilhassa büyük boyutlu konutlar kır mimarisinin özelliklerini aşan niteliklere sahip olmuştur. Hepsi avlulu olmayan evlerde dış sofalı, iç sofalı ve orta sofalı plan tipleri uygulanmıştır. Konutlarda yer alan saya adlı bölüm, yine Bolu-Dörtdivan’da da gözlemlendiği üzere, bu bölgeye mahsus bir mekân anlayışının ifadesidir. Aynı şekilde, kırık kesimin şartları icabı evlerde bezeme unsuruna fazla yer verilmemiş, bu şartlar plan ve müstemilâta da belirleyici olmuştur. Yapı malzemesi yörede kolayca temin edilebilen ahşap ve taş olup zeminde taş dolgulu ahşap karkas, üst katlarda ahşap dolgulu ahşap karkas tekniği kullanılmıştır.

Kaynakça

- Bolu Livâsı 1921-1925 Senesi Sâlnâmesi (Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*. (2008). N. Kılıç ve diğerleri (Haz.). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Bolu Vilayeti Salnamesi, Rûmî 1341 Miladî 1925*. (2008). H. Birgören (Haz.). Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi.
- Davulcu, M. (2009). Sakarya Yöresi Kırsal Yerleşmelerinde Konut Mimarisi ve Ustalık Geleneği Üzerine Bir İnceleme. *Kastamonu Eğitim Dergisi/Kastamonu Education Journal*, 17(2), 687-706.
- Demirel, R. (2013). Seben Köy Evleri. *Bolu Olay*. 24 Nisan 2013 tarihinde <http://www.boluolay.com/seben-koy-evleri> adresinden erişildi.
- Eldem, S. H. (1968). *Türk Evi Plan Tipleri* (2. bsk.). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Keten, A. (2013). Bolu Orman Bölge Müdürlüğü Seben Orman İşletme Müdürlüğü Ormanlarının Yaban Hayatı. 25 Eylül 2014 tarihinde boluobm.ogm.gov.tr adresinden erişildi.
- Ok, K. vd. (t.y.) Seben Fosil Ormanı’nın Doğal ve Kültürel Değerlerinin Saptanması ve Uygun Yönetim Planının Geliştirilmesi, (Odc: 627.2), Teknik Bülten No: 20. *T.C. Orman Ve Su İşleri Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü, Batı Karadeniz Ormanlık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü*. 25.12.2015 tarihinde <http://batikaradeniz.ogm.gov.tr> adresinden erişildi.

- Peker, S.Z. ve Akıncıtürk, N. (2011). Geleneksel Cumalıkızık Evlerinde Ahşap Konut Sistemi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16(1), 41-51.
- Seben. 20 Ağustos 2015 tarihinde <http://www.seben.bel.tr/icerik/1754/17/cografidurumu> adresinden erişildi.
- Seben /Bolu (2000). *Seben Tanıtım Rehberi*. K. Yaman (Haz.), Bolu: Seben Şoförler Esnaf ve Sanatkarlar Odası Eğitim Yayınları.
- Yazar, T., Aktaş Yasa, A. ve Doğan, P. (2011). Dörtdivan Geleneksel Konut Mimarlığı Üzerine Bazı Gözlemler. 21. *Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları, Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri (17-18 Ekim 2009, Bolu, Dörtdivan)* içinde (ss. 690-728), (A. Yaman ve diğerleri, Ed.). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNE AİT MACARCA BİR ESER: “A MUSZKA İRTÓHÁBORÚ TITKAI” MOSKOF İMHA SAVAŞININ SIRLARI

Melek ÇOLAK

Özet: 1877-1878 Osmanlı–Rus Savaşı Macarlar tarafından yoğun bir ilgi ile takip edilmiş ve Türk yanlısı bir atmosfer güç kazanmıştır. Bunun bir sonucu olarak 1878’de, Budapeşte’de *93 Harbi* ve perde arkasını Macar okuyucularına tanıtmak için orijinal adı *A Muszka İrtóháború Titkai*’olan *Moskof İmha Savaşının Sırları* adlı bir eser yayımlanmıştır. Kálmán Rosza Basımevinde basılan bu eserin Almancasının da mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Daha önce Avusturya-Macaristan tebaasından olduğu düşünülen Murad Bey adlı bir kişi tarafından yazılan eser, Alajos Buczánszky’nin önsözüyle tanıtılmaktadır. Eser, II. Abdülhamid ve savaş döneminin ünlü paşalarının resimleriyle süslenmiştir.

İlk bölüm olan “Rus-Türk Savaşı veya Plevne’nin kahramanca savunulması ve keder dolu son günleri” adlı bölümde Osman Paşa’nın Plevne’yi kahramanca müdafaası, zaferleri, ve savaşın kaderini değiştiren perde arkası olaylardan söz edilmektedir.

İkinci bölümde “İgnatyev’in entrikaları veya üçlü ittifakın sonuçlarından” söz edilmektedir.

Üçüncü bölümde yazar, bilinenin aksine, İngiltere ve Rusya’nın Orta Asya konusunda çarpışmalarını, birbirlerine rakip iki gücün rekabeti olarak görmemekte ve bunun nedenlerini açıklamaktadır.

Çalışmanın son bölümünde ise Almanya, Avusturya, Rusya ve İngiltere’nin politikaları açıklanmaktadır. Eser, henüz savaş devam ederken kaleme alınmıştır.

Henüz Türkçe’ye çevrilmemiş bu eser, II. Abdülhamid döneminin ve bu dönemdeki ve Osmanlı-Macar ilişkilerinin Macarların gözüyle yansıtılması, değerlendirilmesi bakımından önemli bir kaynaktır.

Anahtar kelimeler: II. Abdülhamid, Osmanlı, Rus, Macar, Macar Dili, Moskova.

A Hungarian Work Belonging to the Era of Abdulhamid II: “A Muszka İrtóháború Titkai” The Secrets of Muscovy Extermination War

Abstract: 1877-1878 Ottoman-Russian War was followed with great interest by Hungarians and an atmosphere in favor of Turks gained great strength. As a result of this, a work with its original name *A Muszka İrtóháború Titkai* (The Secrets of Muscovy Extermination War) was published to introduce 93 Battle and its background to Hungarians in Budapest in 1878. The work, which was published in Kálmán Rosza Publishing House was also translated into German.

The work written by a person called Murad Bey thought to be the member of Austrian-Hungarian community starts with the preface of Alajos Buczánszky.

The work was illustrated with the pictures of II. Abdülhamid and the famous Pashas of the War era.

In the first section of the book entitled “Russian-Turkish War or heroic defense of Plevne and last days full of sorrow”, information is given about heroic defense of Plevne by Osman Pasha, his victory and background events changing the destiny of the war.

In the second section of the book, “conspiracies of İğnatyev or the outcomes of the triple alliance” are mentioned.

In the third section of the book, the author, contrary to known, sees the conflicts between England and Russia about Middle Asia as the rivalry between two super power and explains the reasons for this.

In the last section, the policies of Germany, Austria, Russia and England are discussed. The book was written while the war was on progress.

This book which has not been translated to Turkish yet is an important source in terms of reflecting and evaluating the era of II. Abdülhamid and Ottoman-Hungarian relationships from the eyes of Hungarians.

Key words: Abdulhamid II, Ottoman, Russian, Hungarian, Hungarian Language, Muscovy.

1. Eserin Yazıldığı Döneme Ait Bir Bakış: II. Abdülhamid Döneminde Türk-Macar İlişkileri

1848 ihtilalinden sonra Macar mültecilerine Osmanlı Devletinin yaptığı yardımla başlayan yoğun Türk yandaşlığı ve dostluk ilişkileri (Nazır, 2006, s. 389) 1875 yılında çıkan Hersek isyanından sonra, 1876 yılında Sırbistan ve Karadağ’ın Osmanlı Devletine savaş ilan etme sürecinde devam etti (Çolak, 2011, ss. 53-56; Namal, 2009, ss. 70-71). Olumlu yönde gelişen Türk-Macar kültürel ve siyasi ilişkilerinin (Kerekesházy, 2000, ss. 201-202) ve her iki ülkenin Slav tehdidini yakından hissetmelerinin sonucunda meydana gelen bu yakınlaşma (Çolak, 2006, s. 217) 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında doruğa çıktı (Çolak, 2011, ss. 57-58; Çolak, 2006, ss. 217-218). 1876 Ekiminde Sırp ordusunu yenen Başkumandan Abdülkerim Paşa’ya, Macar gençlik heyeti 1877’de tören kılıcı sundu (Çolak, 2011, ss. 56-57). Bu heyetin İstanbul ziyaretinin beklenmedik bir sonucu olarak, hiç kimsenin hesap etmediği bir şekilde, Sultan II. Abdülhamid, Macar Kralı Mátyás’ın ünlü Buda kütüphanesinden, Türk fethi döneminde İstanbul’a götürülen Korvinaları hediye olarak geri verdi (Çolak, 2011, ss. 57; Namal, 2009, ss. 94-95). Korvinaların geri verilmesinden kısa bir süre sonra, Özbek Tekkesi Şeyhi Süleyman Efendi’nin başkanlığında bir Heyetin Macaristan ziyareti Macar halkı tarafından büyük bir sevinçle karşılandı (Erödi, 1878, ss. 273-275; Öztürk, 1990, ss. 52-54). Savaş sırasında Osman Paşa’nın Ruslara karşı gösterdiği kahramanlık,

Macaristan'da büyük yankı uyandırdı, coşkulu bir şekilde kutlandı (Murad Bey, 1878, s. 16).

Savaş sırasında Türklere yönelik ilgi yapılan yayınlarla kendini göstermiştir. Béla Erödi'nin Türk Heyeti'nin Macaristan'ı ziyaretinin anısına yazdığı *Csok jasa! A török küldöttség Magyarorszag látogatásanak emlekkönyve* (Çok yaşa! Türk Heyetinin Macaristan Ziyaretinin Hatıra Kitabı) (Irodalom, 1877, s. 69), Türk Heyetini Rusçuk'a kadar karşılamaya gidenlerden biri olan milletvekili İmre Szalay'ın *Török vendégeink elé Rustsukig és velök vissza Pestre* (Türk Konuklarımızı Karşılama Üzere Rusçuk'a Gidiş ve Onlarla Birlikte Peşte'ye Dönüş) adlı kitapçığı (Szalay, 1877, ss. 1-16), István Márkus'un Türk-Sırp Savaşını anlattığı *Törökországi Képek* (Türkiye Manzaraları) (Márkus, 1877, ss. 1-325; Irodalom, 1877, s. 252), yayımlanma sebebi "doğu savaşı" olan ve Képes Néplap (Resimli Haftalık Dergi) adlı ekiyle çıkan *Háború Krónika* (Savaş Kroniği) (Elöfizetési, 1877, s. 837) bunlardan sadece birkaçıdır. Bu yayınlardan birisi de Murad Bey tarafından İstanbul'da yazılan ancak, 1878 yılında Budapeşte'de Kálman Rózsa ve Eşi basımevinde basılan *A muszka irtóháboru titkai: Moskof İmha Savaşı'nın Sırları* adlı kitapçıktır (Murad Bey, 1878, ss. 1-32) (bk. Ek. 1).

2. Eserin İçeriği

2.1. Önsöz

Alajos Buczánszky'nin kaleme aldığı önsözde eser, Rus tehlikesinden duyulan endişe ve ortak yazgı, ortak düşman motifi işlenerek tanıtılmaktadır (Murad Bey, 1878, ss. 2-3) (bk. Ek. 2). Macar özgürlük savaşçılarına Osmanlıların yaptığı yardımdan söz eden Buczánszky, Macarlar açısından 1848 İhtilalinden sonra ortaya çıkan "tehlikeye" şöyle değinmektedir (Murad Bey, 1878, s. 3). "... bugün o tarihten 30 yıl sonra aynı tehlike yine baş göstermiş ve Ruslar söz konusu özveride bulunma yürekliliğini gösteren bu akraba milletin bedeni üzerinden silahlarını yeniden bize yöneltmişlerdir."

Buczánzsky'nin deyiimiyle böylece "Macaristan'da Türklerin yazısına karşı duyulan ilgi iki katına çıkmış durumdadır. Yayımlanacak olan bu küçük boyutlu eserin ilgi görmemesi de mümkün değildir." (Murad Bey, 1878, s. 3). Macarlar 2 yıldır heyecan içinde doğudaki olayları takip etmektedirler. Bu yüzden önsözün yazarı, eseri, "Macar ulusunun doğudaki kardeşlerine dair en küçük bir kıpırdanma veya haber kırıntısına karşı bile ilgi duyan genç kuşağına sunduğunu" açıklamaktadır (Murad Bey, 1878, s. 2).

"Savaş olaylarını, Osman Paşa'nın verdiği şanlı mücadeleleri, Türklerin bakış açısını, Macar okurlarının hizmetine sunma şansının da kendisine nail olduğunu" belirtmektedir. Önsözden, eseri yazarı "Murad Beyin, İmparatorluğun Türk tebasından, saygıdeğer bir şahsiyet" olduğu anlaşılmaktadır (Murad Bey, 1878, s. 2). Buczánsky ayrıca "eser nedeniyle 100

adet nüsha için İstanbul'dan sipariş aldıklarını, Türk Hükümetinin bu eseri Türkçeye çevirttikten sonra Murad Bey'in eseri olarak bastırıp yayımlatacağını da özellikle belirtmek istediğini" vurgulamaktadır (Murad Bey, 1878, s. 3).

2.2. Bölümler

2.2.1. "Rus-Türk Savaşı veya Plevne'nin Kahramanca Savunulması ve Keder Dolu Son Günleri"

Sultan II. Abdülhamid'in portresi ile başlayan bu bölüm, (bk. Ek. 3) Mehmet Ali Paşa, Süleyman Paşa, Osman Paşa, (bk. Ek. 4) Muhtar Paşa'nın portreleri ile süslenerek, kitapçığın ana konusunu oluşturmakta ve geniş olarak ele alınmaktadır (Murad Bey, 1878, ss. 4-19). Bu bölüm Abdülkerim Paşa'nın zaferlerinden söz ederek başlamaktadır. Yazar amacını şöyle açıklamaktadır:

Burada kısa olarak Türk kardeşlerimizin Yantra ve Lom ırmakları çevresinde verdikleri o kahramanca savaşlar ile Balkan dağlarında meydana gelen çatışmaları anımsatmak istiyorum. Amacım kahramanca savunulan ve her türlü övgüye layık savaşlarının sonunda kara yazgıya boyun eğmek zorunda kaldıkları Plevne Kalesinin nasıl bir mucizevi güç ve iktidar sayesinde ele geçirilemeyen bir kaleye dönüştüğünü sizlere gerçeğe sadık kalarak anlatabilmektir.

Abdülkerim Paşa yiğitçe mücadeleler sonucu Moskof Beylerini birkaç kez tepeledikten sonra sanki Moskoflara artık yeterince ders verdiğinden eminmiş gibi Yantra'daki kahramanca mücadelesine ansızın son vererek bir belayı başından savmış da ne hâlleri varsa görsünler demişcesine bir daha Ruslarla hiçbir çatışmaya girmemiştir (Murad Bey, 1878, s. 5) (bk. Ek. 5).

Yazar bunun sonucu olarak Abdülkerim Paşa'nın ordusunun başkomutanlığından alınmasını "Macar gençlerinin yurtlarını ve aynı zamanda hepsinin en değerli hazinesi olan kutsal özgürlüklerini koruması için kendisine teslim ettiği kılıcı elinden bırakmak zorunda kalması" olarak değerlendirmektedir (Murad Bey, 1878, ss. 6-7). Bundan sonra

Abdülkerim Paşa kılıcını kendisi kadar ustaca kullanabilecek genç ellere teslim etmiş, görevi devralan Mehmet Ali Paşa da birbiri ardı sıra yapılan beş kanlı çatışmada Moskofları dize getirmiş, onlar Tuna yakınlarına kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bunlar olurken öte yandan Süleyman Paşa'nın şahsında bir başka seçkin kumandan daha sahneye çıkmış, Şıpka Geçidini geçtikten sonra birkaç gün sonra yerleşmek üzere İstanbul'da olacağı ilan edilen general Gurko'ya dur demiştir (Murad Bey, 1878, ss. 7-9).

Şıpka Geçidindeki büyük sayıda şehit olan Türk askerini yazar şöyle tanımlamaktadır:

Yürünmez hâle gelmiş yollardan, karlarla kaplı dik yamaçlardan geçerek ilerlemeye çalışmak, sürekli ölüm kusan ateşe maruz kalmak, bunun dışında bir yandan da aşırı soğuğa göğüs germek! İşte böylesine ağır koşulların egemen olduğu bir ortamda tüm bu koşullara karşın bir an bile umutsuzluğa düşmeksizin cesaretle direnebilmenin mümkün olduğunu ancak Türk askerleri kadar gayretli ve coşkulu askerler kanıtlayabilirlerdi (Murad Bey, 1878, s. 9).

Diğer yandan düşmanın sağ yanında muharebe alanında başlangıçta gücüyle pek dikkat çekmeyen biri ortaya çıkmıştı. Bu kişiyi, yazar, portresiyle birlikte tanıtmaktadır:

... sonradan adı yüzyılımızın en ünlüleri arasında anılacak olan bu adam bilim, cesaret, kahramanlık, yurtseverlik ve onurun bir insan yüreğine nasıl sığabileceğini kanıtlamıştır. Bu adam, önünde dost olsun düşman olsun herkesin saygıyla şapka çıkardığı, insanların büyük küçük demeden saygı duyduğu doğunun aslanı ve Türk kahramanlarının en kahramanı olan Osman Paşa'dır (Murad Bey, 1878, ss. 9-11).

Yazarı Osman Paşa tarafından Plevne'nin tahkimi, başarılı Plevne savunmasını ayrıntılı olarak ele almakta (Murad Bey, 1878, ss. 12-16), Macaristan'da yarattığı etkisiyle şöyle açıklamaktadır:

Taa en başından bu yana Türk kardeşlerinin yanında olduğunu beyan etmeyen, Türklerin kazandığı zafer karşısında Moskofları, sanki kendi ordusunun birliklerini tepelemişcesine sevinip kıvanç duymayan hiçbir Macar yoktur. Ülkenin kalbi Budapeşte bu mutluluğun dışı vurumu hususunda iyi bir örnek oluşturmak suretiyle ön plana çıkmıştı: Kentte geceleri görkemli bir aydınlatma gerçekleştirilmekte Macaristan'ın başkentindeki tüm sokaklarda mutlulukla ışıldayan pırıl pırıl yüzler görülmekte, her yerde yalnızca Osman Paşa'nın adı yankılanmaktaydı. Taşradaki irili ufaklı kentlerde kendilerine başkenti örnek almışlardı. Öyle ki koca Macar yurdunda geceleri özel olarak ışıklandırılmayan tek bir şehir bile kalmamıştı. Macar halkı Türklerin davasından yana olduğunu ve gerektiği takdirde derhal kılıç kuşanıp Moskof beylerinin 1848/49'da zorla üzerimize yıktıkları borcu geri ödemeye hazır olduğunu büyük bir güçle ve hep bir ağızdan haykırmaktaydı (Murad Bey, 1878, ss. 16-17).

Bundan sonra olan değişiklikler ise "Mehmet Ali Paşanın başkumandanlıktan uzaklaştırılarak Şıpka geçidini savunan Süleyman Paşanın getirilmesi, Türk Hükümetinin Osman Paşa'ya yardım konusunda güvence verip, bunun sözde kalması idi (Murad Bey, 1878, ss. 17-18). Bu durumda Plevne Savaşı, Plevne'yi tekrar kuşatıp kaledekileri aç bırakmaya karar veren Rus ordusuna karşı, Osman Paşa'nın bir yarma hareketiyle karşılık vermesi ve esir düşmesi" (Murad Bey, 1878, ss. 18-19) ile noktalanmıştı.

Yazar bu sonucu şöyle anlatmaktadır:

Bütün Avrupa'nın hayranlığını kazanan kahramanlar birliği bu şekilde yenik düşmüştü. Kahramanlar kahramanı düşmanın gücüne ya da bilgisine değil açlığa yenik düşmüştü. Osman Paşa yaşıyor, üstelik de ölümünün bile sağlayamayacağı kadar yüksek bir mevkiye kalarak. Tıpkı şehit düşmeyip hayatta kalan bir Leonidas, bir Miklos Zrinyi gibi... (Murad Bey, 1878, s. 19).

Bütün bunlardan çıkarılabilecek sonuç ise şudur:

Osman Paşa'nın yaptıkları tarihin sayfalarında pırl pırl bir örnek olarak durmaktadır. Çünkü eğer her şeylerini büyük ülkeleri uğrunda gözü pek bir biçimde feda edebilen kahramanlar varsa Osman Paşa'nın adı onların en ön sıralarında yer alacaktır. Adı şan ve şerefle anılsın, erdemleriyle sonsuza dek yaşasın. Zafer tacı alını süslesin. Çünkü o kahramanların kahramanıdır. Böyle evlatlar çıkarmaya devam ettikçe Türk devleti asla yıkılmaz (Murad Bey, 1878, s. 19).

2.2.2. “İgnatyev’in Entrikalari veya Üçlü İttifakın Sonuçları”

Bu bölümde “İgnatyev’in Babıali’de 15 yıldır çevirdiği entrikaların sonuçlarının” ve panslavist politikasına değinilmektedir (bk. Ek. 6). Buna göre

İgnatyev planlarının ilk kurbanı en büyük oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin tahta geçmesine güvence altına almak uğruna Rusya ile ittifak yapan Abdülaziz'di. Saray içindeki paşalar ve bakanlar arasında nifak tohumları ekilmiş, bunun ardından Rus rubleleri ve kayırmalar sarayda egemen olmaya başlamıştı. Hüsnü Paşa'nın gözaltına alınması da İgnatyev'in işiydi (Murad Bey, 1878, ss. 19-21).

Yazar bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğunun mali durumuna değindikten sonra, İgnatyev'in casusları aracılığıyla Balkanlarda çıkan ayaklanmalardan söz etmektedir (Murad Bey, 1878, ss. 21-22). Rusya ile Avrupa'daki Türk illerini her bakımdan dağılmanın eşiğine getirme konusundaki amacına ulaşmıştı. Ne var ki bunlarda yeterli gelmemişti. Çünkü üçlü ittifakın hedefi Türkleri Avrupa'dan Asya'ya atmak ve orada yok etmektir. Bu hedefe ulaşırsa Moskolar İstanbul'u, Çanakkale ve İstanbul boğazlarını, Avusturya ise Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Karadağ'ı işgal edecek, bunun sonucu olarak da ikinci bir Tuna Slav Çarlığı oluşturulacaktı (Murad Bey, 1878, s. 23).

2.2.3. “İngiltere'ye İçten Söylenmiş Birkaç Söz”

Yazar bu bölümde (bk. Ek. 7) “Türkistan üzerindeki İngiliz-Rus rekabetini açıklamakta, Rusya'nın emelleri konusunda İngiltere'yi uyarmaktadır” (Murad Bey, 1878, ss. 23-26). “Orta Asya'daki sorun yalnız İngilizleri ve Rusları değil, tüm Avrupalıları, hatta tüm düşünen beyinleri ilgilendirmesi gereken bir konudur” (Murad Bey, 1878, s. 24). Rus yayılmacılığı Asya'nın her yanında

büyük bir ivme kazanmıştır. Ve bunun hak edilmesinin ardından yazara göre yeni bir savaş çıkacaktır. Rusya Hindistan'ı topraklarına katmak istemektedir. Bu durumda, Rusya'nın Hindistan'a giderek daha çok yaklaşması, İngiltere'yi tehdit eden tehlikenin kesin işaretlerini gözler önüne sermektedir (Murad Bey, 1878, ss. 24-26).

2.2.4. "Ek Bölüm: Osman Paşa İstanbul'da"

Osman Paşa'nın İstanbul'a gelişinin ek bölüm olarak ele alınması, (bk. Ek. 8) yazarın kitapçığını yazdıktan sonra bu olayın gerçekleştiğini düşündürmektedir (Murad Bey, 1878, ss. 26-28). Eserin kapağında yer alan ve yazıldığı tarih olan 15 Mart 1878 tarihi göz önüne alınırsa (bk. Ekler) bu ortaya çıkmaktadır. Çünkü yazar bu bölümde "Osman Paşa'nın geleceği günü Mart ayının son Pazar günü" olarak bildirmektedir (Murad Bey, 1878, s. 26). Yazarın Osman Paşa'nın İstanbul'a gelişini anlatışı, bu olaya tanık olduğu hissini uyandırmaktadır (Murad Bey, 1878, ss. 26-28). Yazar, Plevne kahramanının askerler, devlet erkânı ve halk tarafından görkemli karşılanışını heyecanlı bir dille tasvir etmektedir. (Murad Bey, 1878, ss. 26-27). Kitabın kapağına da konu olan (bk. Ek. 9) Osman Paşa'nın padişah tarafından karşılanışını ise yazar şöyle anlatmaktadır:

Padişah Plevne'yi kahramanca savunan Osman Paşa'yı yaşlı gözlerle kucaklarken "Sen Türk ordusuna şan ve şeref kazandırdın. Sen askeri onurumuzu yeniden dirilttin. Gel yiğidim! Allah'ın huzurunda söz vermiştim. Seni yeniden karşında gördüğüm gün gözlerinden öpecektim. Bugün artık verdiği o sözü yerine getirebilirim (Murad Bey, 1878, s. 28).

Padişah bunları söyledikten sonra Osman Paşa'ya sarılarak onu gözlerinden öpmüştür. Padişah daha sonra Paşanın göğsüne Osmanlı Devletinin elmaslarla bezeli alametleriyle liyakat madalyasını takmış, ardından da kendisine sarayın hazinesinde kutsal emanet olarak saklanan Sultan I. Hamid'in kılıcını sunmuştur. Kabul töreni gecenin geç saatlerine kadar sürmüş, Padişah, Osman Paşa ile diğer iki paşayı kendi masasına davet etmişti..."

2.2.5. "Devam Etmekte Olan Moskof İmha Savaşı'nın Nedenlerine İlişkin Birkaç Söz"

Yazar, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğuna karşı açtığı bu savaşı "vahşice sürdürülen katliamlardan yola çıkarak", "İmha Savaşı" olarak adlandırmakta, bunun nedenlerini açıklamaktadır (Murad Bey, 1878, ss. 28-31) (bk. Ek. 10). Buna göre Bismarck'ın politikasına ve Prusya'ya bakmak gerekir. Bismarck, Prusya'nın güvenliğini sağlamak açısından üç imparatorluğu bir araya getiren bir ittifak oluşturmuştu. Bu ittifak Almanya, Rusya ve Avusturya'nın meydana getirdiği bir birlikti. Avusturya bu ittifak içinde her şeye inanan, aldatılmış ama gerçekte göze kestirilmiş bir kurban rolünü oynamaktadır. Birçok hedefi olan Bismarck'ın hedefleri arasında Avusturya'yı yıkıp parçalamak, Ruslara ise

Osmanlı İmparatorluğunu parçalatıp yok ettirerek Rusya ile birlikte Avrupa'nın efendisi olmak vardır. Bu plan gerçekleştiği takdirde Prusya Fransa'dan çekilmeyecektir. İngiltere, Prusya ve Rusya'nın tasarruflarından bıkmış görünmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun hedeflenen parçalanışına kesinlikle izin vermeyeceğini ve bunun içinde kendi ticari çıkarlarını da tehdit eden Moskof fetihlerine göz yummayarak gerekirse kanını akıtmayı ve tüm maddi gücünü riske atmayı göze alacağını ilan edecektir. Yazara göre bir onur meselesine dönüşen doğu meselesi İngiltere ve Rusya arasında yeni ve çok daha kanlı bir savaşın çıkmasına neden olacak, İngiltere'nin askeri gücünün yetersiz kalması halinde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da bu savaşta etkin bir rol oynayacaktır. Rusya'nın önünde ise iki yol bulunmaktadır. Ya elde ettiği kazanımlardan vazgeçecek ya da söz konusu kazanımları korumak için İngiltere'ye karşı savaşa girecektir. Bismarck'ın planı doğrultusunda gerçekleşenler bunlardır. 1877-1878 tarihli bu “doğu savaşının, dökülen kan açısından bu yeniçağda eşi benzeri yoktur” (Murad Bey, 1878, ss. 29-31).

3. Eserin II. Abdülhamid Dönemi ve Türk-Macar İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi ve Sonuç

Küçük boyutlu bu eserin kapağından anlaşıldığına göre Murad Bey eserini, 1878 yılında İstanbul'da yazmış (bk. Ekler), aynı yıl Budapeşte'de Macarca olarak yayımlanmıştır (1878, s. 32)¹. Kitabın kapağında Almancasının da mevcut olduğu belirtilmektedir. Kitabın yazarı hakkında çok az bilgiye sahip olmamız, bu konudaki soru işaretlerini artırmaktadır. Esere önsöz yazan Alajos Bucsánszky'nin ifadesi ile “İmparatorluğun Türk tebaasından saygı değer bir şahsiyet olan Murad Bey”, “Macar yurdunun bir evladı” olarak tanımlanmaktadır (Murad Bey, 1878, ss. 2-3). Eserin başından sonuna kadar yazarın Türklere karşı kullandığı ifadeler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını ve politikaları açıklarken sık sık Macarlar ve Macar tarihinden örneklerle başvurması Rus karşıtı olarak Türkleri övmesi, onun Macaristan'la uzaktan-yakından ilişkili bir Osmanlı tebaası olduğu izlenimini vermektedir (Murad Bey, 1878, ss. 1-32). Eserin 24. sayfasında Murad Bey “İngiltere'ye İçten Söylenmiş Birkaç Sözü” söylerken milliyetinin ne İngiliz ne Rus olduğunu ifade etmekte, bu konu ile ilgilenmesinin nedenini milliyete bağlamamaktadır (Murad Bey, 1878, s. 24). Türk Hükümeti'nin eserden 100 adet nüsha siparişi ettiğini ve bu eseri Türkçeye çevirtip yayımlatacağı bilgisi göz önüne alınırsa eserin Türkçe olarak yazılmadığı (Murad Bey, 1878, s. 3) ortaya çıkmaktadır. Kitabın yazarı Murad Bey'in izinsiz olarak Türkiye'ye giden, soylu bir Hırvat aileden

¹ Kitapçıkta, basımevi olarak “1878, Budapeşte, Kálmán Róza ve Eşi Basımevi” ibaresinin yanında “daha önce A. Bucsánszky” ifadesinin bulunması, eserin önce A. Bucsánszky tarafından basıldığını göstermektedir.

gelen Avusturya vatandaşı olan, daha sonra Osmanlı vatandaşlığına geçip devlet hizmetine giren Osmanlı'nın Banat Konsolosu Murad Efendi ile (BOA, HR.SYS., D.156, G.70) aynı kişi olması ihtimali de bulunmaktadır. Çünkü kitabın içeriğinden ve 93 Harbine uluslararası politika ilişkileri açısından bakılabilmemesinden, siyasi tecrübesi ve bilgisi olan bir kişi tarafından kaleme alınmış olabileceğini akla getirmektedir (Murad Bey, 1878, ss. 1-32). Eserin kapak kısmında hem "tüm Macarlar için okunması gereken, büyük öneme sahip bir kitap", "hem de Almancasının mevcut olduğu" ibaresinin bulunması Avusturya-Macaristan vatandaşları için, devam eden Osmanlı-Rus Savaşının tanıtılması açısından propaganda mahiyeti taşıyan bir kitapçık şeklinde de yazıldığı da düşünülebilir. Savaşın bitimde yazılıp, aynı yıl Budapeşte'de yayımlanması bunu göstermektedir (Murad Bey, 1878, s. 32). 93 Harbi devam ederken Macarlara Corvinaların geri verilmesi gibi bir siyasi jesti yapan Sultan II. Abdülhamid'in (Çolak, 2011, s. 57) Corvinaların ardından Macaristan'a gönderdiği ve Şeyh Süleyman Efendi'nin başkanlığında oluşan heyetin savaş sırasında Rusların, Türklere yaptığı zulmü gösteren birçok fotoğrafı da beraberinde götürmesi göz önüne alınırsa bu eserin siyasi yönünü de düşünmek icap etmektedir. İster propaganda amacıyla ister şahsi bir girişim sonucu yazılmış olsun eserin 1878 yılında yayımlanmış olması başarı şansını arttırmıştır. Alajos Bucsánszky de bunu "eserin kesin başarısından hiçbir kuşku duymaksızın" yayımlandığı belirtmektedir (Murad Bey, 1878, s. 3). Burada Macar kamuoyunu göz önünde tutmak gerekmektedir. Bu "doğu savaşını" büyük bir ilgi ile takip eden Macar kamuoyu, "Türk kardeşlerinin yazgısının" kendi yazgıları olduğuna inanmaktadırlar (Murad Bey, 1878, ss. 2-3). Ortak düşman Ruslara karşı Osman Paşa'nın kazandığı zaferler, Türklere kadar onları da etkilemiştir (Murad Bey, 1878, ss. 16-17). Eser bu bakımdan savaş döneminde Macar kamuoyunu yansıtmaması ve Türk-Macar tarihine atıflar yapması açısından Türk-Macar ilişkilerini ortaya koymaktadır (Murad Bey, 1878, ss. 1-31). Son sayfada bir resimle beraber yer alan ve Türk-Macar kardeşliğini vurgulayan şiir bunu göstermektedir (Murad Bey, 1878, s. 32)² (bk. Ek. 11).

² Şiir şöyledir:

Türk-Macar tokalaşıyor,
Birleşiyor sağ elleri, kahramanca, dostça,
Ve birlikte söz veriyorlar
Sonsuza kadar daima dost kalacaklarına.
Tıpkı gülle sümbül gibiler,
Macar kızı ile Türk kızı yan yana
İkisinin de iffettir erdemleri,
Ve mutlu ederler, kendilerini sevenleri.

Bu açıdan eser aynı zamanda II. Abdülhamid döneminde bu ilişkilerin ne derece canlı olduğunu da yansıtmakta, onun döneminin en önemli olaylarından biri olan 93 Harbi ve perde arkası hakkında bilgiler sunmaktadır (Murad Bey, 1878, ss. 1-32). Yazar İngiltere, Prusya, Avusturya ve Rusya açısından da değerlendirmeler yaparak Rusların hem 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile Batıda, hem de Orta Asya’da sürdürdüğü yayılmacı politikası ile doğuda sürdürdüğü “imha savaşının sırlarını” açıklamaktadır (Murad Bey, 1878, ss. 19-32).

Bu nedenle 1878 yılında Murad Bey tarafından kaleme alınan bu kitapçık II. Abdülhamid dönemi, Macar kamuoyu ve Türk-Macar ilişkileri, 93 Harbi ve devletlerarası politikalar açısından önemli bir kaynak eser niteliğindedir.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi): HR. SYS. D.156, G.70. Tarih. 1.10.1867. Sayı: 136/105.

II. Kitaplar

Kerekesházy, J. (2000). *Az Igazi Kemál egy köztársaság születése*. Budapest: Terebess Kiadó.

Márkus, I. (1877). *Törökország Képek*. Az Athenaum Kiadása.

Murad Bey. (1878). *A muszka irtóháború titkai, vagy Ozman Paşa, Plevna hősvédelmézje, és a “Hármas-szövetség” végeredményei*. Budapest.

Namal, Y. (2009). *Türk-Macar İlişkileri*. İstanbul: İskenderiye.

Nazır, B. (2007). *Osmanlı’ya Sığınanlar Macar ve Leh Mülteciler*. İstanbul: Yeditepe.

Szalay, I. (1877). *Török vendégeink elé Rustsukig és velök vissza Pestre*. Jeittel és Herman nyomdájá, Kaposvár.

III. Gazeteler

Elöfzetési felhívás; Háború Krónika. (30 December 1877). *Vasárnapi Újság*, 24. évfolyam, 52. szám, s. 837.

Erödi, B. (6 Majus1878). “Török vendégeink”, *Vasárnapi Újság*, 24. évfolyam, 18.szám, ss. 273-275.

Irodalom és művészet. (28 Január 1877). *Vasárnapi Újság*, 24. évfolyam, 4.szám, s. 69.

IV. Makaleler

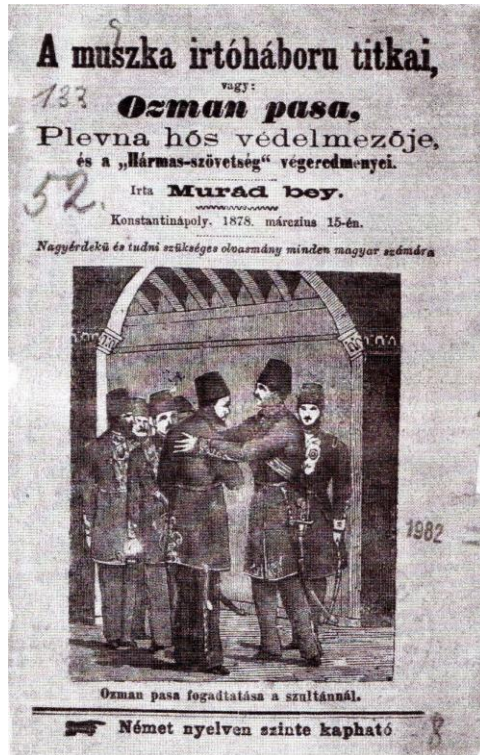
Çolak, M. (2011). Macar Kaynaklarına göre Gyula Andrássy ve Osmanlı- Macar İlişkileri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI(1), 51-65.

Çolak, M. (2006). Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan’da Türk İmajı, (XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyılın İlk Yarısı). *Uluslararası İmgebilim Sempozyumu, Symposium International d’Imagologie, 26-28 Avril 2004, II* içinde (ss. 215-231), Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.

Öztürk, C. (1990). 113 Yıl Önceki Bir Türk Heyetinin Macaristan Gezisi. *Tarih ve Toplum*, 14(83), 52-54.

Ekler

Ek 1. "Moskof İmha Savaşı'nın Sırları veya Plevne'nin Kahraman Müdafii Osman Paşa İle "Üçlü İttifak'ın" Elde Ettiği Sonuçlar", adlı kitapçığın kapağı. A muszka irtóháború titkai., Budapest, 1878.

Ek 2. Előszó (Önsöz), *A muszka irtóháború titkai*, s. 2.

E L Ő S Z Ó.

Az igazom, melylyel a keleti eseményeket már majdnem két év óta szemléljük, még korántsem csillapult. A romboló vihar, melyet Saibéria ura, a gögös csárook egyik méltó utóda, zudított a keleti fajra, tartóztatás nélkül tör utat tovább és tovább a jogtalanság fegyverével legyilkolt népek hulláin, romokon és sírhalmokon keresztül.

A félelem és igazatlanság egy nemével várjuk közelédét. Ha szindarabról szólának, azt mondhatnók, most jön a második felvonás. Az első után legördült a faggöny, mely a rablógyilkos vérben fetrengő áldozatát takarta el.

Erről a lejátszott első felvonásról, az annak szerencsétlen végét felelő események és advari felderkedésekről, egy az új kor egyik legbámultabb háse, Özsman pasa dicső hárszól, a plevnai napokról szól a jelen művecke, melyet egy tekintélyes török aliatvaló, Murad bey, tett papírra. A bey megbízásából nekem jutott a eszerence, hogy sok tekintetben még ismeretlen adatokat, részint a fölbomlásnak indult török birodalomban lábra kapott és az ottani közvélemény által táplált nézeteket tartalmazó sorait a magyar olvasóközönség használatára bocsáthassam.

Nem riadok vissza az ezzel járó költésgektől, hiszen remélve oly pártolást, mely a vállalat sikeréhez megkívánatik. A magyar nemzet fainak adom e művet, azoknak, kik minden legkisebb mozzanat, minden hírtöredék iránt érdeklődnek, a mi keleti testvéreinkre vonatkozik.

Lehetetlen is, hogy a magyar nemzet fiai ne nyuljanak érdekekkel egy testvéreink sorsát hű színekkel vizsgáló irathoz. Századok óta összefüzdik a török és magyar nemzet sorsa, jóllehet ezt a kapcsolatot mi, magasabb körök esámításai folytán, csak lassan és főleg az utóbbi válságos helyzetben ismertük föl, míg a józan felegyőre hallgató török nép már századok óta valóban aszerint eszelekedett is.

A közös sors és testvériség tudata vezérelte az ottomanokat, midőn oly jótétre nyujták felénk kar-

jaikat, melyért egész Európa egyeduralkodó haragos sseméldőt vágta. A függetlenségi harcokban elbukott és bujdosásra kényszerített nagyjainkat mindenkor a török karjai vették oltalomba.

Tököllyi és Rakóczy az igazsáért folytatott világhírű de szerencsétlen véget ért harcaink után török vendégszeretemben leltek védelmet az életükre törő hatalmaskodás ellen; török földben nyugosaszák szelálatott életük örök álmait!

Az 1848/9-ki szabadságharcz menekültjei ismét csak a török nép nemeskedésének köszönhettek, hogy nem a bakó és hóhér vette el a házára névsé drága életüket. A török nemzet volt az, ki kivont karddal örközött szerencsétlen honfitársaink fölött — és szemébe kiáltotta az északi vádság fejedelmének, hogy a magyar menekültekhez csak az ő testén keresztül juthatni. Fájdalom! ma, 30 év múlva, csakugyan beállott a veszedly, hogy ez önfeláldozásra képsé rokon nemzet testén keresztül felénk villogtatja fagyverét az orosz.

E percekben kétszeres az érdeklődés török testvéreink sorsa iránt. Remegve várjuk a híreket s ezek közt azt, mely végre kétségtelenné teszi, hogy odalépünk mi is a küzdőterre és számon kérjük észak urát orgyilkos tetteért. E percekben lehetetlen tehát, hogy ezen kibocsátott művecke is ne keltsen kellő érdeklődést. Biztos akkor tudatában bocsátom közbe, megjegyezvén, hogy 100 példány már meg van rendelve Konstantinápolyba, bel a török kormány lefordíttatja és átadja a fergalomaak, mint Murad bey, magyar hasáknfia művét.

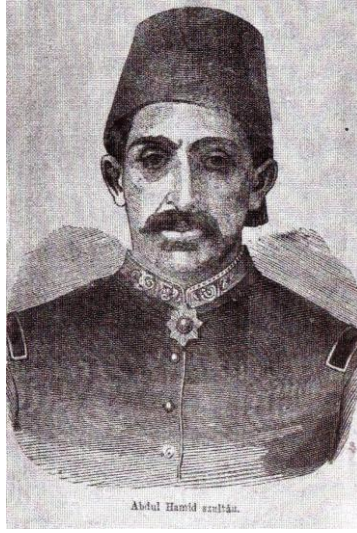
Végül óhajtom, hogy minden honfitársam, ki e könyvecke sorsát átolvasta, amennyiben lehetséges élvezetet találj legyen abban és ne rendítse meg abbéli hitét az olvasottak egy sora sem, hogy jön még idő, a mikor a magyar-török testvéri szövetség nem csak pusztá szó, de a küszöbön álló nagy események által érlelve ürvendetes való leend.

Budapesten, 1878.

Hasznias üdvölettel

Bucsanaszky Alajos.

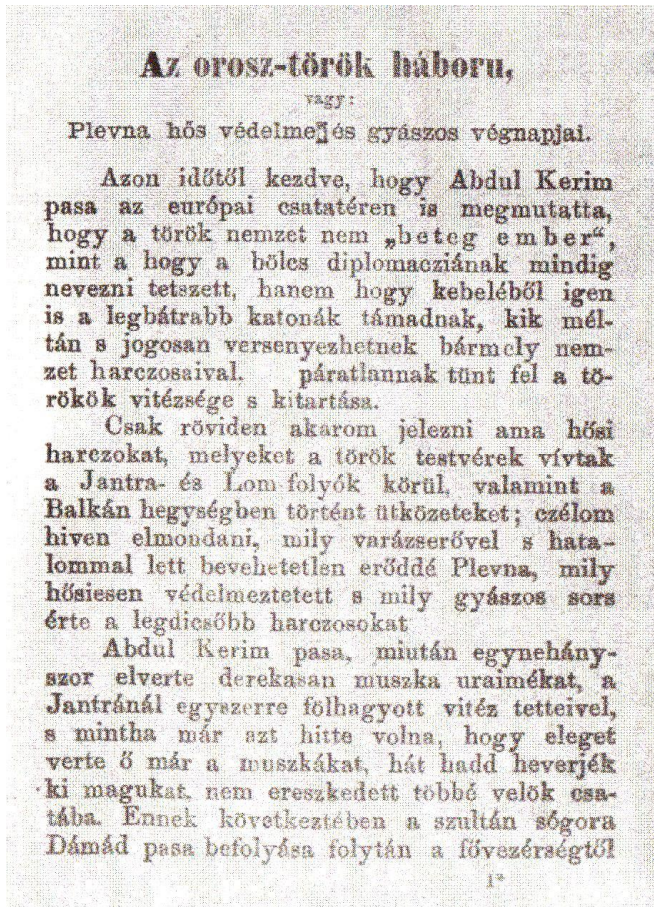
Ek 3. Sultan II. Abdülhamid, *A muszka irtóháború titkai*, s. 4.

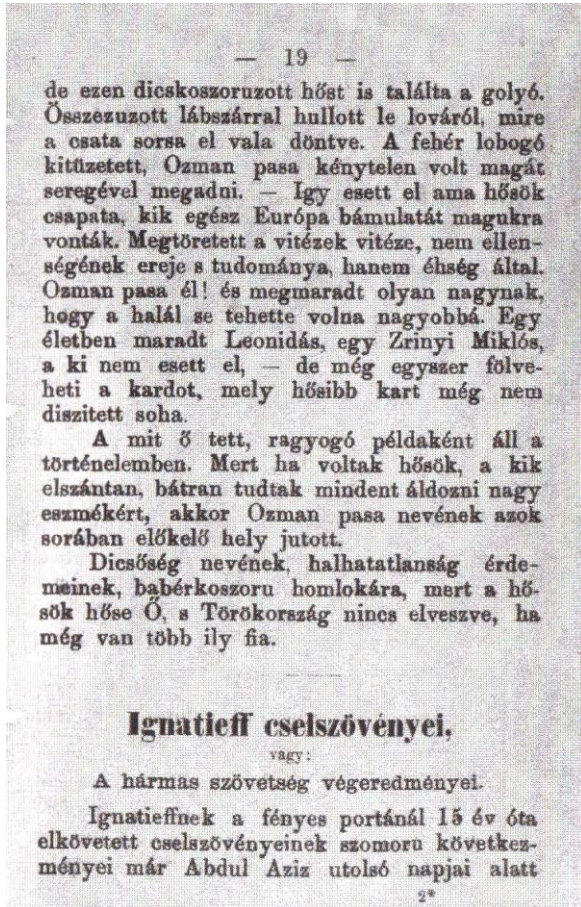
Ek 4. Osman Paşa, *A muszka irtóháború titkai*, s. 10.

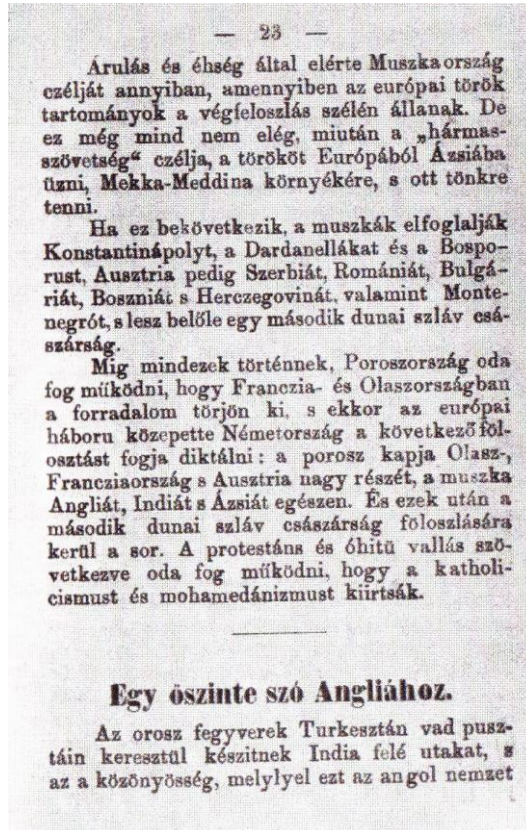
Ek 5. “A orosz-török háboru vagy: Plevna hős védelme és gyászos végnapjai” (Rus-Türk Savaşı veya Plevne'nin Kahramanca Savunulması ve Keder Dolu Son Günleri) adlı bölüm A muszka irtóháború titkai, s. 5.

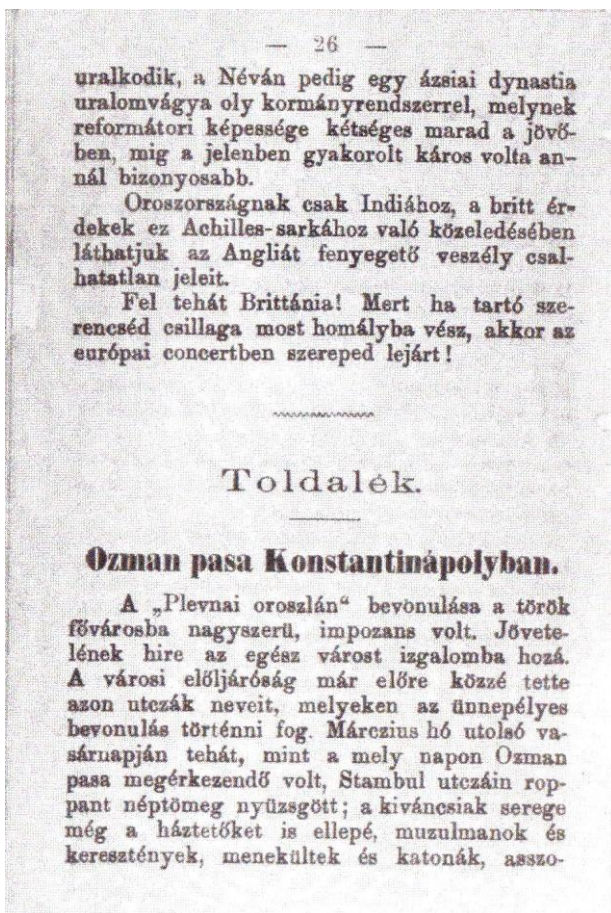
Ek 6. "Ignatieff cselszövényei, vagy: A hármass szövetség végeredményei", (Ignatyef'in Entrikalari veya Üçlü İttifakin Sonuçları), adlı bölüm *A muszka irtóháború titkai*, s. 19.

Ek 7. “Egy őszinte szó Angliához” (İngiltere’ye İçten Söylenmiş Birkaç Söz) adlı bölüm *A muszka irtóháború titkai*, s. 23.

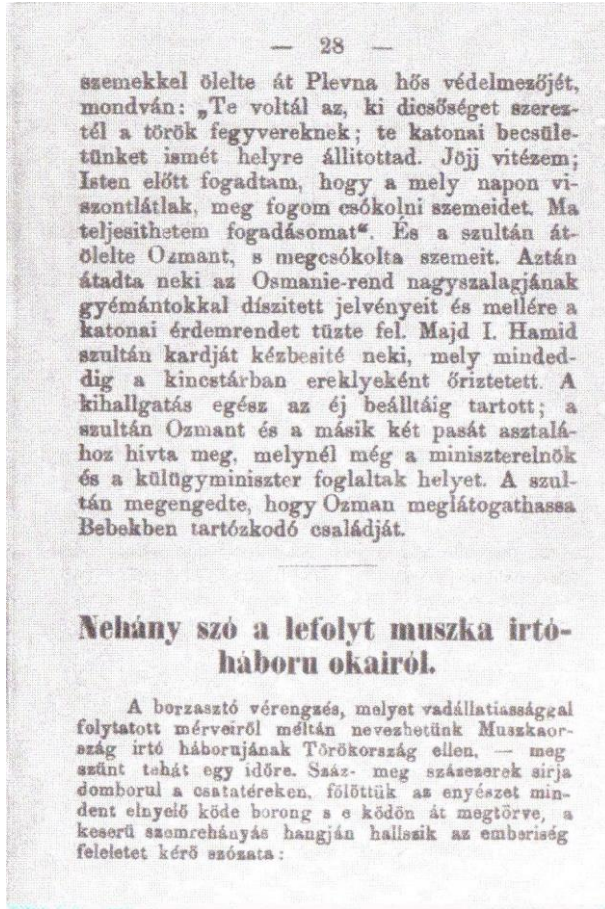
Ek 8. "Toldalék: Ozman Pasa Konstantinápolyban" ("Ek bölüm: Osman Paşa İstanbul'da"), *A muszka irtóháború titkai* s. 26.

Ek 9. *A muszka irtóhíború* adlı eserin kapak kısmında “*Osman Paşa’nın Sultan tarafından kabulünü*” tasvir eden temsili resim. *A muszka irtóháború* titkai.

Ek 10. "Nehây szó a lefolyt muszka irtóháború okairól" ("Devam Etmekte Olan Moskof İmha Savaşı'nın Nedenlerine İlişkin Birkaç Söz") adlı bölüm. *A muszka irtóháború titkai*, s. 28.

Ek 11. Türk-Macar dostluğundan söz eden bir şiir. *A muszka irtóháború titkai*, s. 32.

KÜLTÜREL MİRAS VE MÜZİK: TÜRKİYE’DE MÜZİK ARŞİVİ SORUNSALI VE DÜNYADA MÜZİKAL MİRAS YÖNELİMLERİ

Serdar ERKAN

Özet: UNESCO’nun ve diğer ulusal/uluslararası kuruluşların gündemlerinde yer alan başlıca konulardan biri müzik kültürlerinin korunması ve yaşatılmasıdır. 20. yüzyıl başlarından itibaren kültür araştırmacılığıyla meşgul olanların “ölmekte olan bu kültürü korumalıyız” şeklinde farkındalık bildirdikleri bu kültürel yok oluşa karşı savunma yöntemlerinin neler olması gerektiğiye henüz etkili bilimsel platformlarda yeterince ele alınmış değildir.

Bu çalışmamızda hem ülkemizde mevcut uygulamalardan ve hem de dünya çapında bilinen uygulamalardan yola çıkarak müzikal kültürlerde neyin, nasıl ve ne amaçla korunması gerektiğine dair bir değerlendirme yaparak Türkiye’nin kültür politikalarında müziğin çeşitliliği ve korunması için ne tür değişiklikler ve yenilikler yapılabileceğini gündeme getireceğiz.

Anahtar kelimeler: Somut olmayan kültürel miras, kültürel ifadelerin çeşitliliği, sürdürülebilir müzik kültürleri, Proaktif Arşivcilik, yerel müzik kültürleri.

Cultural Heritage and Music: Problem of Musical Archive in Turkey and Tendencies of Musical Heritage in the World

Abstract: Protection and sustentation of musical cultures is one of the leading topics in agendas of associations such as UNESCO and other national/international co-operators. Since the beginning of 20th century, the ways of struggle against cultural extinction, on which cultural researchers presenting their awareness by stating “we should protect this dying culture”, still has not been considered elaborately on efficient scientific platforms.

In this paper we shall make an assesment on what, how and on what purpose the musical cultures may be taken under protection by drawing a critique on present practises from Turkey and international area of study, and shall bring forward what kind of innovations and renovations may be made on Turkey’s cultural policies.

Key words: Intangible cultural heritage, diversity of cultural expressions, sustainable music cultures, Proactive Archiving, local music cultures.

Giriş

Bilindiği üzere Türkiye’de müziğin halk kültürünün bir ürünü ve halkın ifade araçlarından biri olarak görülmesi, diğer bir deyişle kültürel miras olarak ele alınması, 20. yüzyılın henüz başlarında bireysel fikirler olarak gelişip kurum politikaları hâline gelen, halk kültürünün araştırılması yöntemleri ve neden araştırılması gerektiğine dair söylem ve fikirler aracılığıyla temellerini kurmuştur. Kültürle alakalı ilk ve devamında günümüze kadar gelen söylemlerin “koruma” güdüsü taşıdığı kolaylıkla gözlenebilir.

Kültürü koruma gayesinde öngörülen ulusal çıktıların tasarlanması yaklaşık yüz yıldır Türk Kültürü çevrelerini uzun soluklu ve hâlen devam eden, çoğu yazıya aktarılmış düşünsel çabalara itmektedir. Koruma ve yaşatma odaklı uygulama çabaları kendine kurumsal-özerk farklı mecralarda yer bulmakta, kültürün yaşatılması ve korunması için alınması gereken önlemler akademi işi yazıların çoğunda hiç değilse derkenar olarak bulunmaktadır.

Temel odaklarını ulusal kimlik ögesi olarak “halk kültürü ve ürünlerinin” oluşturduğu Türk Yurdu, Türk Ocakları, Türk Halkbilgisi Derneği ve Halkevleri gibi, resmî birer yayın organına sahip kültürel kurumlar ile uygulamaya yönelik ilk girişimler sayılabilecek Devlet Konservatuarları, Millî Eğitim Hars Dairesi Başkanlığı, Üniversite kürsüleri ile TRT ve Kültür Bakanlığına bağlı birimlerin ülkemizde kültürel miras konusundaki *temel uygulama bilincini* oluşturduğu bilinmektedir.

Diğer taraftan, halk kültürünün akademide ele alınır hâle gelmesiyle yaygınlaşan müzik araştırma ve eğitim faaliyetleri de günümüze kadar artan derecelerde gelişerek, lisansüstü seviyede tezler aracılığıyla halk müziğinin tespit, sınıflandırma, yorumlama sorunları üzerine çalışmalar ortaya konulmuştur.

Konumuz, tarihçesi iyi bilinen ve bilimsel çalışmaların temelini oluşturduğu bilinen kişi ve kurumlara ait girişimlerin kronolojisini ele almak değil, kültür araştırmalarının bir yüzyılı doldurduğu ülkemizde müziğin, özellikle sözel aktarım aracılığıyla varlığını sürdüren ve özel bir bilgi bütünü oluşturan halk müziği geleneğinin ve bu geleneğin ürünü olan müziklerin derlenmesi yoluyla elde edilen ses kayıtlarının arşivlenmesi politikalarının amaçlarının ve çıkmazlarının ele alınması olacaktır.

Yaşayan kültürlerin bilimsel ve kültürel planlama odaklı politikalarla kayıt altına alınması neticesinde oluşturulan etnografik ses arşivleri yüz yılı aşkın bir süredir kültür endüstrisi üreticileri dışında sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarına hizmet etmektedir.

Ses kaydının, bir kültürü kayıt altına alma amacıyla Walter Fewkes tarafından 1890 yılında kullanımının ardından, işlevselliği açısından yaygınlaşması ve derleme kayıtlarının korunma ihtiyacının ortaya çıkması dünya genelinde ses arşivlerinin kurulmasına öncülük etmiş; Viyana’da Sigmund Exner’in kurduğu Fonogram Arşivi (1899), Berlin’de Carl Stumpf tarafından kurulan Fonogram Arşivi (1900), Roma’da Discoteca di Stato (1928), Paris’te Musee l’Homme (1930), Moskova’da M. I. Glinka Devlet Müzik Kültürü Müzesi (1937), Paris’te Ulusal Fonotek Müzesi (1938), Washington’da Kaydedilmiş Ses Bölümü (1940), Indiana’da Geleneksel Müzik Arşivleri (1948) gibi arşivler bünyelerinde dünyanın farklı yerlerinden derlenen sesleri barındırmaya başlamıştır.

Bugün dünya üzerinde kaç adet ses arşivinin olduğu muammadır ancak, bu konuda kurulan ortak girişimlerden biri olan IASA’nın (Uluslararası Ses ve Görsel-İşitsel Arşivler Kuruluşu) 82 ülkede 150’yi aşan resmî arşiv için üyelik sistemi dâhilinde kılavuzluk görevini üstlendiğini belirtmek sanırım arşivciliğin önemi ve buna dayalı olarak ortaya çıkan kurumsallaşmanın hacimlerini anlamak için yeterli olacaktır¹.

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO), Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKUM) web sayfasında bu farkındalığı şöyle dile getirmektedir;

Dünyanın her yerinde bir yüzyıl geriye giden sayısız arşivler bulunmaktadır. Bu eski kayıtlar dijital ortama aktarılmadıkça bozulma riski altındadırlar ve belki kalıcı olarak yok olacaklardır. Dijitalleştirme süreci bu belgelerin düzenli olarak tanımlanmasını ve envantere aktarılmasını sağlar (*Performing Arts*).

Günümüz kültür bilimi çalışmalarında arşivlerdeki kayıtların yalnızca masa başında ileri derecede planlanmış akademik retoriklere malzeme olması ve değişen politik yapılara bağlı olarak bürokratik değişimlerle erişilebilirliğinin kontrol altında tutulmasına karşı fikir akımları gelişmektedir. Çeyrek yüz yıldır dünyanın farklı yerlerindeki ses arşivlerinin kültürel canlandırma ve uygulamalı halkbilimi/uygulamalı etnomüzikoloji alanlarında nasıl değerlendirilebileceği üzerine yapılan çalışmaların sayısı gittikçe artmaktadır. Evrensel biçimde uygulanan, kaybolmaya yüz tutan kültürleri kayıt altına alma pratiği ve bunun üzerine şekillenen söylemler, kültürel ifadelerin çeşitliliğini sağlamak ve kültürleri yaşatmakta arşivlerin rolünü ele alan çalışmalara doğru gelişerek güncelliğini korumaktadır. Tartışmanın bu yöne doğru ilerlemesinde akademinin birbiri üstüne kurulan kültürel canlandırma söylemlerinin olduğu kadar Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nin de aktif rol oynadığı gözlenmektedir.

Diğer taraftan, kültür içerikli yayınların üretimi artık gözle görülebilecek derecede kurumların tekelinden çıkmıştır. İnternete erişimi bulunan herkes dilediği takdirde kültürel içerikli paylaşımlarını aracısız gerçekleştirebilmekte; tüketiciler ve aynı kanaldan faydalanarak kültürel endüstri üreticileri kes-yapıştır modeline uygun şekilde kendi kültürel tercihlerini yaşayabilme/yaratabilme/pazarlayabilme özgürlüklerini kullanabilmektedirler. Yalnızca “koruma” odaklı çalışan ses arşivlerinde bulunan malzeme ülkelerin bürokratik çıkmazları nedeniyle süreç dışı kalmakta, dijitalleştirilse dahi yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Kültürün yaşaması, nihayetinde tam

¹ Ayrıca, Schüller (2004), dünya genelinde 250 arşivin durumunu teknolojik yeterlilik bakımından gözden geçirmiştir.

olarak bu süreç içerisinde tüketilebilir malzeme olarak mevcut olmasına bağlı değil midir?

Sesi Tanımlamak

Müzikeyi'nde devam eden öğrencilerin eğitiminde en önemli rolü oynayacak şeylerden biri de gramofondur. Şehirde, öğrencinin her zaman dinleyeceği orkestra veya koro konserleri yahut saz resitalleri olmadığından –esasen bu bütün Türkiye için böyledir- öğrencilerin mümkün olduğunca çok eser dinlemesi ve tanınması ancak gramofonla sağlanabilir (Gazimihal, 2006, s. 129).

Gramofon icat olunmasaydı Etnomüzikoloji asla bağımsız bir disiplin olarak gelişmezdi... (Seeger, C., 1986).

Tartışmanın temelini oluşturabilmek için önce kültürel miras ve kültürel miras olarak sesin ne olduğuna dair bir algı çerçevesi oluşturmak işe yarayabilir. 17 Ekim 2003 tarihli Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde yer alan;

...toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar anlamına gelir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur (*Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*).

tanım, sözleşme bütününde koruma kavramını da muhtemel uygulama alanlarıyla birlikte ele alması ve tartışma zeminini sağlaması bakımından işlevseldir. Biz de, tartışmalı bulduğumuz noktaları çalışmamızın sonunda vermekle birlikte, bu tanımı kültürel mirası tanımlamak üzere kullanacağız.

Bunun yanında ortaya konulan bir tanım, ele alınacak problemin (bizim durumumuzda Türkiye'de kayıtlı müzikal miras) mevcut tanımdan yola çıkılarak algılanmasını sağlamaktan ziyade ele alınan problemler neticesinde tanımın kapsamadığı, özellikli durumlar açısından eksik bıraktığı noktaları da bünyesine dâhil ederek varlığını sürdürebilir.

Ses kaydı, en yalın hâliyle insan sesinin bir kayıt aracı vasıtasıyla fiziksel ortama kaydedilmesi neticesinde ortaya çıkan nihai ürün olarak düşünülebilir. Ancak bu hâliyle kültürel miras olup olmadığı açık değildir, bir başka deyişle herhangi bir yere (örn. şehir merkezinde bir nokta/köy meydanı/bir evin odası) rastgele bırakılan kayıt cihazıyla yapılacak ses kaydının kültürel miras olma niteliği tartışma konusu olacaktır. Yukarıda verilen kültürel miras tanımıyla

beraber ele alındığında ses kaydı (hâlen müzik ifadesini kullanmış değiliz), toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları sesleri içeren kayıtlar olmak durumundadır.

Bu ses kayıtlarına destan, halk hikâyesi, masal, fıkra, atasözü gibi halk edebiyatı türleri ile dans ve müzik icraları; topluluk, grup ve bireylerin kültürel mirasları olarak gördükleri her şey dâhil edilebilir görünmektedir. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması sözleşmesinin 2. fıkrası bu durumda kültürel miras olarak görülebilecek unsurları 5 maddede ele alarak bir sınırlama getirmeye çalışmaktadır;

- a. Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenek ve anlatımlar;
- b. Gösteri sanatları;
- c. Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler;
- d. Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar;
- e. El sanatları geleneği (*Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*)

Çalışmanın sınırlarını da gözeterek Türk Halk Müziği ses arşivlerinde bulunan materyali, arşivleme çalışmalarını gerçekleştiren mevcut kurumları da dikkate alarak, işlevselliği bakımından şöyle tanımlamak mümkündür;

Bilinen hâliyle erken Cumhuriyet döneminde başlanan derleme faaliyetleri kurumsal derleme faaliyetleri olarak görülür. Bu durumda mevzubahis kayıtlar, derlendikleri dönemlerin ulusal kültür politikaları neticesinde muhteşem zahmetlerle derlenerek tespit edilen, belirli (?) bir kısmının yazılı dökümlerine ulaşılabilen, Anadolu ve çevresinden elde edilen, Türk müzikal belleğinin yaklaşık 100 yıllık kültürel miraslarıdır.

Bu mirasın nerelerde olduğu ve ne koşullarda Türkiye’nin kültürel belleğine yeniden kazandırıldığı mevzusu ise tartışmanın Türkiye ayağını oluşturmaktadır.

Türkiye’de Ses Arşivciliği

Türkiye’de sahadan derleme yöntemiyle oluşturulmuş ses arşivlerinin tarihi doğrudan Türkiye’de halkbiliminin tarihçesinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu tarihin ses kayıtlarını ihtiva eden ve Türkiye’nin ulusal ses mirasını oluşturan önemli kurumları ise Dar’ül Elhan, Ankara Devlet Konservatuvarı, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, Kültür Bakanlığı Belgeleştiği, Milli Kütüphane Arşivleri’dir. Şimdi sırasıyla bu kurumları ve arşiv çalışmalarının tarihçelerini, amaçlarını ve güncel durumlarını ele alacağız.

Osmanlı Devleti döneminde kurulan Dar'ül Elhan'ın² Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde görev yapmakta olan öğretmenlere anket göndererek halk müziği derlemeleri yapmaları bu tarihenin ilk adımı olarak görülmektedir ancak bu derlemelerde kayıt cihazları kullanılmamış, yazı yoluyla derlemeler somutlaştırılıp ilgililerine iki defter hâlinde aktarılmıştır. Darül Elhan tarafından gerçekleştirilen ikinci derleme Sezai ve Seyfettin Asaf kardeşler tarafından 28 Ağustos 1925 tarihinde başlanan derlemelerdir ki yine derleme sonucunda 1926 yılında “Yurdumuzun Nağmeleri” adlı bir kitap yayınlanmıştır (Asaf & Asaf, 1926). Buraya kadar halk müziği derlemelerinde ses kaydı yapılmamış, ancak bu türden bir derleme faaliyetinin çoğu açıdan verimsiz görülmesi neticesinde Paris'ten getirilen fonograf cihazıyla derlemelere devam edilmiştir. Netice olarak 1926-1929 yılları arasında yapılan derleme faaliyetlerinden elde edilen 670 türkü, 12 defter hâlinde yayımlanmıştır (Kolukırık, 2014). 1927 yılında İstanbul Belediye Konservatuarı adını alacak bu kurumun derleme kayıtlarının İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuarı'na verildiğini, ancak zamanında 30.000 olan plak sayısının 4000'e kadar düştüğünü öğreniyoruz (Şenel, 2016).

Ses arşivleri açısından önemli görülebilecek ikinci kurumsal girişim Millî Eğitim Bakanlığı himayesinde Ankara Devlet Konservatuarı tarafından 1937-1952 yılları arasında gerçekleştirilen derleme faaliyetleridir ki Muammer Sun'un ifadesiyle 8000 kadar “folklor müziği” (1967, s. 4607), Ülkütaşır'ın (1973, s. 82) ve Elçi'nin (Elçi, 1997, s. 16) ifadesiyle 10000 civarında ezgi kaydedilmiştir.

Ankara Devlet Konservatuarı ses arşivi Türkiye'de halk müziği kültürünü doğrudan etkileyen arşivlerden biri olmuştur çünkü yapılan derlemeler Yurttan Sesler korosunun repertuarını oluşturmaktadır (Elçi, 1997, s. 16). Muzaffer Sarısözen tarafından Konservatuar arşivinde bulunan kayıtlardan notaya alınan eserler yine onun ilk olarak 1941'de radyoda yayınlanan “Bir Halk Türküsü Öğreniyoruz” programıyla ve sonrasında 1946'dan itibaren kurucusu olduğu ve şefliğini yürüttüğü Yurttan Sesler topluluğu tarafından radyoda yayınlanarak yayınların ulaştığı her yerde ulaştırılmıştır.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'na bağlı arşivlerin temelini Muzaffer Sarısözen aracılığıyla Ankara Devlet Konservatuarı arşivlerinin sağladığını söylemek mümkündür. Ülkütaşır (1973, s. 96) ve Elçi (1997, s. 82) Ankara Devlet Konservatuarında bulunan arşivlerin bir kısmını TRT Müzik Dairesi ile Kültür Bakanlığına bağlı, bugün adı Bilgi Belge Merkezi olan Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü'nün kendi adlarına çoğalttıklarını belirtmektedir.

² Dar'ül Elhan'ın tarihi ve yapısı hakkında bk. (Kolukırık, 2014).

Bugün bu arşivlerin durumu hakkında net bir bilgi bulunmamakla birlikte 1984 yılında Hacettepe Üniversitesi’ne devredildiği tahmin edilmektedir.

Çalışmamız çerçevesinde ele alınması gereken diğer iki kurum 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu maddelerine göre derleme, bağış ve satın alma yoluyla halk müziği ses kayıtlarını arşivleme faaliyetinde bulunan Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu ile Kültür ve Turizm Bakanlığıdır.

Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumunun ilki 1-15 Eylül 1967’de olmak üzere başlattığı halk müziği derleme faaliyetleri arşivlerin geliştirilmesinde önemli adımlardan birini oluşturur. TRT’nin bu ilk derleme gezisinde 324 bant kaydı yapıp 1738 parça derlendiğini öğreniyoruz (Sun, 1967, s. 4607).

Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumuna bağlı arşivler 20.10.2009 tarihli Resmî Gazete’de “Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Yönetmelik”e bağlı olarak çalışmalarını bugün de sürdürmektedir. Bu yönetmeliğin 19/a ve b maddeleri arşiv dairesinin görevleriyle alakalı olarak ele alınabilir. Bunlar;

(Madde 19/a) kurumun yayım yayın sürecinde üretilen her türlü görsel ve işitsel yayın materyalinden ilgili mevzuat çerçevesinde uygun görülenlerin yeterli ayrıntıda içerik çözümlemesini de yaparak arşivlenmesini, korunmasını, saklanmasını, tekrar kullanılmasını ve güvenliğini sağlamak

“(Madde 19/c) kurum içi ve dışındaki kullanıcılara yönelik arşivlerin kullanımına ilişkin hizmetleri geliştirmek, uygulamak, koordinasyonu sağlamak” ve “yurt içi ve dışındaki yayım kurum ve kuruluşlarının arşivleriyle, kurum yayım arşivlerinin internet dâhil medya ortamlarında değişimi, araştırma, sorgulama ve izleme yapılabilmesini temin etmek için gerekli işbirliklerini geliştirmek ve gerçekleştirmek” durumundadır.

Halk müziği ile doğrudan alakalı olan Müzik Dairesi Başkanlığının arşivle bağlantılı olan görevi ise şu şekilde tanımlanmıştır.

Madde 16/f: Yayınlarda kullanmak ve gelecek kuşaklara aktarmak açısından, nitelikli müzik icralarını ve dokümanlarını saklamak, kurum arşivine göndermek; bunların içerisinden uygun görülenlerden veya yeni üretimlerden derlenecek müzik materyallerini kültür hayatına kazandırmak (*Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Yönetmelik*).

TRT arşivlerinden faydalanma usulleri yönetmeliklerle belirlenmiş olup belirli bir ücret karşılığıdır. TRT, “Arşivden Satışı Yapılacak Ürünler İçin Uygulanan Prosedür” ile arşivden satış usullerini belirlemiştir.

Bugün TRT arşivlerinde ne kadar derleme kaydı bulunduğu dair, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Halk Müziği Müdürlüğü resmi internet sayfasında hizmete

sunulan (TRT Müzik Dairesi Başkanlığı. *Türk Halk Müziği ve Oyunlarından Sorumlu Müdürlük*) kataloglar³ haricinde bilgi bulunmamaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı arşivler, yürürlükte bulunan 16.04.2003 tarih 4848 sayılı Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun'un içerisinde, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü'nün görev tanımları arasında

(Madde 13/a): “Güzel sanatlar alanında bilimsel araştırma, inceleme, yayınlar yapmak, arşiv kurmak, geliştirmek ve faydalanılmasını sağlamak” ile

(Madde 13/b): “halk kültürlerinin, halk edebiyatı ve tiyatrosu gelenek, görenek ve inançları, halk müziği ve oyunları, sanatları, mutfağı, giyim, kuşam, süsleme ve benzeri bütün dallarında araştırma, derleme, inceleme ve diğer bilimsel çalışmaları yapmak, yaptırmak, yayımlamak, tanıtmak” şeklinde (*Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun*) tanımlanmıştır.

2004 yılında ilgili kanunda yapılan değişiklik ile Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin kabulü devlet nezdinde bu kanun ile uygulamaya konulmuştur. Buna göre, adı anılan birimin görevleri arasına “13/c: Somut olmayan kültürel mirasın araştırılması, derlenmesi, arşivlenmesi, tanıtımı, tescili, bu kapsamda tespit ve tescil kurullarının oluşturulması, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasında bu konuda koordinasyonun sağlanması, işbirliği geliştirilmesi” maddesi de eklenmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003).

Bakanlık, Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Halk Kültürü Bilgi ve Belge Merkezi Hizmetleri Yönetmeliği'nde satış usullerini belirtmiştir. Bakanlık arşivlerinde mevcut kayıtlar hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Bu noktaya kadar Türkiye'de toplu ses arşivlerinin bağlı bulunduğu kurumların hukuki dayanakları ve iç tüzükler/yönetmeliklerle belirlenmiş davranış biçimlerini ele almaya çalıştık. Görüleceği üzere kanunlarla ve devlet gelirleriyle kurulan arşivler, kültürün sahibi olan halkın bu arşivlerden faydalanması için gelir beklemektedir.

Bugün Kültür ve Turizm bakanlığı bünyesinde hizmet veren Millî Kütüphane'ye bağlı müzik arşivi ise unutulma derecesine varmış, kuruluş aşamasında misyon ve vizyon sahibi görünen önemli bir arşivdir. Arşiv, Adnan Ötügen'in Ankara Üniversitesi'nde verdiği kütüphanecilik kurslarına (1940-54) katılarak ülkenin bir müzik arşivine sahip olması gerektiğine inanan Devlet Operası sanatçısı ve müzik öğretmeni Ahmet Borçaklı'nın çabalarıyla 26.3.1958

³ Bu kataloglarda toplam 4989 kırık hava, 26 sayfalık bir oyun havaları listesi ve 682 adet uzun havanın isimleri, yöresi, kaynak kişisi ve derleyen bilgileri mevcuttur.

tarihinde kurulmuş; malzeme temini, tasnifi, sunumu konularında günün şartlarına nazaran ileri denebilecek bir çalışma düzeniyle hizmet vermiştir. Ancak, Borçaklı’nın aktardığına göre arşiv, derleme ekibi teşkil edilememesinden ve yerli plakları derleme imkânı sağlayacak olan kanunun çıkarılmamasından dolayı gelişmemiştir (Borçaklı, 1968, s. 162). 1968 yılında arşivde 85 derleme bandı olduğu bilgisi verilmekle birlikte bugün bu kayıtlara üyelik sistemiyle kütüphane içi kullanım şeklinde ulaşılabilmektedir.

Millî Kütüphane Kitap Dışı Materyal Şube Müdürlüğü’nün 1928-1960 arası satın alma ve bağış yoluyla elde ettiği Taş Plak Koleksiyonu’nu internet üzerinden üyelerinin hizmetine açması zikredilmeye değer, ümit vadeden ve örnek olması gereken girişimlerin ilki sayılabilir.

Üniversiteler adına yapılan derleme çalışmaları da yine yukarıda belirtilen kurumlarla aynı kaderi paylaşmakta; günümüzde bu derleme kayıtlarının nerede ve kimlerde olduğu gibi sorular yanıtlanamamaktadır. Bunların başında Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğretim görevlilerinden Pertev Naili Boratav, İlhan Başgöz ve Muhan Bali’nin Doğu Anadolu’ya yaptıkları derleme gezilerinin mahsulleri gelmektedir. Ne Başgöz (1946) ne de Boratav (1946; 1947) derlemelerin ses kayıtları ile ilgili bilgi vermemekte ise de Muhan Bali, dünyada Türk Halk Edebiyatıyla ilgili derlenmiş en büyük malzemenin bu iki ismin ve Londra’da C. S. Mundy’nin ellerinde olduğunu belirtmektedir (Bali, 1971, s. 590)

Muhan Bali, Erzurum Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü adına yapılan derlemelerde “bilimsel usullere uygun olarak derlenmiş” 44 bant destan, 33 bant halk hikâyesi, 11 bant masal, 19 bant âşıklar bayramı kaydı, 16 bant saz şairleri, 6 bant türkü ve 12 bant değişik konular olmak üzere toplam 147 bandın tasnif edildiğini ve toplamda 267 bandın bahsedilen üniversite arşivlerinde olduğunu belirtmektedir (Bali, 1971, s. 590-591). Ancak günümüzde bu bantların akıbeti hakkında da bilgi bulunmamaktadır.

Üniversite arşivlerinden bir diğeri, Uysal-Walker arşividir. Bu arşiv, Ankara Üniversitesi’nde geçici olarak görev yapmakta olan Texas Teknik Üniversitesi’nde görevli Prof. Dr. Warren S. Walker ve eşi Barbara K. Walker ile Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal’ın 1961-1974 yılları arasında gerçekleştirdikleri derleme gezilerinden elde edilen 3000 kadar malzemeyi kapsamakta (Uysal, 1981) ve günümüzde “Türk Öyküleri Sandığı” ismiyle internette hizmet vermektedir.

Bir diğer arşiv, Saim Sakaoğlu’nun varlığını bildirdiği, Konya Selçuk Üniversitesi öğrencilerinin Türk Halk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi’ne hediye edilmek üzere derledikleri 500 kadar kaset kayıtdır (Sakaoğlu, 1992). Yine bu kayıtlarla ilgili bilgi mevcut değildir.

Ülkemizde üniversitelere ve araştırma merkezlerine bağlı başka müzik arşivleri de vardır. Bunlar, Ege Üniversitesi DTMK Görsel-İşitsel Arşivi, KTÜ Karadeniz Müzik Arşivi, Yıldız Teknik Üniversitesi Vedat Kosal Müzik Uygulama ve Araştırma Merkezi, SDÜ Müzik Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi ve İTÜ TMDK Türkiye Halk Müziği Araştırmaları Merkezi'dir. Ancak yine, devlet kurumlarına bağlı arşivlerdeki duruma benzer şekilde bu arşivlerin de envanterleri konusunda saydam davranmadıkları, bilgi verme konusunda eksik kaldıkları görülmektedir.

Türkiye'de asıl sorunun müzikal mirasın henüz, "miras olduğu" kabulü dışında akademik ve kültürel planlamaya yönelik girişimlere yönlendirilmesini sağlayacak söylemlerin geliştirilmemiş olması olarak belirtilebilir. Dünya genelinde miras çalışmaları ve müzik disiplinlerinde gerçekleşen tartışmaların neler olduğuna dair genel bir durum değerlendirmesi yapmak, gelecekte ortaya sürülebilecek tartışmalar ve yönelimler hakkında bir temel oluşturabilir.

Dünya'da Müzikal Miras Tartışmaları

Müzikal arşiv mirasları üzerine söylemler çeşitli ülkelerden araştırmacıların, inceledikleri kültürlerden yola çıkarak gerçekleştirdikleri sayısız durum çalışmaları⁴ hâline gelerek çalışma alanının muazzam bir genişliğe kavuşmasını sağlamış; Merie-Teres Albert'in belirttiği üzere mirasın parçalara ayrılarak çalışılması (atomisation) bilimsel deneyimlerin de parçalara ayrılmasını (Albert, 2013, s. 13) beraberinde getirmiştir. Ancak, tümevarımsal bir yöntemin takip edilebileceği bu ortak akıl geliştirmenin bazı yönleri özellikle öne çıkmaktadır⁵. Bunlar genel olarak arşivlerin amaçları, hak sahipliği, envanter kurulması ve arşivlerin erişime açılması olarak sınıflandırılabilir. Çalışmanın sınırlarını gözeterek bu ortak yönlerden amaç ve paylaşım maddeleri üzerine durmak istiyorum.

Müzik arşivlerinin amaçlarını, alanın tarihi gelişimine dayalı olarak iki temel başlıkta ele almak mümkün görünmektedir. İlki, ülkemizdeki arşivlerin de kuruluşlarının temel amacını oluşturan ve ortak söylem hâlinde savunulan, kültürü koruma ve bilim yararına sunma; ikincisi ise henüz ülke olarak uygulamada ilk adımlarını tanımakta/tanımlamakta olduğumuz ancak söylem düzeyine ulaştıramadığımız toplum yararını gözetme, diğer bir deyişle arşivlerin ait olduğu kaynağa geri dönüşüdür.

⁴ Örnek olarak bk. (Kahunde, 2012), Uganda (Landau, 2012), Britanya'daki Marakeş Diasporası (Hilder, 2012), Sami Müzikal mirası (Margolies, 2011), Texas-Meksika Conjunto (Bendrup, 2015), Şili-Paskalya Adası (Easter Island).

⁵ Uygulamalı Etnomüzikoloji alanının şekillenmesini sağlayan dinamiğin ana unsurlarından birinin bu atomizasyon süreci olduğunu belirtmek gerekir

Kültürü koruma ve bilim yararına sunma

Müzik arşivciliğinin ilk amaçlarından biri, tartışmasız, kaybolmakta olan kültürleri kayıt altına almak, kırılğan ses kayıt ortamlarının korunması ve bilim adamları tarafından analiz için kullanıma açılmasıdır. Kültürel çalışma amaçlı olarak ilk ses kaydını 1890 yılında gerçekleştiren J. W. Fewkes’in;

...hızla kaybolmakta olan ırkların şarkı ve hikâyelerini korumanın yolu olarak [ses kaydının] gelecek araştırmalar için önemli bir rol oynayacağına inanıyorum (Fewkes, 1890, s. 257)

vurgusundan bu yana 125 yıldır ses arşivciliğinde temel güdünün değişmediğini görmek önemlidir. Müzik arşivlerinin ilk modeli olarak görülen Berlin müzik arşivinin ve bu arşivi model alarak kurulan diğer arşivlerin de bu amacı⁶ takip ettikleri görülmektedir. Ülkemizdeki arşivlerin kuruluş amaçları da yine aynı şekilde koruma ve bilim yararına sunma odaklıdır. Ancak, doğal afetler, savaş durumları, fiziksel koruma ortamının iklimlendirilmesi, kayıt ortamlarının güncellenmesi gerekliliği arşivlerin maruz kaldığı en büyük sıkıntılardan bazıları olarak görülmektedir. Mum plak, plak, bant, asetat bant, vinil bant, kaset, CD, DVD ve hatta hard disk gibi ortamların ömürlerinin kullanım ve saklama koşullarına göre kısa ömürlü olabileceği (Schüller, 2004) unutulmamalıdır. İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı arşivlerindeki plakların iklim şartlarından dolayı “eğildiklerini”, Ankara Devlet Konservatuvarında bulunanların ise daha iyi durumda olduklarını M. Şakir Ülkütaşır daha 1973 yılında (s. 83) haber vermektedir.

Arşivlerde depolanan bilginin bilimsel amaçlarla kullanımı bilindiği üzere müzikolojiden karşılaştırmalı müzikolojiye, etnomüzikolojiye ve ardından uygulamalı etnomüzikolojiye evrilen akademik yapının en önemli dinamiklerinden birini oluşturmuştur. İlkelerde müzik, müziğin kökeni, ezgi yapıları ve müzikten yola çıkılarak gerçekleştirilen birçok kültürel çalışma özellikle düzenli arşivlerden yola çıkılarak yapılabilmıştır⁷. Türkiye’de ise arşivler derlemeleri yoluyla yapılan yayınlar⁸ daha çok bilgilendirme amacı taşıyan nota yayınları sınıfındadır. Bugün Anadolu sahasında yapılan müzikal çalışmaların çoğu halen TRT ve Ankara Devlet Konservatuvarı arşivlerinden

⁶ Bk. (Seeger, A., 2002, s. 42; Christensen, 2002, s. 21; Simon, 2002)

⁷ Çok sayıda örnek arasından Richard Wallaschek (1893), Curt Sachs (1943), H.H. Roberts (1933) ve Lomax’ın (1978) çalışmaları örnek verilebilir.

⁸ Örnek olarak Dar’ül Elhan yayınlarından (Asaf & Asaf, 1926), (Dar-ül Elhan-İstanbul Konservatuvarı, 1927-1931) ve Ahmet Adnan Saygun’un (Saygun, 1938) çalışması zikredilebilir.

notaya alınarak yayınlanan türküler üzerinden gerçekleşmektedir ki bu nota sayısının 5000 civarı olduğunu belirtmiştik⁹.

Arşivlenen malzemenin millî kimliği oluşturan öğeler olduğu yönündeki algı küresel arşivcilik düzeyinde ele alındığında kimi zaman uygulanabilirliğini yitirebilmekte, sömürgeciliğe maruz kalmış üçüncü dünya ülkelerinde arşivler halkın istemediği kurumlar hâline gelebilmektedir¹⁰. Dünyanın birçok yerinde halk müziği arşivlerinin oluşturulmasını sağlayan temel dinamiğin sömürgeci politikalar olduğu düşünüldüğünden dolayı¹¹ kültürel miras üzerindeki algılardan birinin bu reddetme/kuşkuyla yaklaşma davranışı olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Seeger'in vurgusu da bu noktadadır;

Etnomüzikoloji ve arşivlerin kendisi ayrılmaz biçimde sömürgecilik döneminin bir parçasıdır. Ses arşivlerinin kurulması ticaretin güçlendiği ve Birleşik Devletler ile Avrupa'nın dünyanın her yerine politik açılımlarda bulunulduğu bir çağın parçasıydı. Her seferinde güdüler değişse de materyal zenginliğin, müzik çalgılarının ve dünyanın çoğu kaydedilmiş sesin Batı'da toplandığına kuşku yoktur. Benzer şekilde, kırsal kesimin fakir insanların müziği de orta sınıf şehirli tarafından korunur ve onların erişimine açıktır (Seeger, C., 1986, s. 266).

Günümüze gelindiğinde dünyanın çoğu bölgesindeki yerel arşivlerin, ellerindeki materyallerin toplanmasını sağlayan ve ulusça hatırlanmak istenmeyen politik dönemlerin izlerini silip ulusal kimliğe vurguyu ön plana çıkararak, deneyimlerini uluslararası alanda çalışmalarla (Etnomüzikoloji, folklor, arşivcilik ve SOKÜM çalışmaları) aktarmaya çalıştıkları görülmektedir.

Toplum yararını gözetme: Geri dönüş

20. yüzyılın son çeyreğine doğru dünya müzik arşivlerinin, gelişen teknoloji ve sömürgecilik sonrası gelişen yeni ulusal kimliklerin canlandırılması (revival) düşüncesinin ortaya çıkışıyla kurumsal yapılarını gözden geçirdiklerini söylemek mümkündür. Derlemelerin yapıldığı Batı toplumları içindeki diaspora mensupları ve ulusal kimliğini yeniden inşa etme sürecine giren sömürülen toplumlar kendi ulusal kimliklerini vurgulamak ihtiyacıyla arşiv kayıtlarının kopyalarını ulusal kütüphanelerde ve araştırmacıların kendi adreslerinde aramaya başlarlar.

Bu toplumsal talebe yanıt veren ilk örneklerden biri Amerikan Halk Hayatı merkezi Federal Silindir Projesidir ve derlemelerin ait oldukları toplumlara geri

⁹ Bk. 4 nolu dipnot.

¹⁰ Örneğin Huerta (2004, s. 161) ve Layne'nin (2004, s. 188-189) durum çalışmalarında aktardıkları üzere, Peru müzik arşivleri, sömürgeci politika yıllarını ve o yıllarda maruz kalınan kötü muameleyi hatırlattığı için halk tarafından reddedilmektedir

¹¹ Örneğin bk. (Nettl, 2010; Huerta, 2004; Layne, 2004; Mackinlay, 2015; Seeger, C., 1986, s. 266).

dönüşünü hedeflediği bilinen ilk çalışmadır. Bu çalışmada arşivlerin kopyaları derlendikleri bölgelere götürülerek/arşivlere davet edilerek sahiplerine teslim edilmiştir. Proje aynı zamanda web tabanlı olarak arşiv envanterini dünyaya sunan ilk arşivlerden biridir (Gray, 2002). Bu girişimin devamında çoğu tekil arşiv paylaşımı girişiminin şekillendiği gözlemlenebilir.

Arşivlerin halkın sınırsız kullanımına açılması akademik uğraşın da şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Çoğu durum çalışmasında zikredilen, Seeger’in;

Hiç kimse, koleksiyonlarının ne yönde kullanılacağını tahmin edemez. Bazıları kültürel ve politik hareketlerin yapı taşlarından biri haline gelecek; bazıları birilerinin efsanevi atasının sesini hayata getirecek; bazıları yetişmekte olan müzisyenleri güdüleyecek, bazıları sürgünün acılarını hafifletecek ve bazıları da dünya müziği yaklaşımlarını kökten değiştirmek için öncelikli kaynak olacak... (Seeger, C., 1986, s. 264)

sözleri ve arşivde bekleyen müzikal malzeme üzerinden geliştirilen akademik teorilerin müzikal malzemenin sahipleri tarafından aslında merak bile edilmediği yönündeki görüşleri (Seeger C., 1986, s. 266) arşivcilik algısının akademik düzeyde gelişimini hızlandırmıştır. A. Seeger da bugün bilim adamlarının bu arşivlerin kullanıcılarının yalnızca çok küçük bir kısmını teşkil ettiğini (Seeger, A., 2002, s. 43) ifade eder.

Etnomüzikoloji disiplini içerisinde bu yeni arşivcilik girişimlerinin etkileri disiplinin yeni bir çalışma alanına doğru genişlemesi şeklinde kendini göstermiş, Uygulamalı Etnomüzikoloji (Applied Ethnomusicology) alanı bu kurumsal dönüşüm hareketinin de büyük katkısıyla yeni bir çalışma alanı haline gelmiştir. Uluslararası Geleneksel Müzik Kurulu (ICTM) 2007’de Uygulamalı Etnomüzikoloji çalışma grubunu kurarak alanın tanımını;

Uygulamalı Etnomüzikoloji, akademinin olağan bilgi ve anlayışı genişletme ve derinleştirme amacı ile somut problemleri çözerek ve tipik akademik bağlamların içinde ve ötesinde çalışarak algılama amaçlarını bir adım öteye taşıyan, sosyal sorumluluk prensibiyle yönlendirilmiş yaklaşımın adıdır (*ICTM Study Group on Applied Ethnomusicology*)

şeklinde yapmıştır. Grup hâlen Uygulamalı Etnomüzikoloji alanının seyrini belirleyen etkili yapıya sahiptir.

Dönemin etkili isimlerinden A. Seeger’a göre insanlar arşivlerin bulunduğu yerlere gidemezler, arşivlerin onlara gitmesi gerekmektedir. Bu yüzden toplumların ihtiyaçlarını karşılamak için arşivler dağıtım ağlarını yeniden tasarlamalı, paylaşım için yeni metotlar geliştirmeli ve misyonlarını gözden geçirmelidirler (Seeger, A., 2002, s. 43).

Bu yeni algının, ilerleyen dönemlerde proaktif ve reaktif erişim¹² (Edmonson, 2004) gibi isimlerle tanımlanma düzeyine geldiği ve akademik kabul düzeyine eriştiğini söylemek mümkündür.

Arşiv materyallerinin toplumsal erişime süresiz/sürelili açılması yoluyla ortaya çıkan kültürel durumları inceleyen bilimsel çalışmalar¹³ paylaşılan arşivlerin işlevselliğini ele almakta; bu yönden geçmiş kültürel tanımların günümüzle karşılaştırılabilir hâle gelmesini, dolayısıyla alanın güncelliğini korumasını sağlamaktadır. Özellikle Ethnomusicology Forum dergisinin 2012/2 sayısı kurumsal arşivlerin halkla buluşturulması ve etkileri üzerinedir.

Günümüzde arşivlerini internet üzerinden dünyayla paylaşan kurumların sayısı gittikçe artmaktadır. Fransa, Musee de l'Homme'da bulunan, 1200 etnik ve sosyal gruptan derlenmiş 16000 kadar ses kaydını ücretsiz erişime (Sound Archives of the CNRS) açmıştır. Aynı şekilde Santa Barbara Kaliforniya Üniversitesi, kütüphanelerinde bulunan 10000 adet mum plağı ücretsiz erişime açmıştır (UCSB Cylinder Audio Archive). Tekil girişimlerin yanında ortak platformlara dönüşen, 6 milyon Euro bütçeli "Europeana Sounds" gibi 12 Avrupa ülkesinden 24 kurumsal katılımcı ile oluşturulmuş 505000 ses kaydını gibi organizasyonlar da mevcuttur. Europeana Sounds projesi, 2017 yılında 1 milyon arşiv malzemesini sunucularına yerleştirmeyi hedeflemektedir (*Europeana Sounds*). Örnekler çoğaltılabilir.

Müzikal arşivlerin ait oldukları toplumlarla yeniden buluşması üzerine yeniden şekillenen müzik arşivciliği çevresinde bilimsel çalışmalar daha çok kültür ve insan odaklı bir çalışma biçimi edinmiş görünmektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılın başlarından itibaren ortaya konulan çoğu tekil durum çalışmasında¹⁴ amaca yönelik fikirler dile getirilmekte, arşivlerin her bir kültür için önemli tarafları öne çıkarılmaktadır. Bunların yanında doğrudan arşivlerin önemi üzerine yapılmış toparlayıcı nitelikte çalışmalar ise bu tekil durum çalışmalarından yola çıkarak tartışma alanının şekillenmesine, sınırların belirlenmesine yardımcı olmaktadır.

¹² Proaktif erişim: kuruluşların kendileri tarafından başlatılan erişim biçimi; reaktif erişim: kuruluşun kullanıcıları tarafından biçimlenen erişim biçimi (Edmonson, 2004, s. 20)

¹³ Örn: (Landau, 2012; Bendrups, 2015; Feld, 2002; Ramsten, 2002).

¹⁴ Bk. 3 numaralı dipnot; ayrıca bk. (Harrison, 2010);

Arşivlerin paylaşımında genel olarak üzerinde durulan amaçları şöyle sıralamak mümkündür;

- Kültürel yok oluşun önüne geçmek
- İlgililerine bilimsel malzeme sunmak (Feld, 2002)
- Kültürel sürekliliği sağlamak (örn. Dans, müzik, ağız özellikleri) (Seeger, A., 2002)
- Kaynak kişiyi yaşatmak¹⁵
- Kültürel çeşitliliği savunmak
- Kültürel belleği sınırsız şekilde ait olduğu halkın kullanımına sunmak
- Toplumun eğitimi (Seeger, A., 2002, s. 44)
- Ulusal kimliği güçlendirmek (Feld, 2002)
- Kültürel ekonomiye katkıda bulunmak (Feld, 2002)
- Akademi-halk birlikteliğini kuvvetlendirmek (Feld, 2002)

Arşivlerin, yeni kültür politikalarıyla gündeme gelmesi amaçların tartışılmasını beraberinde getirirse de bu tartışmaların muazzam halkbilimi literatüründen faydalanarak yeni durumu ele almaya çalıştığı; diğer bir deyişle yeni bir durumu gelenekselmiş akademik tanımlarla somutlaştırmaya çalıştığı söylenebilir. Diğer taraftan, bu durum, alanın tarihi birikimini günümüzle birleştirmesi nedeniyle önemlidir. Geçmişte halkbilimine yönelik epistemolojik söylemler ile bugün arşivlerin ne işe yarayabileceği üzerine gelişen söylemlerin arasındaki tek fark ikincisinin daha somut bir uygulama alanına sahip olup akademik söylem desteğine ihtiyaç duymasıdır.

Sonuç

Netice olarak, akademide yaklaşık 30 yıldır gelişmekte olan, arşivlerin işlevsizliği, sömürgecilik dönemi derlemelerinin kaynağına döndürülmesi tartışmaları ile veri teknolojisi ve dijital ortamlardaki teknolojik gelişmelerin internet ağındaki gelişmelerle paralel ilerlemesi arşivlerindeki materyallerin kullanım biçimini değiştirmekle kalmamış akademide özellikle kültürel miras ve etnomüzikoloji alanlarında yeni tartışma platformları oluşturmuştur.

Diğer taraftan mevzubahis teknolojik gelişmeler arşivlerin tasnifi ve isteyenlere kullandırılması gibi süreçlerin üzerindeki ağır bürokrasi yükünü hafifletmiştir. Ancak burada korsan paylaşım olarak adlandırılan veri paylaşımı biçiminden farklı olarak bir kurumun kendi arşivindeki derleme malzemelerini çıkar gözetmeden, kendi geliştirdiği/mevcut paylaşım sistemleri aracılığıyla paylaşması söz konusudur. Çıkar gözetmeden paylaşılmaktadır çünkü bir ulus devlet modelinde olduğu gibi arşivdeki tüm derlemeler o ulusun dilinde değildir

¹⁵ (Seeger, C., 1986; Seeger, A., 2002, s. 43) Babasının ses kaydını onun hayaletinin sesiymiş gibi kullanarak liderlik yarışında güç iddia eden Xavante yerlisinin durumu trajikomik durumlardan biridir.

ve bunun paylaşım/fayda indeksini sorgulamak gönüllü oldukları takdirde akademik çalışmalara bırakılmıştır.

Veri işleme teknolojilerindeki gelişmelerin ilk meyvesi arşivlerde aranabilir envanterlerin oluşturulması olmuştur ki kütüphane ve benzeri oluşumlar¹⁶ mevcut kitap arama modüllerinden faydalanıp ellerindeki materyalin farkına varılmasını sağlamışlardır. Kültürel farkındalık yaratmanın ilk aşaması olarak görülen bu çalışma, diğer bir deyişle kültürel miras envanterlerinin çıkarılması daha sonra UNESCO'nun 2001 tarihli Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi'nde (*Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi*) yer alan "sanata, bilimsel ve teknolojik bilgiye dijital formda da dâhil olmak üzere eşit erişim ve tüm kültürler için ifade ve yayma araçlarına erişme olanağı" ve UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde "her taraf devlet, korumak için tesbit amacıyla kendi toprağı üzerindeki somut olmayan kültürel mirasın bir veya daha fazla envanterini, kendi durumuna uygun olacak biçimde hazırlar. Bu envanterler düzenli olarak güncelleştirilir" (*Somut Olmayan Mirasın Korunması Sözleşmesi*) ifadeleriyle uluslararası düzeyde önem kazanmıştır.

Günümüz açık kodlu internet yazılımlarının bütünleşik yapısı hem mevcut arşivde istenilen kriterlere göre arama yapılabilmesini hem de istenilen arşiv materyalinin dijital olarak sahiplenilebilmesini mümkün kılarak arşivciliğin 125 yıllık yükünü almış, arşiv emekçiliğinin yükünün farklı yönere kaymasını sağlamıştır.

Takip edilen bu olgu etrafında Türkiye için yapılabilecekler listesi hâlihazırda kendiliğinden oluşmaktadır.

1. UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması sözleşmesinde kabul edildiği üzere güncel envanterin çıkarılıp paylaşılması ve kültürel mirasın farkına varılmasının sağlanması.
 2. Kültürel miras üzerindeki bürokratik ve ideolojik çıkmazların önüne geçilerek daha saydam bir model benimsenmesi.
- Farklı yerlerde bulunan arşiv materyallerinin tamamen bu işe adanacak bir merkezde toplanmasını sağlamak.
3. Geleceğin Türk Dünyası Müzik Arşivleri için model ve merkez olma çabasında akademi-halk-devlet üçgeninde yapılacak projelerle çalışma evrenini canlı tutmak.

¹⁶ Örn., Indiana University Archives of Traditional Music, Berlin Staatliche Museen zu Berlin Phonogramm Archiv, Türkiye'de Milli Kütüphane vd.

Kaynakça

- Albert, M.T. (2013). Heritage Studies-Paradigmatic Reflection. *Heritage Studies, Volume 1: Understanding Heritage* (M.T. B, Albert, Ed.) içinde (ss. 9-17). New York: Walter de Gruyter.
- Asaf, S. ve Asaf, S. (1926). *Yurdumuzun Nağmeleri*. İstanbul: Milli Matbaa.
- Bali, M. (1971). Ses Bantlarıyla Tesbit Edilen Halk Edebiyatı. *Türk Folklor Araştırmaları*, 260, 590-591.
- Başgöz, İ. (1946). Doğu Anadolu'da Folklor Derlemeleri Hakkında Bazı Notlar. *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 4(1), 97-101.
- Bendrup, D. (2015). Sound Recordings and Cultural Heritage: the Fonck Museum, the Felbermayer Collection and its Relevance to Contemporary Easter Island Culture. *International Journal of Heritage Studies*, 21(2), 166-176.
- Boratav, P. N. (1946). Doğu Anadolu'da Folklor Derlemeleri. *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Dergisi*, 4(1), 85-95.
- Boratav, P. N. (1947). Folklor Arşivinin Bugünkü Durumu. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(3), 323-327.
- Borcaklı, A. (1968). Onuncu Yılında Milli Kütüphane Müzik Bölümü. *Türk Kütüphaneciliği*, 17(3), 151-168.
- Christensen, D. (2002). Berlin Phonogramm-Archiv: The First 100 Years. *Music Archiving in the World* (G. Berlin and A. Simon, Ed.) içinde (ss. 19-31). Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung.
- Dar-ül Elhan-İstanbul Konservatuarı. (1927-1931). *Anadolu Halk Şarkıları-Halk Türküleri*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Edmonson, R. (2004). *Audiovisual Archiving: Philosophy and Principles. Commemorating the 25th anniversary of the UNESCO Recommendation for the Safeguarding and Preservation of Moving Images*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisations.
- Elçi, A. C. (1997). *Muzaffer Sarısözen (Hayatı, Eserleri ve Çalışmaları)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Europeana Sounds*. Europeana Sounds, 28 Ocak 2016 tarihinde <http://www.europeanasounds.eu/about> adresinden erişildi.
- Feld, S. (2002). Sound Recordings as Cultural Advocacy: A Brief Case History form Bosavi. *Music Archiving in the World* (G. Berlin and A. Simon, Ed.) içinde (ss. 59-65). Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung.
- Fewkes, W. J. (1890). A Contribution to Passamaquoddy Folk-Lore. *Journal of American Folklore*, 3(11), 257-280.
- Gazimihal, M. R. (2006). *Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Gray, J. (2002). Performers, Recordists and Audiences: Archival Responsibilities and Responsiveness. *Music Archiving in the World* (G. Berlin and A. Simon, Ed.) içinde (ss. 48-53). Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung.

- Harrison, K. (2010). *Applied Ethnomusicology : Historical And Contemporary Approaches*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars.
- Hilder, T. R. (2012). Repatriation, Revival and Transmission: The Politics of a Sami Musical Heritage. *Ethnomusicology Forum*, 21(2), 161-179.
- Huerta, V. A. (2004). Listening to the Andes. *Archives for the Future: Global Perspectives on Audivisual Archives in the 21st Century* (A. S. Chaudhuri and A. Seeger, Ed.) içinde (ss. 160-169). Calcutta: Seagull Books.
- ICTM Study Group on Applied Ethnomusicology. ICTM. 29 Ocak 2016 tarihinde <http://www.ictmusic.org/group/applied-ethnomusicology> adresinden erişildi.
- Kahunde, S. (2012). Repatriating Archival Sound Recordings to Revive Traditions: The Role of the Klaus Wachsmann Recordings in the Revival of the Royal Music of Bunyoro-Kitara, Uganda. *Ethnomusicology Forum*, 21(2), 197-219.
- Kolukırık, K. (2014). Osmanlı Devleti'nde İlk Resmi Konservatuar Olan Darülelhandâ Derleme ve Yayım Faaliyetleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35, 479-498.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun. KTB. 29 Ocak 2016 tarihinde <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4848.pdf> adresinden erişildi.
- Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi. UNESCO. 29 Ocak 2016 tarihinde http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/kulturel_ifadelerin_cesitliliği/EVRENSEL_B%20L%20D%20L%20C%20B%20R%20G%20E.pdf adresinden erişildi.
- Landau, C. (2012). Disseminating Music amongst Moroccans in Britain: Exploring the Value of Archival Sound Recordings for a Cultural Heritage Community in the Diaspora. *Ethnomusicology Forum*, 21(2), 259-277.
- Layne, V. (2004). The Sound Archive at the District Six Museum: A Work in Progress. *Archives for the Future: Global Perspectives on Audivisual Archives in the 21st Century* (A. S. Chaudhuri and A. Seeger, Ed.) içinde (ss. 183-195). Calcutta: Seagull Books.
- Lomax, A. (1978). *Folk Song Style and Culture*. New Brunswick, N.J.: Transaction Books.
- Mackinlay, E. (2015). Decolonization and Applied Ethnomusicology: "Story-ing" the Personal-Political-Possible in Our Work. *The Oxford Handbook of Applied Ethnomusicology* (S. Pettan and J. Tilton, Ed.) içinde (ss. 379-398). New York: Oxford University Press.
- Margolies, D. S. (2011). Transmission of Texas-Mexican Conjunto Music in the 21st Century. *International Journal of Intangible Heritage*, 6, 26-33.
- Nettl, B. (2010). *Nettl's Elephant*. Urbana, Springfield and Chicago: University of Illinois Press.
- Performing Arts. UNESCO. 28 Ocak 2016 tarihinde <http://www.unesco.org/culture/ich/en/performing-arts-00054> adresinden erişildi.
- Ramsten, M. (2002). New Roles for Sound Archives with a Focus on Ethnomusicological Sound Recordings. *Music Archiving in the World* (G.

- Berlin and A. Simon, Ed.) içinde (ss. 66-69). Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung.
- Roberts, H. H. (1933). *Form in Primitive Music; An Analytical and Comparative Study of the Melodic Form of Some Ancient Southern California Indian Songs*. New York: American Library of Musicology W. W. Norton.
- Sachs, C. (1943). *The Rise of Music in the Ancient World, East and West*. New York: W. W. Norton & Company.
- Sakaoğlu, S. (1992). Bir Folklor Arşivi Kuruyoruz. *Türk Dili*, 489, 247-255.
- Saygun, A. A. (1938). *Halk Türküleri: Yedi Karadeniz Türküsü ve Bir Horon*. İstanbul: İstanbul Konservatuvarı.
- Schüller, D. (2004). Technology for the Future. *Archives for the Future: Global Perspectives on Audivisual Archives in the 21st Century* (A. S. Chaudhuri and A. Seeger, Ed.) içinde (ss. 14-70). Calcutta: Seagull Books.
- Seeger, A. (2002). Archives as Part of Community Traditions. *Music Archiving in the World* (G. Berlin and A. Simon, Ed.) içinde (ss. 42-47). Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung.
- Seeger, C. (1986). The Role of Sound Archives. *Ethnomusicology*, 30(2), 262-276.
- Simon, A. (2002). The Concept of Berlin Phonogramm Archiv and the Preservation of Unwritten Music. *Music Archiving in the World* (G. Berlin and A. Simon, Ed.) içinde (ss. 32-40). Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung.
- Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*. UNESCO. 29 Ocak 2016 tarihinde <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00009-TR-PDF.pdf> adresinden erişildi.
- Sound Archives of the CNRS*. CNRS. 28 Ocak 2016 tarihinde <http://archives.crem-cnrs.fr/> adresinden erişildi.
- Sun, M. (1967). TRT Birinci Folklor Derleme Gezisi. *Türk Folklor Araştırmaları*, 4(221), 4607-4608.
- Şenel, S. (2016). Dâru’l-Elhân Heyeti Tarafından “Fonograf”la Derlenen İlk Türkü. *Musiki Dergisi*. 28 Ocak 2016 tarihinde <http://www.musikidergisi.net/?p=1218> adresinden erişildi.
- TRT Müzik Dairesi Başkanlığı. Türk Halk Müziği ve Oyunlarından Sorumlu Müdürlük*. TRT. 28 Ocak 2016 tarihinde (http://trtmuzikdairesibaskanligi.com/5099/BASKANLIGIMIZ/Turk_Halk_Muzigi_Mudurlugu). adresinden erişildi.
- Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Yönetmelik*. Resmi Gazete. 29 Ocak 2016 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091020-7.htm> adresinden erişildi.
- UCSB Cylinder Audio Archive*. UCSB. 28 Ocak 2016 tarihinde <http://cylinders.library.ucsb.edu/> adresinden erişildi.
- Uysal, A. E. (1981). Amerika Birleşik Devletleri’nde Sözlü Türk Halk Hikayeleri Arşivi. *Milli Kültür*, II(11), 25-28.

- Ülkütaşır, M. Ő. (1973). *Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Wallaschek, R. (1893). *Primitive Music; An Inquiry into the Origin and Development of Music, Songs, Instruments, Dances, and Pantomimes of Savage Races, with Musical Examples*. London-New York: Longmans, Green, and Co.

A NEW IMPERIAL ORDER: THE EUROPEAN RECONSTRUCTION OF THE ORIENT IN THE LATE NINETEENTH CENTURY AND THE ROLE OF THE BRITISH PERIODICALS¹

Mehmet Önder GÖNCÜOĞLU

Abstract: The nineteenth century was the century of Europe. Most of the earth's surface passed under the control of one or another of the European powers. Both the need for raw materials and new markets caused industrializing European powers such as Germany, Italy, France, and Britain to compete ruthlessly with one another for overseas territorial acquisitions. This rivalry between European countries and Russia played an important role in the development of the West's relationship with the world as a whole. Britain, specifically, as it traded and ruled in lands far from its shores, literally created a new world order, thereby causing the emergence of new understandings of some once wealthy empires with their own authentic cultural aspects. As a result, Western periodicals in general, and British periodicals in particular included the sketches, cartoons and drawings regarding the events occurring during this rivalry. In this respect, I will explore and discuss some selected visual materials focusing on the representation of the Ottoman Empire mostly published in well-known late nineteenth-century British periodicals such as *Punch* and *Harper's Weekly*, and show how they functioned in terms of their discursive strategies with regard to imperialist propaganda or criticism of their own empires.

Key words: New imperialism, 'the great game', the scramble for Africa, 'the eastern question', the late nineteenth century, visual construction, magazine, periodicals, The Ottoman Empire.

Yeni Emperyal Düzen: Geç On Dokuzuncu Yüzyılda Avrupa'nın Doğuyu Yeniden İnşası ve İngiliz Dergilerinin Rolü

Özet: On dokuzuncu yüzyılın Avrupa'nın yüzyılı olduğu söylenebilir. Bu yüzyılda, dünyanın pek çok bölgesi Avrupalı güçlerin kontrolü altına girdi ve bu güçler arasında el değişti. Aynı zamanda Endüstri Devriminin yaşandığı bu dönemde, Batılı büyük güçler ham madde ihtiyaçlarını karşılamak için yeni pazarlar bulmak zorundaydı. Almanya, İtalya, Fransa ve Britanya özellikle okyanus ötesi bölgelerde birbirleriyle kıyasıya rekabete girerken sanayileşme sürecinde de yükselen bir ivme seyrettiler. Avrupa güçleri arasındaki alan çekişmesi, siyasi güç ve alan hâkimiyeti açısından artık gerilemekte olan imparatorluklar için, bilhassa İngiltere ve Rusya'nın sınır ötesi politikalarıyla beraber Garp ve Şark ilişkisinde önemli bir dönüm noktası yarattı. Deniz aşırı sömürgecilik faaliyetinde özellikle Britanya yeni bir dünya düzeninin kurulmasında önemli bir paya sahipti. Bu bağlamda Batı genelinde, özelde de

¹ Some parts of this article were presented at the Comparative Literary and Cultural Studies Symposium, at Yaşar University on 30-31 October, 2014 but were revised using a new critical terminology.

İngiltere’de yayımlanan dergilerde yeni emperyal düzen çekişmesiyle ilgili pek çok görsele yer verildi. Bu makale özellikle *Punch* ve *Harper’s Weekly* gibi tanınmış İngiliz dergilerinde geç on dokuzuncu yüzyılda yayımlanmış ve Osmanlı İmparatorluğu’nu betimleyen görseller üzerinden görsel söylem çözümlemesini emperyalist propaganda ve özeleştirici kavramları etrafında yapmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yeni emperyalizm, ‘büyük oyun’, Afrika’nın paylaşılması, doğu meselesi, geç on dokuzuncu yüzyıl, görsel inşa, dergi, süreli yayınlar, Osmanlı İmparatorluğu.

Introduction

In the second half of the nineteenth century, there were fierce conflicts and rivalry among the European powers about territorial acquisition. In this new imperial age, all of the continental European powers, as well as Russia, competed in the Eastern Hemisphere, and particularly in Africa and Western Asia. From the mid-nineteenth century on, a large number of periodicals in Britain were engaged in the representation of events concerning faraway lands. *Punch* (1841) and *Harper’s Weekly* (1857) were two of the most enduring periodicals of the Victorian age with heterogeneous contents, including various fictitious and non-fictitious documents along with visual sources, such as sketches and drawings. These publications in general, but *Punch* in particular, according to Cayley and Horrocks, are rich sources for studying the Victorian period, as they “provide striking visual representations of current news and events” Cayley and Horrocks argue that the enduring importance of these periodicals was related to the fact that they made room for “various events, commentaries, and political debates ... in social cuts, initial letters, vignettes, and large cuts” (2015, p. 240). They therefore surpassed other Victorian weekly satirical magazines in terms of their popularity. As a result, Cayley and Horrocks remark that the enduring importance of these periodicals “is confirmed by the fact that for decades scholars have used full-page cartoons” from them “in a wide variety of scholarly publications” (p. 238). In this respect, Victorian periodicals provided a significant opportunity to analyze the satirical narratives “that remain comparatively unstudied but were central to” these periodicals’ success (p. 239). The role of nineteenth century British periodicals but that of particularly *Punch* and *Harper’s Weekly* in publicizing both news from faraway lands and some re-constructed images of the non-Western other, served to titillate the perceptions of their readers, and at times to express a criticism of the represented visual story. They, therefore, seem to touch upon foreign issues sometimes through an Orientalist view, but with criticism of their empire’s policies at others.

In this respect, I will explore and discuss some selected illustrations published in English periodicals, along with a few French cartoons, for comparison, and

analyze how the visuals were employed in different periods as more than an expected form of communication. I will also engage the visual materials, along with their captions where supplied, and show how they functioned in terms of their discursive strategies with regard to imperialist propaganda or criticism of their own empires. To this end, while discussing the historical events in a chronological fashion, I will turn back to the visual materials to analyse their function in relation to their consideration of particular events and their visual representation of the Ottoman Empire.

A New Imperial Order

The wave of European colonial expansion between 1870s (the end of the Franco-Prussian War) and the outbreak of World War I in 1914 is often called as the period of the “New Imperialism”² For centuries Western European countries utilized the resources on distant lands, particularly in the Americas. However, by the nineteenth century, when an increased interest in industrial raw-materials appeared, most of the Western European empires had lost many of their colonies in the New World because of the American War of Independence (1775-1783) and the Napoleonic Wars (1792-1815) in Europe. Spain lost territory in South America, and France and Britain lost crucial possessions in North America during the nineteenth century³. Likewise, during the same chaotic period Spain lost several crucial colonies in South America including Argentina and Chile due to the conflicts that broke out in Europe where France had invaded Spain during the Napoleonic wars. This resulted in the emergence of several independent countries in South America stretching from Argentina to Chile. Similarly Spanish control of the Floridas ended when the United States bought the area in 1819⁴. In the same way after the American

² For detailed accounts of New Imperialism, see Cohen, B. J. (1973). *The Question of Imperialism: The Political Economy of Dominance and Dependence*. New York: Basic Books; and Smith, W. D. (1982). *European Imperialism in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Chicago: Nelson-Hall.

³ Losing an army and his domination on the island of Santo Domingo in the Caribbean, Napoleon had to sell the Louisiana territory to the United States in 1803. The territory encompassing a long area of the US included fifteen present states such as Arkansas, Missouri, Iowa, Oklahoma, Kansas, and Nebraska, some part of Minnesota and Mississippi River, North Dakota, South Dakota and large part of northern Texas, Montana, Wyoming, Colorado, and Louisiana. For more information see *The United States Public Documents*, <http://digicoll.library.wisc.edu>.

⁴ During the same period, while the US was engaged in its civil war, Emperor Napoleon III during the second French Empire planned to invade Mexico to reach to Latin American markets. With the treaty of London in 1861, French intervention was supported by both Spain and Britain. Realizing that France was planning to seize all of Mexico including the Mexican Gulf, thereby planning to create a new empire,

War of Independence, Britain lost her very crucial colonies on the eastern coast stretching from Georgia to contemporary Massachusetts.

Britain, in this respect, did not only lose some important lands but also very essential economic sources that had, at the time, very vital importance as the European powers were going to compete ruthlessly with one another because of some industrial needs. Such a rivalry between European countries, as well as Russia played an important role in the development of the West's relationship with the East, and the Ottoman Empire in particular as the empire was weakening financially and territorially in the very same period. In this context, and having lost the thirteen colonies, Britain had to employ a new policy of free trade, thereby creating an economic empire by means of trade in both Latin and North America (James, 1995, p. 169). MacKenzie likewise argues that Britain maintained her dominance to a certain extent with her economic concerns as follows:

[t]he second essence of imperialism (after sovereignty) has to be the ultimate maintenance of economic controls. It is assuredly the case, as has long been argued, that American independence in 1783 did very little to decrease either British trade with the former colonies or the force of imperialism (albeit now white American) across the North American continent, accomplishing the dispossession of Native Americans or Indians. [...] It may have been imperialism in a different guise, but it was certainly still imperialism, albeit with multiple or at least dual centres of power (2015, p. 102).

Despite losing her *de facto* dominance in the New World, Britain therefore learned a useful lesson from the American Revolution. Britain "has not only permitted but favored this growing independence of her ... American colonies" (Hobson, 1902, p. 347). The British understood that they would lose more than the territories across the Atlantic unless they made essential financial agreements to protect the welfare of their empire.

Despite the uses of her new policy of free trade in the Americas, Britain had now to turn her attention towards Asia, Africa, and the Pacific, thereby expanding the imperial holdings to meet her needs that were increasing in the Industrial age. The nineteenth century should, therefore, be considered as a century where new imperial policies had to be practiced as a result of both the territorial losses and also the needs for raw materials in question for the new industrial age. In retrospect, it could be remembered that when the Industrial Revolution began in Britain, the country had raw materials, like iron and coal. However, in time more materials such as cotton, rubber, and steel came to be

Spain and Britain withdrew their forces, and French dream of domination in Mexico ended by 1867.

more essential in the ruthless rivalry between the great powers; let alone cocoa, tobacco, tea and coffee as they were appealing more to the taste of a growing middle class in the British society. Last but not least, the colonies were important as they functioned as valuable markets for the industrial goods that Britain produced.

In the second half of the nineteenth century, there was now a conflict about and rivalry for territorial acquisition among the great European powers. Along with the old imperial powers such as Spain, France, Portugal and Britain, some new and significant powers were engaged in the rivalry such as the USA after gaining its unity from 1855 on and also the imperially growing Germany and Italy which gained their unity after the Franco-Prussian War (1871). In order to keep European powers away from the American continent as they were potential threats for the continental policies of the USA, European countries had already been warned by ‘The Monroe Doctrine’ in 1823 where it was clearly defined that European countries would not interfere in the Western Hemisphere, stating that “[...] the rights and interests of the United States are involved, that the American continents, by the free and independent condition which they have assumed and maintain, are henceforth not to be considered as subjects for future colonization by any European powers”⁵. Therefore, until World War I, neither any European countries nor the USA interfered with one another’s international policies. In this new imperial age it came to mean that except for the USA all of the continental European powers were going to compete in the Eastern Hemisphere particularly in Africa and the Western Asia. As Hobson posits, during this new imperial era,

[t]he struggle towards [...] establishment of political union on a basis of nationality, has been a dominant factor alike in dynastic movements and as an inner motive in the life of masses of population. That struggle, in external politics, has sometimes taken a disruptive form, as in the case of Greece, Serbia, Romania, and Bulgaria breaking from Ottoman rule, and the detachment of North Italy from her unnatural alliance with the Austrian Empire (1902, p. 1).

It is not surprising then to see that a great number of European countries, “Great Britain being first and foremost, have annexed or asserted political sway over vast portions of Africa and Asia, and over numerous islands in the Pacific and elsewhere” (1902, p. 15).

It could justly be said that almost all European powers asked for their share in this new imperial competition concerning their imperial benefits both in Africa and the Western Asia including the Arab Peninsula and the Pacific particularly for Britain in this context. For this reason it was a new imperial age where there

⁵ President James Monroe’s 7th Annual Message to Congress, December 2, 1823.

were constantly changing international policies, and consequently new annexations. In this age as Vandervort argues “not even the most inaccessible Pacific island could escape the attentions of the European powers” (Vandervort, 1998, p. 28). Benjamin J. Cohen in *The Question of Imperialism* emphasizes this competition of empires as follows: “A new wave of empire-building began that was completely unprecedented in either speed or scope. Within a span of less than two generations the principal nations of Europe, later joined by the United States and Japan, partitioned virtually all of the Eastern Hemisphere among themselves. The new imperialism established the greatest empires in history” (Cohen, 1973, p. 23). However, the scramble for their share was going to be actualized on those underdeveloped countries or declining empires located mostly in Africa and Asia.

It is, therefore, not surprising at all that both Africa and Asia as the areas for the raw material sources of Western powers were in a rapid regression particularly between 1850 and 1900 in terms of their income when compared to Western Europe as illustrated in Maddison’s diagram.

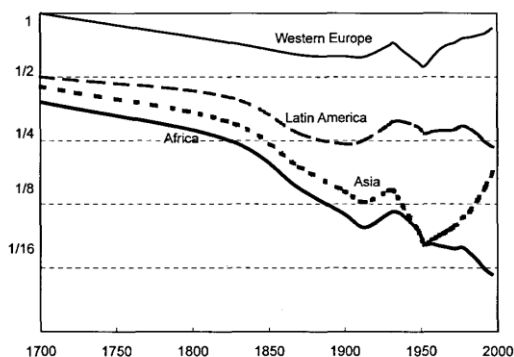

Figure 1. “Monitoring the World Economy: 1820-1992”⁶

In this new world order, while the United States challenged Britain’s, France’s and Spain’s dominance in world trade, some new continental powers such as Italy and particularly Germany also employed their own protectionist and industrialization programs. Britain, in this respect, was now losing “her former overwhelming dominance in trade with India, China, Latin America, and the coasts of Africa” (Pagden, 1991, p. 133). Actually, on the way to the new imperial policies implemented in the late nineteenth century, the Congress of Vienna held in 1814-1815 played a crucial role in forming the new world order especially because of the critical issues that arose from the French Revolutionary Wars and the Napoleonic Wars. With this congress the goal was not only to restore the old boundaries but also to resize the powers to establish a

⁶ Maddison, Angus. (2001). *The World Economy: A Millennial Perspective*.

balance among these Western Countries and remain at peace. The balance within the European continent actually meant to prevent imperialism within Europe as there had been a new attempt by Napoleon. Therefore, the goal actually meant to maintain the status quo and legitimize their imperial interests in other parts of the world. This congress was principally important in the sense that despite later changes, it formed the agenda for European international politics until 1914.

In this respect, once “the Scramble for Africa” and Asia began, all these Western powers reshaped the political borders by annexing the lands throughout the whole nineteenth century (Michalopoulos, 2015, p. 1). Industrial goals were thereby actualized through their imperial policies which were legitimized firstly by the Congress of Vienna 1815 and then justified by the Berlin Congress in 1878 and the Berlin Conference in 1885. In terms of its consequences for the Ottoman Empire the importance of the Berlin Congress should be highlighted as the territorial destiny of the Ottoman Empire was determined ironically by the European powers. Akilli in his “Propaganda through Travel Writing: Frederick Burnaby’s Contribution to Great Game British Politics” argues that

[i]ronically, in the Berlin Conference of 1878, the Ottoman Empire lost territory not only in Eastern Europe, to the satisfaction of Russia, but also in the Mediterranean, in the form of the annexation of Cyprus by the British. That signaled the overhauling of the policy of preserving the territorial integrity of the Ottoman Empire in British politics (2009, p. 11).

In other words, the new imperial scramble, which started early in the nineteenth century, reached a peak in the late 1890s with both the Berlin Congress where the Balkan countries were the common European political interest, and the Berlin Conference where no African ruler was invited. At the latter convening, fourteen European nations, along with a weakened Ottoman Empire, agreed to set down the rules for the division of Africa.

The reason why such a scramble for Africa gained a high pace in the late nineteenth century is definitely related with the newly found mineral resources like diamonds in Kimberly in 1870 and gold in Witwatersrand, South Africa in 1886. Southern Africa, on this account, developed greater significance in time and Western miners including Cecil Rhodes flocked to the area⁷. However, before gold and diamonds were found, some other mineral resources such as copper, tin, and organic materials such as cocoa, peanuts, palm oil, rubber and

⁷ Cecil Rhodes, who also became a governor in British South Africa, believed in the civilizing mission of colonialism and dreamed of a Cape-To-Cairo British Empire but could not actualize in the way as he dreamed of.

ivory essential for industrial manufacturing had already been utilized for a long time; let alone slavery which had been practiced over three centuries. Palm oil, which was used in the manufacture of soaps and industrial lubricants, was abundant in West Africa. Rubber, another important industrial material, used for the insulation of new electrical- telegraph wires and for tires, was also abundant in Africa. Ivory was also collected in Africa to be used for piano keys and billiard balls which were also growing tastes of European middle class. Accordingly, a new need for the same burgeoning taste was chocolate and as the raw resource of chocolate cocoa was also collected in Africa.

In order to be able to consider how a new world order for the favor of the Western powers was created, some other factors such as the fears and hopes concerning Western empires' overseas interests should also be taken into account. Because of its geopolitical importance the African continent has been the primary attention for all great powers in the era. The continent is surrounded by the Mediterranean Sea to the north with the Suez Canal (1869) and the Red Sea to the northeast, and the Indian Ocean to the Southeast. In this respect, the strategic, economic, and political rivalry between Britain and Russia for domination in Asia reveals the secret colonial competition between them as an extension of the competition within Europe. Although there was a militarily silent period in Europe between the Western powers, the shadowy struggle between Britain and Russia in Asia including the warm seas, with the Persians as anxious observers, reveals in this respect that the rivalry was now beyond the borders of Europe as Hopkirk elaborates in *The Great Game*. "The term 'Great Game,' which refers to the imperial rivalry between Britain and Russia in Central Asia was first introduced to popular reading audiences by nineteenth-century British novelist Rudyard Kipling in his novel *Kim* (1901)" (Akıllı, 2009, p. 3). In this new period of 'the great game,' the playing field was beyond the borders of Western Hemisphere, and included a vast geography of modern day Afghanistan and Pakistan and the deserts of Uzbekistan and Turkmenistan. It was no longer a competition between 'the great Western powers', but a competition between Russia and Britain in this context, in which local emirs, sheikhs and also the Khedives of Egypt were included as the pawns of 'the great game.' Therefore, in the late nineteenth century the British and Russians became more and more interested in the Western Asia including Persia (Iran), Afghanistan and Tibet that geographically separated them and kept Russia away from the warm seas (Hopkirk, 1992, p. 2). Britain was determined to control the Russian territorial expansion in Western Asia because Britain's commercial and military benefits were actualized in those areas, and the Russian accession to those areas would jeopardize the British dominance, and hence her benefits which were raised from the Mediterranean Sea, Africa and the Indian Ocean.

On this account, the time span between 1886 and 1915, which comes to be a period where there is almost no struggle between the Western powers on continental Europe, should not be considered as a period of complete harmony and peace between them. Their overseas competition in scrambling the rich lands, in this context, differentiates this new imperial age from the older one. Benjamin J. Cohen defines this new struggle as follows:

One of the most striking characteristics of the new imperialism was its belligerence and ruthlessness. The imperial powers typically pursued their various interests overseas in blatantly aggressive fashion. Bloody, one-sided wars with local inhabitants of contested territories were commonplace; 'sporting wars,' Bismarck once called them. The powers themselves rarely came into direct military conflict, but competition among them was keen, and they were perpetually involved in various diplomatic crisis. In contrast to the preceding years of comparative political calm, the period after 1870 was one of unaccustomed hostility and tension (Cohen, 1973, p. 30).

Moreover, their overseas competition in scrambling was no longer a simple occupation by raising a flag on a certain land but it included continually shifting policies in accordance with their needs, fears and demands. In this respect, because the borders in question were always located around some significant trade routes or areas rich in their mineral resources, these powers had to change their international policies continually. Although the struggle in continental Europe was balanced by Berlin Conference in terms of their policies in Europe, it did not come to mean that there would be a similar balance in their policies concerning the other continents. For this reason, it is not surprising to see that depending on their benefits especially after the 1890s, they sometimes, became allies and sometimes rivals with one another. The countries in Africa and also Asia including the Arab peninsula, by this token, became their primary interests at issue.

In such a politically aggressive era, Britain as a significant imperial figure was now competing both with Russia in Central Asia and also the other continental powers such as, Germany, Italy, France, Spain, Belgium in Africa. When the areas occupied by Britain in Africa in this era are considered - with a particular attention on the fact that they were mostly occupied after the 1870s - then the intentions of British policy makers can be discussed to a further extent. In terms of the colonial borders of Western powers in Africa by the year 1914, it should be noted that Britain had colonized very crucial territories in order to protect the main route leading to India. A fortified Cape colony, before the Suez Canal was built in 1869, meant a powerful Britain controlling the main route leading to her Indian Colony which, at that time, was controlled by The British Raj (1858-1947) in the Indian subcontinent. Even after the construction of the Suez Canal, the importance of Cape Colony did not lessen. As it had always been an

optional route to the Indian Ocean and now also to Australia and New Zealand, it continued to be important in case there could appear some controversies about the management of the Canal with some other powers including particularly France and the Ottoman Empire. Therefore, Britain's gaining the chief share of the canal in 1876 can also be regarded within her same protectionist policies concerning her sovereignty in areas further than African lands. In 1882 when Egypt went under Britain's control, British dominance on the routes to India both in the north and the south was confirmed.

The New Imperial Order Imbued with the Age of Periodicals

The significance of the Suez Canal was illustrated in *Punch* in 1876 with some cartoons emphasizing the big prize Britain gained with her occupation of the area. As Cayley and Horrocks argue "textual and visual metaphors [represented in *Punch*] produced a common language through which readers could begin to imagine and debate social [...] change" (2015, p. 239). In this respect, the role of the periodicals and magazines advanced since there was a wide variety of groups seeking new social knowledge. In such an era, then, it was quite possible for the periodicals to disseminate certain beliefs in the society. When it is regarded overall, the periodical press was a constantly important part of the nineteenth-century literary culture. These periodicals usually carried serialized novels. Periodicals also carried reviews of specific novels or of the novels of specific authors, or of specific genres in such forms as the sensationalist novel. This applied to almost all the periodical presses. As Blake remarks, John Stuart Mill, Walter Bagehot, E. A. Freeman, and a few more with their writings came to be seen in the *Fortnightly Review* and in *Good Word* (Blake, 1989, p. 65). The number of the magazines and periodicals gradually increased throughout the century, with the most marked increase significantly between the years 1850 and 1870, continuing until the 1880s. Apart from *Punch* and *Harper's Weekly*, there emerged some reviews, such as the *Fortnightly Review*, *Good Words*, the *Edinburgh Review*, the *Quarterly Review*, and the *Westminster Review*, which were followed during the century by monthly magazines such as *Fraser's Magazine* and *Blackwood Edinburgh Magazine*, and later by the weekly magazines *The Athenaeum* and *The Spectator* (p. 65). Apart from some articles and political commentaries, almost all of these periodicals published articles on history, biography, geography, theology, science, and the arts⁸.

⁸ William Hazlitt in the *Edinburgh Review* in 1823 commented on the result of such a heterogeneous representation of different writing forms: "A Whig or Tory tirade on a political question, the abuse of a public character, now stands side by side in a fashionable Review, with a disquisition on ancient coins, is introduced right in the middle of an analysis of the principles of taste" (p. 221).

In this context, it should be remembered that the nineteenth century British periodicals played an essential role in publicizing both the news from faraway lands and some re-constructed images of the non-Western other as they titillated the perceptions of their viewers, and at times expressed a criticism of the represented visual story. Therefore, the periodicals such as *Punch* and *Harper's Weekly*, with their textual and visual metaphors, influenced their viewers' contemplations of the events taking place in remote faraway lands, and reproduced the images thereby producing knowledge either for criticism or affirmation of British policies. For instance, while arguing for the historical importance of *Punch*, Khanduri remarks that "the colonial experience, especially in India had an impact on *Punch* and its iconography. Tenniel's *Punch* cartoons of the 1857 Indian Mutiny led to a surge in the magazine's popularity. Colonial India was caricatured in *Punch* and can be seen as a significant source for producing knowledge about India" (Khanduri, 2014, p. 24). The following cartoons published in *Punch* in 1876 should therefore be considered in terms of the role of these periodicals in producing knowledge:

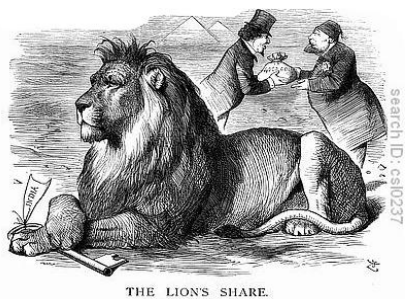

Figure 2. "The Lion's Share"⁹

Figure 3. "Hard Hitting"¹⁰

As seen in the captions, the significance of gaining the Suez Canal is underlined with the words "The Lion's Share" (Figure 2) and also with the words inscribed on a pyramid (Figure 3) "The Suez Canal shapes a good investment, a commercial advantage, a political necessity". In Figure 2, Benjamin Disraeli, who supported the protection of the territorial integrity of the Ottoman Empire in the context of the Eastern Question, is depicted as he is purchasing the shares of the Suez Canal from the Khedive of Egypt, thereby giving Britain the key to India. After the canal was completed by the French Suez Canal Company in 1869, an agreement with the Khedive of Egypt, Said Pasha, was forged to operate the canal for 99 years. However, undergoing problems of heavy debt

⁹ "'The Lion's Share' of Suez Canal Gives Britain the Key to India" in *Punch* by Tenniel, Sir John.

¹⁰ "'Hard Hitting' Liberals unable to successfully criticise Disraeli's investment in the Suez Canal Company" in *Punch*.

caused by expensive efforts trying to modernize Egypt, and eventually going bankrupt, the Khedive had to sell his Canal shares. Worrying that the Canal could fall into the hands of some other competitors, Britain bought Egypt's shares in 1876, when the Khedive needed urgent cash. Fearing the existence of an unfriendly competitor in the region, and in view of her international policies regarding the dominions in the Pacific, as highlighted on the pyramid (Figure 3), Britain felt compelled to purchase the shares of the Khedive of Egypt and then to invade Egypt in 1882. Besides, the sketch also underlines the controversies of the British internal affairs with regard to the conflicting decisions of the policy makers at the time. These sketches published in *Punch* in the late nineteenth century seem to represent the Empire's political agenda of the day.

In light of these observations, British new imperial policies can be told to have been built upon both colonial and economic reasons to maintain the Great Empire. Apart from Egypt and South Africa, the territories of West Africa, where once slave trade was actualized, such as Gold Coast, Niger, Sierra Leone, were also occupied by Britain in the same historical period. The reason why the British occupied these West African territories seems to be related with the fear that the land could be captured back by France and Germany. Similarly, when the French domination on the African continent is recalled, it could be seen that France primarily controlled the northern coasts of Africa. Therefore, with the fear of losing her dominance in the Mediterranean which was strategically an important zone between Africa, Europe and Asia, Great Britain occupied also Cyprus in 1878 to fortify that dominance.

Although Britain "claimed that they didn't want to practice imperialism" (Birmingham, 1995, p. 72), their excuse for annexation was that Germany and France had forced them to practice annexation to protect their empire. However, the real reason for their annexation in Africa between 1871 and 1913 was the fear that other continental powers, particularly Germany and France, could give harm to their economic status. When the imperial struggle out of Europe is considered to a further extent, then the scramble for Africa seems to be only a part of a bigger desire concerning further areas in the east. British control on the Trucial States, in this respect, plays an important role in terms of the British policies about the Middle East in the same era. The British overseas plans went beyond the borders of African continent. The struggle between the Western powers seems to have caused Britain to have some further imperial plans early in the nineteenth century in the Persian Gulf region. On this account, Britain put under control the Trucial States in the Persian Gulf region, such as; Oman and Qatar (Bey, 1996, p. 293). However, in reaction to the ambitions of other European countries in the late nineteenth century, the British policy makers established closer bonds with these Trucial States with a treaty in 1892.

Consequently, the sheikhs of the Trucial States agreed not to dispose of any territory except to Britain and not to enter into relationships with any foreign government other than Britain without its approval. In return, the British promised to defend the Trucial Coast from all attacks.

In terms of the rivals challenging Britain, Russia also became one of the biggest powers late in the nineteenth century. The intentions of Russia, concerning particularly both Asia and the Middle East, in this respect, played a great role in the Western powers' (Britain in particular) international policies. Russia which had been a challenge to British India was now increasing the danger in the mid-nineteenth century. Such rivalry between the British and Russian Empires was to affect their global strategies in the long run.

In retrospect, with the fear of losing her sovereignty in Africa and on the trade routes, it can be remembered how the British policy makers worked strategically to diminish the other European powers' imperial plans. Accordingly, in the second half of the nineteenth century, a similar struggle against Russia arose within the borders of a weak Ottoman Empire. The fear was not only that Russia might invade the Ottoman Empire and reach the Mediterranean Sea, but also that Russia would also invade India, thereby causing Britain to lose all her dominance that had been established over the years. Therefore, in 1854, when Russia attacked the Ottoman Empire, although no British land was actually under threat (James, 1995, p. 182), Britain had already allied with the Ottoman Empire in the fear that Russia would, indeed, expand its dominance all the way to the Mediterranean Sea. The sketch (Figure 4), published in *Punch* in 1854, represents the controversial support of Britain and France in an ironical way, as it suggests the political benefits of these Western powers in return for their support of the Ottoman Empire. The caption reads: "Well done, my little man! You've drubbed the Russians at Silistria -- now go and take Sebastopol". While Turkey is represented as a dwarf, implying its inability to win a war on its own, the bicephalic giant body of Britain-France represents their strong common international interests.

Figure 4. “The Giant and the Dwarf”¹¹

When the Great Powers involved in the Balkan conflict are taken into account, it can justly be argued that the Ottoman Empire was the weakest of the Great Powers. With the fear that Russia could have an access to the Mediterranean through the Balkans, Britain along with France was engaged in close cooperation with the Ottoman Empire. Britain’s role as a guardian of the Ottoman Empire, in this respect, can be related to her fear of Russian expansion. However, the cartoon (Figure 4) seems to serve artistically to justify the weakness of the Ottoman Empire and the superiority of Britain and France. By the giant’s reaching a hand out for help to the Ottoman Empire, the humanitarian effect of the sketch is highlighted, thereby not considering these two great powers’ political benefits to be gained from their help.

It should be noted that when *Punch* was founded in 1841 by Henry Mayhew it was subtitled *The London Charivari* as the founder and the first editors of *Punch* had been inspired by Charles Philipon’s French satirical humor magazine *Le Charivari* (Appelbaum and Kelly, 1981, p. 14). In this context, the similarity between the periodicals published in the West in the nineteenth century seems to be centered on the now common idea of a West and East dichotomy. Therefore, they seem to have served to represent their policy makers’ colonial agenda; however with justifying illustrations by getting involved in a latent oriental discourse legitimizing the superiority of Western Powers struggling to overcome the atrocities practiced even beyond their borders.

On this ground, during the same period that is when Russia attacked the Ottoman Empire in 1854, the French magazine *Le Charivari*, similarly, published a cartoon where the story of Goliath and David was employed. In the illustration Russia as the common threat at the time for both Great Britain and France was the primary enemy, and hence was represented as the cruel Goliath - the savage warrior of the Philistines in the Old Testament -- thereby symbolically standing for Czar Nicholas I, and the Ottoman Empire as the man

¹¹ “The Giant and The Dwarf” in *Punch* by Tenniel, Sir John, 1854.

fighting against Czar was represented as the weak David who was in need of the European Powers' help (France's and Britain's, in this context).

Figure 5. “David el Goliath”¹²

However, the same story of Goliath and David was employed a few decades later surprisingly in a different way in another Western sketch, the publisher of which is unknown (Figure 6), entitled “The Turk as Barbarian” The sketch probably inspired by the Greco-Turkish War of 1897 represents Ottoman Sultan Abdülhamid II holding a scimitar and standing cruelly on the bodies of two slain women while one of them is holding a cross in her hand which implies the brutality of the Sultan in respect to his hatred for Christianity. In the background a group of people under the banner of Christendom seem to be witnessing the atrocities of the cruel Sultan. Moreover, this time it is particularly underlined that the Sultan is Goliath, and the man fighting against him is represented as David suggesting the clash between Christian Europe and the Islamic Middle East. Therefore, the representations seem to have varied depending on the political agenda of the day. However, the vantage point of these two particular sketches is that they seem to have been constructed in accordance with the varying policies of their homelands.

¹² “David and Goliath” *Le Charivari*, 1854.

Figure 6. “The Turk as Barbarian”¹³

The fear that Russia might try to invade the Ottoman Empire and reach to the Mediterranean Sea was such a deep fear for Britain that even after this first Russian attack on the Ottoman Empire in Crimea in 1853-56, years later, that is in 1876, a cartoon (Figure 7) published in *Punch* was still demonstrating how big the fear was on the British side. However, as seen in the cartoon below, Russia seems to be preparing to release the Balkan dogs of war, while Britain warns him to be careful of the potential danger lurking behind the curtain, thereby justifying the superiority of the British Empire for the viewers of this sketch, and justifying also an alertness to move when there is a need, including, therefore, an implicit criticism of British policies about the Balkans; all of which suggests the need for help related to British benefits.

Figure 7. “The Dogs of War”¹⁴

The abundance of the nineteenth century periodicals such as the *Fortnightly*, the *Monthly Repository*, the *Westminster*, the *Athenaeum*, *Fraser's*, and the *Pall Mall Gazette*, was important, because as Altick argues, at the time

¹³ “The Turk as Barbarian”, 1897.

¹⁴ “The Dogs of War” in *Punch* by Tenniel, Sir John. 1876.

English periodicals (were) growing rapidly, for several reasons. One is that that century, and more especially the Victorian age, is one of the conspicuously “coming” fields of literary research and critical interpretation. Another is that periodicals themselves have of late become recognized as legitimate objects of study, chiefly because they reflect with unique fullness and clarity the social and cultural trends of their time, and because so much of the great literary work of the nineteenth century first appeared in them and was vitally affected by the exigencies of serial publication (1952, p. 256).

Therefore, the role of the nineteenth century British periodicals in publicizing both the news from faraway lands and some re-constructed images of the non-Western other, accordingly, served to titillate the perceptions of their viewers, and at times to express a criticism of the represented visual story.

There was undoubtedly a chaotic atmosphere in the Balkans throughout the second half of the nineteenth century. The following cartoons (Figures 8-9) published in *Punch* likewise represent the potential Russian danger lurking in the Balkans. However, Britain designated her international policies in accordance with her political benefits in the long run. The following illustrations representing the non-British other, the Ottoman Empire in this context, revealed that the Ottoman Empire was at odds with a powerful Russia. Supporting the protection of the territorial integrity of the Ottoman Empire, Great Britain was represented as the protector of the Ottoman Empire as her plans concerning the Eastern Question were at risk at the time. Yet it should be noted that despite the illustrations’ consistency with British international policies, thereby having documentary value, the representation of the Ottoman Empire as weak -- in other words, as ‘the sick man of Europe’ between the great powers -- was accordingly justified.

Figure 8. “Turkey in Danger”¹⁵

Figure 9. “Paws Off, Bruin!”¹⁶

Figure 10. “Neutrality under Difficulties”¹⁷

The Russian Danger is shown in the Figures 8 and 9 with the Russian Bear threatening Turkey –the sketches were published in *Punch* in 1853-. The British policy about the Ottoman Empire is particularly revealed in the sketch (Figure 9) titled “Paws Off, Bruin!” while the British Lion lounging in the background the sub-note highlights the role of Britain as such: “[...] we would advise him [The Russian Bear] to keep his paws off from Turkey, who, though incapable of the noble art of self-defence, may find ‘troops of friends’ when occasion requires”. However, in another sketch (Figure 10) titled “Neutrality Under Difficulties”, published in *Punch* in 1876, it seems it is not time for Britain to interfere with the matter yet, since Prime Minister Disraeli is represented sitting comfortably in a chair, whilst Britannia urges him to look up from his book at the fighting in Bulgaria, thereby suggesting a criticism of the empire. Although the sketches overall have documentary value through their representations of the events occurring in faraway lands, they at times seem to express a criticism of the represented visual story as seen in Figure 10.

¹⁵ “Turkey in Danger” in *Punch* by Tenniel Sir John, 1853.

¹⁶ “Paws Off, Bruin!” in *Punch* by Tenniel Sir John, 1853.

¹⁷ “Neutrality Under Difficulties” in *Punch* by Tenniel, Sir John, 1876.

In this respect, when Russia made use of the chaotic atmosphere in Eastern Europe and invaded Bulgaria and Macedonia in 1878, the fear that had been lurking on the British side came to be realized. This second trial to reach to the Mediterranean Sea was, however, blocked once again by a British fleet which had been commanded by the British Prime Minister, Benjamin Disraeli. However, it is important to keep in mind that the intentions of Western powers including Britain was not simply concerning the benefits of the Ottoman Empire or the benefits of any other communities neither in Africa nor in the Balkans. Their international policies, well planned on their own favors, in this respect, sometimes forced them to deal with the international issues under the so-called humanitarian wishes such as stopping wars, enlightening or civilizing peoples. They were, however, concerned with ensuring their position as the richest, the most powerful, and the most prestigious country in the world.

In other words, depending on the benefits they would gain, the Great Powers seem to have become inconsistent about their political acts. Russia as the biggest rival in the East, therefore, made the Western policy makers become volatile in their manoeuvres concerning the Balkans and the Ottoman Empire. On this account, another sketch (Figure 11) published in *Punch* in 1876 represents the inconsistency of the British Empire. The caption reads “The Status Quo” while in the sub-note Turkey asks “Will you not still befriend me?” and Britannia replies “Befriend you?- Not with your hands of that colour!” Although Turkey stretches out the hands of friendship to Britannia, it is highlighted in the cartoon that the scimitar hanging from his wrist is dripping with the blood which implies that Britannia’s refusal of this friendship is concerned with Turkey’s policies in the Balkans. By providing this kind of information through visual sources, such as sketches and drawings, decision makers of the periodicals seem to touch upon foreign issues at times both through an Orientalist view and with criticism of their empire’s policies. Such representations were, in this respect, beyond representations of the events as they retold the stories either through a confirmation of British policies or through a criticism of the very same politics.

Figure 11. “The Status Quo”¹⁸

In this context, the British alliance with the Ottoman Empire in the nineteenth century was only an international policy bolstered by seeing a rival crossing the warm seas to be more dangerous. At that time Russian dominance all over the Balkans was very prevalent and the Ottoman Empire was losing the holdings in Europe. Romania, Serbia and Montenegro achieved their independence in this period, thereby creating a risk for Britain with the fact that Russia might have an access to the Mediterranean.

Therefore, with the fear that Russia could invade further in the South, Britain allied with the Ottoman Empire for certain reasons and in certain times in order to keep secure her own national interests. Akıllı argues that Britain’s primary concern was “to check and balance Russia’s increasingly strong ambitions in Eastern Europe and Central Asia. In what has come to be known as the Great Game, the British tried to prevent essentially a possible Russian invasion of India” (2009, p. 4). Their primary concern was therefore “neither Russia, nor the Ottoman Empire, but India” (Figure 4).

For Britain, a Bulgaria under the Russian influence would be more dangerous than a Bulgaria as an independent principality inside the declining Ottoman Empire. Because of this reason, the conjuncture of the day seems to have created the allies. On the other hand, the British invasion of Cyprus 1878 and Egypt 1882 should be remembered as the British dominance in the Mediterranean seems to have arisen against two major powers: France in the South and Russia in the North. Therefore, the interplay between the great powers seems to have changed continually in accordance with their political benefits and the conjuncture of the day.

When considered overall, it comes to be visible that all the great powers of this new age were acting similarly in terms of their international policies because the

¹⁸ “The Status Quo” in *Punch* by Tenniel, Sir John, 1876.

Ottoman Empire was politically and economically unstable in this new imperial era, and was commonly regarded as ‘the sick man of Europe’ as represented in the sketch (Figure 12) with the caption “A Consultation about the State of Turkey” published in *Punch* in 1853. However, with regard to the illustrations publicized in the periodicals, it should be noted that as a means of transferring information, the periodicals have always had a vital role in moulding the viewers’ perceptions about what should and should not be reality. By shaping opinions and presenting particular versions of ‘reality’, fabricated stereotypes have, frequently, been constructed while the news was accordingly justified. Therefore, the discourse of the weakened Ottoman Empire as the “sick man of Europe” was both justified and strengthened by means of humorous effects in such representations. Having documentary value, as they represent the events of faraway places, the sketches, despite their criticism of their empire’s policies at times, represented a visual story, and served, on the other hand, as a means of a source of news. They therefore functioned as a tool justifying the information they represented as well as their critical tones.

Figure 12. “A Consultation about the State of Turkey”¹⁹

Sketches represented in the periodicals, in this respect, influenced their viewers’ understanding of the world around them. Readers’ knowledge about political and social conditions around them has, accordingly, been affected by the periodicals in its all means of communication. As a result, the real and the imaginary have become impossible to distinguish through the means of periodicals. As Altick argues the contributors to these magazines were from either middle or upper class (1957, p. 389). In the hands of a dominant group, the printed press, therefore, conveyed, represented, and at times misrepresented some ‘others,’ including non-Westerners. Some misleading portrayals of social

¹⁹ Brown, L. Carl. (1984). “A Consultation about the State of Turkey”, *Punch*, 1853. in *International Politics and the Middle East: Old Rules, Dangerous Game*. London: L.B. Tauris & CL. p.6

and cultural others or some legitimizations and justifications have, therefore become a natural outcome of these visual representations.

In another cartoon (Figure 13) published in *Punch* in 1896 the hardship the Ottoman Empire was going through was represented in an ironical way. In the cartoon Sultan Abdülhamid II is seen in front of a poster announcing the reorganization of the Ottoman Empire, and Russia, France and Britain are listed as the directors of this reorganization. Moreover, the empire's value is satirically estimated at 5 million pounds. The caption reads "Turkey Limited" while in the sub-note the Sultan says "BISMILLAH! (For God's Sake) Make me into a limited company? M'M - Ah - S'pose (I suppose) they'll allow me to join the board after allotment". The Ottoman Empire, at the time, seems to be the cue ball of European powers. Altick underlines that "the taste of the Victorians has more often been the occasion of laughter than of sympathetic study" (1952, p. 262). On this ground, the abundance of visual sources representing the Ottomans with humorous notes implies the fact that the humor was one of the primary goals of the sketches. However, it should be underlined that despite the laughter effect to be aroused, the weakened Ottoman Empire was represented frequently in a poor condition with a discursive strategy employing some Orientalist tones creating laughter, let alone an intention to create compassion for the wretched condition of the non-British, Abdülhamid in this respect.

Figure 13. "Turkey Limited"²⁰

²⁰ "Turkey Limited" in *Punch* by Tenniel, Sir John, 1896

On this account, in terms of ideologically manipulated power relations, the role of the printed works and more specifically the visual materials as a means of communication have always had a crucial role in constructing images of people, events, and settings. Consequently, like the scramble for Africa, a similar scramble for the Ottoman Empire can justly be emphasized. The following cartoons (Figure 14-15) published in *Harper's Weekly*, in this respect, ironically illustrate the new world order planned by the great powers of the age:

Figure 14. "Peace Rumors"²¹

Figure 15. "Thanksgiving"²²

The cartoons (Figure 14-15) from *Harper's Weekly* (1878) satirically represent the intentions of the great powers in this new imperial age. In Figure 14, the powers are seen preparing to divide the declining Ottoman Empire and the caption below the cartoon reads: "Peace Rumors, Let us have (a) Peace (Pie)ce," including the sub-note, "The Turk wishes he was a Christian". Therefore, through a satirical representation of the great powers' scrambling for the Ottoman Empire, the sketch artist draws the viewers' attention to the fact that the scramble for the Ottoman Empire is, indeed, a 'great game' played by the Christian powers, and hence employs a criticism of the competition. In the same year, an additional *Harper's Weekly* cartoon (Figure 15) depicts a similar competition of the powers at a Thanksgiving feast, where the great powers are depicted around a table while waiting for their dinner (literally turkey, symbolically Turkey) and Russia is seen a little more impatient to taste its share, thereby suggesting a very similar implication that 'the Eastern Question' is a great game played by the Christian empires with a sub-implication that Russia is the greatest rival. Therefore, sketches containing both hints of orientalism, and others criticising the great powers' politics, have been employed in the periodicals.

²¹ "Peace Rumors" in *Harper's Weekly* by Paine, 1878.

²² "Thanksgiving European Style" in *Harper's Weekly* by Paine, 1878.

The following cartoons (Figure 16-17) published in *Harper's Weekly* in 1878, likewise, illustrate the competitions of the powers. The representations of these sketches can similarly be considered to be a criticism of the Great Empires' ambitious policies regarding the Ottoman Empire, not to mention the fact that they are all Christian powers. The primary focus in them is drawn onto the ambitious characteristics of the great powers. While in the first sketch (Figure 16), Germany under the command of Bismarck, is asking for its share, in the latter one (Figure 17) entitled "Bismarck's after-dinner speech" Turkey (the Ottoman Empire at the time) is represented as an empty plate on the table, that is already shared while the countries; France, Russia, Austria, Greece, England, and Italy the names of which engraved on each plate seem to be asking for more when Bismarck gives his speech at the Congress of Berlin (1878) during the partition of Turkey.

Figure 16. "New Map of Turkey"²³

Figure 17. "Bismarck's after-dinner speech"²⁴

Another sketch (Figure 18), published in *Harper's Weekly* in 1878 with the title "The Turkey Plucked" represents Turkey (literally Turkey, symbolically turkey) plucked by the lion standing on a Nile crocodile with the feathers of (t)urkey, and the tag on the tail of the crocodile reads Egypt symbolizing her gift gained in the course of European competitive interplay. While the lion symbolizes Britain, the dreadful vulture symbolizes Germany. In this respect, the representation can, likewise, be considered to be a criticism of the British Empire's policy regarding the Ottoman Empire, suggesting that (t)urkey as a protectorate is now plucked and useless and justly left to its fate after gifts have been gained by the British Empire. Similarly, another sketch (Figure 19) published in *Punch* in 1911 can be regarded as a criticism of the policies of great powers in general in this great game since Turkey in the illustration seems to be confused with the great powers' policies changing with regard to the time

²³ "New Map of Turkey -The Congress of Berlin, Bismarck as the honest broker for Turkey" in *Harper's Weekly* by Paine, 1878.

²⁴ "Bismarck's After-Dinner Speech" in *Harper's Weekly* by Paine, 1878.

and the political agenda of the day. In the sketch Turkey is represented as baffled with the Italian harsh tactics during the Libyan resistance to the Italian occupation while the sub-note reads “Turkey (at Tripoli) ‘When I was charged with this kind of thing in Bulgaria, nobody excused me on the ground of “Military Exigencies’!”

Figure 18. “The Turkey Plucked”²⁵ **Figure 19.** “The Euphemisms of Massacre”²⁶

In the early twentieth century, it was, therefore, no longer surprising to witness some sketches illustrating sarcastically the situation of Turkey as seen in the cartoon published in *Punch* in 1913. In this sketch (Figure 20) titled “Turkey in Wonderland” Turkey is represented in a wretched condition daydreaming as posited in the sub-note: “Turkey (observing fabulous Phoenix rising from its ashes). That’s a trick every bird ought to know. Wonder if I’m too old to learn it. Through a humorous analogy between Phoenix and (t)urkey, this representation can therefore be conceived as a criticism of the ‘Great Game’ played by the great European powers. It is therefore implied that the weak Ottoman Empire had not much chance to survive in such a game where real survival could be achieved only in dreams. Nonetheless, the humorous effect built around the representation of the weak Ottoman Empire is overtly reflected in Darwin’s idea of ‘the survival of the fittest’. After Darwin’s *Origin of Species* (1859) and *The Descent of Man* (1871) were published, this representation became a very popular and pervasive idea among the Western powers in general, and in Britain in particular. In the late nineteenth century and early twentieth century, this idea was strongly supported by the Social Darwinists who, after distorting Darwin’s theory of evolution, asserted that nations and races were engaged in a struggle for survival in which only the fittest would survive.

²⁵ “The Turkey Plucked” in *Harper’s Weekly* by Paine, 1878.

²⁶ “The Euphemisms of Massacre” in *Punch* by Sambourne, 1911.

Figure 20. “Turkey in Wonderland”²⁷

Conclusion

The mutual relationship between ideology, discourse, and representation has been influential on communication, media and cultural studies, particularly in the twentieth century. Literature and the media, including magazines and periodicals, have therefore always had a vital role in moulding the viewers’ perceptions about what should and should not be reality. To construct or reconstruct ideas, and to present the news in general, thereby creating self-serving realities, all of these communicational tools either through verbal or visual sources have frequently been employed. As a result, the real and the imaginary have become impossible to distinguish through the means of representation.

Consequently, in the second half of the nineteenth century, the rivalry between European countries and Russia played an important role in the development of the West’s relationship with Asia and Africa. The Ottoman Empire, politically and economically unstable in the nineteenth century, had, particularly, a significant role within the interplay between these powerful countries. In this era, the Ottoman Empire lost a large amount of its territory to expanding European powers, and the Ottomans were heavily indebted to European banks. As a result of its political and financial distress, the Ottoman Empire was referred to commonly as a ‘sick man.’

During the European scramble for non-Western lands in Asia and Africa, Britain planned her international policies in accordance with her political benefits in the long run, and she supported the protection of the territorial integrity of the Ottoman Empire as a result of her plans concerning the Eastern Question. During the same period, the role of the periodicals and magazines advanced as almost all of these periodicals published articles on various fields

²⁷ “Turkey in Wonderland” in *Punch* by Townsend, 1913.

such as history, biography, geography, theology, science, and the arts including the news related to the Empire's policies on faraway lands. They therefore produced knowledge either for criticism or affirmation of British policies. The periodicals such as *Punch* and *Harper's Weekly* with their textual and visual metaphors played an essential role in publicizing both the news from faraway lands and some re-constructed images of the non-Western other as they excited their viewers. The illustrations in these periodicals seem to have been constructed mostly in accordance with the varying policies of their homelands. However, it seems that the visuals were employed as a means of more than being only an expected form of communication as they were beyond representations of the events. They retold the stories either through a confirmation of British policies or through a criticism of the very same politics. In other words, representing the events of faraway places, the illustrations seem to have undoubtedly documentary value. However, they also seem to have functioned as a tool justifying the information they represented as well as their critical tones. No matter what the intentions of the sketch artists were, from Altick's standpoint, the illustrations in general -- for the sake of humorous effect -- seem to have served to establish a subconscious discourse in relation to the idea of the Ottomans where the basic content foregrounds a weak, inactive Ottoman Empire, thereby justifying the Ottoman as the inferior non-Western other. Consequently, the representation of the Ottoman Empire as a weak and inactive pawn between the great powers seems to have been accordingly justified. Representation of a weakened Ottoman Empire in a poor condition eventually included some Orientalist tones creating laughter as well.

Works Cited

- Akilli, S. (2009). Propaganda through Travel Writing: Frederick Burnaby's Contribution to Great Game British Politics. *Hacettepe University Journal of Faculty of Letters*, 26(1), 1-12.
- Altick, R. D. (1952). Nineteenth Century English Periodicals. *The Newberry Library Bulletin*, 2(9), 255-264.
- Altick, R. D. (1957). *The English Common Reader: A Social History of the Mass Reading Public, 1800-1900*. Chicago: University of Chicago Press.
- Appelbaum, S. and Kelly, R. M. (1981). *Great Drawings and Illustrations from Punch, 1841-1901: 192 Works by Leech, Keene, Du Maurier, May and 21 Others*. Mineola, New York: Courier Dover Publications.
- Bey, F. (1996). *From Trucial States to United Arab Emirates*. UK: Longman.
- Birmingham, D. (1995). *The Decolonization of Africa*. London: UCL Press.
- Blake, A. (1989). *Reading Victorian Fiction: The Cultural Context and Ideological Context of the Nineteenth-Century Novel*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Boahen, A. A. (1985). *General History of Africa. VII: Africa Under Colonial Domination 1880-1935*. UNESCO, University of California Press.

- Cayley, S. and Horrocks, C. (2015). Spotlight on a New Digital Resource, the Punch Historical Archive, 1841–1992: A Sustainable Brand for the Digital Age. *Victorian Periodicals Review*, 48(2), 238-243.
- Cohen, J. B. (1973). *The Question of Imperialism: The Political Economy of Dominance and Dependence*. New York: Basic Books.
- Hazlitt, W. (1930-34). *The Complete Works of William Hazlitt*. (P.P. Howe, Ed.), in (21 Vols., pp. 220-21). London: J.M.Dent
- Hobson, J. A. (1902). *Imperialism: A Study*. New York: James Pott Company. 21 March 2016 retrieved from http://files.libertyfund.org/files/127/0052_Bk.pdf.
- Hopkirk, P. (1992). *The Great Game: The struggle for Empire in Central Asia*. New York: Kodansha International.
- James, L. (1995). *The Rise and Fall of the British Empire*. New York: St. Martin's Griffin.
- James Monroe's 7th Annual Message to Congress, December 2, 1823*. A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774 – 1875, 4 Jan 2016 retrieved from <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llac&fileName=041/llac041.db&recNum=4>.
- Khanduri, R. G. (2014). *Caricaturing Culture in India: Cartoons and History in the Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacKenzie, M. J. (2015). The British Empire: Ramshackle or Rampaging? A Historiographical Reflection. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 43(1), 99-124.
- Michalopoulos, S. and Papaioannou, E. (2015). The Long-Run Effects of the Scramble for Africa. 21 March 2016 retrieved from http://faculty.chicagobooth.edu/workshops/macro/past/pdf/2015/web_scramble_main_paper.pdf.
- Pagden, A. (1991). The Struggle for the Legitimacy and the Image of Empire in the Atlantic to c. 1700. *The Origins of Empire*, (N. Canny and A. Low, Ed.) in (pp. 34-54). Oxford.
- Smith, W. D. (1982). *European Imperialism in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Chicago: Nelson-Hall.
- The Thirty Eight Congress, Part One*. United States Department of State, Congressional Series of United States Public Documents, 19 March 2016 retrieved from <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=article&did=FRUS.FRUS1863p1.i0001&id=FRUS.FRUS1863p1&size=M>
- Vandervort, B. (1998). *Wars of Imperial Conquest in Africa, 1830-1914*. London: UCL Press.

Sources Consulted for Illustrations

Figure 1. Maddison, A. (2001). *The World Economy: A Millennial Perspective*. 6 March 2011 retrieved from <http://theunbrokenwindow.com/Development/MADDISON%20The%20World%20Economy-A%20Millennial.pdf>.

Figure 2. *The Lion's Share of Suez Canal Gives Britain the Key to India 1876* by Tenniel Sir John. Punch, 19 Feb 2016 retrieved from <https://archive.org/details/punch70a71lemouoft>.

Figure 3. *Hard Hitting, Liberals unable to successfully criticise Disraeli's investment in the Suez Canal Company 1876*. Punch, 19 Feb 2016 retrieved from <https://archive.org/details/punch70a71lemouoft>.

Figure 4. *The Giant and the Dwarf 1854* by Tenniel Sir John. Punch, 8 Jan 2015 retrieved from <https://lts.brandeis.edu/research/archivesspeccoll/exhibits/crimeanwar/TurkeyBear.html>

Figure 5. *David and Goliath 1854*. Le Charivari, 14 Sep 2015 retrieved from <https://lts.brandeis.edu/research/archivesspeccoll/exhibits/crimeanwar/TurkeyBear.html>.

Figure 6. *The Turk as Barbarian 1897*. The Oriental Institute of the University of Chicago, 22 Sep 2015 retrieved from <http://teachmiddleeast.lib.uchicago.edu/historical-perspectives/middle-east-seen-through-foreign-eyes/islamic-period/images/mideast-foreign-eyes-islamic-period-08.jpg>.

Figure 7. *The Dogs of War 1876* by Tenniel Sir John. Punch, 15 Feb 2010 retrieved from <https://archive.org/stream/punch70a71lemouoft#page/240/mode/2up>.

Figure 8. *Turkey in Danger 1853* by Tenniel Sir John. Punch, 5 Feb 2016 retrieved from <https://lts.brandeis.edu/research/archivesspeccoll/exhibits/crimeanwar/TurkeyBear.html>.

Figure 9. *Paws Off, Bruin! 1853* by Tenniel Sir John. Punch, 5 Feb 2016 retrieved from <https://lts.brandeis.edu/research/archivesspeccoll/exhibits/crimeanwar/TurkeyBear.html>.

Figure 10. *Neutrality Under Difficulties 1876* by Tenniel Sir John. Punch, 20 Jan 2016 retrieved from <http://www.bodley.ox.ac.uk/dept/scwmss/projects/disraeli/modpol001-aeq.html>.

Figure 11. *The Status Que 1876* by Tenniel Sir John. Punch, 21 Jan 2016 retrieved from <https://archive.org/details/punch70a71lemouoft>.

Figure 12. Brown, L. C. (1984). *International Politics and the Middle East: Old Rules, Dangerous Game*. London: L.B. Tauris & CL.

Figure 13. *Turkey Limited 1896* by Tenniel Sir John. 20 Jan 2016 retrieved from <https://archive.org/stream/cartoonsbysirjoh00tenn#page/n155/mode/2up>.

Figure 14. *Peace Rumors 1878 by Paine.* Harper's Weekly, 9 Feb 2016 retrieved from http://etc.usf.edu/clipart/67500/67539/67539_russ_turk.htm.

Figure 15. *Thanksgiving European Style 1878 by Paine.* Harper's Weekly, 3 Feb 2016 retrieved from http://etc.usf.edu/clipart/67500/67545/67545_thanks_turk.htm.

Figure 16. *New Map of Turkey -The Congress of Berlin, Bismarck as the honest broker for Turkey 1878 by Paine.* Harper's Weekly, 3 Feb 2016 retrieved from http://etc.usf.edu/clipart/67500/67553/67553_ber_cong.htm.

Figure 17. *Bismarck's After-Dinner Speech 1878 by Paine.* Harper's Weekly, 3 Feb 2016 retrieved from http://etc.usf.edu/clipart/67500/67554/67554_bis_spee.htm.

Figure 18. *The Turkey Plucked 1878 by Paine.* Harper's Weekly 2 Feb 2016 retrieved from http://etc.usf.edu/clipart/67500/67554/67554_bis_spee.htm.

Figure 19. *The Euphemisms of Massacre 1911 by Sambourne.* Punch, 29 March 2016 retrieved from <https://archive.org/details/punchvol140a141lemouoft>.

Figure 20. *Turkey in Wonderland 1913 by Townsend.* Punch, 2 Feb 2016 retrieved from <https://archive.org/stream/punchvol144a145lemouoft#page/n63/mode/2up>.

ÇANAKKALE SAVAŞI ÖNCESİNDE VE SONRASINDA ANZAKLARIN SAVAŞA VE TÜRKLERE YAKLAŞIMI*

Alev KARADUMAN

Özet: 20. yüzyılın en kanlı ve çetin savaşlarından biri olan Çanakkale Savaşı, özellikle Anzak ve Türk askerleri arasında, umulanın aksine, var olan ön yargıların yıkılmasına ve kalıcı dostluğun oluşmasına neden olmuştur. Özellikle Anzaklar, Batılı emperyalist güçlerce nasıl yanlış ve yanlış yönlendirildiklerini çok acı savaş tecrübeleriyle öğrenmiş, hatta Çanakkale'ye savaşa geldiklerine pişman olmuşlardır. Bu duygu ve düşüncelerini yazdıkları günlüklerde dile getiren Anzaklar, Türklerin kendi vatanlarını savunmak için nasıl var güçleriyle savaştıklarını ve kendilerine anlatıldığı gibi barbar ve hasta adam olmadıklarını detaylı bir biçimde anlatmışlardır.

Anahtar kelimeler: Çanakkale Savaşı, Anzak askerleri, Türk askerleri, ön yargı, emperyalizm.

The Anzac's Attitude towards the Turks before and after Gallipoli Campaign

Abstract: Gallipoli War, one of the bloodiest and though wars of the twentieth century, creates a mutual friendship among the Anzac and Turkish soldiers as opposed to the established values and prejudices. Particularly, through their experiences during the war, Anzac soldiers recognize how they have already been deceived by the imperialist powers and feel sorry for coming to Gallipoli to fight against the Turks. Anzac soldiers depict their observations and feelings in their diaries which they keep during the war and write how the Turks fight against the imperial powers to save their land with their blood and flesh and courageously. The Turks are not barbaric and ill men of the Europe as presented by the imperial powers.

Key words: Gallipoli war, Anzac soldiers, Turkish soldiers, prejudice, imperialism.

Birinci Dünya Savaşı içinde yer alan, dünya tarihinin belki de en kanlı savaşlarından biri olarak kabul edilen Çanakkale Savaşı (1915-16), Batılı ülkelerin hasta adam olarak nitelendirdikleri Osmanlı İmparatorluğu'nu ele geçirme planlarının ilk aşamasıdır. Birincil hedef, İmparatorluk'un elinde bulunan boğazların zapt edilmesi ve ardından yayılma planlarının işleme konulmasıdır. Bu amaçla bir araya gelen İtilaf devletleri, sömürgeleri altında bulunan ülkeleri (Senegal, Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda...)

* Bu makale, TÜBİTAK tarafından desteklenen "Düşmanlıktan Kalıcı Dostluğa: Türk ve Anzak Asker Günlüklerinden ve Anlatılarından Kültürel Yansımalar" başlıklı proje kapsamında (No. 113K105) yaptığım araştırmalara dayanılarak yazılmıştır. Dolayısıyla, Anzak mektupları ve günlüklerinden verilen örnekler tarafımdan Türkçeye çevrilmiştir.

(Mütercimler, 2009, s. viii) de bu savaşın içine sürüklenmişlerdir. Bu ülkeler içinden, “İngiliz İmparatorluğu’nun daha güçlü bir parçası olma umuduyla Gelibolu’ya gelen Anzakların” (Karaduman, 2011, s. 140) savaş süresince savaşa bakış açıları değişmiş, politik bir kandırmacanın içinde olduklarını fark etmiş ve hayal kırıklığına uğramışlardır. Bu çalışmanın amacı, Anzak askerlerinin günlükleri yoluyla, kendilerinin Çanakkale Savaşına bakışlarındaki değişim ve Türk askerine ilişkin izlenimlerini incelemektir.

Jonathan King’in *Gelibolu Günlükleri: Kendi Anlatımlarıyla Anzakların Gün Gün Hikâyesi* adlı kitabında da belirttiği üzere “Anzaklar, I. Dünya Savaşı’na katılan ordular arasında bütün askerleri gönüllü olan tek orduydı” (King, 2015, s. 4). İngiltere İmparatorluğu’nun hegemonyasında olan Anzakların bu savaşa gönüllü olarak büyük bir hevesle katılmalarının başlıca nedeni, İmparatorluk’un sömürgeleştirdiği ülkelerde uyguladığı emperyalist politikaya dayanmaktadır. Diğer bir deyişle, İngiltere’nin on sekizinci yüzyılın sonlarından on dokuzuncu yüzyıl ortalarına dek küresel endüstrileşmenin ve sömürgeciliğin getirdiği ekonomik refah düzeyini koruma ve geliştirme arzusu yatmaktadır. Aynı doğrultuda, İngiltere ilk olarak toplum bireylerinin toplumsal cinsiyet biçimlenmesini belirleyecek normları ortaya koymuştur. Bu amaçla, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında ve yirminci yüzyıl başlarında gerçekleştirilecek savaşlarda yer alacak olan İmparatorluk mensubu erkekleri, bedenen dinç ve güçlü, ruhen dengeli, dış dünya ile içli dışlı, ağırbaşlı, istikrarlı, cesur ve her şeyden önce İngiliz Orta Çağ kültürünün bir parçası olan “kahraman” karakterlerine ait özelliklerle betimlenen dönemin “erkeklik değerlerine” (Mosse, 1996, s. 8) göre yönlendirmişlerdir. Böyle bir erkeklik algısının, “irade gücü ve ölçülülük gibi orta sınıf değerleri kadar toplumun düzen ve gelişim ihtiyacına” (Mosse, 1996, s. 9) da işaret ettiği düşünülebilir. Bu değerlerin pek çok eski ve mevcut sömürge ülkelerinde de öğretilip uygulandığı hatırlanacak olursa, İngiltere’nin istikrarını sağlama hedefiyle cazip hâle getirdiği savaş çağrıları bu erkeklik öğretilerinin yerleşmiş olduğu İmparatorluk’a bağlı ülkelerdeki pek çok erkeğin orduya yazılmasını rahatlıkla sağlamıştır. Avustralyalı bir gazi bir röportajda neden orduya katıldığını şöyle açıklamaktadır: “... diğer herkes gibi orduya yazılmak istedim, anlarsınız. Eh, pek çok kişi de vardı. Sağlıklı... biri olduğumu düşündüğüm için katıldım ... katılmam gerekiyordu diyebilirim. ... [İmparatorluk’un] bir üyesi olarak, bir Avustralyalı olarak” (Thomson, 1995, s. 74). Anlaşılabileceği üzere, orduya katılan erkekler farklı sebeplerle değil, içselleştirdikleri bu öğretilerden kaynaklanan benzer düşünceleri ve kaygıları taşıyarak İmparatorluk erkekliği uyarınca savaşa katılmıştır. Hâlbuki İngilizlerin politik amacı çok daha farklıdır:

Britanyalılar [İngilizler] Türkiye'yi [Osmanlı İmparatorluğu'nu] denetim altına aldığında, Karadeniz'e sıkışıp kalmış Rus Donanması'nın İngilizlere yardım etmesi için İstanbul ve Çanakkale boğazlarından Akdeniz'e serbestçe geçişinin yolu açılacak ve İtilâf Kuvvetleri savaşı kazanacaktı. Bu kâğıt üstünde çok parlak bir plandı ama Gelibolu Yarımadası'nın çetin arazisi bütün macerayı imkânsız kıldı (Eren, 2015, s. 4).

Bu durum, savaşın gerçekleriyle ilgili herhangi bir fikri olmayan pek çok Anzak askeri için ciddi bir çelişki oluşturmaktadır. “Kahraman” olma fikri ile romantik bir maceraya atıldıklarını düşünen Anzak askerleri, içinde buldukları bu durumu öyle bir hâle getirmişlerdir ki “savaş” ve “eğlenceli bir kahramanlık hikâyesi” arasında herhangi bir fark kalmamıştır. Örneğin, beşinci hafif süvari alayında görev alan Avustralyalı asker Percy Gaius King savaşın getirileri ve götürülerinin farkında olmaksızın çevrenin ve anın keyfini çıkarmayı çarpışmalar sırasında dahi ihmal etmemektedir. 5 Haziran 1915 tarihli günlük yazısında, yakın bir arkadaşıyla birlikte “sahile yıkanmaya gittiklerini” (P. G. King, “June 5th, 1915”) yazmıştır. Yazının devamı içlerinde buldukları durumun ciddiyeti ile kendi tutumu arasındaki çelişkiyi gözler önüne serer: “Dostum ve ben suya girer girmez, bize ateş açmaya başladılar. Her seferinde [vurulmamak için] zamanında dalış yapabildik. Uzun süre kalmak için hiç güvenli bir ortam değildi. Bugün 3 ölü 4 yaralı var. Yüzüyorum. Tadını çıkarıyorum. Saçmalara ve güllelere artık gittikçe alışıyorum” (P. G. King, “June 5th, 1915”). Bu alıntı da göstermektedir ki Çanakkale Savaşı'na katılan Anzak askerleri savaşın gerçek yüzüyle ve Türk askeri ile daha önce hiç savaş deneyimi yaşamadıklarından, Gelibolu'da nasıl bir hüsrarla karşılaşacaklarını henüz bilmemekte idiler.

Özhan Eren, *Çanakkale: Bilsen Âşık Olursun* adlı kitabında Anzak askerlerinin nereye ve ne amaçla geldikleri konusunda nasıl yanlış bilgilendirildiklerini ve beklemedikleri zor koşullarla karşılaştıklarında düştükleri zor durumu çok net bir şekilde şöyle aktarmaktadır:

Anafartalar bölgesi, Anzak askerlerinin çıkartma yeridir ve harekâtın kalbi burada atmaktadır. Binlerce kişinin sahile çıktığı ilk saatler hiç de kolay olmamış ve geçmek bilmemiştir.

Kimi [Anzak askeri] daha ayağı toprağa değmeden suda vurularak ölmüştür, hatta kimi vurulmadan boğularak, kimi de sahile ayak basarken... Salimen sahile çıkmayı başaran askerler, üzerlerine yağın mermilerden korunmak için sığınacak bir kovuk bulabilme telaşında, şaşkınca koşmaktadır. Hepsisi fena hâlde şaşkındır; çünkü karşılarına çıkan yerler hiç de kendilerine anlatıldığı gibi değildir; hemen önlerinde dik yamaçlar yükselmektedir, çünkü karanlık gecede tekneleri akıntıyla sürüklenmiş ve kendileri de yanlış sahile çıkmışlardır (Eren, 2015, s. 115).

Avustralyalı gazi Thomson’ın anlattıkları ve Percy Gaius King’in günlüğünde yazdıklarından anlaşılacağı üzere, ne Avustralyalı ne Yeni Zelandalı askerler ne de halkları “Büyük ve Muhteşem” savaşın çıplak gerçekliklerinden ve yıkım dolu etkilerinden haberdardır. İçinde buldukları bu durum, savaşın tüm sefil şartlarını, zorluklarını ve hayal kırıklıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Pek çok Anzak askeri, savaşa katılıp zorluklarını deneyimledikten sonra bu çetin koşulları günlüklerinde farklı betimlemelerle ama aynı hayal kırıklıklarıyla ifade etmişlerdir. Herbert William Ransom adlı bir Anzak askeri, 29 Nisan 1915 tarihindeki yazısında “[g]eçen haftadan beri ilk defa sığır eti konservesi çorbası, su ve ekmeğin sıcak yemek yediğini” ve bundan “[ç]ok keyif aldığını” (Ransom, “Thursday 29/4/15”) söylemektedir. Bir başka asker Herbert Vincent Reynolds da 13 Haziran tarihli günlük bölümünde “beslenmelerinin yeterli” olduğunu, “bununla birlikte temel gereksinimleri içermediğinin” altını çizmekte, “adam başı yarım pound [yaklaşık 250 gr] ekmeğin karneyle dağıtıldığında ve yalnızca pazartesi günleri [sıcak] yemek yediklerinde” (Reynolds, 2007, s. 57) kendilerinin fazlasıyla memnun olduklarını belirtmektedir. Reynolds, 14 Haziran’da değişiklik olarak denizcilerden 1 şiline 3 teneke süt alabildiğinden bahseder (Reynolds, 2007, s. 57). Clarence Herbert Dakin olduğuna inanılan bir Anzak askeri, günlüğünün 24 Ağustos 1915 tarihli yazısında Mısır’ın Heliopolis şehrinden ayrıldıklarından beri o tarihe kadar uzun süredir kötü beslendiklerinden bahseder ve o gün “peksimet, çay, şeker ve biraz sığır eti konservesi, 3 lb [yaklaşık 1,5 kg] domuz pastırması, 3 lb reçel, 2 teneke kutu konsantre süt ve biraz da soğan” (Dakin, “24.8.15”) ile beslendiklerini etraflıca yazar. Arthur William Findlay adlı başka bir Anzak askeri de 06 Eylül 1915 tarihinde yazdığı günlük sayfasında “[ç]iddi su sıkıntısı çektiklerini” (Findlay, “Sept[ember] 6th”) belirtmektedir. Hatta durum o kadar vahimdir ki içme suyu bulmakta zorlandıklarını Herbert Vincent Reynolds günlüğünde “[ç]evremizde tuzlu deniz suyu haricinde hiç su yok” (Reynolds, 2007, s. 61) diye aktarmaktadır. Bu beslenme şartları Anzak askerlerinin Gelibolu’ya geldiklerinde kendilerine hiç bahsedilmeyen ama karşılaşmış oldukları en önemli sorunlardan yalnızca biridir. Yiyecek eksikliğinin yanı sıra, su sıkıntısı ve coğrafi koşullara uygun olmayan kıyafet sorunu da Anzak askerlerinin günlüklerinde belirtilen ortak sorunlardan sadece bir tanesidir. Findlay, 28 Şubat 1915 tarihli günlük girdisinde o gün “siper kazdıklarını, kendilerine yeni malzemelerin geldiğini ve bunun da temiz üst baş demek olduğunu” (Findlay, “Feb[ruary] 28th”) büyük bir heyecanla anlatmaktadır.

Anzakların baş etmekte en çok zorlandıkları bir başka konu ise Gelibolu’nun çetin hava koşullarıdır. Herbert William Ransom, 21 Nisan 1915’te “bitmeyen sağanak yağmurlar yağıyor ve çok sert rüzgârlar esiyor” (Ransom, “Wednesday 21 April 15”) diyerek bu koşullara ne kadar yabancı olduklarını ve alışmakta zorlandıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Ransom, bu durumdan ne kadar

etkilendiğini ve mevcut koşullarla başa çıkamadığını²⁷ Nisan tarihli yazısında şöyle aktarmaktadır:

Sabah saat üçte neredeyse donmuş bir şekilde uyandım, dondurucu bir soğuk vardı ve bu soğuk yüzünden bir daha uyuyamadım. Buraya geldiğimizde tüm eşyalarımızı bıraktık ve sadece üzerimizdeki kıyafetlerimiz var. Aksamları çok acı soğuk oluyor (Ransom, “Tuesday 27/4/15”).

Arthur William Findlay de, Ransom’ı onaylarcasına 16 Ekim 1915 tarihinde günlüğüne “acı soğuk havayı tadıyoruz” (Findlay, “Oct[ober] 16”) diye yazmaktadır. Yiyecek eksikliği, su kıtlığı, uygun kıyafet yoksunluğu ve alışık olmadıkları coğrafi koşullar ile çetin hava şartları Anzakların direncini gittikçe kırmaktadır. Bunlara bir de Türklerin savaştaki gücü ve kabiliyetleri eklenince kendilerini içinden çıkmakta epey zorlanacakları bir ortamda bulmuşlardır. Bu da İngilizlerin sömürgecilik ideolojisini efektif bir şekilde kullanarak kendilerine bağlı olan bu halkları nasıl kullandıklarını göstermektedir ki savaşın sonunda Anzaklar da bu gerçeğin farkına savaş gerçeklerini deneyimledikçe varacaklardır.

İçinde bulduklarının savaşın çetin koşullarını Anzaklar günlüklerinde detaylı olarak yazmışlardır. Clarence Herbert Dakin için siper koşulları o kadar kötüdür ki “hayatımda gördüğüm en kötü ve korkutucu sinekler burada” (Dakin, “24.8.15”) diyerek aslında savaşın iç yüzüne ışık tutar. Raymond Dean Morgan adlı Avustralyalı bir asker, 26 Ağustos 1915 tarihli günlük girdisinde Gelibolu’ya ayak bastıkları günü şaşkınlığını şöyle ifade eder:

Devam eden tüfek atışları ilkin çok tuhaftı ama tüm delikanlılarımız uyuyacak kadar yorgundu & [metinde aynen] bu seslere hiç de aldıış etmiyorlardı. Hiç kimse heyecanlı görünmüyordu. Tabi uyandıığımızda etrafımıza bir baktık ki kendimizi sahilin hemen üstündeki yamaçta kazılmış derin bir hendeğin içinde bulduk. Bizim çocuklar dikenlerin ucunda durmak zorunda kaldılar. Gözlerimi çok az açabildim. Bırak Jacky Türk’ü kovalamayı, bu yamacı tırmanmak insanın tüm vaktini alır (Morgan, “Sun[day] Aug[ust] 26”).

Karşılaştıkları tüm bu zorlu şartlar karşısında, Avrupa ve İngiliz birliklerine katılacakları bilgisi verilmiş (Karaduman, 2011, s. 141) olan Anzakların, kendilerini ciddi bir çelişki içinde bulmalarına neden olacaktır. Türkler, hiç de kendilerine anlatıldığı gibi “hasta adam” değildirler. Ülkelerini, cansiperane bir biçimde, ölümü hiçe sayarak savunmaktadırlar. Herbert William Ransom, 21 Nisan’da “başlarının üstünden mermiler uçuşurken küçük bir siperde” yazdığı günlük “notunda,” Türklerin kendilerine “dün çok zor zamanlar yaşattığını” (Ransom, “Wednesday 21 April 15”) belirtmektedir. Anzaklar, bu bombardıman karşısında o kadar etkisiz ve çaresizdirler ki pek çok asker bu

durumu günlüklerinde belirtme ihtiyacı hissetmiştir. Arthur William Findlay, bu bombardımanlarda ne derece etkisiz kaldıklarını “Türkler bizim siperlerimizi bombalıyorlar. ... [Şimdilik] 6 adamımız bundan etkilendi” (Findlay, “Oct[ober] 17”) “Türkler bombaladılar” (Findlay, “Oct[ober] 27”) ve “[a]ğır bombardıman altında, iki subay ve dört adamımız öldü, 30 yaralı var” (Findlay, “Oct[ober] 28th”) diyerek ifade etmektedir. Aynı terim ve sözcükleri kullanması kendisinin içinde olduğu panik hâlini göstermektedir. Özellikle Herbert Vincent Reynolds günlük yazılarında bu bombardımanların ne derece şiddetli olduğunu ve Anzakların bunlardan ne kadar kötü etkilendiklerini aktarmaktadır. 26 Nisan 1915 tarihinde şöyle yazmıştır:

Düşman [Türkler], bizim saflarımıza ağır bombardıman hücumu yaptığından ... şimdi tüm gücümüzü savunma ve var olan durumumuzu korumaya ayırmamız gerekiyordu. ... Tüm yaralılar (hastane) gemilerine taşındılar, ancak kıyıya hâlen akan bir ırmak misali yaralı geliyordu. ... [Ancak,] düşman [Türkler] kıyıya daha fazla kuvvet ve asker çıkarmamızı engellemek için olanca gücüyle şarapnel ile su üstüne ateş açıyordu. ... Şafak söktüğünde, düşman, şimdiye kadar görülmemiş bir şekilde ve artan bir şiddetle bizim bulunduğumuz tüm bölgeye bombardıman başlattı (Reynolds, 2007, s. 44).

Reynolds, 19 Mayıs 1915 tarihinde yazdığı günlüğünde, “pek çok topçu birliği tarafından desteklenen yaklaşık 20.000 kadar Türk askerinin Anzak siperlerine karşı “mahşeri hücumu” sonrasında verdikleri çok ağır kayıplar sebebiyle “çok yoğun ve aşırı derecede rahatsız” bir gün geçirmiş olduğunu” (Reynolds, 2007, s. 50) detaylarıyla anlatır. Percy Gaius King’in 29-30 Mayıs tarihli günlük girdilerinde ani Türk hücumlarının ve sebep olduğu kayıpların telaşla ve endişeyle karşılandığı anlaşılmaktadır (P. G. King, “May 29th, 1915” ve “May 30th, 1915”). Ayrıca, Avustralyalı asker Robert D. Ward’un günlüğündeki 11 Ağustos tarihli yazısında İngiliz askerleri ile Gurkaların (İngiliz ordusuna bağlı Hintli ve Nepalli asker birliklerinin) gemilerinden iner inmez kurşun yağmuruyla yere indirilmesi askerlere yanlış bilgi aktarımından kaynaklanan büyük kayıpların verildiğini göstermektedir (Ward, “August 11th, 1915”).

Sağ kalanlar ise ya yaralılarından ya da bu yaralıları hastanelere yetiştirmeye çalışan askerlerden oluşuyordu. Herbert Vincent Reynolds, 25 Nisan 1915’te yazdığı günlük girdisinde, bu vahim durumu şöyle betimlemektedir:

Bütün yaralılar acılarını görmezden geliyorlardı ki bu çok kayda değerdi. Öğleden sonra geç bir saatte bu yaralıların hastane gemilerine götürülmesi için onları sandallara taşıma emrini aldık. ... Tüm kıyı korkunç görünüyordu. Yaralılar sahilde toplanıyordu, ama öğleden sonra geç bir saate kadar da [onları hastane gemilerine götürecektir olan] kayıklara alınmadılar... 1200’e yakın yaralı ve pek çok da ölü ... sığınmağın içindeydi. ... Doktorlar tüm ağır vakalara zor koşullar altında müdahale etmek için ellerinden geleni yaparak, büyük bir özveriyle, köle gibi

çalıştılar. Herkesin anlayacağı gibi işleri çok zordu (Reynolds, 2007, s. 42).

Bu betimlemeden açıkça görüleceği gibi, Anzaklar, o dönemin Osmanlı topraklarına İngiliz İmparatorluğu'nun kendilerine empoze ettiği gibi hasta adamla savaşmaya değil, askerî teknikleri çok iyi uygulayabilen bir orduyla savaşmaya geldiklerini anlamışlardır. Zira bu hasta adamın askerleri beklemedikleri bir biçimde kendilerine ağır kayıplar verdiriyor, ellerindeki kısıtlı askerî imkânlarla cesurca savaşıyor ve Batılı devletlerce oluşturulan Türk algısını yıkıyorlardı. Ancak, Anzaklar çok hırslandıkları vakitler bu savaşı kazanabileceklerine dair ara ara ümide kapılmışlardır. Herbert William Ransom, Alçıtepe Sırtları'nda Anzak ve Türk askerleri karşı karşıya kaldığı zaman, esir alınan bir Alman subayı ile Anzak subayları arasında geçen konuşmayı “[ş]u anda Alçıtepe Sırtı Türkler tarafından tutuldu. Tarafımızdan yakalanan bir Alman subayı bu tepeyi önümüzdeki beş yıl içinde alamayacağımızı söyledi; ona yalancı olduğunu kanıtlayacağız” (Ransom, “Saturday 8 May 1915”) diyerek nakleder. Bu durum, Anzakların savaş sırasındaki başarılı birer kahraman olma isteklerini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, öte yandan, ölüm ve yaşam arasındaki o ince çizgi varlığını her an onlara hissettirmektedir. Siperlerde yanı başlarındaki asker arkadaşlarını kaybetmeye devam etmektedirler. Kayıplar gittikçe artmakta, hiç ummadıkları sayılara çıkmaktadır.

Herbert Vincent Reynolds, 08 Mayıs 1915'te “[y]ol gösterip yardım ettiğim genç delikanlı bilincini yitirmişti ve ümitsiz bir durumdaydı ve ne yazık ki onu hastaneye yetiştiremeden öldü” (Reynolds, 2007, s. 47) diye günlüğüne not düştüğünde savaşın bir başka boyutuna da dikkat çekmektedir. Kahraman olmak için beraberce yola çıktıkları asker arkadaşlarını da her geçen gün teker teker kaybetmekteydiler. Bu durum da onlarda daha çok hayal kırıklığı yaşatmakta ve savaşın iç yüzünü daha çok anlamalarına neden olmaktadır. Artık savaşın romantik yönüyle değil, acı yönüyle yüz yüzdiler. Herbert William Ransom, 2 Mayıs 1915'te günlüğüne “birliklerinde 27 subaydan geriye 11 tanesinin ve 1100 askerden ise yaklaşık 450'sinin sağ kaldığını” yazmıştır. Aynı gün içerisinde, tüm bu kayıpların farkındalığıyla “iki Türkü Avustralyalı asker üniformaları içinde kendilerine doğru gelirken ve casusluk yaparken yakaladıklarını” ve “süngüleriyle onları ölüme bıraktıklarını” (Ransom, “Sunday 2 May 1915”) büyük bir övünç ve öç almış olmanın verdiği tatminle anlatmaktadır. Ciddi kayıplar tek taraflı olmamıştır; Anzaklar da Osmanlı ordusuna büyük zayıf vermektedir. Ransom, günlüğünün sayfalarında, İngiliz İmparatorluğu tarafından beslendikleri ön yargıları yansıtabilecek şekilde “Salı günü Türkleri bir vadide sıkıştırdık ve Türkler ciddi kayıplar verdiler. ... Türk askerini kapana sıkışmış fare gibi öldürdük” (Ransom, “Friday April 30/1915”) diyerek içlerindeki öfkeyi ve kını açıkça dile getirmektedir. Destansı kahramanlık yanılsamalarıyla yollara düşüp geldikleri Gelibolu'nun hiç de

bekledikleri yer olmadığına artık farkında olan ön yargılarla doldurulmuş Anzaklar, hem hayatta kalabilmek için can havliyle hem de kaybettikleri asker arkadaşlarının acısı ve öfkesiyle savaşıyorlardı. Onlar da Türklere ciddi kayıplar verdirmektedirler (Reynolds, 2007, s. 55). Anzakların savaş ortamındaki bu tutumları, Ransom'ın 30 Nisan 1915 tarihindeki günlük girdisinde şöyle aktarılmıştır:

Arkadaşlarımız yakalanan Türklere karşı acımasızdılar ve onları öldürmek için bir fırsat bekliyorlardı. Bir Türk, yanında yumuşak burunlu mermilerle yakalandı ve bizim çocuklar onu subaylarına bile götürme gereği duymadılar. Ona kaçmasını söylediler ve o daha 10 metre bile gitmemişken delik deşik ettiler (Ransom, "Friday April 30/1915").

Günlük girdilerinden de açıkça görülmektedir ki her iki taraf da bu savaşta çok ciddi kayıplar vermişlerdir. Erol Mütercimler'in *Korkak Abdul'den Jolly Türk'e: Gelibolu 1915* adlı araştırma kitabında da belirttiği üzere, Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih Araştırmaları Strateji Etütler Daire Başkanlığı (ATASE)'nin vermiş olduğu "resmî rakamlara göre Türk tarafının toplam kaybı 251.309 ..., Müttefiklerin kaybı ise 252.000 idi. Birçok savaşa sahne olan bu topraklar ilk kez böylesine büyük kayıplara tanıklık ediyordu" (Mütercimler, 2009, s. xxii). Anzak askeri Reynolds, bu kayıpları 20 Mayıs 1915 Perşembe günü kaleme aldığı günlüğünde "[d]üşmanın yüzlerce ölüsü siperlerimizin önünde uzanıyor ve sadece çok azı siperlere birkaç metre yaklaşabilmiş gibi görünüyor. Karargâh, düşman kayıplarının yalnızca ölü sayısı bakımından yaklaşık 2000 olduğunu tahmin etti" (Reynolds, 2007, s. 51) diyerek günün sonundaki acı tabloyu gözler önüne sermektedir.

Durum o kadar vahim, o kadar iç karartıcıdır ki artık her iki tarafın da ölümlerini savaş alanından toplamak ve defnedebilmek için (Reynolds, 2007, s. 52) bir şeyler yapmaları gerekmektedir. Reynolds, 20 Mayıs tarihinde siperler arasındaki görüntüyü günlüğünde şöyle aktarmıştır:

Bugün öğleden sonra Brown Çukuru denen istasyonda nöbetçiydim ve düşmanın ağır saldırısının sonucuna baktım. Düşmanın yüzlerce ölüsü siperlerimizin önünde uzanıyor ve sadece çok azı siperlere birkaç metre yaklaşabilmiş gibi görünüyor. Karargâh, düşman kayıplarının yalnızca ölü sayısı bakımından yaklaşık 2000 olduğunu tahmin etti (Reynolds, 2007, s. 51).

Reynolds, gittikçe her iki tarafın savaşmasına hem fiziksel hem de psikolojik olarak engel teşkil eden siperler arasındaki bu ortak ceset yığınının ortadan kaldırılmasına dair nihai bir çözüme ulaştığını ertesi günkü günlük sayfasında belirtmektedir:

Sabahı Tazmanya nöbet noktasındaki siperlerde geçirdim, iki cephe arasındaki arazide bulunan ölü sayısından düşmanın [Türklerin] çok ağır kayıplar verdiği anlaşılıyor. Öğleden hemen önce Kabatepe'deki düşman

ateşkes bayrağını kaldırdı ve kısa süre sonra bir düşman atlısı sağ tarafımızdan atını kıyı boyunca sürerek bize doğru geldi. Hatlarımıza geldiğinde bir grup subayımız onu kıyı barikatında karşıladı. Orada bir süre konuştular, sonra düşman atlısının işaretiyle bayrağın olduğu yerden üç düşman atlısı daha geldi ve onlara katıldı. Subaylarımız geri döndüklerinde grubun ilk atlısının gözleri bağlanmış ve karargâhımıza getirilmişti, düşman atlı grubunun geri kalanı ise akşam saat 8'e kadar bütün öğleden sonra ateşkes bayrağını havada tutmak için bekledi. Bu saatte ise düşman subayı karargâhımızdan geri götürüldü ve onlar da kendi hatlarına döndüler (Reynolds, 2007, s. 51).

Bu günlük yazısından da anlaşılmaktadır ki her iki taraf da savaşın acı sonuçlarını çok sayıda maddi ve manevi kayıp vererek deneyimlemişlerdir. Bu deneyimler her iki tarafı birbirine yakınlaştırmış ve dünya tarihinde hiç görülmemiş olan bir düşmanlığın dostluğa dönüşmesini sağlamıştır (Karaduman, 2011, s. 146). Bu öylesine ilginç ve görülmemiş bir durumdur ki her iki taraf da şehitlerini gömmek için kısa süreliğine ateşkes ilan edip ölümlerini defnetmiştir. Bu sırada, ne Kızılhaç ne de Kızılay amblemi taşıyan taşıtlara ve ekiplere tek bir kurşun dahi sıkılmıştır. Bu durum, Reynolds'un 04-06 Mayıs tarihli günlük yazılarında şu şekilde ifade edilmiştir:

Bugün öğleden sonra düşmanla [Türklerle] aramızda ölümlerimizi taşıyabileceğimize dair bir anlaşma yapıldı. Bir destroyerden Kızılhaç taşıyan bir bot gönderildi ve ölümlerimizi topladı. Düşman da kendi ölümlerini ve yaralılarını toplamak üzere Kızılay taşıyan bir ekip gönderdi. ... Saat 11 civarında beyaz bayraklı bir Türk subayı en sağ taraftan bizim hattımıza geldi ve söylediklerinden düşmanın [Türklerin] bulunduğumuz bölgeyi ağır bombardmana tutacağı bilgisini aldık (Reynolds, 2007, s. 46).

Alıntıdan da görüldüğü üzere, ateşkesin hemen sonrasında, Anzaklar ve Türkler kaldıkları yerden savaşa devam etmişlerdir. Bu, iki düşman tarafın ağır deneyimlerinin ardından birbirlerine gösterdikleri saygının dünya savaş tarihi boyunca ender bulunan bir örneği olmuştur.

Sonuç olarak, Çanakkale Savaşı'nda Gelibolu'ya Batılı devletler tarafından hasta adam olarak nitelendirilen, Türk milletini alt etmek amacıyla gelen Anzaklar, öncelikle Batı'nın sömürgecilik ideolojisiyle nasıl yanlış yönlendirildiklerini anlamışlardır. Bu durum, savaş öncesinde onlara dayatılmış olan ön yargılı tutumların yıkılmasını ve daha sonra aralarında her yıl 18 Mart'ta kutlanacak olan dostluk bağının oluşmasını sağlamıştır. Başka bir deyişle, tüm Batı dünyasına Çanakkale Savaşları, Türk milletinin "en yoksul, en çaresiz zamanlarda bile... mucize yaratabileceğini göstermiştir. Buradaki savaştan sağ kalanlar Millî Mücadele'yi başlatarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni Anadolu toprakları üzerinde kurmuşlardır" (bk. Mütercimler, 2009, s. x).

Kaynakça**I. Günlükler/Birincil Kaynaklar**

- Clarence Herbert Dakin. PR 01055. The Australian War Memorial, Campbell.
Pte Arthur William Findlay. PR 84/258. The Australian War Memorial, Campbell.
Tpr Percy Gaius King. PR 01366. The Australian War Memorial, Campbell.
Pte Reymond Dean Morgan. PR 85/16. The Auckland War Memorial Museum Library, Auckland.
Reynolds, Herbert Vincent. (2007). *An Anzac's Story*. Auckland: The Auckland War Memorial Museum Library, 2007.
Pte Robert D. Ward. PR 00060. The Australian War Memorial, Campbell.

II. İkincil Kaynaklar

- Eren, Ö. (2015). *Çanakkale: Bilsen Âşık Olursun*. İstanbul: Alfa Yayınları.
Karaduman, A. (2011). Recognising the Other: Identities in Conflict at Gallipoli. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 139-147.
King, J. (2015). *Gelibolu Günlükleri: Kendi Anlatımlarıyla Anzakların Gün Gün Hikâyesi* (A. Önsan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Mosse, G. L. (1996). *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*. Oxford: Oxford University Press.
Mütercimler, E. (2009). *Korkak Abdul'den Jolly Türk'e: Gelibolu 1915*. İstanbul: Alfa Yayınları.
Thomson, A. (1995). *Anzac Memories: Living with the Legend*. Melbourne: Oxford University Press.

ATTITUDES TOWARDS ORAL CODE-SWITCHING AMONG TURKISH-ENGLISH BILINGUAL SPEAKERS IN NEW YORK CITY

Didem KOBAN KOÇ

Abstract: This study is an exploratory study in which the views of first and second generation Turkish-English bilingual speakers in New York City (NYC) were analyzed with the purpose of finding out their attitudes towards code-switching (CS). Data for this study were mainly obtained through a questionnaire completed by 35 first and second generation speakers living in NYC. Speakers were asked to respond to a variety of statements regarding their perceptions of Turkish and English CS in discourse. The results indicated that the speakers had a neutral attitude towards CS. The results are discussed in relation to concepts such as identity and language maintenance.

Key words: Turkish, code-switching, language attitude, bilingualism, language maintenance.

New York'ta Yaşayan Türkçe-İngilizce İkidilli Yetişkinlerin Dil Değiştirmelerine Yönelik Tutumları

Özet: Bu araştırma New York'ta yaşayan birinci ve ikinci kuşak Türkçe ve İngilizce konuşan ikidilli Türklerin dil değiştirmeye yönelik tutumlarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu araştırma için veri New York'ta yaşayan ve birinci ve ikinci kuşak Türkler olmak üzere 35 kişiden oluşan bir grubun cevapladığı bir anketten elde edilmiştir. Katılımcılardan Türkçe'den İngilizce'ye olmak üzere dil değiştirmeye yönelik görüşleri doğrultusunda anketi cevaplamaları istenmiştir. Sonuçlar, katılımcıların dil değiştirme hakkında nötr bir tutum sergilediklerini göstermiştir. Araştırmanın sonuçları kimlik ve dil sürdürümü gibi kavramlar bakımından tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkçe, dil değiştirme, dil tutumu, ikidillilik, dil sürdürümü.

Introduction

Although CS by Turkish bilinguals has been the subject of a large body of research, especially in Europe (Backus, 1992, 1996, 1999, 2000; Backus & Boeschoten, 1996; Backus & Van der Heijden, 1998; Boeschoten & Verhoeven, 1987; Pfaff, 1999), relatively little attention has been devoted to the analysis of CS among Turkish English bilingual speakers in the U.S. (Koban, 2013), which has become an ideal place to study the outcomes of language contact between Turkish and English due to the growing number of Turks immigrating to NYC. In addition, most of the studies conducted in Europe are mainly concerned with the structural aspects of CS and children of immigrant families, all of which are not of particular interest to this study. The purpose of this study is to investigate bilingual Turkish speakers' general attitudes towards Turkish-English CS in discourse. This study is expected to contribute to current research on CS

behavior by evaluating CS in the speech of Turkish-English bilinguals from a sociolinguistic perspective.

Before discussing the findings of the previous studies on attitudes towards CS, let me briefly review the definitions of CS in the literature and the reasons of using it in discourse. CS is a linguistic activity commonly used by bilingual speakers in bilingual settings. It is a rule-governed, systematic (Anderson & Toribio, 2007) and conscious behavior (Lipski, 2014) and requires social knowledge that is culturally specific (Toribio, 2002). Different definitions and types of CS have been provided by researchers (Auer, 1998; Gumperz, 1982; Heller, 1988; Milroy and Muysken, 1995; Mesthrie, Swann, Deumart & Leap, 2000; Myers-Scotton, 1993; Trudgill, 2000) over the years, yet, it is typically defined as the “alternating use of two or more codes within one conversational episode” (Auer, 1998, p. 1) or “the use of two language varieties in the same conversation” (Myers-Scotton, 2006, p. 239). According to Poplack (1980, p. 255), CS is “a verbal skill requiring a large degree of linguistic competence in more than one language...” More recently, CS has been defined as the ability to use more than one language within a single utterance, regardless of the level of integration between the languages (Palmer, 2009) or “the ability on the part of bilinguals to alternate effortlessly between their two languages” (Bullock & Toribio, 2009, p. 1). Within CS both languages are used in a dynamic and functionally integrated manner to organize and mediate mental processes in understanding, speaking, literacy, and learning (Lewis, Jones & Baker, 2012). The following is an example of CS taken from the speech of a Puerto Rican Spanish-English bilingual speaker in NYC. The speaker switches to Spanish in the second part of the conversation.

1. I'll tell you exactly when I have to leave, at ten o'clock. *Y son las nueve y cuarto.* “And it's nine fifteen” (Zentella, 1997).

In relation to exploring why CS might be used, researchers have shown that bilingual adults engage in CS for a variety of social and pragmatic reasons (Anderson, 2006; Gross, 2006; Myers-Scotton, 1993). According to Gross (2006), CS is a complex, skilled linguistic strategy used by bilingual speakers to convey important social meanings above and beyond the referential content of an utterance. In other words, CS has social significance. According to Myers-Scotton (1993), the use of a variety over another in a conversation is determined by two factors: speakers' goals in an encounter; and the interaction's social characteristics which include both the social nature of the interaction, the speech of the community as well as the setting. Baker (2006) identified a variety of reasons for CS. Among them are emphasizing a particular point, substituting a word in place of an unknown word in the target language, reinforcing a request, clarifying a point, expressing identity, communicating friendship, easing tension, injecting humor into a conversation, introducing a new topic, and

expressing a concept that has no equivalent in the culture of the other language. In Backus (2002), for example, Turkish-Dutch bilinguals switched to Dutch because certain concepts, especially those related to culture do not have an equivalent in Turkish. Other researchers reported that CS is used for marking emphasis (Montes-Alcalá, 2001; Zentella, 1997), filling linguistic gaps, expressing ethnic identity (Bullock & Toribio, 2009; Hamers & Blanc, 2000) as well as imitating, representing speech, shifting topic, making situational switches, asking a question, insisting, accommodating for turns, and specifying a person (Reyes, 2004).

This article is organized as follows. The following section reviews several studies on attitudes towards CS. Section 3 states the research questions and describes the methodology. Section 4 provides data analysis and results. Finally, the results are interpreted and discussed in the concluding section.

1. Previous Studies of Attitudes towards CS

From a sociolinguistic perspective, extensive research (Bentahila & Davies, 1992) has been carried out in an attempt to find out bilingual speakers' attitudes towards CS. Language attitude refers to the ways in which observers react towards language varieties and their users (Grosjean, 1982; Lambert, Hodgson, Gardner & Fillenbaum, 1960, p. 47). According to Haugen (1956, 95-96) 'wherever languages are in contact, one is likely to find certain prevalent attitudes of *favour* or *disfavour* towards the languages involved'. For example, in most studies (Pena, 2004; Fernández, 1990; Mendieta, 1999; Toribio, 2002) both monolingual and bilingual speakers often saw CS as a low prestige form and a sign of having insufficient knowledge of the languages involved. For instance, Pena (2004) examined the CS attitudes of 98 first and second generation Spanish-Galician bilinguals in London. The speakers were fully competent in both languages. Based on the responses in the interviews and questionnaires, the author concluded that both generations thought of CS as a sign of a lack of proficiency in the languages and therefore, thought of it as highly negative. Especially the first generation speakers had the most negative attitudes because they saw CS as "a symptom of not having competence" in their languages (p. 153).

Bilingual Hispanics living in the U.S. also reported negative attitudes towards CS although they code switched themselves. In her study, Fernández (1990) found that a Mexican-American woman code switched frequently during a sociolinguistic interview although she had reported that CS was not appropriate in formal settings, and that it could be only used if a speaker was not proficient in both languages. In another study, Mendieta (1999) reported that the majority of Mexican and Puerto Rican speakers living in the U.S. saw a difference between the variety of Spanish they spoke and those spoken in Mexico or

Puerto Rico. Half of the speakers who perceived a difference attributed it to interference from English. They described their U.S. variety of Spanish as inferior to or less correct than Mexican or Puerto Rican Spanish. In another study, Toribio (2002) examined the CS practices of four bilingual Mexican-American speakers from Santa Barbara County, California. She found that CS was associated with low prestige, but still remained as a signal of social identity. Regarding Black English (BE), Koch, Gross and Kolts (2001) examined African American adults' perceptions of those who use Black English (BE), standard English (SE), or code switch (CS) between the two. Participants heard an audio taped man speaking BE, SE, appropriate CS (SE in a formal setting and BE in an informal setting), or inappropriate CS (BE in a formal setting and SE in an informal setting). When their opinions were asked, the participants favored the SE and appropriate CS model more than either the BE or inappropriate CS model.

Some studies, however, reported that bilingual speakers had a positive attitude towards CS. Montes-Alcalá (2000) investigated the attitudes of Spanish-English bilingual youths towards oral and written CS. The subjects in the study not only found CS as a positive linguistic activity but they also thought that it reflects their identity, does not lead to language loss and is not a sign of a lack of language proficiency. Similarly, in Fought (2003), speakers evaluated CS positively because they thought that it served as a bridge between Spanish speakers and passive bilinguals. In another study, Hammink (2000) compared the attitudes of 21 adults and 32 fourth-grade students towards CS. The results showed that the whole group had ambivalent-to-positive attitudes about the practice of CS.

Several studies also investigated the relationship between certain sociobiographical variables and attitudes towards CS (Berthele, 2012; Gardner-Chloros, McEntee-Atalianis & Finnis, 2005; Pena, 2004). For example, Gardner-Chloros, McEntee-Atalianis, and Finnis (2005) analyzed the effect of education on the language attitudes of Greek Cypriots living in London. The results showed that as the participants became more educated, their attitude towards CS became more negative. A similar finding was reported in a large-scale study that involved 2070 adult multilinguals from different nationalities (Dewaele & Li, 2014). The results of the open-access survey showed that whereas participants who hold a master's or a PhD degree had more negative attitudes towards CS, those with lower levels of education had the most positive attitudes. Another interesting finding had to do with age. The speakers in the Spanish-Galician community in London reported that the older they became, the more CS they used because of the fact that they had become more aware of their linguistic heritage (Pena, 2004). Regarding gender, Dewaele and Li (2014)

found that female participants had significantly more positive attitudes towards CS than males.

In addition to the sociobiographical variables, researchers also analyzed the effects of other variables such as multilingualism, and several personality characteristics (i.e., extraversion and introversion, emotional stability, tolerance of ambiguity, cognitive empathy) on attitudes towards CS. For example, Dewaele and Li (2014) found that tolerance of ambiguity, which has been defined as the way an individual (or group) deals with ambiguous and unfamiliar situations, had a significant effect on attitudes towards CS. According to the authors, participants who stayed in a foreign cultural and linguistic environment had positive attitudes towards CS. Further, authors also found that emotionally stable participants; people who are less anxious, worried and have more potential to empathise with others who come from different linguistic backgrounds also had positive attitudes towards CS. The authors did not report any significant effects of multilingualism on attitudes towards CS.

2. Method

The present study seeks to evaluate bilingual speakers' attitudes towards CS that are manifested in the speech of Turkish-English bilinguals in NYC, U.S. According to the research conducted by U.S. Census Bureau in 2000, the largest Turkish population in the U.S. is found in NYC, however, little is known about the language attitudes of Turkish-English speakers and their reasons for using certain varieties. This study intends to contribute towards this goal by exploring bilingual Turkish speakers' opinions about CS.

In order to examine Turkish bilinguals' evaluations of their own CS behavior and others who engage in CS, the study aims to address the following research questions:

1. What is the general attitude of Turkish-English speakers towards CS in discourse?
2. What are Turkish-English speakers' perspectives on code-switching?

2.1. Research Design and Context

Survey research is used to collect data. The survey research is a quantitative research method which aims to collect self-report data from individuals. The instrument often used for this kind of research is the written questionnaire, which is often distributed to the participants via email. For example, in their study of different pronunciations of the vowel in the word 'suite' in the United States, Simon and Murray (1999) found that e-mail requests proved to be a convenient way of gathering a considerable amount of data in a short time and participants were more likely to provide detailed responses over the internet.

The participants in the present study received the written questionnaire via email.

2.2. Participants and Sampling

Participants were required to be Turkish-English bilingual adults. The sampling method used for this study is snowball sampling. First, the researcher contacted a few speakers that she had close ties with and then asked these speakers to identify more appropriate speakers. Then speakers were invited to participate in the study through a letter of invitation circulated via email. Out of 40 Turkish-English bilingual speakers, 35 volunteered and were conveniently available. Participants consisted of 18 males and 17 females and were between 24 and 70 years old. Four were identified as second generation speakers who were born in the U.S. and thirty-one were first generation speakers who came to NYC around the age of 20.3 years with an average number of 18.7 years spent in NYC. The whole sample had almost equal proficiencies in both languages. The average proficiency level for Turkish is 4.8 and for English 4.7 (out of 5). Most of the first generation speakers arrived in the U.S. to get college education or get MA or PhD degrees. Therefore, they were immediately exposed to English through classes. Participants mostly worked at financial institutions. Participation in the study was voluntary and participants did not have to provide their names. The following table provides the participants' age, gender, number of years spent in the US, generation and educational level.

Table 1. Participants' socio-biographical data

Participant code	Gender	Age	Years spent in the US	Generation	Schooling completed	Occupation
1	M	37	12	1 st	M.A.	Entrepreneur
2	F	42	18	1 st	B.A.	Industrial Designer
3	F	29	29	2 nd	M.A.	Senior Associate (Finance)
4	M	38	19	1 st	M.A.	Software engineer
5	M	24	6	1 st	B.A.	Project Finance Associate
6	M	42	17	1 st	M.A.	Software Engineer
7	F	39	12	1 st	M.A.	Banker
8	M	41	41	2 nd	M.A.	Attorney
9	F	39	15	1 st	M.A.	Accountant
10	F	36	19	1 st	M.A.	Salesperson
11	F	37	11	1 st	M.A.	Consultant
12	M	39	17	1 st	M.A.	Marketing Manager
13	M	42	20	1 st	B.A.	Data Analyst

14	F	38	16	1 st	M.A.	Management Consultant
15	M	38	16	1 st	M.A.	Banker
16	F	35	12	1 st	PhD	Scientist
17	F	32	32	2 nd	B.A.	Banker
18	M	32	13	1 st	M.A.	Engineer
19	M	40	13	1 st	M.A.	Student
20	M	42	42	2 nd	M.A.	Attorney
21	M	70	45	1 st	PhD	Mechanical Engineer
22	M	36	14	1 st	M.A.	Structural Engineer
23	F	39	14	1 st	M.A.	Clerk
24	F	48	13	1 st	PhD	English Teacher
25	F	44	19	1 st	B.A.	Non-profit Organization Manager
26	M	36	16	1 st	B.A.	Financial Analyst
27	M	36	9	1 st	M.A.	Banker
28	F	37	19	1 st	M.A.	Attorney
29	F	38	14	1 st	M.A.	Attorney
30	F	46	24	1 st	B.A.	Teacher
31	F	36	13	1 st	M.A.	Credit Analyst
32	F	35	14	1 st	M.A.	Creative Director
33	M	37	14	1 st	B.A.	Engineer
34	M	37	10	1 st	M.A.	Software Engineer
35	F	37	16	1 st	M.A.	Project Manager

2.3. Data Collection Instrument and Procedure

The data for this study come mainly from a questionnaire whose items were adapted from Montes-Alcalá (2000). The questionnaire has three parts. The first part consists of background questions regarding age, gender, occupation, length of residence in NYC, age of arrival in NYC and self-reported proficiency across receptive (listening, reading) and productive (speaking, writing) domains in Turkish and English. Speakers were asked to report on these different skills using a 5-point scale, where one indicates the lowest degree of proficiency and five the highest.

The second part consists of 12 items related to speakers' attitudes towards CS. All items offered three choices as positive, negative, and neutral. The third part requires participants to answer several follow-up questions about their perceptions of CS. The questionnaire was carried out in the summer of 2014 in NYC. The expected time to complete the survey was 15 minutes. After the participants completed the survey, they emailed it back to the researcher.

3. Results

First, descriptive statistics was conducted to determine the overall use of CS in discourse. The analyses included percentage distributions. The results, which can be seen in the Table below shows that the majority of the participants code switch in their conversations.

Table 2. The use of CS in discourse

CS	N	Percent
Yes	34	97.1
No	1	2.9
Total	35	100

The second analysis involved participants' attitudes towards CS. Once again, descriptive statistics was used to analyze the data. Recall that the participants' views about CS were assessed using a Likert type scale consisting of 12 statements. On each statement, speakers indicated whether they felt positive, negative or neutral about the given statements related to attitudes towards CS.

Table 3. General Attitudes towards CS

Item 1	
<i>It sounds pretty when people mix Turkish and English in the same conversation.</i>	
Agree	5.7 %
Neutral	37.1 %
Disagree	57.1 %
Item 2	
<i>It bothers me when people speak Turkish and English at the same time.</i>	
Agree	11.4 %
Neutral	60 %
Disagree	28.6 %
Item 5	
<i>It looks pretty when somebody mixes Turkish and English in writing.</i>	
Agree	0 %
Neutral	28.6 %
Disagree	70.4 %

As can be seen in Table 3 above, while the most of the responses were negative for statements 1 and 5, most participants demonstrated a neutral attitude towards statement 2. The following statements on the questionnaire dealt with the relationship between CS and the loss or maintenance of Turkish.

Table 4. CS and Maintenance or the Loss of Turkish

Item 6	
<i>In my opinion, the mixing of Turkish and English leads to the loss of Turkish.</i>	
Agree	51.4 %
Neutral	28.6 %
Disagree	20 %
Item 7	
<i>In my opinion, the mixing of Turkish and English helps to maintain Turkish.</i>	
Agree	8.6 %
Neutral	25.7 %
Disagree	65.7 %

Table 4 shows that 51 % of the participants agree with the fact that the mixing of Turkish and English leads to the loss of Turkish and almost 66 % disagreed with the fact that the mixing of Turkish and English helps to maintain Turkish.

Table 5. CS and Identity

Item 8	
<i>The mixture of Turkish and English reflects who I am.</i>	
Agree	25.7 %
Neutral	22.9 %
Disagree	51.4 %

A separate item asked respondents to indicate their CS behavior by agreeing or disagreeing with the statement “*The mixture of Turkish and English reflects who I am*”. The results showed that more than half of the speakers did not believe the fact that CS between Turkish and English reflected who they were.

Table 6. CS and Respect

Item 9	
<i>When I mix languages, I am more respected by my community.</i>	
Agree	0 %
Neutral	11.4 %
Disagree	86 %

When the relationship between CS and respect is considered, there is an overwhelming majority of negative responses.

Table 7. CS and Integration with or Segregation from the Community

Item 10	
<i>When I mix languages, I feel more integrated with my community.</i>	
Agree	5.7 %
Neutral	20 %
Disagree	71.4 %
Item 11 (1 missing)	
<i>When I mix languages, I am segregated from society.</i>	
Agree	11.4 %
Neutral	22.9 %
Disagree	62.9 %

Regarding integration with or segregation from the community, again the majority of the participants does not think that mixing languages leads to integration with the community but does not think that mixing languages means segregation from society.

Table 8. CS and Lack of Language Skills

Item 3	
<i>People mix Turkish and English because they do not know either one well.</i>	
Agree	14.3 %
Neutral	5.7 %
Disagree	80 %

In the Table above, the focus of the item was on the relationship between CS and language skills. According to the majority of the speakers, people do not code switch because of lack of language skills.

Table 9. CS and Understanding Others

Item 4	
<i>It is easy to understand a person who mixes Turkish and English.</i>	
Agree	60 %
Neutral	25.7 %
Disagree	14.3 %

As the Table shows, the majority of the participants think that it is easy to understand people when they code switch.

Table 10. CS and Intelligence

Item 12	
<i>When I mix languages, others regard me as less intelligent.</i>	
Agree	5.7 %
Neutral	8.6 %
Disagree	85.7 %

Finally, almost all participants think that mixing languages does not necessarily make a person less intelligent.

Gender

The present study also investigated the differences between females and males with regard to their attitudes towards CS. The following table presents the percentages for both genders' attitudes towards each item related to CS.

Table 11. General Attitudes of males and females towards CS

Item 1	
<i>It sounds pretty when people mix Turkish and English in the same conversation.</i>	
Agree	F 6 % M 5.6 %
Neutral	F 29% M 44.4%
Disagree	F 65 % M 50 %
Item 2	
<i>It bothers me when people speak Turkish and English at the same time.</i>	
Agree	F 12% M 11 %
Neutral	F 59% M 61 %
Disagree	F 29% M 28 %
Item 5	
<i>It looks pretty when somebody mixes Turkish and English in writing.</i>	
Agree	F 0% M 0 %
Neutral	F 18% M 39%
Disagree	F 82 % M 61%

As can be seen in the Table above, males and females showed similar attitudes for items 1, 2 and 5. Regarding item 1, males were more neutral than females and females showed a more negative attitude than males. As for the second item, both males and females had very similar opinions. Finally, more females disagreed with item 5 than males.

Table 12. CS and Maintenance or the Loss of Turkish

Item 6	
<i>In my opinion, the mixing of Turkish and English leads to the loss of Turkish.</i>	
Agree	F 59% M 44%
Neutral	F 18% M 39%
Disagree	F 24% M 17%
Item 7	
<i>In my opinion, the mixing of Turkish and English helps to maintain Turkish.</i>	
Agree	F 18% M 0 %
Neutral	F 12% M 39 %
Disagree	F 71% M 61 %

With respect to the relationship between CS and the loss or maintenance of Turkish, more females agreed with the fact that the mixing of Turkish and English leads to the loss of Turkish more than males. More males showed neutral attitudes than females.

Table 13. CS and Identity

Item 8	
<i>The mixture of Turkish and English reflects who I am.</i>	
Agree	F 35% M 17%
Neutral	F 18% M 28%
Disagree	F 47% M 56%

Regarding item 8, more males disagreed with the statement “*The mixture of Turkish and English reflects who I am*”.

Table 14. CS and Respect

Item 9	
<i>When I mix languages, I am more respected by my community.</i>	
Agree	F 0 % M 0%
Neutral	F 6% M 17%
Disagree	88% M 84%

When the relationship between CS and respect is considered, both males and females showed negative attitudes towards item 9.

Table 15. CS and Integration with or Segregation from the Community

Item 10	
<i>When I mix languages, I feel more integrated with my community.</i>	
Agree	F12 % M 0%
Neutral	F12% M28%
Disagree	F71% M72%
Item 11 (1 missing)	
<i>When I mix languages, I am segregated from society.</i>	
Agree	F 18% M 6%
Neutral	F12% M 33%
Disagree	F65% M 61%

With respect to integration with or segregation from the community, the majority of the females and males were negative about the fact that mixing languages leads to integration with the community. Most of them, however, disagreed with the fact that mixing languages means segregation from society.

Table 16. CS and Lack of Language Skills

Item 3	
<i>People mix Turkish and English because they do not know either one well.</i>	
Agree	F35%M11%
Neutral	F18 %M6 %
Disagree	F47%M83%

Regarding CS and language skills, more females agreed with the fact that people mix Turkish and English because they do not know either one well.

Table 17. CS and Understanding Others

Item 4	
<i>It is easy to understand a person who mixes Turkish and English.</i>	
Agree	F53% M 67%
Neutral	F29% M 22%
Disagree	F18% M 11%

As for item 4, more males thought that it is easy to understand a person who mixes Turkish and English than females.

Table 18. CS and Intelligence

Item 12	
<i>When I mix languages, others regard me as less intelligent.</i>	
Agree	F 6% M 6%
Neutral	F 6% M 11%
Disagree	F88% M83%

Finally, both the majority of males and females think that mixing languages does not make a person less intelligent.

Discussion and Conclusion

This study considered the Turkish-English bilingual speakers' attitudes towards CS in discourse. As the results showed, CS is used by an increasing number of Turkish speakers in discourse. Considering the fact that most of the Turkish speakers are engaged in CS, it is expected that they show positive attitudes towards CS. However, the results indicated that the participants, in general, possess a neutral attitude towards it. When the items in the questionnaire are considered separately, most of the participants think that CS leads to the loss of Turkish and it does not reflect who they are. However, they hold a neutral attitude about being respected by their communities. In addition, when code switching, most of the participants neither feel that they are integrated with their community nor they think that they are segregated from society. Further, most of them think that lack of language skills is not the reason why people code switch and finally, the majority of the participants does not consider people as less intelligent when they code switch. From this study, it is evident that Turkish-English bilinguals show rather favorable attitudes towards maintaining the status of Turkish, which can be considered as a key value of cultural identity.

The fact that Turkish-English bilinguals show neutral attitudes towards CS does not support the findings of previous studies (Diaz, 2004; Fernández, 1990; Fought, 2003; Hammink, 2000; Montes-Alcalá, 2000; Toribio, 2002). In the present study, the reason why bilinguals show neutral attitudes towards CS might be the fact that the sample consists of mainly first generation Turks who arrived in NYC after adolescence, which means that the time they spent in Turkey may be sufficient for them to be fond of their culture and identity. In addition, the bilingual Turks still maintain close ties with Turkey by traveling there very often. Further, the participants were part of a group of Turkish speakers living in NYC, which may support Labov's (1972) finding that bilingual speakers, in spite of their negative views, may consciously continue CS in their conversations to establish membership in or loyalty to a particular social group.

Another reason may be related to education. As can be seen in Table 1, almost all participants either have a B.A. or an M.A. degree. Previous studies (Dewaele & Wei, 2014; Gardner-Chloros, McEntee-Atalianis, & Finnis, 2005) have shown that people who have at least a B.A. degree have less favorable attitudes towards CS. The results in the present study seem to confirm the findings of the above-mentioned studies.

The present study also investigated the differences between males and females with respect to their attitudes towards CS. The results showed that except for item 8, females showed more negative attitudes towards CS than males. This result does not support the findings of previous studies (Valerio, 2015; Dewaele & Wei, 2014) which showed that either the female participants had significantly more positive attitudes towards CS or there is no significant difference between females and males regarding attitudes towards CS.

This study has several limitations regarding its participants, materials, and data collection. First of all, the study included a relatively homogeneous group of speakers with high socioeconomic status who came to the U.S. for educational purposes. The reason for choosing such participants was because the researcher has close ties with some of the speakers and they were easily accessible. This limits the degree to which the results of the study may be generalized to all the Turkish-English bilinguals living in NYC. Therefore, further research is needed to investigate the perceptions of other Turkish-English bilingual groups, such as immigrants with low economic status. Another limitation is the lack of independent measure of language proficiency. As mentioned before, participants were asked to self report their level of proficiency in both Turkish and English. Future studies are recommended to use a proficiency test. Finally, data could have been collected via an online questionnaire, which, according to Dewaele and Wei (2014) “permits researchers to reach larger and diverse samples from all over the world through snowball sampling” (p. 243). Besides, studies (Joinson et al., 2008) showed that participants who were asked to fill out internet-based questionnaires were more honest about their responses. Further research along these lines may be helpful to researchers who are interested in CS research.

Acknowledgements

This research was supported by the Scientific Research Unit, which is funded by Hacettepe University, Ankara, Turkey.

Works Cited

- Auer, P. (1998). *Code-switching in Conversation: Language, Interaction, and Identity*. London: Routledge.
- Auer, P. and İnci, D. (2000). On the Use of Turkish Routines by Adolescents of Non-Turkish Descent in Hamburg. (A. Holmen and J. N. Jørgensen, Eds.), *Deter Conversation 801, Değil mi? Perspectives on the Bilingualism of Turkish Speaking Children and Adolescents in North Western Europe, Copenhagen Studies in Bilingualism* in (pp.157-194). The Danish University of Education, Copenhagen.
- Backus, A. (1992). *Patterns of Language Mixing. A Study in Turkish-Dutch Bilingualism*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Backus, A. (1996). *Two in One. Bilingual Speech of Turkish Immigrants in the Netherlands*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Backus, A. (1999). The Intergenerational Code-switching Continuum in an Immigrant Community. (G. Extra and L. Verhoeven, Eds.), *Bilingualism and Migration. (Studies on Language Acquisition 14)* in (pp. 261-279). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Backus, A. (2000). The Role of the Lexicon in Alternational Codeswitching. Paper Presented at *7th International Conference on Pragmatics*, Budapest.
- Backus, A. and Boeschoten, H. (1996). Turkish-Dutch Codeswitching and Levels of Lexical Structure. Paper Presented at *Linguistic Society of America Annual Conference*, San Diego.
- Backus, A. & Van der Heijden, H. (1998). Life and Birth of a Bilingual: The Mixed Code of Bilingual Children and Adults in the Turkish Community in the Netherlands. L. Johanson, in cooperation with (E. Csato, V. Locke, A. Menz and D. Winterling, Eds.), *The Mainz Meeting. Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics, August 3-6, 1994. (Turkologica 32)* in (pp. 527-551). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Backus, A. and Van der Heijden, H. (2002). Language Mixing by Young Turkish Children in the Netherlands. *Psychology of Language and Communication*, 6, 55-73.
- Bentahila, A. and Davies, E. (1992). Code-switching and Language Dominance. *Advances in Psychology*, 83, 443-468.
- Baker, C. (2006). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Clevedon, England: Multilingual Matters.
- Berthele, R. (2012). The Influence of Code-mixing and Speaker Information on Perception and Assessment of Foreign Language Proficiency: An Experimental Study. *International Journal of Bilingualism*, 16(4), 453-466. DOI:10.1177/1367006911429514.
- Boeschoten, H. and Verhoeven, L. (1987). Language-mixing in Children's Speech: Dutch Language Use in Turkish Discourse. *Language Learning*, 37, 191-215.

- Bullock, B. E. & Toribio, A. J. (2009). Themes in the study of code-switching. (B. E. Bullock and A. J. Toribio, Eds.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching* in (pp. 1-17). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dewaele, J. and Wei, L. (2014). Attitudes towards Code-switching among Adult Mono- and Multilingual Language Users. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 35(3), 235-251, DOI: 10.1080/01434632.2013.859687.
- Díaz, C. P. (2004). *What do Bilinguals Think about Their Code-switching?*. 20 December 2015, retrieved from Asociación Española de Lingüística Aplicada, AESLA, Dialnet OAI Articles website, http://dialnet.unirioja.es/servlet/fichero_articulo?codigo=1396245&orden=64908.
- Fernández, R. (1990). Actitudes hacia los cambios de código en Nuevo México: Reacciones de un sujeto a ejemplos de su habla. (J. J. Bergen, Ed.), *Spanish in the United States: Sociolinguistic Issues* in (pp. 49–58). Washington, D.C: Georgetown University Press.
- Fought, C. (2003). *Chicano English in Context*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gardner-Chloros, P., McEntee-Atalianis, L.J. and Finnis, K. (2005). Language Attitudes and Use in a Transplanted Setting: Greek Cypriots in London. *International Journal of Multilingualism*, 2(1), 52–80. DOI:10.1080/17501220508668376.
- Grosjean, F. (1982). *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gross, S. (2006). Code-switching. (K. Brown, Ed.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics* in (pp. 508--511). Amsterdam: Elsevier.
- Gumperz, J. (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hamers, J. F. and Blanc, M. H. A. (2000). *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hammink, J. (2000). *A Comparison of the Code-switching Behavior and Knowledge of Adults and Children*. 15 November 2015, retrieved from http://hamminkj.cafeprogressive.com/CS_paper.htm .
- Haugen, E. (1956). *Bilingualism in the Americas: A Bibliography and Research Guide*. Montgomery: University of Alabama Press.
- Heller, M. (1988). *CS: Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (1993). Code-copying in immigrant Turkish. (G. Extra and L. Verhoeven, Eds.), *Immigrant Languages in Europe* in (pp. 197-221). Clevedon: Multilingual Matters.
- Joinson, A. N., C. Paine, Buchanan, T., and Reips, U. D. (2008). Measuring Self-disclosure Online: Blurring and Non-response to Sensitive Items in Web-based Surveys. *Computers in Human Behavior*, 24(5), 2158–2171. DOI:10.1016/j.chb.2007.10.005.
- Koban, D. (2013). Intra-sentential and Inter-sentential Code-switching in Turkish-English Bilinguals in New York City, U.S. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 70, 1174 – 1179.

- Koch, L., Gross, A., and Kolts, R. (2001). Attitudes toward Black English and Code-switching. *Journal of Black Psychology*, 27, 29-42.
- Labov, W. (1972). The Isolation of Contextual Styles. (W. Labov, Ed.), *Sociolinguistic Patterns* in (pp. 70-109). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lambert, W. E., Hodgson, R. C., Gardner, R. C. and Fillenbaum, S. (1960). Evaluational Reactions to Spoken Languages. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 50, 44-51.
- Lewis, G., Jones, B. and Baker, C. (2012). Translanguaging: Developing its Conceptualisation and Contextualization. Educational Research and Evaluation. *An International Journal on Theory and Practice*, 18, 655-670.
- Lipski, J. M. (2014). Spanish-English Code-switching among Low-fluency Bilinguals: Towards an Expanded Typology. *SOLS*, 8, 23-55.
- Mendieta, E. (1999). *El Préstamo en el Español de los Estados Unidos*. New York: Peter Lang.
- Mesthrie, R., Swann, J., Deumert A., and Leap, W. L. (2000). *Introducing Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Migge, B. (2007). Code-switching and Social Identities in the Eastern Maroon Community of Suriname and French Guiana. *Journal of Sociolinguistics*, 11, 53-73.
- Milroy, L. and Muysken, P. (1995). *One Speaker, Two Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Montes-Alcalá, C. (2000). Attitudes Towards Oral and Written Code-switching in Spanish-English Bilingual Youths. (A. Roca, Ed.), *Research on Spanish in the United States: Linguistic Issues and Challenges* in (pp. 218-227). Somerville: Cascadilla Press.
- Montes-Alcalá, C. (2001). Written Code-switching: Powerful Bilingual Images. (R. Jacobson, Ed.), *Code-switching Worldwide II* in (pp. 193-219). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Montes-Alcalá, C. (2005). ¡Mándame un e-mail! Cambio de códigos español-inglés online. (L. A. O. López and M. Lacorte, Eds.), *Contactos y Contextos Lingüísticos: El español en los Estados Unidos y en contacto con otras lenguas* in (pp. 173-185). Madrid: Iberoamericana.
- Myers-Scotton, C. (1993). *Social Motivations for Code-switching: Evidence from Africa*. Oxford: Oxford University Press.
- Myers-Scotton, C. (2006). *Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism*. Malden: Blackwell Publishing.
- Palmer, D. K. (2009). Code-switching and Symbolic Power in a Second-grade Two-way Classroom: A Teacher's Motivation System Gone Awry. *Bilingual Research Journal*, 32, 42-59.
- Pena, C. (2004). What Do Bilinguals Think about Their 'Code-switching'?. *RAEL: Revista Electrónica de Lingüística Aplicada*, 3, 146-157.

- Poplack, S. (1980). Sometimes I'll Start a Sentence in Spanish y Termino en Español: Toward a Typology of Code-switching. *Linguistics*, 18, 581-618.
- Reyes, I. (2004). Functions of Code-switching in School Children's Conversations. *Bilingual Research Journal*, 28, 77-98.
- Schaufeli, A. (1991). *Turkish in an Immigrant Setting. A Comparative Study of the First Language of Monolingual and Bilingual Turkish Children*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Simon, B. L. and Murray, T. E. (1999). How Suite it is: Using Combined Methodologies to Explore Dialect Questions. *Journal of English Linguistics*, 27, 27-39.
- Toribio, A. J. (2002). Spanish-English Code-switching among US Latinos. *International Journal of the Sociology of Language*, 158, 89-119.
- Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. London: Penguin Books.
- Türker, E. (2000). *Turkish-Norwegian Codeswitching. Evidence from Intermediate and Second Generation Turkish Immigrants in Norway*. Oslo: Unipub Forlag.
- Tyler, A. and Toribio, A. J. (2007). Attitudes towards Lexical Borrowing and Intra-sentential Code-switching among Spanish-English Bilinguals. *Spanish in Context*, 4, 217-240.
- United States Census Bureau. (2008). *American Community Survey: People Reporting Ancestry*. November 8, 2016 retrieved from <http://www.census.gov/compendia/statab/2011/tables/11s0052.xls>.
- Valerio, T. B. M.A. (2015). Filipino – English Code-switching Attitudes and Practices and their Relationship to English Academic Performance among Freshman Students of Quirino State University. *International Journal of English Language Teaching*, 2(1), 76-98.
- Van der Heijden, H. and Verhoeven, L. (1994). Early Bilingual Development of Turkish Children in the Netherlands. (G. Extra and L. Verhoeven, Eds.), *The Cross-linguistic Study of Bilingual Development* in (pp. 51-73). Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.
- Zentella, A. C. (1997). *Growing up Bilingual*. Malden: Blackwell Publishers.

Appendix

Questionnaire

This questionnaire is designed to find out your views about the mixing of Turkish and English in conversations. Mixing of two or more languages in the discourse of bilingual speakers is called **Code-switching**. Code-switching is a linguistic phenomenon, which can be at the word or sentence level. The following examples of code-switching are taken from the speech of Turkish speakers living in the US. The words and sentences that are code-switched are in bold.

- 1) Ücretsiz **delivery** yapıyordu.
- 2) Hiç İngilizce konuşmasını bilmiyordum. Onun için birkaç ay çok rahatsız oldum okuldayken, yani, **there was almost no communication**.

The questionnaire is divided into two parts. The first part consists of background questions such as age, gender and occupation. The second part consists of the main survey questions itself. You can write your answers in Turkish or English.

Please answer all questions. This is not a test and there is no right or wrong answer. All personal information you provide will be kept strictly confidential and will only be used for the purpose of this study.

PART I

Background information

1. Age:
2. Gender: M__ F__(Please put an X)
3. Occupation:
4. What is your country of birth?
5. What is your native/first language?
6. How old were you when you arrived in the US?
7. How many years have you been in the US?
8. Briefly explain why you came to the US:

9. Education background (Please put an X next to all that apply):

Elementary school:	in Turkish____	in English____	in another language____
High-school:	in Turkish____	in English____	in another language____
College/university:	in Turkish____	in English____	in another language____
Graduate school:	in Turkish____	in English____	in another language____

10. How old were you when you began to learn English?

11. How many years did you study it? (please put an X next to a range)

1-3 years 4-6 years 7-9 years 10-12 years 13+ years

12. Please use the chart below to indicate how well you speak, read, write, and understand English. Please put an X under the number that best represents your proficiency from 1 (poor) to 5 (very good).

	1 Poor	2 Passable	3 Fair	4 Good	5 Very Good
Speaking					
Reading					
Writing					
Understanding					

13. Please use the chart below to indicate how well you speak, read, write, and understand Turkish. Please put an X under the number that best represents your proficiency from 1 (poor) to 5 (very good).

	1 Poor	2 Passable	3 Fair	4 Good	5 Very Good
Speaking					
Reading					
Writing					
Understanding					

PART II

Code-switching

1. When speaking Turkish, do you ever switch to English? (Do you ever use English words or sentences in conversations?) Please put an X next to an option.

Yes ___ No ___

2. **If yes**, how often do you switch to English? Please put an X next to an option.

Always ___ Often ___ Usually ___ Rarely ___

3. Please put an X next to the option that best represents your opinion.

1. It sounds pretty when people mix Turkish and English in the same conversation.

Agree ___ Neutral ___ Disagree ___

2. It bothers me when people speak Turkish and English at the same time.

Agree ___ Neutral ___ Disagree ___

3. People mix Turkish and English because they do not know either one well.

Agree ___ Neutral X Disagree ___

4. It is easy to understand a person who mixes Turkish and English.
Agree ___ Neutral ___ Disagree ___
5. It looks pretty when somebody mixes Turkish and English in writing.
Agree ___ Neutral ___ Disagree ___
6. In my opinion, the mixing of Turkish and English leads to the loss of Turkish.
Agree ___ Neutral ___ Disagree ___
7. In my opinion, the mixing of Turkish and English helps to maintain Turkish.
Agree ___ Neutral ___ Disagree ___
8. The mixture of Turkish and English reflects who I am.
Agree ___ Neutral ___ Disagree ___
9. When I mix languages, I am more respected by my community.
Agree ___ Neutral ___ Disagree ___
10. When I mix languages, I feel more integrated with my community.
Agree ___ Neutral ___ Disagree ___
11. When I mix languages, I am segregated from society.
Agree ___ Neutral ___ Disagree ___
12. When I mix languages, others regard me as less intelligent.
Agree ___ Neutral ___ Disagree ___
4. What is your perception of code-switching? Please put an X next to an option.
Positive _____ Negative _____ Neutral _____
5. Do you consider yourself Turkish, American, Turkish/American or neither of these? _____
6. **If both**, how do you feel about belonging to different cultures? Please put an X next to an option.
Positive _____ Negative _____ Neutral _____

Feel free to explain.

Thank you for your cooperation

Please email this questionnaire to dkoban2@gmail.com or dkoban@gc.cuny.edu

TÜRKİYE'DEN ALMANYA'YA İŞÇİ GÖÇÜNÜN TÜRK SİNEMASINA YANSIMASI*

Selen KOÇAK

Özet: 1960'lı yıllarda başlayan Türkiye'den Batı Avrupa'ya işçi göçü sinema alanını da etkilemiş ve Türk sinemasında göç konulu filmler yapılmaya başlanmış, “Almanya Acı Vatan”, “Gurbetçi Şaban” ve “Sarı Mercedes” gibi filmlerle göçün toplumsal boyutu ele alınmıştır. Bu çalışmada da Türkiye'den Almanya'ya işçi göçünün nedenleri ve süreci ve göçmenlerin kendi aralarında geliştirdikleri ilişkiler “Almanya Acı Vatan”, “Gurbetçi Şaban” ve “Sarı Mercedes” filmleri üzerinden ele alınmaktadır. Nitel araştırma deseninin kullanıldığı bu çalışmada, filmler görsel analiz yöntemi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda üç filmde de Türkiye'den Almanya'ya göçün ekonomik nedenlerle gerçekleştiği, göç sürecinde ve göçmenler arasında kurulan ilişkilerde ilişki ağlarının önemli bir rolü olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Göç, görsel analiz, sinema, ekonomi temelli göç teorileri, ilişki ağı teorisi.

Reflection of Labor Migration from Turkey to Germany on Turkish Cinema

Labor migration, which started from Turkey to Western Europe in 1960s, also influenced the field of cinema and in Turkish cinema, films about migration have been made since then, the social dimension of migration was evaluated including “Almanya Acı Vatan”, “Gurbetçi Şaban” and “Sarı Mercedes”. In this study, the causes and process of labor migration from Turkey to Germany as well as the relations which migrants develop among themselves are evaluated through “Almanya Acı Vatan”, “Gurbetçi Şaban” and “Sarı Mercedes”. In this study, qualitative research design was used these films were analyzed through the visual analysis method. At the end of analysis, it has been perceived in all three films that people migrated from Turkey to Germany because of economic reasons and the relational networks played a very important role in the relations set up among migrants and migration process.

Key words: Migration, visual analysis, cinema, economy based migration theories, network theory.

Giriş

Göç, hem ulusal hem de uluslararası alanda sosyolojik, kültürel, tarihsel, psikolojik, ekonomik ve politik bağlamda önemli bir süreci kapsamaları nedeniyle yıllardır pek çok alanın çalışma konusu olmuştur. Son yüzyılda

* Bu makale “Türkiye'den Yurt Dışına İşçi Göçünün Türk Sinemasına Yansımaları: Almanya Örneği Üzerinden Görsel Analiz” (Koçak, 2015) adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

yaşanan en büyük kitlesel göç hareketi ise İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı Avrupa ülkelerinin işgücü ihtiyacını karşılamak ve ekonomik kalkınmalarını sağlayarak sanayileşmelerini tamamlamak amacıyla çevre ülkelerden işgücü talep etmesiyle gerçekleşmiştir. Bu talep doğrultusunda Türkiye de 1960'lı yıllardan itibaren başta Almanya olmak üzere bazı Batı Avrupa ülkeleri ile rotasyon ilkesine dayalı işçi göçü anlaşmaları imzalamıştır. Ancak rotasyona dayalı olarak giden bu işçilerin bir kısmı bir müddet sonra dönme eğilimlerinden vazgeçerek, gittikleri ülkelerde kalıcı hale gelmeye başlamışlardır (Abadan-Unat, 2006). Göçün ilk dönemlerinde öngörülemeyen bu durum beraberinde sosyolojik, kültürel, psikolojik ve ekonomik birtakım sorunlara neden olmuştur.

Toplumda yaşanan bu tür toplumsal olaylar ve sorunlar genellikle o toplumun sanatsal yapıtlarına yansımaktadır. Sinema ise toplumsal değişimleri ve sonuçlarını topluma gösteren önemli sanat eserlerinden biridir. Bu bağlamda göç olgusu Türk sinemasına da yansımış ve göçün nedenlerini, göç sürecini ve göç sonrasında ortaya çıkan toplumsal sorunları işleyen filmler yapılmıştır. Bu filmler göç olgusunu daha görünür kılarak, göçün öneminin toplum tarafından daha iyi anlaşılması noktasında önemli araçlardan biri olmuştur. Ayrıca bu filmler göç sosyolojisi çalışmaları bakımından da sosyologlara önemli bir görsel veri sağlamıştır. Literatüre baktığımızda, göç ve sinema ile ilgili çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, bu çalışmalar genellikle sinema alanında yapılan çalışmalardır. Göç sosyolojisi alanında göçü sinema üzerinden teorik bir perspektifle ele alan çalışmalar ise daha azdır. Bu noktada göçün nedenlerini ve sürecini, göçmenler arasındaki ilişkileri yansıtan filmlerin göç teorileri bağlamında incelenmesi göç sosyolojisi alanında önemli veriler sağlayacaktır. Bu amaçla çalışmada göçmen işçilerin Türkiye'den Almanya'ya gitme nedenleri, göç sürecinin hangi yollar aracılığıyla gerçekleştiği ve göçmenler arasındaki ilişkilerin nasıl olduğu "Almanya Acı Vatan", "Gurbetçi Şaban" ve "Sarı Mercedes" filmleri üzerinden görsel analiz ile ele alınmaktadır.

1. Türkiye'den Batı Avrupa'ya İşçi Göçü ve Bunun Sinemaya Yansımaları

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı Avrupa ülkelerinin nüfus yapısı olumsuz yönde etkilenecek çalışabilecek işgücü oranı düşünce, Batı Avrupa ülkeleri Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Cezayir gibi çevre ülkelerden artan işgücü talebinde bulunmuştur. Türkiye'den Avrupa'ya ilk kitlesel işçi göçü de bu talep kapsamında gerçekleşmiştir. Batı Avrupa'nın çevre ülkelerden işgücü talepleri 1950'li yıllarda başlamış ve 1956 yılında Avrupa Ortak Pazar ülkeleri, Roma Antlaşması ile hukuksal varlığına kavuşarak bir göç bölgesi haline gelmiştir (Abadan-Unat, 2006, ss. 51-52). Ancak Türkiye'deki kitlesel göç hareketi diğer ülkelere göre, daha geç başlamıştır. Bu noktada Abadan-Unat (2006, ss. 53-54), Türkiye'den Avrupa'ya işçi göçünü beş aşamada değerlendirmektedir.

Birinci aşama 1950'li yıllarda bireysel girişimler ve özel araçlarla yapılan göç hareketini kapsamaktadır. Bu dönemde diğer ülkelerden Avrupa'ya olan işçi göçleri daha çok ikili anlaşmalar aracılığıyla gerçekleşirken, Türkiye'den giden göçmenler bireysel girişimler ve özel araçlar kanalıyla gitmişlerdir. Bireysel girişimlerle yapılan göç hareketi Türkiye'deki sanat okulu öğrencilerinin staj yapmak için Almanya'ya gitmesi şeklinde olurken; özel araçlarla yapılan göç hareketi Türkiye'nin endüstrileşme hareketlerine hız kazandırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Buna göre, Hamburg'daki Zentralverband des Deutschen Handwerks (Alman Sanatkârlar Genel Merkezi) Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu ile işbirliği sürecine girmiş, Türk-Alman Ekonomik İlişkiler Araştırma Enstitüsü kurulmuş, Hamburg, Bremen ve çevresindeki tersanelere kayıkçı, elektrikçi gibi kalifiye elemanlar bulunmaya çalışılmıştır. Ancak 1961 Anayasası ile birlikte Türk vatandaşları seyahat etme hakkına kavuşunca Türkiye'den Avrupa'ya olan göç hareketi yeni bir kimlik kazanmış ve Türk dış göç hareketinde ikinci aşama olan 1960'lı yıllar başlamıştır (Abadan-Unat, 2006, ss. 55-58).

1960'lı yıllarda devlet aracılığıyla Batı Avrupa ülkeleriyle yapılan ikili anlaşmalar sonucunda pek çok kişi işsizlik nedeniyle ve daha yüksek ücretlere kavuşmak için göçmen işçi olarak Avrupa'ya gitmiştir. Federal Almanya'daki Türk işçi sayısı 1961 yılına kadar 7000 iken, bir yıl sonra 18.558'e, 1967 yılına kadar da 204.000'e ulaşmıştır (Gitmez, 1983, ss. 20-21). İşçilerin çalışma sürelerinin uzatılmasını istemelerinin nedeni ise göçmenlerin temel amacının Türkiye'ye döndüklerinde bağımsız bir işyeri açabilecek kadar parayı biriktirmek olmasıdır (Abadan-Unat, 2006, s. 60). Bu noktada Türk işçilerin Almanya'da kalma sürelerini uzatma isteklerinin en önemli nedeni ekonomik kaygılardır.

Türk işçilerin ekonomik kaygılar nedeniyle Türkiye'ye dönmek istememelerine rağmen, 1966-1967 yıllarında ortaya çıkan ekonomik duraksamayla, Almanya'da çalışan Türk işçilerin 20.000'ini işsiz kalmıştır (Tuna, 1968, s. 354). Ancak Almanya'nın ciddi tedbirler alması sonucunda bu ekonomik sıkıntı kısa sürede aşılmıştır. 1970'li yıllarla birlikte Avrupa ülkeleri artık göçmenlerin kalıcı olduğunu anlamış ve bu çerçevede Türkiye ile göçmenlerin sosyal haklarını güvence altına alan ikili anlaşmalar imzalamaya başlamışlardır. Ancak 1973 yılında Avrupa'da patlak veren petrol kriziyle birlikte, başta işsizlik olmak üzere ekonomik sorunlar ortaya çıkmış ve bunun sonucunda Avrupa ülkeleri işçi alımını durdurma kararı almıştır. Avrupa ülkelerinin bu kararı almasına karşın, Türk işçiler aile birleşimi yasası kapsamında Türkiye'deki ailelerini de yanlarına alarak (Abadan-Unat, 2006, ss. 62-67), Almanya'da kalıcı hale gelmeye başlamışlardır. Bu noktada Şahin Kütük (2015, s. 404), işçilerin ailelerini yanlarına aldırmasıyla göçmenlerin ülkeleri ile olan

bağlarının kopmadığını, aksine bu sefer ailecek geride kalanlara bir özlem duyulduğunu belirtmektedir.

Türk işçilerin ailelerini yanlarına aldırmasıyla, 1980’li yıllarda çocukların eğitimi sorunu ortaya çıkmış, çocukların dil konusunda yetersiz olması eğitim sorunlarının en önemli nedeni olmuştur. Ayrıca göçmenlerin sayısının artması nedeniyle getto yaşamı, dernekleşme hareketleri başlamış, sığınma istekleri artarak, vize zorunluluğu ve dönüşü özendirilen yasalar çıkarılmıştır (Abadan-Unat, 2006, ss. 68-72). Türkiye’den yurt dışına işçi göçünün beşinci aşaması olan 1990’lı yıllarla birlikte ise Avrupa ülkelerinde göçmenlere yönelik uyum politikaları geliştirilmeye başlanmış ve Türk göçmenler için Alman vatandaşlığı fırsatı doğmuştur. Ancak bu olumlu gelişmenin yanı sıra Batı’da “yabancı düşmanlığı” kavramı oluşarak, göçmenlere karşı olumsuz bir tutum geliştirilmiştir (Abadan-Unat, 2006, s. 78). Ayrıca bu aşamalara ek olarak Almanya’nın göçmenlere vize verilmesini dil ve vatandaşlık sınavı şartına bağlaması nedeniyle, aile birleşimlerinin zorlaştığı yeni bir aşamanın oluştuğundan da söz edilmektedir (Abadan Unat, 2006; Şahin, 2010).

Türkiye’den Avrupa’ya göç Türk sinemasına da yansımış ve 1960’ların sonundan itibaren göç konulu filmler yapılmaya başlanmıştır. 1970’li yılların sonu ile 1980’li yıllarda toplumsal gerçekçi bir bakış açısına doğru kayan filmlerle de göçmenlerin yaşadığı toplumsal, kültürel, psikolojik sorunlara odaklanılmış ve onların göç ettikleri ülkelerdeki yaşama ve çalışma koşulları ele alınmıştır. Bu bağlamda 1969’da Halit Refiğ tarafından çekilen “Bir Türk’e Gönül Verdim”, 1972’de Türkan Şoray tarafından çekilen “Dönüş”, 1974’de Orhan Aksoy tarafından çekilen “Almanyalı Yarım” ve “El Kapısı” filmleri göçle ilgili olarak yapılan ilk filmlerdir.

1975 yılında gösterime giren yurt içinde ve dışında büyük ses getiren Tunç Okan’ın “Otobüs” filmi ise olumlu ve olumsuz pek çok görüş almıştır. Olumlu görüşler genellikle filmin Doğu ile Batı arasındaki uçurumu göstermesi şeklinde ifade edilirken, olumsuz görüşler, filmin gerçekçi olmadığı yönündedir (Esen, 1993, s. 23). 1979 yılında Şerif Gören tarafından çekilen “Almanya Acı Vatan” filmi ise Almanya’daki Türk işçilerinin çalışma koşullarını gerçekçi bir bakış açısıyla yansıtan ilk Türk filmi (Karadoğan, 2005, s. 35) olarak değerlendirilir. “Almanya Acı Vatan” ın ardından 1979 yılında Tuncel Kurtiz tarafından çekilen “Gül Hasan” ve 1984 yılında Yusuf Kurçenli tarafından çekilen “Ölmez Ağacı” yine dış göçle ilgili olan filmlerdir. 1985 yılında Kartal Tibet tarafından çekilen “Gurbetçi Şaban” filmi ise kaçak işçilerin Almanya’da düşük ücretlerle insanlık dışı koşullarda çalışmasını işleyen ve yabancı-Alman ayrımını dönemin göçmen politikaları ile birlikte veren komedi türünde bir filmidir (Koçak, 2015, ss. 45-46).

Göç konusuyla ilgili film çeken yönetmenlerden biri de Tefvik Başer’dir. Başer’in sırasıyla “Kırk Metrekare Almanya” (1986), “Yanlış Cennete Elveda” (1989) ve “Elveda Yabancı” (1991) adlı filmleri göç konusunu işlemektedir. 1988 yılında ise Şerif Gören “Almanya Acı Vatan” dan sonra göç konulu ikinci filmi olan “Polizei”i çekmiştir.

Göç konusunu işleyen bir diğer film olan “Sarı Mercedes” ise yine Tunç Okan tarafından çekilmiştir. Çekimlerine 1987 yılında başlanıp yaklaşık altı yılda tamamlanan filmi Okan, Adalet Ağaoğlu’nun “Fikrimin İnce Gülü” adlı romanından uyarlamıştır (Dorsay, 2004, s. 71). 1990’lı yıllara gelindiğinde ise Sinan Çetin tarafından çekilen “Berlin in Berlin”, Mustafa Kara tarafından çekilen “Umut Adası” filmleri yine dış göçle ilgili olan filmlerdir. Ayrıca Alman sinemasında Türk asıllı Alman yönetmen Fatih Akın tarafından çekilen “Kısa ve Acısız” (1998), “Solino” (2002) ve “Duvara Karşı” filmleri de yine konusunu göçün oluşturduğu filmlerdir.

Bu çalışmada ise “Almanya Acı Vatan”, “Gurbetçi Şaban” ve “Sarı Mercedes” filmleri üzerinden Türkiye’den Almanya’ya olan işçi göçünün nedenleri, nasıl gerçekleştiği ve Türk göçmenler arasındaki ilişkiler ele alınacaktır.

2. Göç ve Göç Teorileri

Değişik faktörlere dayanan uluslararası göç hareketi son yarım yüzyılda beş kıtayı etkileyen bir süreç olmuş ve son elli yıldır gelişmiş ülkelerin sosyal bilimcileri tarafından ele alınarak kuramsal çalışmalar yapılmıştır (Abadan-Unat, 2006, s. 19). Bu bağlamda göç alanında birçok teori bulunmaktadır. Bu teoriler, temelde ekonomi temelli göç teorileri, göç sistemleri teorisi, dünya sistemleri teorisi, ilişkiler ağı teorisi ve ulusötesi göç teorileri olmak üzere sınıflandırılabilir. Bu çalışmada ise ekonomi temelli göç teorileri ve ilişki ağı teorisi eklektik olarak kullanılmaktadır.

Göçün gerçekleşme nedenlerinin başında genellikle ekonomik gerekçeler gelmektedir. 1960’lı yıllarda Türkiye’den Batı Avrupa ülkelerine yapılan kitlesel göç hareketinde de ekonomik nedenlerin başta geldiği görülmektedir (Abadan-Unat, 2006). Göç sürecinde ve sonrasında ise göçmenler, ilişki ağları aracılığıyla, birbirleriyle bilgi alışverişinde bulunarak, barınma ve iş bulma konusunda birbirlerine yardımcı olmuşlardır (Massey, Arango, Hugo ve diğerleri, 2008). Türkiye’den Almanya’ya işçi göçünü ele çalışmalara bakıldığında da genellikle ekonomik nedenler (Abadan-Unat, 2006; Şahin, 2010; Gelekçi, 2009; Gelekçi, 2014; Onulduran ve van Renselaar, 1975) ve ilişki ağları (Abadan-Unat, 2006; Şahin Kütük, 2012; Sirkeci, Cohen ve Yazgan, 2012; Yaman, 2014) görülmektedir. Bu çalışmada da göçün nedenlerini açıklayan ekonomi temelli göç teorileri ve göç sürecine vurgu yapan

ilişki ağları teorisi eklektik olarak kullanılmıştır. Aşağıda bu teoriler ele alınmıştır.

2.1. Ekonomi Temelli Göç Teorileri

Ekonomi temelli göç teorileri neoklâsik ekonominin makro ve mikro teorisi, yeni ekonomi teorisi, ikili emek piyasası teorisi olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Bu çalışma kapsamında ise neoklâsik ekonominin makro ve mikro teorisi ile yeni ekonomi teorisi ele alınacaktır.

Neoklâsik ekonominin makro teorisine göre, uluslararası göç, emek arz ve talebindeki coğrafi farklılıklar nedeniyle ortaya çıkar (Massey, Arango, Hugo, ve diğerleri, 1993, s. 433) ve buna göre, insanlar gelir düzeyinin düşük olduğu yerlerden yüksek olduğu yerlere doğru göç etme eğilimi içerisindedir. Bu teoriler itme-çekme teorisi olarak da ifade edilmektedir. İtici faktörler, demografik büyüme, düşük yaşam standartları, ekonomik fırsat yoksunluğu, siyasal baskı gibi göçe neden olan faktörlerden oluşurken, çekici faktörler emeğe olan talep, boş araziler, cazip fırsatlar ve siyasal özgürlükler olarak ifade edilebilir (Castles ve Miller, 2008, s. 31).

Neoklâsik ekonominin makro teorisinin tersine mikro teori insan sermayesi modeli (Chiswick, 2000, s. 53) çerçevesinde bireysel seçimlere vurgu yapar. Mikro ekonomik modele göre, bireyler rasyonel aktörler olarak daha fazla kazanç elde edebilecekleri yüksek sermayeli ülkelere gitmeye karar verirler (Robinson, 2005, ss. 5-6). Ancak bireylerin göç sürecinde karşılaşması gereken birtakım harcamalar (seyahat harcamaları, göç ve iş arama sürecinde hayatını sürdürmesi için gerekli olan harcamalar, dil ve kültürü öğrenmek için yapılan harcamalar ve uyum sorunlarını çözmek için yapılan harcamalar) vardır. Bu nedenle bireyler bir maliyet-kâr hesabı yaparak göç etmeye karar verir (Massey, Arango, Hugo ve diğerleri, 1993, s. 434). Dolayısıyla mikro bakış açısına göre göç, bireysel kararlar düzeyinde ele alınmaktadır. Ancak Stark ve Bloom (1985, ss. 173-178) tarafından geliştirilen yeni ekonomi teorisi, göçü yalnızca bireylerin değil, hane halkının da rasyonel kararına dayandırır. Bu teoriye göre, hane halkı bir üyesini seçerek yurt dışına gönderir ve giden üye göç ettiği ülkede çalışarak elde ettiği kazançlarla ailesinin ekonomik faaliyetlerine kaynak sağlar. Sonuç olarak, ekonomi temelli göç teorileri kendi aralarında farklılaşmakla birlikte, temelde göçün ekonomik nedenlerle gerçekleştiği üzerinde birleşmektedirler.

2.2. İlişki Ağı Teorisi

İlişki ağı teorisi göçün nedenleriyle değil, sürdürülebilmesi ve göçün yeniden üretilmesiyle ilgilendir. İlişki ağları, hem göçmenlerin göçmenlerle kurduğu hem de göçmenlerin geride kalan aileleri, akrabaları ve arkadaşları ile bilgi alışverişi, mali yardım, iş bulma ve diğer pek çok konuda yardım almalarını sağlayan

karmaşık bir süreçtir. Bu ağlar, göçün maliyetini ve risklerini azaltarak, göçün artmasına neden olan sosyal bir sermayedir (Toksöz, 2006, s. 21; Massey, Arango, Hugo ve diğerleri, 2008, ss. 42-43). Bu noktada Faist de geniş göçmen zincirlerinin yalnızca akrabalık kanalıyla mümkün olmadığını, daha geniş bağlar aracılığıyla bilgi ve diğer kaynakların geniş gruplara yayılması sonucunda gelişeceğini söylemektedir (Faist, 2003, s. 147). Dolayısıyla göçün nedenleri kadar göçün nasıl gerçekleştiği ve göç sonrasında göçmenleri nasıl bir sürecin beklediği de göçün sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir.

3. Yöntem

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada Türkiye'den Almanya'ya işçi göçünün nedenleri ile göç süreci ve göç sonrasında göçmenler arasında gelişen ilişkiler Türk sineması üzerinden görsel analiz yöntemi ile incelenmiştir.

3.1. Veri Toplama Süreci

Bu çalışmanın temel veri kaynağını görsel veri türü olarak, yurt dışına işçi göçünü anlatan üç Türk filmi oluşturmaktadır. Bu filmler şunlardır: “Almanya Acı Vatan”, “Gurbetçi Şaban”, “Sarı Mercedes”. Çalışma kapsamında analizi yapılan bu üç Türk filmine ilişkin genel bilgiler ve bunların seçilme nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

Almanya Acı Vatan

Çalışma kapsamında görsel analizi yapılacak ilk film olan “Almanya Acı Vatan” 1979 yılında Şerif Gören tarafından çekilmiştir. Çekimlerinin büyük bir bölümü Almanya'nın Berlin kentinde gerçekleştirilen filmin yapımcısı Selim Soydan, senaristi Zehra Tan'dır. Filmin oyuncularında başta Hülya Koçyiğit ve Rahmi Saltuk olmak üzere, Mine Tokgöz, Suavi Eren, Fikriye Korkmaz, Bedri Uğur, Bigi Schöner, Orhan Alkan ve Seda Sevinç bulunmaktadır. Filmde Almanya'da göçmen işçi olarak çalışan Güldane'nin para karşılığında, Almanya'ya gitmek isteyen köylüsü Mahmut'la yaptıkları anlaşmalı evlilik ve sonrasında gelişen olaylar anlatılır. Özellikle Güldane'nin Almanya'da para kazanma ve Türkiye'ye yatırım yapma isteğiyle adeta bir makine gibi çalışmasına ve sonrasında girdiği psikolojik bunalıma dikkat çekilir. Ayrıca, Almanya'daki Türk göçmenlerin, Güldane ile evlenerek Almanya'ya gelen Mahmut'a kalacak yer ve iş bulma konusunda yardımcı olmaları da filmde işlenen konular arasındadır. Bu filmin seçilme nedeni göçün nedenlerini ve göçmenlerin hangi yollar aracılığıyla Almanya'ya gittiğini (Almanya'ya gitmek için yapılan anlaşmalı/sahte evlilikleri) ele almasıdır.

Gurbetçi Şaban

Çalışma kapsamında ele alınan ikinci film, 1985 yılında Kartal Tibet tarafından Almanya’da çekilen “Gurbetçi Şaban”dır. Yapımcılığını Memduh Ün’ün yaptığı filmin senaristleri Osman Seden ve Halit Akçatepe’dir. Filmin oyuncularında başrolde Kemal Sunal olmak üzere, Müge Akyamaç, Yavuzer Çetinkaya, Ayten Erman, Baykal Kent, Akın Tunç, Ferhan Tanseli, Reha Yurdakul ve Ertem Göreç gibi isimler bulunmaktadır. Filmde “Mark milyoneri” olmak amacıyla, turist pasaportuyla gittiği Almanya’da kaçak işçi olarak çalışan Şaban’ın ve Türk işçilerin çalışma yaşamında karşılaştığı zorluklar ve tehditler anlatılır. Şaban, Alman hükümetinin çocuk parası uygulamasını öğrenir öğrenmez, köyünde babasının adı soyadı Şaban Yıldız olan çocukları kendi çocuğu gibi gösterir ve aldığı paraları biriktirerek Almanya’da iş kurup, işveren konumuna yükselir. Bununla birlikte, filmde, Şaban’ın Almanya’ya ilk geldiğinde kalacak yer ve iş bulma konusunda akrabalarından ve onların tanıdıklarından yardım aldığı görülür. Bu filmin seçilme nedeni göçün nedenlerini ve göçmenlerin hangi yollar aracılığıyla Almanya’ya gittiğini (turist pasaportu ile Almanya’ya giden ve kaçak işçi olarak çalışan göçmeni) ele almasıdır.

Sarı Mercedes

Çalışma kapsamında analizi yapılacak son film çekimlerine 1987 yılında başlanılıp, 1992 yılında bitirilen “Sarı Mercedes”tir. Tunç Okan filmin yönetmenliğini ve senaristliğini tek başına üstlenirken; yapımcılığını, Cengiz Ergun ile paylaşmıştır. Başrolünde İlyas Salman’ın olduğu filmin diğer oyuncularında Valerie Lemoine, Savaş Yurttaş, Ali Yaylı, Tuncay Akça, Saadet Gürses, Micky Sebastian, Serra Yılmaz, Menderes Samancılar, Filiz Küçüktepe yer almaktadır. Filmde Mercedes alabilmek için gerekli parayı biriktirmek amacıyla türlü hilelere başvurarak ve sevdiği kadını geride bırakarak Almanya’ya giden Bayram’ın, aldığı “Mercedes”le Türkiye’ye gelirken, yaptığı yolculuk sırasında otomobilinin başına gelen olaylar ve kazalar anlatılır. Filmin sonunda ise “Mercedes” kaza sonucunda neredeyse kullanılamaz hale gelir ve deyim yerindeyse Bayram’a yar olmaz. Bu filmin seçilme nedeni ise göçün ekonomik ve statüsel getirilerinin sembolik ifadesi olan ve o dönemde “Alamancı” olmanın belirli göstergelerinden olan “Mercedes” marka bir otomobile sahip olma arzusunu ele almış olmasıdır.

Kısaca “Almanya Acı Vatan” ve “Gurbetçi Şaban” göçün nedenlerini ve göçmenlerin hangi yollar aracılığıyla Almanya’ya gittiğini ele alması nedeniyle seçilirken, “Sarı Mercedes” ise göç etmenin ekonomik gerekçelerinin sembolik ifadesini yansıtan “Mercedes” marka bir otomobile sahip olma arzusunu ve bunun Türk göçmen için değerini yansıtmaması bakımından seçilmiştir.

3.2. Veri Analiz Teknikleri

Bu çalışmada nitel yaklaşım biçimlerinden, nicel araştırmalardakine benzer şekilde, kuramların referans alınması (Creswell, 2014, ss. 64-65) yaklaşımı benimsenerek, göç teorileri ve daha önce Almanya'ya işçi göçü üzerine yapılan çalışmalar temel alınmıştır. Türkiye'den Almanya'ya işçi göçünün nedenleri ile göç süreci ve göçmenler arasındaki ilişkiler, seçilen filmlerdeki sahnelerin görsel analizi yapılarak incelenmiştir. Dolayısıyla sahnelerin seçiminde Türkiye'den Almanya'ya göçün nedenleri ile göç süreci ve göçmenler arasındaki ilişkiler bağlamında hazırlanan araştırma sorularına cevap oluşturabilecek sahneler seçilmiştir. Bunlar “Almanya Acı Vatan” filminde yirmi dört sahne, “Gurbetçi Şaban” filminde dokuz sahne, “Sarı Mercedes” filminde yedi sahne şeklindedir.

Bu sahnelerin seçiminden sonra temalaştırma yapabilmek için sahnelerin içerik analizi yapılmıştır. Bu kapsamda sahneler tekrar tekrar izlenerek görsel veriler ve diyaloglar kodlanmıştır. Analizler yapılırken doğrudan göç teorilerindeki kavramsallaştırmalar kullanılmamış, sahnelerdeki veriler orijinal bağlamında kodlanmıştır. Aynı zamanda filmlerin orijinal bağlamının ve temaların atlanmaması için önce Strauss ve Corbin (1998)'in herhangi bir kurama bağlı kalmadan “sürekli karşılaştırma yöntemi” kullanılarak açık kodlamalar yapılmış, daha sonra temaların benzer veya zıt olmaları bağlamında eksensel kodlamalar yapılarak alt temalar oluşturulmuştur. Son aşamada ise seçici kodlamalarla temalar oluşturulmuştur: “göçün nedenleri ve göç süreci”, “Türk göçmenler arasında dayanışma”. Temalar saptandıktan sonra her tema için üç filmin karşılaştırıldığı analiz tabloları oluşturulmuştur. Bu tablolar ise göç teorileriyle karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

3.3. Araştırma Soruları

Bu araştırmanın temel soruları şunlardır:

- 1- Türk göçmenlerin Almanya'ya göç etme nedenleri nelerdir ve Almanya'ya göç nasıl gerçekleşmiştir?
- 2- Türk göçmenlerin Almanya'daki dayanışma mekanizmaları nelerdir?

4. Yurt Dışına İşçi Konulu Filmlerin Görsel Analizleri¹

Çalışmada görsel analiz metodu ile üç film üzerinden yapılan analizler sonrasında göçün nedenleri ve göç süreçlerine ilişkin saptanan alt temalar Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre, göçün nedenleri olarak “para kazanmak/Mark biriktirmek”, “Türkiye'ye yatırım yapmak”, “gelir seviyesi düşüklüğü ve aileye

¹ Bu çalışma yüksek lisans tezinden üretilmiştir ve tezde görsel veri analizleri için fotoğraf ve görseller kullanılmıştır. Bu çalışmada dergi formatı gereği analiz sonuçlarını etkilemeyecek şekilde tezde kullanılan fotoğraflar çıkarılmıştır.

bakamama” ve “Mercedes almak” alt temaları saptanırken; göç süreçleri olarak, “aile birleşimleri”, “sahte evlilik”, “yasadışı yollar” ve “dolandırıcılık” alt temaları saptanmıştır. Bunlar aşağıda detaylı olarak ele alınmaktadır.

4.1. Göçün Nedenleri ve Göç Süreci

Göçün Nedenleri

Çalışma kapsamında yapılan görsel analiz sonucunda göçün nedenleri olarak “para kazanmak/Mark biriktirmek”, “Türkiye’ye yatırım yapmak”, “gelir seviyesi düşüklüğü ve aileye bakamama” ve “Mercedes almak” alt temaları saptanmıştır. Bunlar aşağıda detaylı olarak ele alınmıştır.

Toplumsal hayatta farklı nedenlerle gerçekleşen göçün nedenleri, analiz edilen her üç filmde de farklı alt temalarla işlenmiştir. Bu alt temaların bazıları filmlerde ortak olarak saptanmakla birlikte, bazıları da yalnızca bir filme özgü olarak saptanmıştır. Bu bağlamda ilk olarak saptanan “para kazanmak/Mark biriktirmek” teması hem “Gurbetçi Şaban” hem de “Almanya Acı Vatan” filminde görülmektedir. “Gurbetçi Şaban” filminde Şaban karakteri Almanya’ya gitme nedeninin “para kazanmak” olduğunu Almanya’ya gitmek üzere bindiği otobüste şu sözlerle belirtir.

Şaban: Yolculuk nereye?

Yolcu: Köln.

Şaban: Ben de Köln’e gidiyorum, amcaoğluna. Çalışıp Mark milyoneri olacam.

Yolcu: İnşallah (Gurbetçi Şaban, film sahnesi, 02.36sn.-02.44sn).

Filmin diğer karakterleri de Şaban gibi Almanya’ya para biriktirmek amacıyla gelmiştir.

(Şaban kendisi gibi Almanya’da işçi olan Bahar’la konuşmaktadır)

Şaban: Sana eninde sonunda bi iş bulucam demiştim. Marklar da bi yandan birikecek. Sonra çok parlak bi fikrim var. Seninle...

(...)

Bahar: Benim de fikirlerim var daha fazla para kazanmak için (Gurbetçi Şaban, film sahnesi, 29.20sn.-30.13sn).

Tablo 1. “Almanya Acı Vatan”, “Gurbetçi Şaban” ve “Sarı Mercedes” Filmlerinde Göçün Nedenleri ve Göç Sürecine İlişkin Temalar

Göçün Nedenleri ve Göç Süreci								
Göçün Nedenleri					Göç Süreci			
	Para Kazanmak/ Mark Biriktirmek	Türkiye'ye Yatırım Yapmak	Gelir Seviyesi Düşüklüğü ve Aileye Bakamama	Mercedes Almak	Aile Birleşimi	Sahte Evlilik	Yasadışı Yollar	Dolandırıcılık
Almanya Acı Vatan	2	5	1		4	7		
Gurbetçi Şaban	2						1	
Sarı Mercedes				1				4
Toplam Sahne Sayısı	4	5	1	1	4	7	1	4

Göçün ekonomik nedenlerine odaklanan “Almanya Acı Vatan” filminde de Almanya’da işçi olarak çalışan Güldane ve kocası Mahmut, aile bütçelerini birikim yapmayı sağlayacak şekilde yapmaktadırlar. Bu konuda Güldane, kararlılıkla para biriktirmeyi sürdürürken; Mahmut, göçmen işçilerin para kazanmak için rezillik çektiklerini düşünerek aynı zamanda göçmen işçilerin yaşam koşullarına da bir eleştiri getirmektedir.

Güldane: Hepsi 2060 lira. 110 lira kira, 90 lira taksit, 500 lira katın borcuna, 900 lira da bankaya.

Mahmut: Çok güzel.

(...)

Güldane: Bu da sana, bu da bana.

Mahmut: Ama bunlarla ben ne yaparım.

Güldane: Sıkmazsak nasıl Mark biriktiricez? Memlekette bi kat daha alırsak belki kurtuluruz. 3000 lira kira, 3000 lira daha gelirse 6000 lira.

Mahmut: 6000 lira neye yeter. 200 Docce Mark. 1 Mark 30 lira. (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 59.11-60.04)

Mahmut: Para... Para. İstersen sigaranı yak bunlarla! Para için değil mi bunca rezillik ha! Al işte al! Üç borcumdan 1300 Docce Mark. Al, al, al, al (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 61.43sn.-72.04sn).

Almanya’daki Türk işçilerin kazandıkları paraları biriktirmek istemelerinin nedenlerinden birisi de “Türkiye’ye yatırım yapmak”tır. “Almanya Acı Vatan” filminde “Türkiye’ye yatırım yapmak” teması evlilik örneği üzerinden işlenerek, Güldane’nin kendisi gibi Almanya’ya çalışmaya gitmek isteyen köylüsü Mahmut’la para karşılığında yaptığı anlaşmalı evlilik anlatılır. Güldane’nin bu evliliği kabul etmesindeki amacı Türkiye’ye yatırım yapmak amacıyla aldığı taşınmazların parasını ödeyebilmektir.

(Güldane yaptığı evlilik hakkında annesiyle konuşmaktadır)

Güldane: (...) Kolay mı? 550 bin katın borcu. 30 bin de tarla 580 bin. Bunların hepsini ben çalışıp ödeyeceğim. Sana da para yolluyorum. Tabi parayla evlenirim. Laf olsun diye evleniyorum. Kime ne! (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 06.55sn.-07.23sn).

(Güldane yaptığı evliliği arkadaşlarına anlatmaktadır)

Güldane: (...) Buraya gelmek istiyormuş. Önce olmaz dedim, ısrar etti. Bi tarla yaptı üstüme, bi de inek (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 17.08sn.-17.17sn).

Filmde Güldane’nin Türkiye’ye yatırım yapma isteği sürekli işlenmekte ve Güldane’nin sürekli bu isteklerini gerçekleştirmenin hayaliyle yaşadığı görülmektedir.

Güldane: Katın borcu... Katın borcu... Katın borcu biterse... Katın borcu biterse bi kat daha, bi kat daha... bi kat daha alırsam, bi kat daha alırsam... (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 26.33sn.-26.55sn).

“Almanya Acı Vatan” filmindeki Türk işçiler Almanya'ya yalnızca “Türkiye’ye yatırım yapma isteği ile değil, aynı zamanda Türkiye’deki gelir seviyeleri düşük olduğu ve bu nedenle ailelerine bakamadıkları için de gelmişlerdir. Bu bağlamda “gelir seviyesinin düşüklüğü ve aileye bakamama” da göçün nedenleri temasına dayalı olarak saptanan bir diğer alt temadır. Filmde, on beş senedir Almanya’da çöpçülük yaparak, kazandığı paraların çoğunu Türkiye’deki ailesine gönderen Veysel, Türkiye’de elde ettiği gelirin düşük olması ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemesi nedeniyle Almanya’ya göç etmiştir.

Veysel: Köyde atı davarı sattık öyle geldik buraya. 8 çocuk 2 de biz 10 nüfus. Hepsi elime bakar. Çalıştık didindik doymadık! Acaba biz mi beceriksiz diye düşünüyorum. Değil. O zaman... 15 yılda ne kazandım bilmem. Şimdiki aylığım 1000 lira. Bunun 600 lirasını çocuklara gönderiyorum. Kira mira gerisiyle de ben idare ediyorum gari. Çocuklar bizim gibi olmasın, okutalım dedik (...) (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 79.01sn.-79.31sn).

Almanya’daki Türk işçiler için lüks tüketimin bir sembolü olan “Mercedes” marka otomobil almak da yine bir göç nedeni olarak yalnızca “Sarı Mercedes” filminde alt tema olarak saptanmıştır. Filmin temel karakteri Bayram, diğer iki filmin temel karakterleri gibi Almanya’da işçi olarak çalışıp, para biriktirmektedir. Ancak Bayram’ın para biriktirmesinin nedeni Almanya’ya geliş nedeni olan “Mercedes almak”tır.

Bayram: Nefsimizden az vermedik Balkız’ı alacaz diye. Almanya’ya gitmeseydim alabileceğim de yoktu ya. Yine de iyi başardın Bayram. Sen trenle git Mercedes’le dön. Olacak iş mi be! (...) (Sarı Mercedes, film sahnesi, 27.07sn.-27.52sn).

Göç Süreci

Yapılan görsel analiz sonucunda göç süreçleri olarak, “aile birleşimleri”, “sahte evlilik”, “yasadışı yollar” ve “dolandırıcılık” temaları saptanmıştır. Bunlar aşağıda detaylı olarak ele alınmaktadır.

Göçün nedenleri kadar göç sürecinin nasıl gerçekleştiği de önemlidir ve göç süreci içinde bulunduğu dönem itibarıyla değişik şekillerde gerçekleşmiştir. Zira “Almanya Acı Vatan” filmi de Almanya’nın artık işçi alımı yapmadığı ancak göçmen politikası kapsamında aile birleşimine dayalı göçe izin verdiği bir dönemde (1979) yapılmıştır. Buna göre, Türkiye’den Almanya’ya gelmek isteyen Mahmut’a da Almanya’da çalışan arkadaşları tarafından ancak

Almanya’da çalışan biriyle evlenerek Almanya’ya gelebileceği söylenir. Bunun üzerine Mahmut daha önce de belirtildiği üzere para karşılığında Güldane ile sahte bir evlilik yapar. Bu bağlamda “göç süreci” teması kapsamında belirlenen “aile birleşimi” ve “sahte evlilik” alt temaları “Almanya Acı Vatan” filminde saptanmıştır.

Mahmut: Musa be ben de senin gibi Almancı olmak istiyorum.

Yardım et bana. Nasıl gelinir oraya?

Musa: Gelemezsin oğlum Almanya artık işçi mişçi almıyor.

Mahmut: Yok mu bir çaresi?

(...)

Musa: Mahmut bak hele bir yolu var. Sizin aşağıdaki mahalleden Kırçalı’nın kızı var ya.

Mahmut: Var...

Musa: İşte o kızla Güldane mi ne? Onunla evlenirsen olur. Tabi evlenince... kocası. Bakımlı olarak yanına aldırır seni. Ama kaçak maçak bi iş bulur çalışırsın.

Mahmut: Sağ ol abi.

Musa: Sonra da gelsin oturma izni (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 02.00sn.-02.56sn).

Almanya’nın işçi alımını durdurduğu dönemde göçün yasadışı yollarla gerçekleşmesine vurgu yapan “Gurbetçi Şaban” filminde ise göç süreci “yasadışı yollar” aracılığıyla gerçekleşmiştir. Turist pasaportu aracılığıyla Almanya’ya gelen Şaban Almanya’da çalışma ve oturma izni olmamasına rağmen çalışmak istemektedir.

Şaban: Yani turist pasaportuyla geldik diye iş bulamayacakmıyız Almanya’da?

Şaban’ın amcasının oğlu: Valla Şaban çok zor. Sonra oturma iznin de yok. (...) (Gurbetçi Şaban, film sahnesi, 08.11sn.-08.57sn).

“Göç süreci” teması altında saptanan özellikle “aile birleşimleri” ve “yasadışı yollar” alt temaları göçmen politikaları kapsamında gelişen ve Türkiye’den Avrupa’ya işçi göçü tarihinde de çok yaygın olarak görülen temalardır. Ancak filmler analiz edilirken, Sarı Mercedes filminde göç sürecinin dolandırıcılık kanalıyla gerçekleştiği saptanmış ve Almanya’ya işçi olarak gitmek isteyen Bayram’ın, Almanya’ya gitmeye çalışan arkadaşını dolandırarak onun yerine Almanya’ya gittiği görülmüştür.

4.2. Türk Göçmenler Arasında Dayanışma

Çalışmada görsel analiz metodu ile üç film üzerinden yapılan içerik analizi sonrasında Türk göçmenler arasındaki dayanışmaya ilişkin Tablo 2’deki alt temalar saptanmıştır. Bunlar, “adres bulmada yardımcı olma”, “kalacak yer

ayarlaması”, “iş bulma”, “birlikte olma/yalnız bırakmama” ve “dındaş dayanışması” şeklindedir.

Tablo 2. “Almanya Acı Vatan”, “Gurbetçi Şaban”, ve “Sarı Mercedes” Filmlerinde Türk Göçmenler Arasında Dayanışmaya İlişkin Temalar

Türk Göçmenler Arasında Dayanışma					
	Adres Bulmada Yardımcı Olma	Kalacak Yer Ayarlama	İş Bulma	Birlikte Olma/Yalnız Bırakmama	Dındaş Dayanışması
Almanya Acı Vatan	1	3	1		
Gurbetçi Şaban	1	2	2		1
Sarı Mercedes				2	
Toplam Sahne Sayısı	2	5	3	2	1

“Türk göçmenler arasında dayanışma” altında ele alınan alt temalar birbirleriyle ilişkili olup Almanya’ya yeni gelen Türk göçmenlerin deneyimli göçmenler tarafından yalnız bırakılmadığını ve göçmenlerin birbirleriyle özellikle barınma ve iş bulma konusunda dayanışma içinde olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda, hem “Almanya Acı Vatan” hem de “Gurbetçi Şaban” filmlerinde deneyimli göçmenlerin Almanya’ya yeni gelen göçmenlere adres bulmada yardımcı olduğu, kalacak yer ve iş bulmada dayanışma içinde oldukları görülür. Bu alt temaları ayrı ayrı değerlendirdiğimizde deneyimli göçmenler “Almanya Acı Vatan”da Mahmut’a, “Gurbetçi Şaban”da da Şaban’a gidecekleri adresleri bulmak için yardımcı olurlar.

Yunus: Hemşerim adım Yunus. İzmir’in Eşref Paşa’sındanım. Adres sorucan heralde ha. Gel arabam şurda (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 27.33sn.-28.27sn).

Yine hem “Almanya Acı Vatan” hem de “Gurbetçi Şaban”da göçmenlerin akrabaları tarafından onlara kalacak yer ayarlanır.

Mahmut: Yatacak yer ve de iş bulmam lazım.

Yakup: Bak amcaoğlu yukarda bi yer var. Kaloriferli ha. Bi süre orda idare edersin (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 28.28sn.-29.04sn).

Yeni gelen göçmenlerin akrabaları hatta arkadaşları “kalacak yer bulma” konusunda olduğu gibi “iş bulma” konusunda da dayanışma içindedir.

Talat: Mahmut sana inşaatta bi iş buldum.

Mahmut: Sağ ol abi.

Talat: Yarın sabah ubanın önünde buluşur gideriz (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 55.36sn.-55.43sn).

Bahar'ın Eniştesi: Şaban kardeş sen gene de metro inşaatına bi uğrayıver.
Orda Türkler çalışıyo bakarsın bi şey çıkar.

Bahar'ın ablası: Haa iyi akıl ettin.

Bahar'ın eniştesi: Ben sana adresi yazıp veririm.

Şaban: Sağ ol arkadaş (Gurbetçi Şaban, film sahnesi, 08.11sn.-08.57sn).

Filmlerin analizi sırasında göçmenlerin yalnızca iş bulma, kalacak yer ayarlama gibi konularda dayanışma içinde olmadığı, aynı zamanda birbirlerinin evlerinde toplanarak birbirlerini yalnız bırakmadıkları görülmüştür. Bu bağlamda “birlikte olma/yalnız bırakmama” da bir alt tema olarak “Türk göçmenler arasında dayanışma” teması kapsamında ele alınmış ve “Sarı Mercedes” filminde saptanmıştır.

Veli: Bu akşamüstü toplanıcaz, istersen sen de gel. Eğleniriz biraz. Böyle gurbette yalnızlık yaramaz adama.

Bayram: Sağ ol Veli, sen de olmasan kimse bu Bayram da nasıldır acaba demiyor (Sarı Mercedes, film sahnesi, 36.06sn.-36.20sn).

Almanya’da çeşitli milletlerden olan göçmenlerin heimda² birlikte yaşadığına dikkat çekilen “Gurbetçi Şaban” filminde farklı milletlerden olan göçmenlerin kavgası sırasında Türk göçmenlerin Müslüman olan farklı milletlerden göçmenlerle bir tür dindaş dayanışması içinde olduğu görülmektedir.

Bahar: Kız şunlara bak Yunanlılar bir olmuşlar dindaşlarımızı dövüyorlar.

Yürü şu keferelere hadlerini bildirelim. Savulun savulun Türkler geliyor!
(Gurbetçi Şaban, film sahnesi, 18.32sn.-19.50sn).

Sonuç ve Tartışma

Türkiye’den yurt dışına ilk kitlesel göç hareketi 1960’lı yıllarda başta Federal Almanya olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinin rotasyona dayalı işçi alımı çerçevesinde başlamıştır. Ancak zaman içerisinde göçmenlerin büyük bir kısmı aile birleşimi yasasıyla ailelerini de yanlarına alarak Almanya’da kalıcı olma eğilimi göstermişlerdir (Abadan-Unat, 2006). Göçün ilk dönemlerinde öngörülemeyen bu eğilim, pek çok toplumsal değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu noktada göç olgusu toplumsal değişmelerin önemli yansıtıcılarından biri olan sinemaya da yansımış ve Türk sinemasında özellikle göçmenlerin yurt dışında yaşadığı toplumsal ve kültürel sorunların

² Heim: Almanya’ya giden işçiler “heim” adı verilen kolektif yurtlarda kalmıştır (Abadan-Unat, 2006, s.60).

belirginleşmesiyle, bu sorunları gündeme getiren filmler yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda çekilen filmlerden “Almanya Acı Vatan” ve “Gurbetçi Şaban” göçün ekonomik nedenlerini ve göçmenler arasındaki ilişki ağlarını vurgularken; daha sonraki yıllarda çekilen “Sarı Mercedes” filmi de lüks tüketimin bir göstergesi olan “Mercedes” marka otomobilin Almanya’daki Türkler açısından önemini ele almaktadır.

Bu çalışmanın amacı ise Türk göçmenlerin Almanya’ya göç etme nedenlerinin, göçün hangi yollar aracılığıyla gerçekleştiğinin ve göç sonrasında göçmenlerin kendi aralarında gelişen ilişkilerin “Almanya Acı Vatan”, “Gurbetçi Şaban” ve “Sarı Mercedes” filmlerinde nasıl yansıtıldığını görsel analiz yöntemi ile incelemektir. Bu bağlamda araştırma soruları oluşturularak, bu soruların cevaplarına göre üç filmde iki tema saptanmıştır. Bunlar: “göçün nedenleri ve göç süreci” ve “Türk göçmenler arasında dayanışma” şeklindedir. Bu temalara ilişkin alt temalar ise şu şekildedir: Göçün nedenine ve göç sürecine ilişkin alt temalar, “para kazanmak/Mark biriktirmek”, “Türkiye’ye yatırım yapmak”, “gelir seviyesi düşüklüğü ve aileye bakamama”, “Mercedes almak”, “aile birleşimleri”, “sahte evlilik”, “yasadışı yollar” ve “dolandırıcılık”tır. Türk göçmenler arasındaki dayanışmaya ilişkin alt temalar ise, “adres bulmada yardımcı olma”, “kalacak yer ayarlama”, “iş bulma”, “birlikte olma/yalnız bırakmama”, “dındaş dayanışması” şeklindedir.

Ekonomi temelli göç teorilerine baktığımızda, neoklâsik ekonominin makro teorisine göre, gelir düzeyinin düşük olması göç etmeye neden olan itici bir faktörken; göç edilen ülkede daha yüksek bir gelir düzeyine sahip olmak, çekici bir faktördür (Castles ve Miller, 2008, s. 31). Öte yandan, neoklâsik ekonominin mikro teorisine göre, bireyler rasyonel bir düşünceyle daha yüksek kazanç elde edeceği, sermayesi yüksek olan ülkelere göç etmeye karar verirler (Robinson, 2005, ss. 5-6). Bu bağlamda “Almanya Acı Vatan” filminde Almanya’ya göç etme nedeni, ekonomi temelli olarak para kazanmak/Mark biriktirmek şeklindedir. “Gurbetçi Şaban” filminde ise filmin ana karakteri Şaban Almanya’ya “Mark milyoneri” olmak amacıyla gitmektedir. Özellikle birinci kuşak göçmen işçilerin Almanya’ya gitmelerinin ve orada para biriktirmelerinin en önemli amacı ise Türkiye’ye döndüklerinde kendilerine ait bir işletme açabilmektir (Abadan-Unat, 2006, s. 60). “Almanya Acı Vatan” filminde ise Güldane kazandığı paralarla sürekli Türkiye’ye yatırım yapmakta ve eşi Mahmut’la bir dükkân açabilmeyi düşünmektedir. Bu bağlamda Güldane’nin davranışı, Penninx ve van Velzen’in (1975) yaptıkları çalışmayla benzer özellikler göstermekte olup, Penninx ve van Velzen’in çalışmasında da yurt dışına çalışmaya giden işçilerin birikimlerinin büyük bir bölümünü, Türkiye’de ev yapımı için harcadığı görülmektedir. Öte yandan “Almanya Acı Vatan” filminde Veysel karakterinin Almanya’ya para kazanmak için gitmesinin altında

yatan neden, Türkiye'deki gelir seviyesinin düşük olması ve ailesine bakamamasıdır. Bu bağlamda gelir seviyesinin düşük olması ve ailenin ekonomik olarak geçinememesi göçe neden olan itici bir etken olmakla birlikte, Veysel'in ailesinden ayrılıp Almanya'ya gelmesi ve elde ettiği gelire ailesine bakması, Stark ve Bloom (1985, ss. 173-178) tarafından geliştirilen yeni ekonomi teorisinin örneğini göstermektedir. Yeni ekonomi teorisine göre, göç hane halkının rasyonel kararıdır ve hane halkının yurt dışına gönderdiği üyesi elde ettiği gelire ailesinin ekonomik faaliyetlerine kaynak sağlamaktadır.

Göç olgusunu açıklayan önemli teorilerden biri olan ilişki ağı teorisi göçün nedenlerinden çok, göçün sürdürülebilmesine odaklanmaktadır. İlişki ağı teorisine göre, göç edilen ülkede göçmenler aracılığıyla bir toplumsal ağ oluşturulur ve bu ağlar aracılığıyla yeni gelen göçmenlere bilgi ve mali kaynak aktarımı yapılarak, iş bulma konusunda destek olunur (Toksöz, 2006, s. 21; Massey, Arango, Hugo ve diğerleri, 2008, ss. 42-43). Bu bağlamda üç filmde de ilişki ağı teorisinin çeşitli yansımaları görülmektedir. “Almanya Acı Vatan” ve “Gurbetçi Şaban” filmlerinde ilişki ağları, Türk göçmenler arasındaki dayanışmada kendini göstermektedir. Her iki filmde de Almanya'ya yeni gelen göçmenler olan Mahmut ve Şaban'a, yakınları ve deneyimli göçmenler tarafından kalacak yer, iş bulma, gideceği adrese ulaşma konularında yardım edilir. “Gurbetçi Şaban” filminde dikkat çeken diğer bir nokta Türk göçmenlerin din temelinde de bir dayanışma içinde olmasıdır. Türk göçmenler Müslüman olmayanlarla yapılan bir kavgada Müslümanların yanında yer alarak bir nevi dindaş dayanışması içine girmektedir. İlişki ağı teorisine ilgili dikkat çeken bir nokta da “Almanya Acı Vatan” filminde Almanya'ya gitmek isteyen Mahmut'un Almanya'da çalışan köylüsü Güldane ile anlaşmalı/sahte bir evlilik yapması örneğinde görülür. Çünkü Mahmut, kendi köylüsü ve aynı zamanda deneyimli bir göçmen olan Güldane ile ilişkileri aracılığıyla Almanya'ya gitmektedir. Güldane ile Mahmut'un anlaşmalı olarak başladıkları evlilikleri normalleştiğinde de Mahmut Güldane'nin eşi olması nedeniyle Almanya'da kalabilmektedir. Ayrıca bu sahneler 1970'li yıllarda yürürlüğe konan aile birleşimi yasasına da gönderme yapmakta ve Mahmut Almanya'ya işçi olarak değil, aile birleşimi yasasının kendisine sunduğu olanak dâhilinde gitmektedir. Son olarak, “Sarı Mercedes” filminde Türk göçmenlerin birbirlerini yalnız bırakmadığı ve evlerde toplanarak biraraya geldikleri görülmektedir. Dolayısıyla göç sürecinde ve göçmenlerin kendi aralarında geliştirdiği dayanışmada ilişki ağları teorisi görülmektedir. Ayrıca “Sarı Mercedes” filminde “göç süreci” bulgusu altında saptanan “dolandırıcılık” teması da her ne kadar göç teorileri kapsamında yer almasa da göçmen için Almanya'ya gidebilmenin önemini göstermesi ve dolandırıcılık gibi bir yolu göze alması bağlamında dikkat çekicidir.

Sonuç olarak, üç filmde de göç, ekonomik nedenlerle gerçekleşmiş ve Türk göçmenler daha fazla kazanç elde etmek için Almanya'ya göç etmişlerdir. Bu bağlamda bu üç filmde göçün nedenine dair elde ettiğimiz bulgular ekonomi temelli göç teorilerinin bir yansıması niteliğindedir. Özellikle “Almanya Acı Vatan” ve “Gurbetçi Şaban” filmlerinde de göçün sürecine odaklanılarak, Türk göçmenlerin Almanya'ya hangi yollar aracılığıyla gittiği ve göç sonrasında gelişen Türk göçmenler arasındaki dayanışma ele alınmıştır. “Sarı Mercedes” filminde de Almanya'daki Türk göçmenlerin birbirini yalnız bırakmayarak, yine bir dayanışma içinde oldukları görülmüştür. Bu bağlamda üç filmde de ilişki ağları teorisinin yansımaları tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen bu filmler daha çok 1970'lerin sonu ve 1980'li yılları yansıtmaktadır. Günümüzde ise ulusal ve küresel bağlamda yaşanan toplumsal değişmelerle göçün nedenleri çeşitlenerek, göç ve göç süreci daha da önemli hale gelmiştir. Bu bağlamda göçün günümüzdeki nedenlerini ve göçmenler arasında kurulan ilişki ağlarını ele alan filmlerin yapılması ve bu filmlerin sosyolojik çalışmalarla değerlendirilmesi göç sosyoloji açısından önemli veriler sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2006). *Bitmeyen Göç Konuk Ötesi İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa* (2. bsm.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri* (B. U. Bal ve İ. Akbulut, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chiswick, B. R. (2000). Are Migrants Favorably Self-Selected? An Economic Analysis. *Migration Theory: Talking Across the Disciplines*, (C. D. Brettel and J. F. Hollifield, Ed.) içinde (ss. 52-74). New York: Routledge.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma Deseni-Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Dorsay, A. (2004). *Sinemamızda Çöküş ve Rönesans Yılları (Türk Sineması 1990-2004)*. İstanbul Remzi Kitabevi.
- Esen, Ş. (1993). Türk Sinemasında Dış Göç Olayı. *Marmara İletişim Dergisi*, 4, 19-28.
- Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Geleçki, C. (2014). Avusturya'da Yaşayan Türklerin Türkiye ile Bağları ve Evlilik Göçü. *Bilig*, 21, 179-204.
- Geleçki, C. ve Köse, A. (2009). *Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika'daki Türkler*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Gitmez, A. S. (1983). *Yurt Dışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler, “Beklentiler... Gerçekleşenler...”*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Karadoğan, A. (2005). *Film Çeviriyorum Abi Şerif Gören Sineması'nda Öykü, Söylem ve Tematik Yapı*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Koçak, S. (2015). *Türkiye'den Yurt Dışına İşçi Göçünün Türk Sinemasına Yansıması: Almanya Örneği Üzerinden Görsel Analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G. ve diğerleri, (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G. ve diğerleri. (2008). *World in Motion: Understanding International Migration at the Millenium*. Oxford, New York: Clarendon Press.
- Onulduran, E. ve Van Renselaar, H. (1975). Uluslararası İlişkiler, Hukuksal ve Siyasal Boyutlar. *Göç ve Gelişme Uluslararası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme*, (N. Abadan-Unat, N. Keleş, R. Penninx, H. Van Renselar, L. Van Velzen, L. Yenisey Ed.) içinde (ss.28-47). Ankara: NUFFIC, IMWOO, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Robinson, R. (2005). *Beyond The State-Bounded Immigration Incorporation Regime, Transnational Migrant Communities: Their Potential Contribution to Canada's Leadership Role and Influence in a Globalized World*. Ottawa: The North-South Institute.
- Sirkeci, İ., Cohen, J. ve Yazgan, P. (2012). Türk Göç Kültürü: Türkiye ile Almanya Arasında Göç Hareketleri, Sosyo-Ekonomik Kalkınma ve Çatışma. *Migration Letters*, 9(4), 373-386.
- Stark, O. ve Bloom, D. E. (1985). The New Economics of Labor Migrant. *American Economic Review*, 75(2), 173-178.
- Strauss, A. and Corbin, J. (1998). Basic of Qualitative Research: Procedurs and Techniques for Grounded Theory. SAGE, London.
- Şahin, B. (2010). *Almanya'daki Türkler Misafir İşçilikten Ulusötesi (Transnasyonel) Bağların oluşumuna Geçiş Süreci*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Şahin Kütük, B. (2012). Almanya'daki Ekonomilere İşçi Göçü Olarak Ulusötesi Evlilikler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 173-190.
- Şahin Kütük B. (2015). Türkiye'den Batı Avrupa'ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları. *Sosyoloji Konferansları*, 52(2), 391-436. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- Toksöz, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tuna, O. (1968). İşçilerimizin Yurda Dönüş Meseleleri. *İstanbul Üniversitesi Fakültesi Mecmuası*, 19, 351-372.
- Yaman, G. (2014). Göçmen İlişkiler Ağının Ulusötesi Göçe Etkisi: Belçika'daki Emirdağlılar Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 281-299.

TÜRKÇEDEN İNGİLİZCEYE ŞİİR ÇEVİRİSİ: ORHAN VELİ KANIK VE ŞAİR-ÇEVİRMENLERİ¹

Ayşe Şirin OKYAYUZ

Özet: Bu çalışmada, şiir çevirisi gibi zorlu ve yaratıcı bir edimde eser veren iki şair-çevirmenin, üstat Tâlat Sait Halman hocamızın ve Murat Nemet-Nejat'ın, çağdaş Türk şairi Orhan Veli'nin Garip şiirlerinden *Dedikodu* şiirinin çevirileri irdelenmiştir. Çeviribilimcilerin şiir çevirisine dair görüşlerinin ve bu edime farklı yaklaşımların betimlendiği ilk bölümü takiben, Türkçeden İngilizceye çevrilen şiirler anlatılmıştır. Çağdaş Türk şiirinde bir dönüm noktası olan Garip akımına ve Orhan Veli ile şair-çevirmenlerine değinildikten sonra, konuyu örnekleme amacıyla, Orhan Veli Kanık'ın şiirinin iki çevirisi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Amaç, şiir çevirisindeki zorlukları anlatan bir çalışma ortaya koymak kadar, şair-çevirmenlerin çevirileri ışığında şiir çevirisinde olasılıkları irdelemek ve bu olasılıkları çeviribilimin bakış açısından değerlendirmektir.

Anahtar kelimeler: Şiir çevirisi, Garip, Orhan Veli, şair-çevirmen, Tâlat Sait Halman, Murat Nemet-Nejat.

The Translation of Poetry from English into Turkish: Orhan Veli Kanık and His Poet-Translators

Abstract: In view of the fact that poetry translation is a very hard and creative process, this paper entails an analysis of the translations of one of the *Garip* poems *Dedikodu* by the contemporary Turkish poet Orhan Veli, undertaken by poet-translators Talât Sait Halman and Murat Nemet-Nejat. Following and initial section on the different approaches to the translation of poetry, the poems translated from Turkish into English have been studied. After a short summary of Garip poetry and Orhan Veli and his poet translators, the two translations have been analyzed comparatively. The aim of the study is not only to provide a recitation of the difficulties of translating poetry, but also to consider the different possibilities in the translation of poetry and to analyze these within the scope of translation studies.

Key words: Translation of poetry, Garip, Orhan Veli, poet-translator, Talât Sait Halman, Murat Nemet-Nejat.

¹ Söz konusu çalışma, yazarın 2001 yılında Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dil Bilimi bölümünde kabul edilen “The Linguistic Analysis of Poetry for Translation Purposes: Orhan Veli Kanık’s “Garip” Poems and Their Translations into English” başlıklı doktora tezinden, güncellenerek, üretilmiştir.

Giriş

“Şiir nedir?” sorusuna birçok farklı cevap verilebilmektedir. F. Jones’e göre şiir, yüksek sosyal değeri olan kültürel bir ürün iken (2010, s. 227), Y. Bonnefoy’u (1992, ss. 187-188) göre şiir, bir araç, bir düşünsel ve tinsel önermedir; dolayısıyla bir sonuç veya ürün değildir.

Bazı araştırmacılar ise şiirin aktarımsal bir unsur olduğunu vurgularlar. Örneğin, şiirdeki “gerçeğin” aktarımı konusundaki zorluklar üzerinde çalışan Critchley, bunun çok soyut bir kavram olduğunu vurgular. Araştırmacı, şairin zihninde şekillenen bir “gerçeğin”, onu şekillendirmeye ve düzenlemeye çalışan hayal gücü karşısında, “kaçtığını” ifade eder. Ayrıca, anlama ve algılama, konunun doğallığı içinde şekillendiğinden, şiirin ifade ettiği gerçeğin tam olarak ne olduğunu kavramanın zorluğuna değinir (Hetherington, 2013, s. 18). Araştırmacıya göre, bir gerçekten yola çıkılarak yaratılan şiire, şairin hayal gücünün ıdığı ortamındaki gerçekleri yansıtır; dolayısıyla da şiirsel edimler, düşünsel edimlerdir. Sonuç olarak, Critchley, şiirde gerçeklerin anlatıldığını, ancak bunların şekillerinin değiştirildiğini savunur (Hetherington, 2013, s. 19).

Kimi araştırmacıya göre ise şiirde gerçek kavramı üzerinde durulmamalıdır. A. Badiou’ya (2004, ss. 233-237) göre, şiir bir iletişim değildir çünkü iki işlemi gerçekleştirir. Birincisi şiir, “kendi evrenini ortaya koymak” için nesnel gerçeklikten çıkarım yapar. İkincisi ise sonsuz eğretilemesel bir yayılımla, nesneyi çözmek için yayar. Böylelikle de şiirde sözü edilen, sözü edildiği andan itibaren, başka nesnelere bağdaşımı sayesinde, anlamsal olarak başka bir yere kayar.

Bu tür düşüncelerden hareketle, birçok araştırmacı ise şiirin tam olarak açıklanamayacağını savunur. Şiir gibi yaşayan, yaratıcı, evrilen ve esnek bir kavrama, düz veya basit bir tanım getirebilmenin zorlukları düşünüldüğünde, şiir denen olguya bir tanım getirmenin kendi içinde bir çelişki olduğu bile düşünülebilir (Killingsworth Roberts ve diğerleri, 2014, s. 168).

Tanımlanması bile zor olan şiiri çevirmenin ne kadar emek gerektireceği, yoğun bir uğraş olacağı ortadadır.

Şiir çevirisi uğraşı, belki de en zor çeviri türü olsa da, geçmişten günümüze özellikle de İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinden Türkçeye, birçok şiir çevirisi yapılmıştır. Ancak, aslında çok zengin bir tarihe ve geleneğe sahip olan ve evrensel boyutta değerli sayılabilecek birçok örneği olan Türk şiiri, yabancı dil ve kültürlerde aynı ilgiyi görmemiştir. Oysa şiirin kültürel karmaşıklığı ve güçlüğü ve de kültürel ilgilenimi, kaynak ve erek kültürler arasındaki bağdaştırıcıları ortaya koyabilmektedir (Tymoczko, 1999, s. 30). Dolayısıyla, Türk şiirinin çevrilmesi, Türk kültürü ile diğer kültürler arasındaki bağdaştırıcılığı arttırabilir ancak, ne yazık ki Türk şiiri çok az çevrilmektedir.

Bu durum, Türkçeye özel bir olgu değildir. İngilizceye (belli geleneklerin dışında) çok fazla şiir çevirisi yapılmamaktadır. F. Sampson (2004, s. 79), İngilizceye aktarılan çağdaş yabancı şiirlerin, yani şiir çevirilerinin, aslında İngilizce okurlara ilkleri tanıtmak için yapıldığını ifade eder. Zaten İngilizceye doğru yapılan az sayıda çevirinin içinde, şiir çevirisinin daha da küçük bir yeri olduğunu vurgular. Bu nedenle, tanınmadık, belli bir yazınsal kültüre özgü şiirlerin, İngilizce okurlarla buluşması oldukça zordur.

Bu çalışmada, bu çabayı ortaya koyarak çağdaş bir Türk şairi olan Orhan Veli Kanık'ı İngilizce okurlarla buluşturan iki şair-çevirmenin çevirileri irdelenmiştir. Üstat Talât Sait Halman hocamızın ve Murat Nemet-Nejat'ın, Orhan Veli'nin *Dedikodu* şiirinin çevirileri incelenmiştir. İlk bölümde çeviri kuramında şiir çevirisi hakkında yazılanlar, bunu takiben de Türkçeden İngilizceye şiir çevirileri anlatılmıştır. Çağdaş Türk şiirinde bir dönüm noktası olan Garip akımı, Orhan Veli ve şair çevirmenlerin anlatıldığı bölümün ardından konuyu örneklemek amacıyla, Orhan Veli Kanık'ın *Dedikodu* şiirinin iki çevirisi, kaynak şiirle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Amaç, şiir çevirisindeki zorlukları anlatan bir çalışma ortaya koymak kadar, şair-çevirmenlerin çevirileri ışığında, şiir çevirisinde olasılıkları ve bu olasılıklara çeviribilimdeki bakış açısını değerlendirmektir.

Şiir Çevirisi

Günümüzde şiir çevirisi belki de en az yapılan çeviri türüdür. Örneğin, 2009 yılında ABD'de yaklaşık 2200 şiir kitabı basılmıştır, ancak, bunların yalnızca 115 tanesi çeviridir (Venuti, 2011, s. 127).

Şiiri çevirmek, hangi kültürler, diller veya tarihî anlar söz konusu olursa olsun, alıcı kültürde bir şiir yaratmakla özdeşleştirilebilir. Kaynak metine bir eş değerlik sağlama çabası güden bir şiirsel etkinin yaratımı ile aslında, değişik bir dilde ve kültürde başka bir şiir yaratılmış olur. Böylelikle çevirinin öznesi olan kaynak şiir, çeviri sürecinde yok olur ve yerini bir anlamlama ağına bırakır. Bu ağ ise, metinler arası, söylemdeş, göstergeler arası bir metin olarak, alıcı kültürde yerini alır (Venuti, 2011, s. 128).

Eğer şiir çevirisi, yalnızca kaynak şiirin çözümlenmesini, erek dilde yeniden kurgulanmasını ve yapılandırılmasını içerseydi diller arası bir işlemde belli eş değerliliklerin sağlandığı ve biçimsel ödünlemeden öteye geçmeyen bir uğraş olarak nitelendirilirdi (Esteban, 2001, s. 331). Ancak şiir çevirisi söz konusu olduğunda betimsel düzyazıda sorulmayan birçok soru gündeme gelmektedir ve bu bağlamda, düz anlamdan öte yan anlamlar ön plana çıkmaktadır (Dahlgren, 2000, s. 97). Şiirdeki yan anlamların yoruma çok açık olacağı ve okurların çeviri şiire herhangi bir anlam veya duygu yükleyebileceği söylenebilir (Dahlgren, 2000, s. 100). Şiir çevirisinde genelde sözcüklerin veya söz dizimsel yapıların kendileri değil, çıkarılan anlamların aktarımı ön planda olacaktır.

Zaten, diller arasındaki farklılıklardan ve şiirin biçimsel ve biçimsel özelliklerinden dolayı şiirlerin, gerçek anlamda, sadık çevirilerini yapmanın mümkün olmadığı söylenebilir (Shupala, 2000, s. 14). Öyle ki şiir çevirisinde, çevirmenin bilinçli veya bilinçsiz olarak yaptığı tek bir sözcük seçimi bile çeviriye, kaynaktan olmayan, yeni etkileşimler yükler; çeviri şiir, böylelikle artık kaynaktan aynı “okunamaz”.

J. Mateo (2009, ss. 3-4), şiir çevirmenin çeviri ediminde üç farklı alanda çalışması gerektiğini vurgular ve bunları kısaca şu şekilde özetler. Araştırmacıya göre çevirmen, ilk olarak şairin amacını, bunun metine yansıtımını, anlamayı tetiklemek için şairin kullandığı uyarıcıları, metinsel sezdirimleri vb. incelediği psikodilbilimsel boyutta edimini gerçekleştirir. Bunun ardından kültür boyutu devreye girer. Bu aşamada çevirmen anlamları, düşünceleri, sosyal davranışları vb. belirlemek için kültürle içselleşen bir bilişsel çözümleme yapar. Son olarak da tüm bu bilişsel ve kültürel ortamların erek dil ve dil bilimi sınırlarında nasıl düzenlenebileceğinin seçeneklerini ortaya koyar.

Kimi kuramcı ve çevirmen, bir şiirin bir diğerinin çevirisi olduğunu söylemenin, erek dildeki şiiri, çeviri olarak nitelendirmek için yeterli olacağını söylerken başka araştırmacılar bu süreci ayrıntılarıyla incelemeyi seçmektedir. J. Boase Beier (2009) gibi kuramcılar, şiirin değişmeceli dilinden dolayı şiir çevirisinin diğer yazınsal çeviri türlerine oranla bile daha fazla yaratıcılık ve emek gerektirdiğini vurgularlar. R. Jakobson ise şiirin çevrilemeyeceğini ancak yaratıcı olarak yeniden konumlandırılabilceğini söyler (Venuti, 2000, s. 118). L. Venuti (2009, s. 162), çevirinin kökten dönüştürücü bir edim olduğunu, bunun ilk başta kaynak metnin bağlamından bağımsız inceleneceğini ve sonrasında erek ortamda yeniden bağlamlandırılacağını ifade eder. Bu süreç, yalnızca yorumlayıcı bir süreç olmakla kalmayacaktır, aynı zamanda sorgulayıcı bir süreç olacaktır (Venuti, 2009, s. 165).

Bir şiiri çeviren şairlerin, aslında söz konusu olan şiir veya şairle çoğu zaman karmaşık veya dolaylı olan bir metinsel bağlantı kurdukları; bunu çözümlemeyi amaçlayan bir sürece girdikleri ve bu süreci çeviriyi bitirdiklerinde sonlandırdıkları ifade edilir (La Penna, 2014, s. 66). Bu uğraşın sonunda ise bir erek şiir ortaya konur ve bu da dilleri ve kültürleri zenginleştirir. Yabancı şiirlerin çevirisiyle bir şekilde zenginleşen ve değişen, kendi içinden bir olguyu değil de farklı bir olgu, gerçek ve dili yansıtır hâle gelen erek dil, diller arası anlamsallık düzleminde bir ara dil yaratımıyla aktarılabilen ve son aşamada dil bilgisel olarak da doğrulanan bu yaratımı, bu çeviri şiiri, kabul eder (La Penna, 2014, s. 67).

Birçok çeviribilimci, şiir çevirisi hakkında yukarıda değinilenlere benzer veya çok farklı fikir ortaya koymuştur. Şiir çevirisi edimi, çeviribilimde çok farklı

açılardan irdelenen bir konu olmuştur. Farklı bakış açıları, şiir çevirisinin ne olması veya nasıl olması gerektiğine dair farklı yaklaşımları da beraberinde getirmiştir.

Şiir Çevirisine Farklı Yaklaşımlar

Çeviribilimde, şiir çevirisine ilişkin farklı görüşler ortaya konmuştur. Kimi çeviribilimci ve çevirmen sadık bir şiir çevirisinin kaynak şiiri yansıttığını savunurken, diğerleri de şiir çevirisinin bir yeniden yaratım, yeniden yazma süreci olduğunu vurgularlar.

W. Andrews (2004, s. 23), günümüzde çeviride, kaynak metnin farklılaşan/ötekileşen özelliklerinin ne kadar korunması gerektiği konusundaki tartışmalara değinir. Araştırmacı bu bağlamda, çeviri şiirin, kaynak şiirin ilk okurla kurduğu yakınlığı ve samimiyeti mi yansıtması gerektiğinin, yoksa farklı bir yazınsal gelenekten geldiğini vurgulayarak farklılığını mı ortaya koyması gerektiğinin tartışıldığına değinir. Bu, aslında bir anlamda “Şiir çevirisi örtük bir çeviri mi olmalıdır yoksa açık bir çeviri mi olmalıdır?” tartışmasının bir uzantısıdır.

M. Dahlgren (2000, ss. 98-99), çeviri bir şiirin erek dilde bir şiir olarak görülebilmesi ve algılanabilmesi gerektiği görüşünde olan kuramcılardandır. Araştırmacı, örtük çevirinin çeviri olarak görülmeyeceğini, açık çeviride ise işlevsel bir benzerlik olacağını söyler. Ancak genellikle örtük çevirinin tercih edileceğini ve bu bağlamda yorumlanmış bir sürümün ortaya konacağını ya da şiiri açımlayan bir metin sunulacağını ifade eder. Yani araştırmacıya göre, şiir çevirisinde genel eğilimde örtük yani kaynak şiirden uzaklaşan çeviriler yapıldığı yönündedir.

Bazı kuramcılar, şiir çevirisinin doğasının bunu gerektirdiği görüşündedirler. L. Venuti (2011b, s. 235) şiir çevirisinin, kaynak şiirdeki metin içi, metinler arası ve söylemler arası bağlamı hiçbir zaman (söz konusu iki dil ve kültür birbirine ne kadar yakın olursa olsun) tam anlamıyla yansıtamayacağını söyler. Erek şiirin okurlarının, kaynak dildeki okurlardan farklı bir deneyim yaşayacaklarını, iki okur kitlesi birbirinden farklı dil ve kültürlerin gerçekleri ile düşündüklerinden, bunun kaçınılmaz olacağını ifade eder. Çeviribilimcinin değindiği bu diller ve kültürler arası örtüşümsüzlük, şiir çevirisinde sıkça dile getirilen bir tartışma konusudur ancak, şiir çevirisinin buna ek birtakım zorlukları da ortaya konmaktadır.

Örneğin, kimi araştırmacıya göre, şiir çevirisinin en zorlu yanı, diller arasındaki örtüşümsüzlükten kaynaklanan ve iki dil çeviride karşı karşıya geldiğinde ortaya çıkacak yüzleşmedeki eksikliklerden çok, şiiri oluşturan dilin kendi içindeki oluşum savaşımıdır; çeviri şiirin kendi enerjisini ortaya koymak için verdiği savaşımdır (Jullien, 2014, s. 338). Bu nedenle de, bir görüşe göre,

sonsuzlukta birleşen paraleller gibi iki ayrı olgu gibi görünen ama aslında bir olan kaynak ve erek şiire paralel şiirler demek daha doğru olacaktır (Jullien, 2014, s. 340).

C. W. Orr, şiir çevirilerinde kaynak şiire sadık aktarımlardan daha çok, erek odaklı uyarlamaların görüldüğünü ifade eder (Chhetri, 2015, s. 17). A. Lefevere de bir şiir çevirmeninin, kaynağı bütünüyle kavrayarak anlam ve iletişimsel değerini tartarak çeviri yaptığını söyler. Çeviribilimci, çevirmenin bunların karşılıklarını erek dilde bulması, kültür odaklı ve dilsel yapı ile kısıtlanan anlatımları açıklaması ve erek dilin yazınsal geleneği içinde kaynak metne en yakın eş değeri saptaması gerektiğini vurgular (Chhetri, 2015, s. 17). Benzer bir düşünceyle J. Holmes (1970, s. 91), şiir çevirisinin bir tür üstyazın olduğunu savunur ve bu tanımlamayla, çeviri şiirin yalnızca kaynak kültürle değil, aynı zamanda erek kültürle ilintisi olduğunu vurgular.

Yalnızca çeviribilimciler değil kimi çevirmen de sadık bir şiir çevirisi yapılması gerektiğini savunmaktadır. Chateaubriand, John Milton'ın *Paradise Lost* adlı eserinin çevirisine yazdığı ön sözde, bu eserin şık bir çevirisini yapmak istediğini ancak, kaynak odaklı bir çeviri yaptığını ve bir çocuğun bile kaynak metinle karşılaştırmalı olarak satır satır takip edebileceği bir çeviri ortaya koyduğunu ifade eder. Öte yandan, Almancadan Fransızcaya yaptığı şiir çevirilerinden birinde editöre yazdığı mektupta, ikileme kaldığını, metni Almanlaştırarak bırakması mı gerektiğine, yoksa Fransızca eş değeriyle mi karşılması gerektiğine karar veremediğini ifade eder (Jullien, 2014, ss. 332-333). Bu görüşte olanlar kısaca, başka bir yaklaşımla, bir metne dayalı bir metin oluşturmaktansa şairin ayak izlerini takip ederek bir çeviriye ulaşılması, şiirin oluşturulduğu anın yinelenmesi gerektiğini savunurlar (Jullien, 2014, ss. 333-334).

R. Schulte'ye (1992) göre, şiir çevirisi, kaynak şiirin anlamına öykünmenin ötesine geçerek kaynağın ayrıntılı ve özümsemiş bir anlamlandırmasını içermelidir. Nabokov gibileri ise, sadık bir çeviri yaklaşımının önemini vurgulayarak dipnotlar ve açıklamalar kullanılmasının doğru olacağını, kaynak metinde "gerçek olanın" yattığını ve bunun sadık bir yorumlamayla aktarılabilirliğini vurgularlar (Sampson, 2004, s. 81). M. Yazıcı (2007, s. 247), bu görüşler doğrultusunda şiir çevirisinde, çevirmenin kaçınılmaz bir şekilde ötekileştirme yaptığından söz eder. Bunu da şöyle açıklar: Bir şiirin çevirisi, ya kaynak şiirin ezgisini yakalayarak ya da benzetme, örtmece, eğretileme veya deyimsel kullanımlarla, kaynak kültürün özünü yansıtacaktır ve dolayısıyla ötekileştirecektir.

Bu görüşe benzer bir yaklaşımla, Alman Romantik yabancılaştırma geleneği (Fransızcaya şiir çevirisindeki yerelleştirme geleneğinin aksine), Goethe ve Scheiermacher'in izinden giderek, okurun okuduğu eserdeki dili mümkün

olduğunca yabancılaştırarak kopukluk duygusunun desteklenmesini, dolayısıyla yazarın okura değil okurun yazara yaklaştırılması gerektiğini savunur (Venuti, 1995, ss. 15-16).

Ancak, özgün kaynak şiire benzer bir vurgu yapmayan, daha özgür çevirilerin yapılmasını savunan görüşler de bulunmaktadır. Örneğin O. Paz, şiir çevirisi ediminin aslen yazınsal olan niteliğinin gitgide göz ardı edilmesinin doğru olmadığını; şiir çevirisi ediminin şiir yazımı edimiyle özdeşleştirilebileceğini; her çevirinin de belli bir ölçüde, bir yeniden yazım ve dolayısıyla özgün bir metin olduğunu vurgular (Jullien, 2014, s. 337). Buna benzer bir düşünceyle Spivak (2000, s. 399), çeviri diliyle yazılmış şiirlerin, kaynak dilin bütün zenginliği ile ortaya konmuş biçimsel deneyim ile boy ölçüşemeyeceğine dikkati çeker. Bir çeviri şiirin, erek dildeki bir şiirle boy ölçüşebilecek şekilde çevrilmesi gerektiğini vurgulayan kuramcı, çeviri yönteminin önemini vurgular.

Geçtiğimiz yüzyılda yukarıda değinilen özgür yaklaşımla, farklı türlerde şiir çevirileri yapılmaya başlanmıştır; çoğu da şair-çevirmenlerce yapılmıştır. L. Venuti (2011b, s. 230) bu uğraşlara çeviri, uyarlama, öykünme veya sürüm gibi isimlerin verildiğini söyler. Kuramcı, ortaya konan erek metinlerin kaynak metinden tamamen uzaklaşarak şair-çevirmenin istekleri ve öngörüsü doğrultusunda yeniden oluşturulmuş olabileceğini ya da bir çevirmen tarafından özgününe sadık çevirilerin şair-çevirmenler tarafından yeniden kaleme alındığını ifade eder. Don Paterson'ın çevirilerine değinen L. Venuti, şiir çevirisinde savunulabilecek tek sadakatin, tamamen öznel olan, şiirin ruhuna sadakat olabileceğini vurgular.

Kimilerine göre, zaten şiirin çevirisinin özünde yabancılaştıran bir estetiğin özü yatar (Jullien, 2014, s. 331). Çok incelikli bir dil kullanımı gerektiren şiir çevirisinde içeriğin eyletiminin yeterli olmayacağı; şiirin amacının uygun duygu yüküyle deneyimin aktarımı söz konusu olduğundan, çevirinin amacının da aynı konu ve duyguyu iletmek olduğu savunulur. Hatta okur bunun bir çeviri olduğunu unutabilmeli; bir kaynak metin, hatta özgün bir eser okuyormuş gibi hissettirilmelidir. Şiir çevirisi bir gölgeye benzetilmeli, şekli ve uzunluğu farklı olsa da kaynağın bir yansıması olmalıdır (Chhetri, 2015, s. 16). Bu görüşte olanlara göre, bir şiiri çevirirken onu parçalarına ayırarak eş değerlikler bulma uğraşı, yaşayan bir varlığı incelemek için parçalamaktan başka bir şey değildir (Chhetri, 2015, s. 16). Oysa şiir çevirisi, kaynağın sesini yakalama edimidir (Chhetri, 2015, s. 17). Aynı görüşü savunan S. Paker (1983, s. 139) de şiir çevirilerinin, üst şiir işlevini yerine getirdiğinden; şiirdeki öğelerin, erek kültürde şiir işlevi görececek şekilde aktarılması gerektiğinden söz eder.

Şiir çevirisinin nasıl yapılması, nasıl değerlendirilmesi ve nasıl irdelenmesi gerektiği konusunda daha birçok görüş ve fikir sunulabilir. Bu fikirler ve görüşler, bazen belli bir dilin ve kültürün şiir çevirisi geleneklerinden, şiirin ve

şiiir çevirisinin söz konusu kültür içindeki öneminden, çeviribilimcilerin çeviri yaparken kişisel deneyimlerinden, araştırma yaptıkları konularda vardıkları sonuçlardan ve daha birçok etmeden dolayı farklı şekillenmektedir.

Bu çalışmada vurgulanan nokta ise tüm bu önermelerin söz konusu olabileceği durumlar olabileceği ancak şiirin çevrildiği, çevrilmeye devam edeceği ve çeviribilimde en verimli uğraşın, bu zorlu edimi ayrıntılarıyla inceleyerek daha iyi anlamak ve yaratıcı zenginliğinden yararlanmak olacaktır. Bu amaçla, Türkçeden İngilizceye şiir çevirilerinin sıklığını betimleyen kısa bir bölümden sonra bu konuda bir inceleme yapılmıştır.

Türk Şairlerin Eserlerinin İngilizceye Çevirileri

Şiir, bazı dil ve kültürlerin en önemli yazınsal üretimlerini verdikleri türler arasında olmasına rağmen bunlar, çoğu zaman, dünyaya yayılmamış, kendi kültürleri içinde takdir edilmiştir (Altoma, 2001, s. 42). Türk şiiri, uzun geleneği ve zenginliği sayesinde ilgi uyandırmış olsa da az örneği çevrilmiştir.

İngilizceye çevrilen Türk şiirlerinin 1949-2004 yılları arasında bir kaynakçasını derleyen Saliha Paker ve Melike Yılmaz (2004, ss. 15-18), şu eserleri sayarlar:²

1952	Selected Poems by Nazım Hikmet; trans. Asoke Ghosh; Calcutta.
1954	Poems by Nazım Hikmet; trans. Ali Yunus; New York: Masses & Mainstream Inc.
1962	Selected Poems, Yahya Kemal Beyatlı; trans. S. Behlül Toygar; İstanbul.
1967	Selected Poems of Nazım Hikmet; trans. Taner Baybars; London: Cape.
1968	The Bird and I, Fazıl Hüsni Dağlarca; trans. Talât Sait Halman; New York.
1969	Fazıl Hüsni Dağlarca: Selected Poems, Fazıl Hüsni Dağlarca; trans. Talât Sait Halman; Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
	Fifteen Turkish Poets, 75 Poems; trans. S. Behlül Toygar; İstanbul: İskender Matbaası
1970	The Moscow Symphony and Other Poems, Nazım Hikmet; trans. Taner Baybars; Chicago: The Swallow Press
1971	I am Listening to İstanbul: Selected Poems of Orhan Veli Kanık; trans. Talât Sait Halman, New York: Corinth Press.
1977	The Epic of Sheikh Bedreddin and Other Poems, Nazım Hikmet; trans. Randy Blasing and Mutlu Konuk; New York: Persea Books.
	Quatrains of Holland, Fazıl Hüsni Dağlarca; trans. Talât Sait Halman; İstanbul: Cem Yayınevi.

² Araştırmacılara kolaylık sağlamak için, kitap isimleri İngilizce olarak bırakılmıştır. Eserlerin başlıklarının çoğunda şair isimlerine de yer verilmektedir.

1978	The Penguin Book of Turkish Verse; trans. Nermin Menemencioğlu and Fahir İz; Harmondsworth: Penguin Books.
1980	Greek and Turkish Poets of Today, ed. Talât Sait Halman and Yannis Goumas; special issue of Pacific Quarterly Moana, Hamilton.
1981	Yunus Emre and His Mystical Poetry; trans. Talât Sait Halman; Bloomington: Indiana University Turkish Studies.
1982	Contemporary Turkish Literature: Fiction and Poetry, ed. Talât Sait Halman; Rutherford, NJ: Fairleigh Dickinson University Press
1985	Rubaiyat, Nazım Hikmet; trans. Randy Blasing and Mutlu Konuk; Providence, RI.
1986	Nazım Hikmet: Selected Poetry; trans. Randy Blasing and Mutlu Konuk; New York: Persea Books.
1989	The Drop That Became the Sea: Lyric Poems of Yunus Emre; trans. Kabir Helminski and Refik Algan; Vermont: Threshold Books.
	Living Poets of Turkey; trans. Talât Sait Halman; Istanbul: Dost Publications
	I, Orhan Veli: Poems by Orhan Veli; trans. Murat Nemet-Nejat; New York: Hanging Loose Press.
1992	Modern Turkish Poetry, ed. Feyyaz Kayacan Fergar; Ware, UK: The Rockingham Press
	The City of the Heart: Yunus Emre's Verses of Wisdom and Love; trans. Süha Faiz; Longmead: Element Books Limited.
	Turkish Legends and Folk Poems; trans. Talât Sait Halman; Istanbul: Dost Yayınları.
1993	The Poetry of Yunus Emre, a Turkish Sufi Poet; trans. Grace Martin Smith; Berkeley: University of California Publications in Modern Philology, 127.
	Voices of Memory: Selected Poems of Oktay Rifat; trans. Ruth Christie and Richard McKane; UK: Rockingham Press & Yapı Kredi Yayınları.
	The Poetry of Can Yücel; trans. Feyyaz Kayacan Fergar; Istanbul: Papirüs Yayınları.
1994	Poems of Nazım Hikmet; trans. Randy Blasing & Mutlu Konuk; New York: Persea Books
1996	Poems by Karacaoğlan: A Turkish Bard; trans. Seyfi Karabaş and Judith Yarnall; Bloomington, Indiana: Indiana University Turkish Studies and Ministry of Culture Joint Series XIV.
	Istanbul Poems, ed. Mevlüt Ceylan; Istanbul: Metropolitan Municipality of Istanbul, Head of the Department for Cultural Affairs.
	101 Poems by 101 Poets: An Anthology of Turkish Poetry, ed. Mevlüt Ceylan; Istanbul: Metropolitan Municipality of Istanbul, Head of the Department for Cultural Affairs.

1997	Ottoman Lyric Poetry: An Anthology, ed. Walter G. Andrews; trans. Walter G. Andrews, Najaat Black and Mehmet Kalpaklı; Austin, Texas: University of Texas Press.
2001	Where Are You, Susie Petschek? The Poems of Cevat Capan; trans. Michael Hulse, with the poet; Todmorden: Arc Publications
2002	Beyond the Walls: Selected Poems, Nazım Hikmet; trans. Ruth Christie, Richard McKane and Talât Sait Halman; London: Anvil & Yapı Kredi Yayınları.
2004	Eda: An Anthology of Contemporary Turkish Poetry; ed. Murat Nemet-Nejat; Jersey City, NJ: Talisman House Publishers.
	Selected Poems by İlhan Berk, ed. Önder Otçu; Jersey City, NJ: Talisman House Publishers.

Yukarıda verilen listeden de anlaşılacağı üzere, Türk şairlerinin eserleri İngilizceye yıllar içinde, çok yoğun bir şekilde olmasa da, çevrilmiştir. Kimi şairlere özgülenmiş antolojiler hazırlanırken bazı Türk şairleri birkaç farklı şair-çevirmen tarafından yeniden çevrilmiştir; bazı Türk şairlere de antolojilerin içinde yer verilmiştir. (2004 yılından itibaren bu konuya özgülenmiş bir kaynakça tespit edilemediğinden, söz konusu döneme değinilememektedir.)

Türk şiiri denildiğinde, bu yazın türünü, Osmanlı geleneğinden gelen daha klasik şiirler ve çağdaş şiirler olmak üzere, ikiye ayırmak çok da yanlış olmayacaktır. Bu çalışmanın odağında ise çağdaş Türk şiirinin çevirisi yatmaktadır. Çağdaş Türk şiirinin konu ve izleklerini irdeleyen L. Stone (2010, s. 236), kültürel modernleşme izleklerine ve uzlaşılı diline dikkati çeker; bunun ötesinde Türk şiirinin Türk yaşam biçimlerini, deneyimlerini ve geleneklerini yansıttığına değinir. Bunun belki de en evrensel örneklerinden biri Garip akımında yazılmış şiirlerdir.

Garip Şiirleri

Orhan Veli ve Oktay Rıfat'ın, sonradan Garip adını alacak yeni şiirlerinin onu birden, 15 Eylül 1937 tarihinde Varlık dergisinde *Şiirler* başlığıyla yayımlanmıştır. Şiirler, o sıralar yurt dışında olan Melih Cevdet'e ithaf edilmiştir; onun da bu akımın bir parçası olduğu vurgulanmıştır (Oral, 2015, s. 56). Orhan Veli "Edebiyat tarihinde her yeni cereyan şiire yeni bir hudut getirmiştir. Bu hududu azami derecede genişletmek, şiiri huduttan kurtarmak bize nasip oldu," sözleriyle akımı kısaca açıklar (Fuat, 2015, 254).

A. Behramoğlu (1993, s. 12), 1940'lı yıllarda, Türk şiirinin bir önemli olgusunun, o zamanlar üç genç şair olan Orhan Veli, Oktay Rıfat ve Melih Cevdet'in şiirlerinden oluşan Garip seçkisinin yayımlanışı olduğunu söyler. Araştırmacı, seçkilerinin ön sözünde şiirde ölçü, uyak ve şairaneliğe karşı olduklarını belirten, dilin en yalın birimlerine indirgenmiş şiirler yazan bu

şairlerin, “çağdaş şiir dilimizin ve konusalarının konuşma dili ve günlük yaşam yalınlığıyla buluşmasında önemli bir işlev” gördüklerini ifade eder.

1941 yılında yayımlanan ve daha sonra 1945’te Orhan Veli’nin dilini ve yazımını gözden geçirdiği *Garip*’in ön sözünde, şairin kendisi, Garip akımına kadar uzanan süreci ve akımı şu sözlerle anlatmaktadır:

Şiir, yani söz söyleme sanatı, geçmiş asırlar içinde birçok değişikliklere uğramış, en sonunda da bugünkü noktaya gelmiş. Bu noktadaki şiirin doğru dürüst konuşmadan bir hayli farklı olduğunu kabul etmek lâzım. Yani şiir bugünkü hâliyle, tabii ve alelade konuşmaya nazaran bir ayrılık göstermekte, nisbî bir garabet arz etmektedir. Fakat işin hoş tarafı, bu şiirin birçok hamleler neticesinde kendini kabul ettirmiş bir an’ane kurmak suretiyle de mezkûr acayıplığı ortadan kaldırılmış olması. Yeni doğup bugünün münevveri tarafından terbiye edilen çocuk kendini doğrudan doğruya bu noktada idrak ediyor. Şiiri, kendine öğretilen şartlar içinde aradığından, tabiileşme arzusunun mahsulü olan eserleri hayretle karşılıyor. Garip telakkisi, öğrendiklerini tabii kabul edişinden gelmekte. Ona buradaki izafiliği göstermeli ki öğrendiklerinden şüphe edebilsin (Kanık, 2003, s. 20).

Garip’te eski şiire dair eleştirdiklerini ise şu sözlerle ifade eder:

Kelime üzerinde düşünmek, onun güzelliğini, yahut çirkinliğini tespite çalışmak; şiiri, kelime hâlinde, mücerret bir ‘şiir unsuru’ telakkisi getirmiştir. Yüz kelimelik bir şiirde yüz tane güzellik arayan insan vardır. Hâlbuki bin kelimelik bir şiir bile tek güzellik için yazılır. Tuğla güzel değildir. Sıva güzel değildir. Fakat bunlardan terekküp eden bir mimari eseri güzeldir [...] işte eski şiirin yukarıda bahsettiğim hususiyeti bu edadır, ismi de ‘şairâne’dir [...] eskiye ait olan her şeyin, her şeyden evvel de şairanenin aleyhinde bulunmak lâzım (Kanık, 2003, s. 30).

D. Aksan (1995, s. 12), bu bağlamda, Melih Cevdet Anday’ın, şiirin niteliğindeki değişimle ilgili saptamasını ve sınıflandırmasını şu şekilde özetler: Şiir tarihine bakıldığında ilk olarak güzelleştirilmiş düzyazı olarak şiir, sonra da “düzyazıdan yakasını kurtarmış” olan şiir bulunmaktadır.

M. Fuat (2015, ss. 24-25) ise, Garip şiir akımının doğduğu döneme ve sürecine ışık tutar. Garip şiirlerini, ilk belirledikleri yıllarda, “siyasal açıdan sakıncalı olmayan, alaya alınması, fıkralara sokulması kolay olan, okurların şaşırılma özlemini büyük oranda karşılayan” şiirler olarak nitelendiren araştırmacı, Orhan Veli’nin çabalarıyla bunun bir akım hâline geldiğine dikkat çeker. Akımı başlatan, emekçi sınıfının beğenisini arayan, “küçük kentsoyluların alt tabakalarla birleştiği yerlerde” dolaşan şairlerin, şiir alanında pek çok şeyi değiştirdiklerine değinir. Yazar, hece şiirinin, tutucu şiirin geri çekilmesini, sürdürülemez görünmesini sağlayan bu akımın, çok hızlı bir gelişmeyle eski şiirin yollarını kesen bir yaygınlığa ulaştığını söyler. Ayrıca, “Kurucularınca da

eksiklikleri görülerek arkada bırakıldı,” yönünde bir saptamada bulunur (Fuat, 2015, s. 25).

O. Kahyaoğlu (2015, s. 233) ise “Garip şiirlerini ve şairlerini köktenci bir yenilikçi” olarak düşünmenin sağlıklı olmadığına, bu akımdaki şairlerin yazdıkları şiirin benzersiz bir estetik oluşturduğunu söylemenin güç olduğuna işaret eder. Araştırmacı, Garip’in “poetik hedefinin” şiirin, seçkin refah içindeki bir azınlıktan çok, “ekonomik açıdan güçsüz, beğenileri gelişmemiş bir çoğunluk” için yazılması olduğunu vurgular.

O. Kahyaoğlu (2015, ss. 233-235), Garip’in “ulusalcı ideolojiden tam anlamıyla uzak durmayan” ancak buna, “hümanist kentli bir yorum katan bir poetik tavrı” ortaya koyduğunu vurgular. Şiirin sevilmesi noktasında büyük katkısı olan bu akımın, Türkçe şiir dilinde ve biçiminde yeni bir kanal açtığına ve şiirin sevilmesi ve tanınmasında büyük katkısı olduğuna dikkati çeker. Şiirde elitizme, mükemmeliyet arayışına yoğun bir tepki olan akımın, son derece etkili, işlevsel şiirlerle Türkçe şiire “yepyeni bir kaynak” oluşturduğunun altını çizer. Ayrıca, Garip akımının itici gücü olarak nitelediği Orhan Veli’nin şiirinin “bir yol açıcılığı” simgelediğine dikkati çeker ve onun açtığı yolda sayısız şairin ilerlediğini ifade eder. Orhan Veli Kanık (2003, ss. 18-19), 1945 yılı Nisan ayında Garip şiirleri ile ilgili bir yazısında, o zamanlar, Türk şiirinin bir “kendimize geliş devrinde” olduğunu ifade eder ve “Dilimizin günden güne bile ne kadar değiştiğini fark etmiyorsanız, benim bir bu yazıma bir de o zamanlar neşrettiğim Garip’e bakın” der.

Türk şiir tarihinde önemli bir yeri olan Garip akımının öncülerinden Orhan Veli Kanık’ın şiirleri iki şair çevirmen, Talât Sait Halman ve Murat Nemet-Nejat, tarafından İngilizceye aktarılmıştır. Bu şiirlerden birinin incelemesine değinmeden önce, kısaca şairi ve şair çevirmenleri tanıtmakta fayda olacaktır.

Şair Orhan Veli Kanık ve Şair-Çevirmenleri Talât Sait Halman ve Murat Nemet-Nejat

Orhan Veli Kanık 13 Nisan 1914 tarihinde İstanbul’da doğmuş, 14 Kasım 1950’de de aynı şehirde hayata gözlerini yummuştur. İstanbul ve Ankara’da eğitimini sürdüren Kanık, bir süre felsefe okuduysa da daha sonra PTT’de memur olarak çalışmış, MEB Tercüme Bürosunda görev almıştır. İlk şiirlerini *Varlık* dergisinde başka bir isim altında yayımlamıştır. 1936-1937 yılları arasında yayımladığı şiirlerde, Fransız sembolist şiirinin ve bunların etkisi altında yazan Türk şairlerinin etkileri görülmüştür. Yukarıda değinilen Garip akımı ile sokaktaki adamın hayatına eğilmeyi, sözcük hiyerarşisine ve parıltılı sözcüklerin egemenliğine son vermek istemiştir (Çavaş, 2012, s. 75). M. Yazıcı (2007, s. 258), Orhan Veli’nin hem Doğu hem de Batı yazınlarına hâkimiyetine dikkat çekerek bu birikimin onu evrensel bir şair oluşunda büyük bir etkisi olduğunu vurgular.

Orhan Veli Kanık'ın şiirlerinin iki şair-çevirmen tarafından İngilizceye aktarılması aslında, şiir çevirisindeki önemli bir eğilimi ortaya koyar. Kendileri de şair olan şair-çevirmenlerin şiir çevirisinde ön plana çıkmaları, yalnızca Türkiye için değil, hemen hemen tüm dünyada geçerli bir durumdur (Owen, 2011, s. 133). Şair-çevirmenlerin ilgi duydukları şairleri başka dillere aktarmaları ise çok zorlu bir uğraştır.

T.S. Halman (2004, ss. 43-44), şiir çevirilerinin yoğun olarak eleştirildiğine, ancak şiir çevirisini öven çalışmaların kısıtlı olduğuna dikkati çeker. Beş binin üstünde şiir yayımlanmış olan şair-çevirmen, kendi şiir çevirilerindeki (kendine göre) eksiklikleri değerlendirebildiğini ve bu konuda bir suçluluk bile duyduğunu dile getirir. Bu uğraşın, basit bir eşlemeden öte bir kültür çevirisi olduğunun altını çizer. Şair-çevirmen, katı bir biçim veya çokça ses öykünmesi içermediği sürece, çağdaş şiirin başarılı bir şekilde çevirisinin yapılabileceğini ifade eder. Birçok ülkedeki şiirsel duyarlılık sayesinde, çağdaş şiirin artık daha rahat çevrilebildiğini ve evrenselleştiğini söyler. Geçmişte, aşırı sadakat gösteren çevirmenlerin şiirin esiri olduklarından ya da uyarlamacı çevirmenlerin de neredeyse hilekâr damgası yediklerinden söz eden T. S. Halman, günümüzde, yaratıcı çevirmenlikle şiir çevirisinin kendisinin, yaratıcı bir süreç olduğunun altını çizer. Şair-çevirmen, bazı eleştirmenlerin burun kıvırdığı, kaynak metinden uzaklaşan ancak eş değer etkiyi sağlayan çevirilerin, kaynak şiirden farklılaşmasını, kaynak şaire sadakatsizlik olarak görmemektedir. Şiir çevirisi yapanların kaynak şiirden uzaklaşma hakkı olduğunu hatta şiiri yeni bir kültür ve coğrafyada oluşturmak için bunun gerekli olduğunu ve bu tür bir yaklaşımın kültürlerarası aktarımında başarıyı getireceğini söyler. Çevirinin sanatsal yaratıcılık çağına girdiğini; şiir çevirisinde ise kaynak şiirin doğru bir biçimde erek kültürde yeni bir şiir olarak oluşturulması gerektiğini ve ancak bu şekilde kaynak kültürü aktarabileceğini söyler. Şiirin, kültürün bir mikrokosmosunu oluşturduğunu ve özgün çevirilerle, bu kültür çevirisinin (*cultranslation*) gerçekleşebileceğini vurgular.

T.S. Halman, Orhan Veli Kanık'ın şiirlerinin çevirisini iki farklı kitapta derlemiş ve ilkinin *I am Listening to Istanbul* adı altında 1971 yılında, ikincisini de *Just for the Hell of It* başlığı altında 1977 yılında, farklı yayınevleri aracılığıyla okurların beğenisine sunmuştur (Lüleci, 2014, s. 167).

Orhan Veli Kanık'ın şiirlerinin çevirileri hakkında ise Talât Sait Halman (1997, s. xxii), kendi çevirilerinin, özünde sadık ancak, “orijinaline çok benzeyen öykünme ve taklitler” olmadığını ifade eder. Şair-çevirmen, Orhan Veli'nin şiirlerinin tarzını, çağdaş Amerikan şairlerinin tarzına benzetir. Çağdaş Türkçe deyim ve deyişlerin, Amerikan İngilizcesi “ağızında” karşılıklarının bulunabileceğinden, şiirsel değerleri yitirmeden çeviri yapılabileceğinden söz eder. Orhan Veli'nin şiirlerinin birçok dile, kayıp sorunu yaşamadan aktarılabilceğini söyler çevirmen. Şairin, Türkiye ve Türkiye'deki hayattan söz

etmesine rağmen, özünde ve ifade şekillerinde, evrensel bir geçerlilik ve değer barındırdığının altını çizer.

Orhan Veli Kanık'ın şiirlerini İngilizceye aktaran bir ikinci çevirmen ise, Murat Nemet-Nejat'tır. Türk şiiri gerçeğini, bir aynaya bakmaya benzetir şair-çevirmen. Türk şiirinin, Türkiye'nin çelişkilerini yansıttığını, ancak bunlar hakkında bir çözüm yolu önermediğini veya bu konuda düşünce dile getirmediğini ifade eder (Nemet-Nejat, 2004, s. 79). Şair-çevirmen, 2004 yılında yayımlanan *Eda: An Anthology of Contemporary Turkish Poetry* başlıklı şiir çevirisi antolojisinde, 1921-1997 yılları arasında yazılan Türk şiirlerini bir araya getirmiştir (Nemet-Nejat, 2004, s. 78). Antolojide Lâle Müldür, Ece Ayhan, Orhan Veli Kanık, Cemal Süreyya, İlhan Berk, Ece Ayhan, Sami Baydar gibi birçok Türk şairin eserlerine yer verilmiştir. Bu antolojisindeki, âdeta yeniden yaratılarak kaleme alınmış olan şiirler, şair-çevirmenin iyi bir etki yaratmak ve iyi çeviriler sunmak adına, kaynak metinlerden uzaklaştığı çevirilerdir; üst şiirlerdir (Paker, 2004, s. 7).

M. Nemet-Nejat (1989, ss. 13-16), Orhan Veli'nin şiirlerini çevirme uğraşını anlatırken, şairin şiirlerinin "lezzetinin" kendine özgü olduğunu vurgular. Çeviri uğraşını, gündelik anlatım, konuşma dili ve derin düşünce arasında bir denge kurma çabası olarak özetler. Dolaysız, soyutlama kullanılan, mizah ve üzüntü içeren bir dili çevirme edimi olarak tanımlar. M. Nemet-Nejat, en çok Orhan Veli'nin "şeffaflığını" vurgular. Ona göre, söz konusu şeffaflık, şairin, bir şiiri düşünülmüş gibi değil de aklına gelmiş gibi ifade edişinden kaynaklanır. Çevirisinde, erek okura bir şiirin çevirisini değil de gündelik bir konuşmanın bir kesitini sunarmış edasıyla, aktarım yapmak istediğini vurgular.

Kısaca, şiir çevirisi ve Orhan Veli Kanık'ın şiirleri konusunda görüşleri sunulan şair-çevirmenlerin çevirdikleri şiirlerden biri olan, Orhan Veli Kanık'ın *Dedikodu* şiirinin incelemesi, aşağıdaki bölümde verilmiştir.

Karşılaştırmalı İnceleme

Bu bölümdeki karşılaştırmalı incelemede, Orhan Veli Kanık'ın *Dedikodu* şiiri ışığında, iki şair-çevirmenin üstşiirlerinin incelemesine yer verilmektedir. Şiirin İngilizceye aktarımında kullanılan yaklaşım ve yöntemler, yukarıdaki bölümlerde sözü edilen, Garip şiirinin özellikleri ve çalışmanın ilk bölümünde değinilen çeviribilimdeki şiir çevirisi kuramı ve de değişik yaklaşımlar çerçevesinde incelenmektedir.

Dedikodu (Şair: Orhan Veli Kanık)

- 1 Kim söylemiş beni
- 2 Süheyla'ya vurulmuşum diye?
- 3 Kim görmüş ama kim,
- 4 Eleni'yi öptüğümü,

- 5 Yüksekaldırımında, güpegündüz?
- 6 Melahat'ı almışım da sonra
- 7 Alemdara gitmişim, öyle mi?
- 8 Onu sonra anlatırım fakat
- 9 Kimin bacağına sıkılmışım tramvayda?
- 10 Güya bir de Galata'ya dadanmışız;
- 11 Kafaları çekip çekip
- 12 Orada alıyormuşuz soluğu;
- 13 Geç bunları, anam babam, geç;
- 14 Geç bunları bir kalem;
- 15 Bilirim ben yaptığımı.
- 16 Ya o, Mualla'yı sandala atıp,
- 17 *Ruhumda hicranın*'ı söyletme hikâyesi?

Rumours (Çevirmen: M. Nemet-Nejat)

- 1 Who says
- 2 I've fallen for Süheyla?
- 3 Who saw me, who
- 4 Kissing Eleni
- 5 On the sidewalk in the middle of the day?
- 6 And they saw I took Melahat
- 7 To Alemdar
- 8 Is that so?
- 9 I'll tell you about it later,
- 10 But whose knee did I squeeze on the streetcar?
- 11 Supposedly, I've developed a taste for the fleshpots of Galata
- 12 I drink get drunk,
- 13 Then take myself there.
- 14 Forget about these guys,
- 15 Forget, forget about them.
- 16 I know what I'm doing.
- 17 And what about me
- 18 Supposedly putting Mualla on a rowboat
- 19 And making her sing out loud "My soul is yearning for you..."
- 20 In the middle of the harbour.

Gossip (Çevirmen: Tâlat Sait Halman)

- 1 Who started the rumor
- 2 That I have a crush on Süheyla?
- 3 I dare you to tell who saw me
- 4 Kissing Eleni

- 5 On the Winding Steps in broad daylight?
 6 Do they say I grabbed Melahat and took her to Alemdar,
 7 Is that what they are saying?
 8 Well, I'll explain that later, but
 9 Whose bottom do they claim I pinched on the streetcar?
 10 And what's the one about the Galata brothels,
 11 That I took loaded, the liquor goes to my head
 12 And I rush down there?
 13 Come off it, man?
 14 Never mind all that,
 15 I know what I'm doing.
- 16 And what's that story about my getting Mualla into a rowboat
 17 And making her sing "Your grief is in my heart"?

İzlek

Yukarıda sunulan iki çeviride de bir dedikodular silsilesine cevap veren ve bunlara "bozulmuş ve sinirlenmiş" olan anlatıcının tonu aynıyla aktarılmıştır. Şiiri dillendiren kişinin bir erkek olduğu, Türkçesinde değinilen kadın isimlerinden dolayı açıksa da, bu kadın isimlerini bilmeyen erek okur için bu unsur, isimler bağlamında, açık değildir. Ancak, İngilizcedeki "her" adının kullanımı (MNN satır 19, TSH satır 6, 17) ile, dişil bir varlığa yapılan gönderme, gerek şiirin anlatıcısının gerekse ilgi duyduğu kişilerin cinsiyetini belirtmekte yardımcı olmaktadır.

Satırlar ve Biçim

Kaynak şiir 17 satırdan oluşmaktadır. T. S. Halman, kaynak şiirin satır sayısına sadık kalmış ve satırların anlamsal bütünlüğünü bozmamaya özen göstermiştir. Ancak, 7. satırın uzun olabileceği ve şiirin biçimini bozabileceği düşüncesiyle, kaynak şiirde bu satırda verilen bilgiyi, çevirisinde 6. satırın sonuna taşımıştır. M. Nemet-Nejat ise çevirisinde 21 satır kullanmıştır. Kaynak şiir ile M. Nemet-Nejat'ın çevirisi arasındaki satır uyumu şu şekildedir: 1-5 satırlar arasında kaynak şiirdeki anlamlama silsilesi takip edilmiştir; çevirideki 9-10 satırları, kaynak şiirin 8-9 satırlarını yansıtır; çevirinin 11-16 satırları, kaynak şiirin 10-15 satırlarını yansıtır. Ancak, kaynak şiirin 6-7 satırları çeviride 6-8 satırlarında, 16-17 satırları ise, çeviride 17-20 satırlarında verilmiştir.

İki çeviride de, iki dize arasındaki boşluğa yer verilmiştir.

Adlar

Kaynak şiirdeki bazı adların, yabancı okurlar için açıklanması gerektiğini düşünen çevirmenler, bazı eklemeler yapmayı uygun görmüşlerdir. 10. satırda (OVK) geçen "Galata" semti, M. Nemet-Nejat tarafından (satır 11) "the

fleshpots of Galata” - “Galata’daki ucuz ve dandik striptiz kulüpleri” olarak aktarılmış; Galata’yı Beyoğlu’na bağlayan ve hareketli bir mekân olan “Yüksekkaldırım” (OVK satır 5) ise (MNN satır 5) “the sidewalk” - “kaldırım” olarak aktarılmış ve semt veya yer ismi olarak aktarılmayarak, sokakta insanların olduğu bir yer olarak evrenselleştirilmiştir.

T. S. Halman ise çevirisinde (OVK satır 10) “Galata’yı, (TSH satır 10) “the Galata brothels” - “Galata’daki kerhaneler” olarak çevirerek, açıklama eklemiştir; (OVK satır 5) “Yüksekkaldırım” - “the winding steps” (TSH satır 5) - “dönerek çıkan merdivenler” olarak çevirip İngilizcede tasvir etmiştir.

İki çevirmen de isimlerin ve semtlerin çevirisinde Türk asıllarına sadık kalarak aktarım yapmış, hatta İngiliz alfabesinde geçmeyen “ü” harfini bile (Süheyla adında) aynıyla aktarmışlardır.

Eylemler

Kaynak şiirdeki eylemlerin kullanımı ilginç bulgulara işaret etmektedir. Kullanılan bir grup eylem, şiirin anlatıcısı olan kişinin, kadınlara yaptıklarını tasvir etmek için kullanılmıştır. Eylemlerin kullanımı ile kadın imgesi edilgen hâle getirilmiştir. Biriyle öpüşmek yerine “Eleni’yi öptüğümü” (OVK satır 4) ifadesinin kullanımı buna örnek verilebilir. Anlatıcı erkek, edilgen olan kadınlar üzerinde birtakım eylemler gerçekleştirmektedir. Bu unsur iki çeviride de yansıtılmıştır. Bunun örnekleri şu şekilde verilebilir: (OVK satır 2) “Süheyla’ya vurulmak”, (MNN satır 2) “fallan for Süheyla” - “Süheyla’ya âşık olmak”, (TSH satır 2) “have a crush on Süheyla” - “Süheyla’ya abayı yakmak” olarak çevrilmiştir. (OVK satır 4) “Eleni’yi öptüğümü”, (MNN satır 4 ve TSH satır 4) “Kissing Eleni” olarak; (OVK satır 16) “Mualla’yı sandala atıp”, (MNN satır 18) “putting Mualla on a rowboat” - “Mualla’yı kürekli kayığa atıp” olarak, (TSH satır 16) “getting Mualla into a rowboat” - “Mualla’yı bir sandala bindirip” olarak; (OVK satır 17) “şarkı söyletmek”, (MNN satır 19) “making her sing out loud” - “yüksek sesle şarkı söyletmek” olarak ve (TSH satır 17) “şarkı söyletmek” olarak; aynıyla, kadının edilgenliği vurgulanarak çevrilmiştir.

M. Nemet Nejat’ın kaynak metine eş değer çevirisinden farklı olarak, erkek egemenliğini vurgulayan T. S. Halman, (OVK satır 6) “Melahat’ı almışım” ifadesini “grabbed Melahat” - “Melahat’i kapmışım” (TSH satır 6) olarak; (OVK satır 9) “kimin bacağını sıkışım tramvayda” ifadesini (TSH satır 9) “whose bottom did they claim I pinched in the streetcar?” - “kimin poposuna çimdik attığımı iddia ediyorlar tramvayda” şeklinde çevirmiştir. Bu seçimle, kadın düşkünü ve flört etmeye meraklı erkek ögesi vurgulanmıştır.

Kaynak şiirdeki, “bilirim ben yaptığımı” (OVK satır 15) ifadesi ise, “ben bunları yapmadım” iması ve “ben ne yaptığımı bilirim”, yani düzgün ve bilinçli hareket ederim iması yüzünden, çeviride sorunlu bir ifadedir. İki anlamını

vermekte zorlanan çevirmenler aynı seçimi yaparak (MNN satır 16, TSH satır 15) “I know what I have done” - “ben yaptıklarımı bilirim” ifadesiyle bu satırı aktararak, anlatıcının tüm ifade edilen dedikodularda geçen eylemleri yapmadığını vurgulamışlar ve anlatıcının “ne yaptığını bilen bir insanım” imasını kaynak şiirdeki açıklığıyla aktarmamışlardır.

Deyimsel Kullanımlar

Orhan Veli'nin “birine vurulmak”, “bir yere dadanmak”, “bir kalemde geçmek”, “bir yerde soluğu almak” gibi deyimsel kullanımları, iki şair çevirmen tarafından, eş değer ancak farklı İngilizce kullanımlarla karşılık bulmuştur. Fakat argo içeren deyimsel kullanımlarda iki şair-çevirmenin yaklaşımları farklı olmuştur. “Kafa çekmek” (OVK satır 11) ifadesi, T. S. Halman'ın çevirisinde argo bir ifade olan (TSH satır 11) “to get loaded” - “zil zurna sarhoş olmak” ifadesi ile karşılık bulurken; M. Nemet-Nejat aynı ifadeyi “to get drunk” - “sarhoş olmak” ifadesiyle karşılayarak argo ifadeyi silmiştir. Kaynak şiirdeki (OVK satır 13) “geç bunları anam babam” ifadesi ise, iki çevirmen tarafından da argo kullanımı ile (TSH satır 13) “come off it man” - “yapma adamım” şeklinde ve (MNN satır 14) “forget about these guys” - “unutun bunları arkadaşlar” anlamına gelecek argo içeren ifadelerle karşılanmıştır.

Zamansal Uzaklık

Kaynak şiirde, günümüzde hâlâ geçerliliğini korusa da, çağdaş bir Türk okurunda bir zamanların İstanbul'undaki eğlence yerlerini (Alemdar, Galata), ulaşım araçlarını (sandal, tramvay), eğlence anlayışını (Boğaz'da sefa), kadın isimlerini (Mualla, Süheyla) çağrıştıracak kullanımlar bulunmaktadır. Kaynak şiirden çok fazla uzaklaşmak istemeyen iki şair-çevirmenin çevirilerinde bunlar, ancak yabancı bir kültürün ve şehrin yansıması olarak aktarılabilmektedir. Zamansal uzaklık, aynı kültürel geçmişi ve Türkiye'nin bugününü bilmeyen erek okur için, aynı şeyi ifade edememiştir. Bu durum, yakın tarihte bir zamansal uzaklığın belirtildiği tüm özgün eserlerin çevirilerinde karşılaşılan bir sorundur. Bu bağlamda, bu uzaklığı vermeye çalışmak kullanılacak olan dilde eskitme yapılacağı için, ya erek okuru gereksiz yere yoracaktır ya da metin içinde açıklama veya dipnotla açıklama getirilirse, şiirin şiirsel özelliklerini zedeleyecektir. Bu nedenlerle, bu çeviride bir eksiklik olarak değil bir kültürel paylaşım olarak algılanmalıdır.

Dil Bilgisel Öğeler

Kaynak şiirdeki soru cümleleri, anlatıcının sorgulayan, sinirli tonunun önemli bir yansımasıdır. Bu nedenle çeviride de yansıtılması önem kazanmaktadır. T. S. Halman, kaynaktaki beş soru cümlesini aynıyla korumuştur; M. Nemet-Nejat ise bunu dörde indirgemmiştir. İki şair-çevirmen de kaynak şiirdeki soru cümlelerini mümkün olduğunca aktarmaya çalışmışlardır.

Kaynak şiirde, noktalama işaretleri ile gruplandırılan anlam bütünleri ve “nefes araları”, çevirilerde aynıyla korunmuşsa da diller arasındaki farklılıktan dolayı, şairin noktalı virgül kullanımını daha aza indirgeyen iki şair-çevirmen, daha çok virgül ve nokta kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu seçimler, iki dildeki yazı geleneklerinden kaynaklanan farklılıktan dolayı ortaya konmaktadır. İki şair-çevirmen, İngilizce dil bilgisi kurallarının el verdiği her durumda, kaynak şiirin nefessiz ve sınırlı bir tonda, inkâr edercesine, uzun, birbirinin peşi sıra dile getirilmiş cümleleri çağrıştırmak için kullanılan noktalı virgüller ve virgüllerle yansıtılmaya çalışılan konuşma dilini, mümkün olduğunca korumaya çaba göstermişlerdir.

Söz Sanatları

Her ne kadar yalın bir dille yazılmış olsa da, her şiirde olacağı gibi, belli söz sanatlarını içeren kaynak şiirdeki bu sanatsal dilin yansıtımında, çevirmenler farklı yöntemlere başvurmuşlardır.

Cevap verilmesi beklenmeyen bir sorunun sorulması olarak açıklanabilecek istifham ögesi, şiirin anlatıcısının şiir boyunca (kim görmüş, kim söylemiş gibi) aslında cevabını aramadığı ancak tüm bu dedikoduların gerçek olmadığını vurgulamak için kullandığı ifadelerdir. Bunlar, yukarıda da belirtildiği üzere, iki çeviride de soru tümcelerinin aynıyla aktarımıyla çevrilmiştir.

Şairin kadın isimlerine (Mualla, Süheyla, Eleni), eğlence yerlerine (Galata, Alemdar, Boğaz), alkole (kafaları çekmek), eğlence türlerine (boğazda sandala binmek, yüksek kaldırımda gezmek) yaptığı göndermeler, anlamsal olarak bağdaşık sözcüklerin, belli bir simetri yaratmak için kullanımını içeren tenasüp sanatına örnektir. Bu söz sanatının kullanımıyla çapkınlık, eğlence ve benzeri izlekler vurgulanmıştır. Bu söz sanatı bağlamında bunlar, her ne kadar iki çevirmen tarafından aynıyla aktarılmışsa da bu göndermelerin Türk kültürüne ait olmasından kaynaklanan, yukarıda da değinilen, kaçınılmaz bir kayıptan söz edilebilir.

“Galata” ifadesinin, o semtte yer alan eğlence mekânlarını, “sandal” ifadesinin de, İstanbul Boğazı’nda kayıkla gezmek eylemini anlatmak için kullanılması, ad aktarmaları (mecaz-ı mürsel) söz sanatına birer örnektir. Galata semtine yapılan göndermede, yukarıda da açıklandığı üzere, T. S. Halman (satır 10), burada bulunan ucuz kulüpler olduğu bilgisini, M. Nemet-Nejat (satır 10) ise, kerhane olduğu bilgisini ekleyerek açıklamıştır. “Sandal” sözcüğü ile İstanbul Boğazı’nda “sefa yapmaya” yapılan göndermeyi ise T. S. Halman açıklama gereksinimi duymazken, M. Nemet-Nejat (satır 18 ve satır 20) “on a row boat... in the middle of the harbour” - “limanın ortasında bir kayıkta” ifadesi ile açıklamış ve erek okurda İstanbul’u çağrıştırmaya çalışmıştır.

Cümlelerin sonundaki sözcüğün, bir sonraki cümlelerin başında tekrarlanmasıyla oluşan söz sanatı (anadiplosis) (OVK satır 13-14), kaynak şiirde “geçmek” eyleminin kullanımında görülmektedir. Çevirmenler bu konuda farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir. M. Nemet-Nejat, “forget” - “unut” eylemini satır 14 ve satır 15’in başında kullanarak, bu söz sanatını önyinelem söz sanatı ile aktarmıştır. Ayrıca, bu söz sanatını ünsüz ikileşmesi ile vurgulamayı da seçmiştir (MNN satır 15); “forget, forget” - “unut, unut”. T. S. Halman ise bu söz sanatını, söz sanatı olarak aktarmamayı seçmiş ve onun yerine eş değer ifadeler yer vererek (TSH satır 13), “come off it” - “yapma”, (TSH satır 14) “never mind it all” - “kulak asma” gibi izleksel tekrarlar yapmayı yeğlemiştir.

Şiirdeki (OVK satır 3) “kim görmüş ama kim” ifadesindeki “kim” sözcüğünün tekrarı ile önyinelem ve artgönderimden oluşan yinelem söz sanatını, M. Nemet Nejat (satır 1 ve 3) “who” - “kim” ifadesiyle aynıyla aktarmıştır. T. S. Halman ise bu söz sanatını, çeviri şiirinde “and” - “ve” bağlacını daha sık kullanarak, ısrarcı ve tekrarlanan söylemi farklı satırlarda (satır 10 ve 12) vurgulayarak aktarmayı tercih etmiştir.

Sözdizimsel önceleme (örneğin “kim görmüş ama kim, Eleni’yi Yüksek Kaldırımında öptüğümü güpegündüz”) ile Orhan Veli’nin konuşma dilini yansıttığı şiirinde, İngilizce, Türkçe kadar esnek bir sözdizimsel yapıya sahip olmadığı için, bu unsur, iki şair çevirmen tarafından farklı bir dilsel olanak ile yansıtılmıştır. İki çevirmen de, İngilizce konuşma dilini yansıtmak için (MNN satır 17-20 ve TSH satır 6-7), bileşik cümle kullanarak, ifadeyi uzatıp, konuşma dilini çağrıştırmayı seçmişlerdir.

Kaynak şiirde “m” harfi içeren sözcüklerin (kim, söylemiş, vurulmuşum, kim, görmüş, ama, kim, öptüğümü, Yüksekaldırımında, Melahat, almışım, Alemdar, gitmişim, mi, anlatırım, kimin, sıkılmışım, tramvayda, dadanmışız, alıyormuşuz, anam, babam, kalem, bilirim, yaptığımı, Mualla, ruhumda, söyletme) sık kullanımı ile oluşan ses yinelemesinin dedikodunun “mırılıtsına” bir gönderme olduğu iddia edilebilir. Aynı etki, çevirmenler tarafından, “w” sesinin kullanımıyla şiirdeki sorgulayıcılık ögesinin vurgulanmasını sağlamıştır (MNN- “who, who, saw, sidewalk, saw, whose, know, what, what, rowboat” ve TSH - “who, who, saw, winding, what, well, whose, whats, down, know, what, what rowboat”). Böylece, çevirilerde de bir dizem ve uyak sağlanmıştır.

Bağdaşıklık ve Bağlaşıklık

Kaynak şiirde kadınlar, eğlence ve dedikodu izleklerinin vurgulandığı, yukarıda örneklenen ad ve eylemler ve deyimlerle anlaşılmaktadır. Bunların aktarımına, iki çeviride de yukarıda belirtildiği üzere özen gösterilmiştir. İki çeviri şiirde de kaynakla aynı bağdaşıklık ve bağlaşıklık öğeleri ile kaynağın izleğinin aktarımı sağlanmıştır.

Şiirdeki Kişiler

Kaynak şiirde anlatıcı, (OVK satır 13-14) “geç bunları” ifadesinden de anlaşılacağı üzere, hakkında yapılan dedikodularla ilgili derdini tek bir kişiye anlatmaktadır. T. S. Halman, çevirisinde bunu aynıyla yansıtmıştır. M. Nemet-Nejat ise (satır 14) “guys” - “arkadaşlar” ifadesini kullanarak dinleyicilerin çoğul olduğunu ima etmeyi seçmiştir; onun çevirisinde anlatıcı, birkaç kişiye kendini açıklamaktadır.

Kip ve Zaman

Kaynak şiirin, şimdiki zamanda söylenti kipindeki anlatımı (OVK satır 1-10) ve yakın geçmişteki anlatımı (OVK satır 11-15) İngilizceye aktarımda zorluk çıkarmaktadır. İngilizce ile Türkçe arasındaki farklılıklardan dolayı T. S. Halman, soru tümceleri (TSH satır 10-12) ve bildirme tümceleri (TSH satır 13-15) kullanmış; M. Nemet-Nejat ise (satır 11-13) bildirme tümcelerini kullanarak aktarmayı seçmiştir.

Şiirin Başlığı

Halman şiirin başlığını “gossip” - “dedikodu” olarak aktarıırken, Nemet-Nejat “rumour” - “söylenti” olarak aktarmayı seçmiştir.

Genel Değerlendirme

Bu bölümde yapılan incelemeden yola çıkarak, aynı şiirin tüm özelliklerini belli şekillerde aktarmaya çalışan iki şair-çevirmenin seçimleri incelendiğinde, birtakım sonuçlara varılabilmektedir:

Şair-çevirmen T. S. Halman, Orhan Veli'nin ve Garip akımının amaçladığı şiiri halka indirmek, söz sanatından çok, anlatı ve hikâyeyi vurgulamak gibi konuları önceleyerek çeviri yapmıştır. Öte yandan, kaynak kültürü aynıyla aktarmaya çalışıp, yine de deyimsel ifadelerle yer vererek, Orhan Veli'nin şiirinin evrenselliğini vurgulamıştır. T. S. Halman, Orhan Veli'yi, Türk bir şair kimliğinin yok etmeden erek okura taşımıştır.

Öte yandan M. Nemet-Nejat, aynı kaygılarla yaptığı çevirisinde, belirli seçimleriyle kaynağın biçimine ve içeriğine daha sadık kalmayı seçmiştir. Aslında, daha kaynak odaklı bir çeviri yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşımıyla da İngilizce okurları, Orhan Veli'ye ve şiirine taşımıştır.

İki şair-çevirmenin çevirilerinde de en ön plana çıkan unsur ise şiiri, Orhan Veli geleneğinde, şiirden öte bir hikâyenin anlatımı olarak sunma isteğidir.

İki çevirmenin farklı yaklaşımlarla İngilizceye aktardıkları şiir, Garip akımının ve aslında Orhan Veli'nin, hatta bunun da ötesinde çağdaş Türk şiir geleneğinin İngilizce okurlarca bilinmesine ve sevilmesine yol açmıştır. Bu anlamda, kişisel

zevklerimiz doğrultusunda, birini bir diğerine tercih edebileceğimiz iki şiirle, şair-çevirmenler, kültür elçileri olarak görev yapmışlardır.

Sonuç

Çevirinin, bir sorunsallar silsilesi olarak görülmesi eğilimine karşı gelerek A. Rosen Guercio (2011, s. 248), etik, estetik, kendileme ve otorite ile çevrelenen çevirinin, yaratıcı okuma, eğitim ve edebiyat hakkında, özellikle de farklı dünya edebiyatları hakkında, anlamayı sağlamlaştıracak bir edim olarak görülmesi gerektiğini savunur.

Her bir şiir çevirisi uğraşı, anlamsal doğruluk savaşımını andırır. Çeviri ediminin kendisi, dillerarası bir çekişmenin sonuçlandırılmasıdır; bu edim sayesinde, yeni yapısal ve anlamsal olasılıklar ortaya konduğu gibi durağan olan kanılar da ivmelenir (Roy, 2002, s. 158).

Aslında, karşılaştırmalı araştırmalarda eşlemeli olarak baktığımız şiir çevirisine, âdeta somut bilimlerde olduğu gibi yaklaşmanın ne kadar doğru olabileceği sorgulanabilir. Zaten bir şiirin çevirisini, yalnızca kaynak ve erek dizelerin birbiri ile eşlenmesi biçiminde sınırlandırarak incelemek, şiir çevirisi edimindeki unsurlardan yalnızca birine odaklanmamızı ve dolayısıyla edimi basite indirgememizi gerektirir. Öte yandan, durağan veya yaşamayan bir olgudan değil de “bir nefesi” bir “yaşamı” olan şiirden söz ettiğimizde, yansımali bir enerjiden söz etmemekteyiz. Kaynak şiirde olduğu gibi erek şiirde de birincil bir enerjinin varlığından söz edebilmeliyiz.

Ancak, şair-çevirmenlerin şiirlerini incelerken, kaynak ve erek şiirlerin ayrıntılı incelemelerini yapmak, genel kanının aksine, şiiri parçalarına bölerek anlamsızlaştırma veya bütünselliğinden ayırma eylemi değildir. Aksine, böyle çözümlenmelerle, şiirin öğeleri ve okurda yarattığı izlenimin, en azından dilsel boyutu ortaya konabilmekte ve bunun izleri çeviride de takip edilebilmektedir.

Bu bağlamda, çeviri şiir incelemesinde doğru olmayacak tek şey, belki de çevirmenin neyi aktarmadığına odaklanmak olacaktır. Şiir çevirisinin incelemesinin en verimli yanı ise neyin nasıl aktarılabildiğine bakmak, özellikle de kendileri yaratıcı yazarlar olan şair-çevirmenlerin, bu yeniden yaratımlarındaki zenginliği ortaya koymaktır.

Yukarıda değinilen, iki şair-çevirmenin çevirilerinin ön sözlerinde ve Garip akımı hakkında yazan araştırmacıların da vurguladıkları gibi, aslında Orhan Veli Kanık, Türk deneyimini aktardığı şiirlerinde, evrensel şiirler oluşturmuştur. Belli bir kültür içinde ürün verse ve deyimsel kullanımlarla belli bir dil kesitini açıkça vurgulasa da aslen insanı, duyguları ve evrensel olanı yansıtmıştır. Bu anlamda, şiirlerinde çok güzel bir denge kurgulamıştır. Şair-çevirmenler bu dengeyi yakalayabilmişlerdir. Yapılan incelemeden de anlaşılacağı üzere, T. S. Halman'ın ve M. Nemet-Nejat'ın çevirilerinin birer yorumlama, yeniden

yazımdan çok, çeviribilimcilerin şiir çevirisi şemsiyesi altında değerlendirdikleri çeviri şiirler oldukları ortaya konabilmektedir. Çevirilerin, hem birer çeviri şiir olarak, hem de erek dil ve kültürde birer şiir olarak aktarılabilmesi ise şairin evrenselliğinden ve de şair-çevirmenlerin ustalıklarından kaynaklanmaktadır.

Gerçekçi olarak baktığımızda, okurlar ve araştırmacılar olarak çevirmene veya çevirinin kendisine ne kadar çok şey borçlu olduğumuzun farkına varıp varmadığımız şüphelidir. Kültür elçileri olarak görev yapan bu şair-çevirmenlerin eserlerine eleştirel bir gözle bakmak çok kolayken, uğraşın kendisi ise bir o kadar zorlu ve çetrefillidir.

Kendisi de şair-çevirmen ve Garip akımının bir üyesi olan Melih Cevdet, çeviri uğraşını anlatırken, şiir çevirisinin “güçlüğünü de tadını da” bildiğini ifade eder. “Nankör bir iş” olarak nitelediği çevirinin, insanı kendisine bağladığını ifade eder. “Bir şiir çevirmeni ne denli başarılı olursa o ölçüde siler kendini, şiiri yazan ozana bırakır ortayı. Tuhaf bir durum! Başarı yok olmayı sonuçluyor demek. Ne yapacaksınız ki öyle...” (Anday, 2015, s. 484) sözleriyle, şiir çevirisinin büyük üstatları olan şair-çevirmenlerin uğraşını, belki de en güzel şekilde özetler.

Kaynakça

- Aksan, D. (1995). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Altoma, S. J. (2001). Modern Arabic Poetry in English Translation: An Overview of Selected Anthologies. *Translation Review*, 62(1), 43-49. DOI: 10.1080/07374836.2001.10523799.
- Anday, M. C. (2015). *Melih Cevdet Anday Şiir Yaşantısı: Şiir Yazıları*. Y. Armağan (Haz.), İstanbul: Everest Yayınları.
- Andrews, W. G. (2004). In Pursuit of a Poem: Reflections on Translating Ottoman Turkish Poetry. *Translation Review Special Issues: Turkish Literature and Its Translation*, 68, 23-32.
- Behramoğlu, A. (1993). *Büyük Türk Şiiri Antolojisi I*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Boase Beier, J. (2009). Poetry. *Encyclopedia of Translation Studies* (2nd edition) (M. Baker ve G. Saldanha, Ed.) in (pp. 194-196). London & New York: Routledge.
- Bonnefoy, Y. (1992). Translating Poetry. *Theories of Translation* (J. Biguenet ve R. Schulte, Ed.) in. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chhetri, N. K. (2015). Translating Nepali Poetry. *Translation Review*, 91(1), 16-27. DOI: 10.1080/07374836.2015.1050140.
- Çavaş, R. (Haz.). (2012). *Orhan Veli: Beni Bu Güzel Havalar Mahvetti, Kendi Sesinden Şiirler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dahlgren, M. (2000). A Relevance-Based Approach to Poetry Translation. *Perspectives*, 8(2), 97-108. DOI: 10.1080/0907676X.2000.9961377.
- Esteban, C. (2001). Poetry and Translation. *Sites: The Journal of Twentieth Century/Contemporary French Studies Revue d'études Françaises*, 5(2), 331-340. DOI: 10.1080/10260210108456082 adresinden erişildi.
- Fuat, M. (2015). *Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Halman, T. S. (1997). *Just for the Hell of It. 111 Poems bu Orhan Veli Kanık*. İstanbul: Multilingual Dil Yayınları.
- Halman, T. S. (2004). Translation Turkish Literature and Cultranslation. *Translation Review Special Issues: Turkish Literature and Its Translation* (S. Wade, Ed.), 68, 43-46.
- Hetherington, P. (2013). Poetic Self Invention: Hoaxing, Misrepresentation and Creative License in Poetry. *New Writing*, 10(1), 18-32. DOI: 10.1080/14790726.2012.725747.
- Holmes, J. (1970). Forms of Verse Translation and the Translation of Verse Form. *Translated!: Papers on Literary Translation and Translation Studies* in (pp. 91-103). Amsterdam: Rodopi,
- Jones, F. R. (2010). Poetry Translation, Nationalism and the Wars of the Yugoslav Transition. *The Translator*, 16(2), 223-253. DOI: 10.1080/13556509.2010.10799470.
- Jullien, D. (2014). Translation as Illustration: The Visual Paradigm in Mallarme's Translations of Poe. *Word and Image*, 30(3), 249-260. DOI: 10.1080/02666286.2014.938531.

- Kahyaoğlu, O. (2015). *Modern Türkçe Şiir Antolojisi, Cilt 1 /1920-1960*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kanık, O. V. (2003). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Killingsworth Roberts, S. ve diğerleri. (2014). Poetry as Praxis: An Exploration of Poetry Discourse as Qualitative Inquiry. *Journal of Poetry Therapy*, 27(4), 167-181. DOI: 10.1080/708893675.2014.948262.
- La Penna, D. (2014). Authoriality in Poetic Translation: The Case of Amelia Rosselli's Practice. *Translation Studies*, 7(1), 66-81. DOI:10.1080/14781700.2013.825877
- Lüleci, M. (2014). The Frontier Lord of Turkish Poetry: Rereading of İlhan Berk's İstanbul in the Context of Turkish Modernism. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7, 35. Issn:1307-9581.
- Mateo, J. (2009). Contrasting Relevance in Poetry Translation. *Perspectives*, 17(1), 1-14. DOI: 10.1080/09076760902940104.
- Nemet-Nejat, M. (Çev.). (1989). *I, Orhan Veli. Poems by Orhan Veli*. New York: Hanging Loose Press.
- Nemet-Nejat, M. (2004). Turkey's Mysterious Motions and Turkish Poetry. *Translation Review*, 68(1), 77-79. DOI: 10.1080/07374836.2004.10523886.
- Oral, H. (2015). *Bir Roman Kahramanı Orhan Veli*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Owen, R. J. (2011). Freedoms of Expression. *Translation Studies*, 4(2), 133-148. DOI: 10.1080/14781700.2011.560015.
- Paker, S. (1983). Çeviride Yanlış/Doğru Sorunu ve Şiir Çevirisinin Değerlendirilmesi. *Yazko Çeviri* 13, 131-139.
- Paker, S. (2004). Reading Turkish Novelists and Poets in English Translation: 2000-2004. *Translation Review, Special Issue: Turkish Literature and Its Translation*, (S. Wade, Ed.), 68, 6-14.
- Paker, S. ve M. Yılmaz. (2004). A Chronological Bibliography of Turkish Literature in English Translation:1949-2004. *Translation Review, Special Issue: Turkish Literature and Its Translation*, (S. Wade, Ed.), 68, 15-18.
- Rosen Guercio, A. (2011). Apocryphal Lorca. Translation, Parody and Kitsch. *Translation Studies*, 4(2), 248-251. DOI: 10.1080/14781700.2011.560022.
- Roy, A. (2002). Gold and Bracelete, Water and Wave: Signature and Translation in the Indian Poetry of Adela Cory Nicolson. *Women: A Cultural Review*, 13(2), 140-160. DOI: 10.1080/09574040210122995.
- Sampson, F. (2004). Publishing Poetry Translation in the UK: The Slovak Experience. *Javnost- The Public*, 11(4), 79-90. DOI: 10.1080/13183222.2004.11008869.
- Schulte, R. ve J. Biguenet (Ed). (1992). *Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shupala, A. (2000). Translating Classical Chinese Poetry Without a Literal Translation. *Translation Review*, 60(1), 14-19. DOI: 10.1080/07374836.2000.10523776.
- Spivak, G. (2000). The Politics of Translation. *The Translation Studies Reader* (L. Venuti, Ed.) içinde (ss. 397-416). London: Routledge..

- Stone, L. (2010). Inside Turkish Literature: Concerns, References and Themes. *Turkish Studies*, 11(2), 235-250. DOI: 10.1080/14683849.2010.483864.
- Tymoczko, M. (1999). *Translation in a Postcolonial Context*. Manchester: St. Jerome.
- Venuti, L. (1995). *The Translators Invisiblity: A History of Translation*. London & New York: Routledge.
- Venuti, L. (2000). *The Translation Studies Reader*. London & New York: Routledge.
- Venuti, L. (2009). Translation, Intertextuality, Interpretation. *Romance Studies*, 27(3),157-173.
- Venuti, L. (2011). Introduction. *Translation Studies*, 4(2), 127-132. DOI: 10.1080/14781700.2011.560014.
- Venuti, L. (2011b). The Poets Version; or an Ethics of Translation. *Translation Studies*, 4(2), 230-247. DOI: 10.1080/14781700.2011.560021.

ANADOLU SELÇUKLU SULTANI I. İZZEDDİN KEYKAVUS DÖNEMİNDE (1211-1220) BANİLER VE İMAR FAALİYETLERİ

Nermin ŞAMAN DOĞAN

Özet: Selçuklu dönemi siyasi tarihinde Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev (Birinci 1192-1196, İkinci kez 1205-1211) ile oğulları I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) zamanları devletin yükseliş dönemleridir. Özellikle Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus döneminde siyasi ve kültürel yaşam oldukça devingendir. Bu dönemde Selçuklu topraklarının genişlediği, kuzeyde Sinop, güneyde Antalya liman şehirlerinin fethiyle denizlere açıldığı, bayındırlık faaliyetlerine önem verildiği ve çok sayıda mimari eserin inşa edildiği görülür. Yeni fethedilen, çoğu Roma-Bizans dönemlerinin yerleşimleri olan ve sürekliliğini koruyan bu şehirler, imar faaliyetlerinin artması ile kısa sürede Selçuklu-Türk kenti özelliğini kazanmışlardır.

Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus 1214 yılında Sinop, 1216 tarihinde Antalya'yı fethederek, bu kentlerin iç kaleleri ile Sivas ve Konya gibi şehirlerde çeşitli yapılar inşa ettirmiştir. Keykavus zamanında Sivas, başkent Konya'nın yanı sıra önemli bir siyasi ve kültürel merkezdir. Bu dönem Sultan Keykavus ile Amasya, Ereğli, Honaz, Simre, Kayseri, Maraş, Niğde, Sivas ve Tokat gibi yerleşimlerde yöneticilik yapan devlet adamları da çeşitli kentlerde inşa ettirdikleri yapılarla imar faaliyetlerine katkı sağlamışlardır. Kitabeleri ile günümüze ulaşan bu yapılar arasında Sinop ve Antalya iç kaleleri, Antalya-Korkuteli yolu üzerindeki Evdir Han, Sivas-Malatya yolu üzerindeki Malatya Hekim Han, Sivas I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası ve Türbesi, Afşin Ashabı Kehf Ribatı, Konya'daki Alaeddin Camii, Hacı Ferruh ve Beşârebey mescitlerini sayabiliriz.

Anahtar kelimeler: Selçuklu, İzzeddin, Keykavus, Siyaset, Kültür, Mimari, İmar.

Donors and Building Activities in the Era of Sultan of Anatolian Seljuk İzzeddin Keykavus I. (1211- 1220)

Abstract: In the political history of Seljuk Era, the reigns of Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev I. (Firstly between 1192-1196, later for the second time between 1205-1211), Sultan İzzeddin Keykavus I. (1211-1220) and Alaeddin Keykubad I. (1220-1237) were the times when the government was on the rise. The cultural and political life was quite dynamic especially during the reign of Sultan İzzeddin Keykavus I.. During this period, it can be seen that the Seljuk territory expanded and it reached the sea with the conquest of harbour cities such as Sinop in the north and Antalya in the south. It was also seen that public activities gained importance and many architectural works were built. These recently conquered cities had been mostly the residential areas of Roman and Byzantine eras. These cities acquired Seljuk – Turkish city characteristics in a short time due to the increase in building activities.

Seljuk Sultan İzzeddin Keykavus I., who conquered Sinop in 1214 and Antalya in 1216, not only made the inner castle built in both cities but also made various

buildings built in cities such as Sivas and Konya. During the rule of Keykavus Sivas, as well as the capital Konya, was an important political and cultural centre. During this period, administrators of the government in residential areas like Amasya, Ereğli, Honaz, Simre, Kayseri, Maraş, Niğde, Sivas and Tokat also carried on building activities. Among these, the following, whose inscriptions still remain, can be mentioned as: the inscription of the inner castles of Antalya and Sinop, Antalya Evdir caravansary, İzzeddin Keykavus I. Darussifa ve Tomb in Sivas, Hekim caravansary in Malatya, Eshab-ı Kehf Ribatı in Afşin, Mosque in Konya, Hacı Ferruh and Beşârebey masjids.

Key words: Seljuk, İzzeddin, Keykavus, political, culture, architecture, building activities.

Bu çalışmada Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus dönemi (1211-1220) siyasi, sosyal ve kültürel ortamından kesitler sunularak, dönemin imar faaliyetleri tanıtılacaktır¹. Bu çerçevede; yine Anadolu Selçuklu Sultanı olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in üç oğlundan biri olan Keykavus'un yaşamı, çocukluk, meliklik ve hükümdarlık yılları ile kendisi ve dönemin devlet adamlarının banilikleri ele alınacaktır.

Anadolu Selçuklu döneminde 11. yüzyılın üçüncü çeyreğinde kuruluş sürecinden (1075-1157) başlayarak, 1157-1243 yılları arasındaki yükseliş/gelişme dönemine siyasi, sosyal ve kültürel gelişmeler damga vermektedir. Özellikle Selçuklu sultanları I. Gıyaseddin Keyhüsrev (ilk kez 1192-1196, ikinci kez 1205-1211) ve oğulları I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) dönemleri fetih hareketlerinin arttığı, ilerleme ve genişleme siyasetinin öncelendiği ve imar faaliyetlerinin ivme kazandığı yıllardır².

I. İzzeddin Keykavus, Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in üç oğlundan en büyüğüdür. Keykavus'un doğum yeri ve yılı ile annesinin kimliği hakkında bilgiler mevcut değildir. Kardeşlerinden biri geleceğin Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad'dır. Diğer/küçük kardeşi Celâleddin Keyferidûn hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır (Koca, 1997, s. 14). Keykavus'un

¹ Bu araştırma Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nin 21-24 Ekim 2015 tarihlerinde düzenlediği "Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu"nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Turan, O. (1984). *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi, ss. 268-402; Baykara, T. (1997). *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Kaya, S. (2006). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 13-51, 97-198.

babası I. Gıyaseddin Keyhüsrev Selçuklu tahtına (birinci dönemi 1192-1196, ikinci dönemi 1205-1211 yılları) iki kez geçmiştir (İbn Bibi, 1996, ss. 31-40, 108-114; Turan, 1984, ss. 237-241, 268-278). Sultan, bu iki dönem arasındaki 1196-1205 yıllarını kapsayan yaklaşık dokuz yıllık “*sürgün/gurbet hayatı*”nda; başkent Konya’dan uzaklaşarak Ladik, Akşehir üzerinden Kilikya Ermeni Kralı II. Leon’u ziyaret etmiş, doğuya ve güneydoğuya yönelerek, önce Elbistan Malatya, Halep, Şam, Diyarbakır ve Ahlat, sonra Karadeniz’e uzanan yolculuğu Samsun üzerinden İstanbul’da sonlanmıştır (İbn Bibi, 1996, ss. 55-70; Baykara, 1997, ss. 22-26; Turan, 2004, ss. 291-297; Kaya, 2006, ss. 97-112). Keyhüsrev, İstanbul’da Bizans İmparatoru III. Aleksios Angelos tarafından oldukça iyi karşılanmış, karşılıklı hediyeler vererek birbirlerini memnun etmişlerdir. Ayrıca Keyhüsrev’in İstanbul’da Bizans ileri gelen devlet adamlarından, Komnenos hanedanına yakın bir kişi olan Maurozomes’in kızıyla evlenmesi bu süreci mutlu mesut geçirmesini sağlamıştır (Ostrogorsky, 1986, ss. 378, 536; İbn Bibi, 1996, ss. 70, 98-101; Baykara, 1997, ss. 24-25; Kaya, 2006, ss. 107-112).

Keyhüsrev’in bazı emirleri ve çocuk yaşta oğulları İzzeddin Keykavus ve Alaeddin Keykubad’ı yanına alarak başladığı, bu isteksiz ve buruk yolculuğu ile İstanbul’da Bizans ellerindeki yaşamı, geleceğin Selçuklu sultanları olacak çocuklarını çok etkilemiştir. İzzeddin Keykavus ve Alaeddin Keykubad, İstanbul’da bazı emirlerle zor günlerini birlikte geçirmiş ve onların tecrübelerinden yararlanmışlardır. Ancak, yarattıkları otorite boşluğu ve zenginleşmeleri nedeniyle ilerideki siyasi yaşamlarında, bu emirlerle adı geçen sultanlar arasında acımasız çatışmaların yaşandığı gözlenmektedir (İbn Bibi, 1996, ss. 207-218, 283-292; Turan, 2004, ss. 337-340, 360-363).

İzzeddin Keykavus’un yaşamında babası I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Selçuklu ve Danişmentli beylerinin desteğini alarak ikinci kez Selçuklu hükümdarı olması (1205-1211) ile birlikte İstanbul’dan Konya’ya dönüşü önem taşır. Keyhüsrev, yönetimi ele geçirdikten sonra kendisi gurbette olduğu günlerde Şam’a gitmiş olan hocası ülkenin meşhur âlimlerinden Şeyh Meceddeddin İshak’ı Selçuklu ülkesine davet ederek/geri çağırarak, büyük oğlu İzzeddin Keykavus’u Malatya’ya, küçük oğlu Alaeddin Keykubad’ı Tokat merkez olmak üzere Danişment iline melik tayin etmiştir (İbn Bibi, 1996, ss. 108-115; Baykara, 1997, ss. 31-32; Koca, 1997, ss. 18-20; Turan, 2004, ss. 297-300; Kaya, 2006, ss. 119-122; Metin, 2010, ss. 61-62).

İzzeddin Keykavus’un Malatya, Alaeddin Keykubad’ın Tokat’a melik/vali olarak atanmasıyla iki kardeşin doğumlarıyla başlayan birlikte yaşamları sona ermiş, her ikisi için de yeni bir hayat başlamıştır. Bu süreçte yeni Selçuklu Sultanı Keyhüsrev Malatya melikliği görevini üstlenen oğlu İzzeddin Keykavus’a hocalık ve rehberlik yapması için Şeyh Meceddeddin İshak’ı ve beraberindeki ilim adamlarını Malatya’ya göndermiştir (İbn Bibi, 1996, ss. 110-114; Koca, 1997, ss. 19-20; Metin, 2010, s. 62). Keyhüsrev, her biri farklı

kentlerin yöneticisi olan kardeşleri arasında yaşadığı karmaşık siyasi olayların etkisiyle iki oğluna sınırlı yetkiler vermiştir.

Keykavus'un meliklik yıllarının geçtiği Malatya, Danişmentli, Selçuklu, Süryani ve Ermenilerin yaşadığı, çeşitli kültürlerin var olduğu önemli bir merkezdir. Malatya'nın çok kültürlülük özelliği, çocukluğu İstanbul'da Bizans ellerinde geçen İzzeddin Keykavus için ortamı kucaklamasına, kolay uyum sağlamasına ve gelişmesine olanak sağlamıştır. Selçuklu döneminde Malatya şehzadelerin eğitim gördüğü kültür merkezlerinden biridir (Bayram, 1994, ss. 83-87; Metin, 2010, s. 211). Keykavus'un Malatya'daki meliklik yıllarında iyi bir eğitim alması, devlet işlerinde tecrübe kazanması için beraberinde devrin önemli devlet adamları Emir-i Âhur Zeyneddin Beşâre, Çaşniğir Mübârizeddin Çavlı ve Emir-i Meclis Mübârizeddin Behramşah gönderilmiştir (Koca, 1997, s. 20; Koca, 2006, s. 91; Yakupoğlu, 2012, ss. 355-356). Adı geçen devlet adamları İzzeddin Keykavus'un başa geçtiği/hükümdarlık yıllarında kentlerin imarına katkı sağlayacak ve mimari eserlerin banisi olarak karşımıza çıkacaklardır.

Keykavus'un komşu kültür çevreleriyle ilişkileri, Abbasi Halifeliği ile kurduğu dini, sosyal ve kültürel bağlar, halifenin liderliğindeki dini ve sosyal bir dayanışma müessesesi olan "*Fütüvvet*" teşkilatına girmesi ve Anadolu'ya sokulması Türkiye tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Fütüvvet teşkilatının Anadolu'daki varlığı Ahiliğin gelişmesine ve yaygınlaşmasına olanak sağlayacaktır (İbn Bibi, 1996, ss. 178-180; Koca, 1997, s. 61; Turan, 2004, ss. 319-320; Yakupoğlu, 2012, s. 385).

Keykavus'un meliklik yıllarında Selçuklu Sultanı olan babası I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcülere ve Ermenilere karşı büyük başarılar elde etmesi ve Akdeniz kıyılarına yönelmesi ve 1207 yılında Antalya'yı fethetmesi oldukça önemlidir (İbn Bibi, 1996, ss. 115-121; Baykara, 1997, ss. 36-40; Kaya, 2006, ss. 125-136; Kırpık ve Akyol, 2012, ss. 348-350). Gıyaseddin Keyhüsrev, 7 Haziran 1211 yılında Alaşehir'de Theodoros Laskaris ile yapılan savaşta şehit olmuştur (Baykara, 1997, ss. 40-44; Kaya, 2006, ss. 137-151).

Keyhüsrev'in ölümüyle emirlerin, meliklerin ve halkın desteğiyle yerine büyük oğlu Malatya meliki I. İzzeddin Keykavus dokuzuncu Selçuklu hükümdarı olarak Kayseri'de tahta çıkarılmıştır (İbn Bibi, 1996, ss. 132-134; Koca, 1997, ss. 21-22; Turan, 2004, ss. 315-318; Yakupoğlu, 2012, ss. 356-357). Daha sonra I. İzzeddin Keykavus ve kardeşi Alâeddin Keykubad arasında taht mücadeleleri başlamıştır.

Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un hükümdarlığının ilk yılları/1211-1213 tarihleri arasında kardeşi I. Alaeddin Keykubad ile önce Kayseri, sonra Ankara'da yaşanan taht mücadeleleri ile geçmiştir. Tokat meliki Keykubad'ın amcası Erzurum hükümdarı Mugîseddin Tuğrulşâh, Ermeni kontu Leon ve eski

Uç beylerinden Zâhireddin İli'nin yardımcı kuvvetlerini yanına alarak Kayseri üzerine yürütmesi Keykavus ve şehir halkının zor günler yaşamasına ve çok sayıda kişinin ölmesine yol açmıştır. Sonunda Kayseri kadısı ve şahnesi Celâleddin Kayser'in önerisi ve yardımıyla Keykubad'ın kuvvetleri dağıtılarak, Keykubad Ankara'ya, Zâhireddin İli kendi birlikleri ile Niğde'ye çekilmek zorunda kalmıştır (İbn Bibi, 1996, ss. 134-161; Turan, 1984, ss. 293-296; Koca, 1997, ss. 21-28; Uyumaz, 2003, ss. 14-17; Koca, 2006, ss. 91-92; Yakupoğlu, 2012, ss. 357-359).

Keykavus'un bu süreçte **Kayseri Kale** surlarının onarımı, yeniden yapımı ve dış surların güneydoğu köşesinde bulunan yarım daire planlı **Yoğun Burç**'u inşa ettirdiğini kitabesinden anlamaktayız. Yarım daire planlı Yoğun Burç'un tarih içermeyen kitabesinde yalnızca "kara ve denizlerin sultanı" unvanları ile İzzeddin Keykavus'un adı geçmektedir (Gabriel, 1931, ss. 21-30; Edhem/Eldem, 1982, ss. 67-68; Eravşar, 1998, ss. 100-101; Eravşar, 2006, ss. 240).

Sultan I. İzzeddin Keykavus, Kayseri'de cülûsunu izleyen olayların ardından yönetimde bazı yeni atamalar ve düzenlemeler yapmıştır. Emir Celâleddin Kayser'i pervâneliğe, Emir-i Âhur Zeyneddin Beşâre'yi Niğde, Hüsametdin Yusuf'u Malatya, Çaşniğir Mübârizeddin Çavlı'yı Elbistan subaşılıkları/valilikleri görevlerine atamıştır (Darkot, 1950, s. 254; Turan, 1984, s. 295; İbn Bibi, 1996, ss. 135, 139; Koca, 1997, s. 24; Koca, 2006, ss. 91-92; Akşit, 2009, s. 42; Yakupoğlu, 2012, s. 358; Şaman Doğan, 2014, ss. 959-960).

Keykavus ve kardeşi Keykubad arasında süren taht kavgaları sona ermemiş, Ankara çevresinde şiddetlenerek devam etmiştir. Keykavus iktidarını sağlama alabilmek için kardeşinden kurtulması gerektiğine inanmış, çevresindeki ileri gelen devlet büyükleri ile görüşükten sonra Ankara Kalesi üzerine yürüme kararı almıştır. Alaeddin Keykubad ise Ankara Kalesi'ni tahkim edip, Keykavus'un ordusuna karşı koyabilmek için hazırlıklarını tamamlamıştır. 1212 yılı bahar aylarında başlayan ve sert kış koşullarında devam eden kuşatmalar, çatışmalar sırasında Keykavus ve ordusunun yanı sıra Ankara halkı sıkıntılı günler yaşamıştır. Bu süreçte Keykavus'un Ankara kalesi çevresine kendisinin ve askerlerin konaklayacağı evler ve medrese yaptırdığı belirtilmektedir (İbn Bibi, 1996, s. 156; Yakupoğlu, 2012, s. 19). Nihayet bazı devlet adamları önce Keykubad'ı teslim olması için ikna etmiş, Keykavus'un yanındaki Çaşniğir Emir Seyfeddin Ayaba, Beylerbeyi Hüsâmeddin Çoban ve Seyfeddin Kızıl beyler de iki kardeş arasında arabuluculuk yapmıştır. Keykubad, yaklaşık bir yıl süren kuşatmanın ardından bazı şartlar ileri sürerek Ankara Kalesi'ni teslim etmiş, 1213 yılında Malatya yakınlarındaki önce Minşâr/Masara, sonra Kezirpert kalelerine sürgüne gönderilmiştir (İbn Bibi, 1996, ss. 154-161; Turan, 1984, ss. 300-302; Koca, 1997, ss. 25-28; Uyumaz, 2003, ss. 16-17; Koca, 2006, ss. 92-93; Yakupoğlu, 2012, ss. 358-359; Şaman Doğan, 2014, s. 960).

Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un kardeşi Alaeddin Keykubad'ı kendisinin geçmişte meliki olduğu Malatya'ya sürgüne göndermesi şehrin ileri gelenleri, halkına çok güvenmesi, kendisine ve yönetimine zarar vermeyeceklerini düşünmesiyle yakından ilişkilidir.

Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un kardeşiyle yaşadığı taht mücadelelerinden sonra fetih hareketlerine ve imar faaliyetlerine yöneldiği görülür. Keykavus, ilk seferini kuzeyde en önemli liman şehri olan Sinop'a yapmıştır.

Trabzon merkezli kurulan Sinop da dâhil bütün Doğu ve Orta Karadeniz bölgesine hâkim olan Komnenoslar Hanedanı/Bizanslılar Selçuklu topraklarına saldırmaya başlamış, özellikle ticareti engellemeye çalıştıkları için Sinop'un fethi öncelenmiştir. Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus, başkent Konya'dan Sivas'a hareket ederek ordusuyla Sinop'u ani bir baskınla kuşatmış, bu sırada Komnenos hükümdarı I. Aleksios av sırasında adamlarıyla eğlenirken esir alınmış ve şehir karşılıklı yapılan anlaşmayla 1214 yılında fethedilmiştir³. Böylece Trabzon merkezli Komnenos Hanedanı Selçuklulara bağlanmıştır.

Karadeniz üzerinden Kırım'a uzanan ticaret yollarının geçtiği önemli bir giriş kapısı olan Sinop kentinin fethiyle birlikte askerî, dinî, sosyal ve ticari yapılar inşa edilerek şehrin imarına başlanmıştır. Keykavus şehirde bir süre kalıp, ticari hayata canlılık kazandırmak için ülkenin her tarafına yolladığı fermanlarla zengin ve itibarlı kişilerin seçilerek Sinop'a gönderilmesini emretmiştir. Sinop'a gelme konusunda isteksiz olan girişimcileri ve zenginleri teşvik için çeşitli önlemler alınmıştır (Turan, 1984, ss. 306-307; İbn Bibi, 1996, ss. 174-175; Koca, 1997, ss. 34-35; Yakupoğlu, 2012, ss. 361-362; Redford, 2014, ss. 64-68; Şaman Doğan, 2014, s. 961).

Fethin ardından yeni görevlendirmeler (vali, kadı, hatip, hoca, müezzin, muarraf, kâtip, dizdar/kale komutanı) yapılarak, şehirdeki kilise camiye çevrilmiştir. Yeni fethedilen Selçuklu şehirlerinde güvenlik öncelendiği için askeri yapıların/kalelerin sur duvarları ve burçlarının onarımı, genişletilmesi ya da yeniden yapımı gerçekleştirilmiştir (Turan, 1984, ss. 305-306; Esemeli, 1990, ss. 44-74; Koca, 1997, s. 34; Redford ve Leiser, 2008, ss. 16-20; Redford, 2010, ss. 125-149; Redford, 2014, ss. 63-90). Bu bağlamda Sinop Kalesi, sur duvarları ve İç Kale'nin inşası örnek oluşturmaktadır. Sinop'un fethiyle birlikte "Sultanü'l-Galib" unvanını alan Keykavus'un yapı kitabelerinde aynı unvanı yaygın olarak kullandığı görülür (Redford ve Leiser, 2008, ss. 53; Redford, 2010, s. 137; Hacıgökmen, 2012, ss. 173-190).

³ Sinop'un fethi için bk. Anonim, 1952, ss. 28-29; Turan, 1984, ss. 302-307; Ostrogorsky, 1986, ss. 398-399; İbn Bibi, 1996, ss. 168-175; Koca, 1997, ss. 30-35; Redford ve Leiser, 2008, ss. 16-18; Redford, 2010, ss. 125-149, 538; Yakupoğlu, 2012, ss. 359-362; Redford, 2014, ss. 66-69.

Sinop'un 1214 yılı Kasım ayındaki fethini izleyen Nisan-Eylül 2015 tarihleri arasındaki altı aylık zaman diliminde onarılan ve yeniden inşa edilen **Sinop İç Kalesi** surlarında 15 kitabe bulunur. Bu kitabelerde Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un, 12 Selçuklu emirinin, 9 Selçuklu şehrinin, 3 mimarın ve 1 kâtibin adı geçmektedir⁴.

Sinop İç Kalesi Kitabelerinde Adı Geçen Sultan, Emirler, Sanatçılar ve Kentler

İzzeddin Keykavus: Selçuklu Sultanı, Sinop'u Fethi (1 Kasım 1214)

Hüsâmeddîn Yûsuf: Malatya Emiri

Bedreddîn Ebû Bekir: Simre Emiri (İki dilli Arapça-Yunanca Yazıt)

Zeyneddîn Bişâre: Tokat Emiri (Niğde?)

Bahâeddîn Kutluğca: Kayseri Emiri

Zahîreddîn Kenek (?) ve Seyfeddîn İldenîz: Aksaray Emiri

Şücâeddîn Ahmedîl: Ereğli Emiri

Mubâriz ed-Devlet ve ed-Dîn dîn: Amasya Emiri

İmâdeddîn Ayâs, Celâleddîn Kaysar, Sirâceddîn Ömer: Sivas Emiri

Esededdîn Ayâs: Honaz Emiri

Sanatçılar

Mimar Ebû Alî el- Halebî bin el- Kettânî /Kettanlı' nın oğlu Halepli Ebû Alî

Kâtip Kayserili Yavâş

Mimar Sebastos

Müteahhit/Mimar Mubârizeddîn

Sinop İç Kalesi kitabeleri I. İzzetin Keykavus'un adının geçtiği en erken tarihli yazılı belgelerdir. Sinop İç Kalesi Lonca Kapısı Burç 2'nin batı ve güney cephesinde/İç Kale'nin dış ve iç girişinin üzerinde Sultan I. İzzeddin Keykavus'un kitabeleri yer alır (Ülkütaşır, 1949, s. 122; Esemeli, 1990, ss. 56-57; Redford, 2010, ss. 145-146; Redford, 2014, ss. 170-192, Resim 38, 48). Kitabelerde "Galip Sultan, Doğu ve Batının Kralı, Dünyanın Sultanlarının hükümdarı, Arap ve Arap olmayanların Efendisi, İzz ed-Dünyâ- ve ed-Dîn,

⁴ Sinop İçkalesi kitabeleri için bk. Behçet, 1930a, ss. 35-45; Behçet, 1930b, ss. 43-49; Ülkütaşır, 1949, ss. 112-131; Bayburtluoğlu, 1983, ss. 135-137, 172-173, 209, 234-235, 277-278; Esemeli, 1990, ss. 55-72; Sönmez, 1989, ss. 203-204, 211-214; Redford ve Leiser, 2008, ss. 16-20; Redford, 2010, ss. 125-149, 538; Redford, 2014, ss. 80-87, 147-233.

İslam ve Müslümanların İmdadı, Kara ve Denizin Sultanı, Anadolu (Rûm) ve Suriye ve Ermenistan Ülkelerinin sultanı, Zaferin Babası, Keyhüsrev oğlu Keykâvûs, Müminlerin Komutanının Burhanı, 612 yılı(nın) Rebiyülâhır'ı ve Cemaziyülevvel tarihinde” yazılıdır. Ayrıca kitabelerin kenar yazılarında “Nezaret eden: Sinaneddin Tuğrul, Emîr Dâd (mahkemelerden sorumlu), Ekleme, inşa eden: Zayıf hizmetkâr Yakub oğlu Hasanân, Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Yapan: el-Kettânî el-Halebî oğlu Ebû Alî, Allah'ın Rahmeti üzerine olsun” bilgileri ile görevlendirmeler hakkında bilgi sunulmuştur (Combe, Sauvaget ve Wiet, 1939, s. 114, Kitabe no: 3761; Redford, 2014, ss. 170-192).

Simre Emiri Bedreddîn Ebû Bekir'in yaptırdığı Sinop İç Kalesi Lonca Kapısı Burç 2'nin doğu cephesinde, Selçuklu döneminin bilinen ilk Arapça ve Yunanca iki dilli kitabesi yer alır (Ülkütaşır, 1949, ss. 124-125; Esemeli, 1990, ss. 58-59; Redford, 2010, ss. 138-139, Figür 7; Redford, 2014, ss. 166-169, Resim 36). Kitabede “...bu burç ve beden Allah'ın, Yüce olsun, rahmetine muhtaç hizmetkâr tarafından inşa ettirilmiştir. Bedreddîn Ebû Bekir, Simre Valisi (sâhib), 612 yılı(nın) Rebiyülâhır ayında. Bunu Kayserili Yavaş yazdı” bilgileri yer alır (Fotoğraf 1). Bu kitabe kentin yerli halkı/önceki sahipleri Hıristiyanlar ile yeni yerleşmeye çalışan Türkleri temsil eden ve birlikte hoşgörü ortamında yaşamalarını öngören bir anlayışla yazılmıştır.

Fotoğraf 1. Sinop İç Kalesi, Lonca Kapısı doğu cephesi
(Arapça-Yunanca iki dilli yazıt)

Selçuklu dönemi imar faaliyetleri incelendiğinde, kalenin sur bölümlerinin inşaat masraflarının farklı emirler tarafından karşılanması ve bu emirlerin burçlara adlarını yazdırmasına izin verme geleneği Sinop'ta başlamıştır (Parla, 2002, ss. 252-257; Redford ve Leiser, 2008, s. 25; Redford, 2010, ss. 130-149; Redford, 2014, ss. 69-76, 153-234). Bu kitabeler dönemin sultanı İzzeddin Keykavus ile çok sayıda emirin, mimarın ve bir kâtibin görev aldığı yapım faaliyetlerini ve organizasyonunu bize sunmaktadır. Aynı uygulama Antalya'nın

fethiyle birlikte onarılan ve yeniden inşa edilen Antalya İçkalesi surlarında da görülür (Redford ve Leiser, 2008, s. 25; Yılmaz ve Tuzcu, 2010, ss. 21-116).

Yukarıda anlatıldığı gibi Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1211 yılındaki Alaşehir Savaşı sırasındaki beklenmedik ölümü, ardından ortaya çıkan karışıklıklar ve oğulları İzzeddin Keykavus ile Alaeddin Keykubad arasında yaşanan taht kavgaları bir otorite boşluğu yaratmıştır. Bu süreçte Keyhüsrev'in daha önce 1207 yılında fethettiği Antalya'da yaşayan yerli halk/Hıristiyanlar ayaklanarak, kenti işgal etmişlerdir (İbn Bibi, 1996, ss. 162-167; Koca, 1997, ss. 35-36; Turan, 2004, ss. 329-333; Redford ve Leiser, 2008, ss. 14-16; Yakupoğlu, 2012, ss. 362-363).

Bu gelişmelerden sonra Keykavus Antalya'nın fethine yönelmiştir. Sultan I. İzzeddin Keykavus'un başında olduğu Selçuklu ordusu 24 Aralık 2015 günü başlayan ve 22 Ocak 2016 Cuma günü sona eren bir aylık kuşatmanın ardından Antalya'yı fethetmiştir⁵.

Antalya'nın fethi İç Kalenin sur duvarları ve burçlarında yer alan devşirme sütun gövdelerinin (41-45 sütun) dairesel kesitlerinin yüzeyine düz yazı şeklinde yazılan kitabelerle ayrıntılı olarak betimlenmiştir (Fotoğraf 2). Bu kitabeler **Antalya İç Kale** surlarının kolaylıkla görülebilen, bugün Kırk Merdiven olarak bilinen basamaklarla limana ulaşan kapının bitişiğindeki bir alana yerleştirilmiştir Antalya İç Kalesi'ndeki bu kitabeler Selçuklu döneminin başarılı askerî seferi/fethi anlatan "Fetihname" özelliği ile dikkati çeker⁶. Tarihsel dizili kitabelerde Gıyaseddin Keyhüsrev'in şehri daha önce fethettiği, sonra kentin halkının ayaklandığı ve inançsızlığın ortaya çıktığı, Keykavus'un şehri 612 yılının Ramazan ayının ilk günü denizden ve karadan bir ay süreyle kuşattığı (24 Aralık 1215 günü başladığı, 22 Ocak 1216 Cuma günü fethin gerçekleştiği), bu limanın ayın sonunda Cuma günü ilerleyerek fethedildiği ve kalenin yeniden inşasının iki ayda tamamlandığı anlatılmıştır (Redford ve Leiser, 2008, ss. 29-34). Fetihnâme yazıtlarında Sultan kuzeyde Sinop ve güneyde Antalya liman şehirlerine gönderme yaparak kendisini ilk kez "sultan el-bahreyn / iki denizin sultanı" olarak tanımlamaktadır (Redford ve Leiser, 2008, s. 20).

⁵ Antalya'nın fethi için bk. Anonim, 1952, s. 28; Baykara, 1990, ss. 109-114; Baykara, 1993, ss. 38-43; İbn Bibi, 1996, ss. 162-167; Koca, 1997, ss. 35-38; Turan, 2004, ss. 329-333; Redford ve Leiser, 2008, ss. 17-20; Yılmaz ve Tuzcu, 2010, ss. 15-16; Yakupoğlu, 2012, ss. 362-364; Şaman Doğan, 2013, ss. 10-11.

⁶ Antalya İç Kalesi surlarındaki kitabeler ayrıntılı olarak iki yayında incelenmiştir. Bk. Redford ve Leiser, 2008, ss. 11-53, Resim 2-87; Yılmaz ve Tuzcu, 2010, ss. 21-121, Fotoğraf 1-57.

Yazıt 24

Yazıt 38

Fotoğraf 2. Antalya İç Kalesi, kitabeleri, ayrıntı

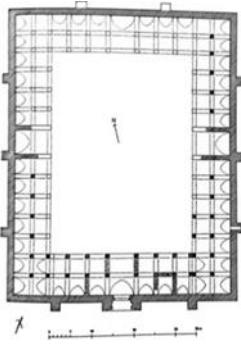
Yazıt 24 612 yılının Ramazan ayının ilk günü

Yazıt 38 Kutsal kale 613 yılının Muharrem ayının ilk günü tamamlandı ve Allah her işi kolaylar ve her zorluğu kolaylaştırır (Redford, 2008, ss. 33-34, 173, 180, Resim 42, 70).

Antalya İç Kalesi kitabeleri Sinop İç Kalesi yazıtlarından içerik açısından farklıdır. Bir başka deyişle Sinop İç Kale kitabelerinde emirlerin, Antalya İç Kale kitabelerinde Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un banı/yaptıran olarak aktif rol üstlendiği okunmaktadır. Antalya İç Kalesi kitabelerinde ise yalnızca Malatya Emiri/Subaşı Hüsameddin Yusuf'un adı geçmektedir (Redford ve Leiser, 2008, ss. 11-53, Resim 2-87; Yılmaz ve Tuzcu, 2010, ss. 21-121).

Sultan Keykavus'un Antalya çevresindeki imar faaliyetleri, Antalya-Korkuteli yolu üzerinde yer alan **Evdır Han**'ı inşa ettirmesiyle sürmüştür⁷. Vakfiyesi bugün mevcut olmayan yapının, taç kapısı üzerinde olduğu ileri sürülen inşa kitabesi S. F. Erten tarafından yayımlanmıştır (Erten, 1940, ss. 76-77). Bu kitabeye göre Evdır Han, I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) döneminde yaptırılmıştır. Yapı, Keykavus'un Antalya ve çevresindeki siyasi ve kültürel faaliyetleri dikkate alındığında, kentin fethedildiği 1216 yılı ya da sonrasında inşa edilmiş olmalıdır.

⁷ Evdır Han için bk. Riefstahl, 1931, pp. 62-64; Erten, 1940, ss. 76-77; Erdmann, 1961a, ss. 175-181; Erdmann, 1961b, Resim 327-331; İlter, 1969, s. 20; Erdmann ve Erdmann, 1976, Levha 1-5; Demir, 1988, ss. 13-17; Eravşar, 2007, ss. 419-433.

Çizim 1. Emdir Han, Plan (Erdmann, 1961)

Fotoğraf 3. Antalya-Korkuteli Yolu, Emdir Han, taç kapı

Emdir Han dıştan kareye yakın dikdörtgen planlı, açık avlulu, avlusu çift yönden revaklı, avlunun yatay ve dikey eksenlerinde konumlanan dört eyvanlı plan tipiyle üniktir (Çizim 1). Yapının cephelerinin üst kısmı ile avlu çevresindeki revakların tonozları büyük ölçüde yıkılmıştır. Güney/ön cephenin ekseninde beden duvarlarından dışa taşkın ve yüksek, yedi sıra mukarnas kavsaralı taç kapı yer alır (Fotoğraf 3). Taç kapı dıştan farklı genişlikte düz-içbükey-düz olarak dizili üç bordürle çevrilmiştir. Geniş olan dıştan üçüncü bordürün yüzeyi on kollu yıldızlarla süslenmiştir.

Selçuklu sultanlarının evlilikleri çoğunlukla devlet politikalarıyla yakından bağlantılıdır. Buna Keykavus'un Erzincan Meliki Fahreddin Behramşah Davud'un ve aynı zamanda halasının kızı olan Selçuk Hatun ile evliliği örnek gösterilebilir. Söz konusu evlilik töreni için yapılan hazırlık çalışmaları, karşılıklı hediyeleşmeler, çeşitli eğlenceler dönemin sosyal ortamını ve geleneklerini biçimlendiren olaylardır. Kesin tarihi bilinmeyen, kaynaklarda 1216-1217 yılları arasında gerçekleştiği belirtilen bu düğün/evlilik, Mengücekliler ile Selçuklular arasındaki dostluk ilişkisini arttırmıştır. Ayrıca kaynaklarda sultanın bu evlilikten çocuğu olmadığı da belirtilmektedir (Turan, 1984, ss. 322-324; İbn Bibi, 1996, ss. 192-201; Koca, 1997, ss. 88-89; Uyumaz, 2001, ss. 405-408).

Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un ilerleme ve genişleme siyasetinde denizlere açılan ve ticareti önceleyen seferleri zaferlerle sonuçlanmıştır. Keykavus, Anadolu'yu Orta Doğu'ya bağlayan ticaret yolunu geliştirmek amacıyla 1216-1217 tarihlerinde Kilikya Ermenileri üzerine seferler yapmış, Adana yakınlarındaki Çinçin/Hacin, Kançin ile Keban kalelerini fethetmiştir. Daha sonra Suriye topraklarına açılan Keykavus'un 1218 yılında yaptığı Halep seferi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Anonim, 1952, s. 29; İbn Bibi, 1996,

ss. 184-188, 201-218; Turan, 2004, ss. 333-340; Koca, 1997, ss. 42-59; Yakupoğlu, 2012, ss. 364-375).

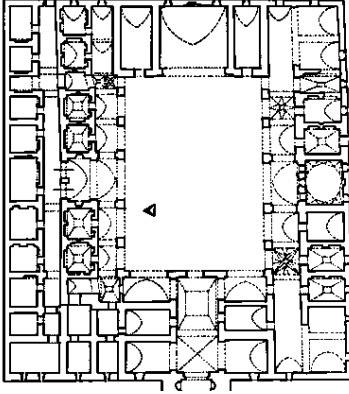
Sultan Keykavus'un siyasi yaşamında geçmişte meliklik yaptığı Malatya kentinin komşusu Sivas şehri, sultanın yaşadığı, Sinop, Ermeniler ve Eyyubiler üzerine yaptığı seferlerde üs olarak kullandığı özel bir yerdir. Keykavus, Tokat ve çevresindeki beylere hâkim olmak, Malatya'daki kendisini destekleyen güçlerle bağlarını sürdürmek ve burada hapiste yatan kardeşi Alaeddin Keykubad'ı kontrol altında tutmak için devletin merkezini Tokat ile Malatya arasındaki Sivas'a taşımıştır (Bayram, 1994, s. 87).

Sivas şehrinin imarıyla da ilgilenen İzzeddin Keykavus, 1217-1220 yıllarında inşa ettirdiği içinde türbesinin de olduğu Darüşşifa ve Türbe'nin yapımıyla, burada Selçuklu kent dokusunun temellerini atmıştır. **Sivas Keykavus Darüşşifası ve Türbesi**, şehir merkezinde eski Tokat Caddesi üzerinde, bugün Medreseler Sokağı'nda bulunmaktadır⁸. Darüşşifa ve türbenin karşısına Çifte Minareli Medrese (1271), kuzeydoğusuna Buruciye Medresesi (1271) yaptırılarak, bu alan medreseler sokağına dönüştürülmüştür. Keykavus'un Darüşşifa ve Türbesi'ni inşa ettirdiği bu bölge günümüzde de ticaret dokusunun geliştiği, kent merkezi olarak canlılığını korumaktadır.

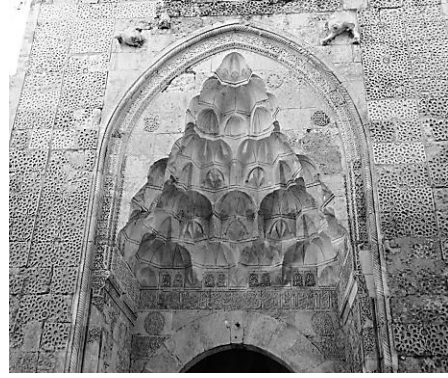
Sivas Keykavus Darüşşifası ve Türbesi'nin inşa tarihi, banî, sanatçı adları ve çeşitli ayetler içeren kitabeleri ile vakfiyesi bulunur. Darüşşifa Selçuklu döneminin günümüze ulaşan en büyük boyutlu hastanesidir. Darüşşifanın taç kapısında basık kemerli kapının üzerinde, yatay olarak nişe uzanan sülüsle yazılmış tek satırlık inşa kitabesinde "galip sultan, kara ve denizlerin sultanı, Ebû'l-Feth" gibi unvanları ile "Keyhüsrev oğlu Keykâvus tarafından 614H./1217M." yılında yaptırıldığı bilgileri yer alır (Çetintaş, 1953, s. 13-14; Bayat, 2006, ss. 355-356). Türbenin kuzey cephesinde kapı ve pencerelerin üzerinde sülüsle yazılmış tek satırlık inşa kitabesinde ise "Bu daracık mezarlara girmek üzere geniş saraylardan çıkarıldık. Ne yazık ki (bu ölüm hadisesinde) zenginliğimin bana faydası olmadı, saltanatım mahvoldu, ...ahrete intikal ve göçüş olayı 617 senesinin Şevval ayının dördüncü günü gerçekleşti" yazılıdır (Combe ve diğerleri, 1939, s. 172; Çetintaş, 1953, ss. 15-16; Önkâl, 1996, ss. 387-388; Bayat, 2006, ss. 356-357). Ayrıca Türbenin kuzey cephesinde bulunan batıdaki pencerenin üzerinde iki kartuş içinde "Amelî Ahmed, bin Bizl

⁸ Sivas I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası ve Türbesi için başlıca yayınlara bk. Cevdet, 1938, ss. 35-38; Çetintaş, 1939, ss. 61-67; Çetintaş, 1953, ss. 13-122; Kuran, 1969, s. 139; Sözen, 1970, ss. 91-101; Gürkan, 1972, ss. 40-42; Terzioğlu, 1972, s. 64; Ünver, 1972, ss. 15-16; Tuncer, 1979, ss. 911-951; Tuncer, 1981, ss. 165-175; Bayburtluoğlu, 1983, ss. 217-219; Tuncer, 1986, ss. 232-238; Bilget, 1990; Bayat, 1991, ss. 5-19; Cantay, 1992, ss. 45-50; Önkâl, 1996, ss. 383-391; Rıdvan Nafiz ve İsmail Hakkı, 2005, ss. 114-119; Bayat, 2006, ss. 351-364; Şaman Doğan, 2012, ss. 299-308.

Marendî” yazılı sanatçı kitabesi yer alır (Combe ve diğerleri, 1939, s. 173; Çetintaş, 1953, ss. 18-21; Bayburtluoğlu, 1983, ss. 217-219; Sönmez, 1995, s. 214; Bayat, 2006, ss. 359-360). Darüşşifa taç kapısı kitabeleri Keykavus’un siyasi başarılarını, türbenin ön cephesindeki kitabeler ise sultanın yaşam ile ölüm karşısındaki duygularını anlatmaktadır. Kitabe verileri Keykavus’un Sinop (1214) ve Antalya’nın (1216) fethinden sonra Sivas’a yöneldiği, Darüşşifa ve Türbeyi inşa ettirdiğini göstermektedir.

Çizim 2. Sivas I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası, plan (Ö. 1/100, G. Cantay, 1992)

Fotoğraf 4. Keykavus Darüşşifası, taç kapı

Keykavus Darüşşifası doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı, açık avlulu, avlusu üç yönden revaklı, dört eyvanlı ve tek katlı plan şeması yansıtır (Çizim 2). Bazı araştırmacılar darüşşifanın bitişiğinde tıp medresesi olduğunu ileri sürmektedir (Ünver, 1972, ss. 16-17; Gürkan, 1972, ss. 40-42; Sözen, 1970, ss. 94-101). 1973 yılında darüşşifanın çevresinde kazı çalışmalarını yürüten O. C. Tuncer, yapının kuzeyine bitişik bir medresenin olmadığını, bu kanatta doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı bir koridorun kuzeyine dizilen mekânların varlığını ortaya koymuştur (Tuncer, 1979, ss. 911-927). Darüşşifanın güney eyvanı üç yıl sonra (1220) türbeye dönüştürülmüştür. Kare planlı, üzeri içten kubbe, dıştan ongen kasağa oturan piramidal külahla örtülen türbede, çok sayıda (13) sanduka yer alır (Tuncer, 1986, ss. 232-236; Önkal, 1996, ss. 383-390).

Darüşşifanın batı cephesi ekseninde beden duvarlarından dışa taşkın ve yüksek, dokuz sıra mukarnas kavsaralı taç kapı yer alır (Fotoğraf 4). Farklı genişlikte dört bordürle çevrilen taç kapıda üçüncü ve dördüncü bordürler yıldız örgülerle bezenmiştir. Türbenin kuzey cephesi, kasağı ve sandukalarda çini süslemeler görülür (Ögel, 1966, ss. 10-11; Mülayim, 1982, ss. 135-139; Yetkin, 1986, ss. 36-40; Bilget, 1990, ss. 5-7, 31; Bakırer, 2002, ss. 75-90).

Keykavus'un başarılarla dolu siyasi yaşamı 1218 yılındaki başarısız Halep seferi ile alt üst olmuştur. Bunun nedeni, Halep idarecilerinin, Selçuklu komutanlarının ağzıyla sahte mektuplar yazarak Keykavus'a göndermeleri, sultanın hızla komutanlarıyla hesaplaşma yolunu seçmesi, Elbistan yakınlarında kurulan kulübelerde komutanlarını ateşe vermesidir. Sultanın daha sonra gerçeği öğrenerek vicdan azabı duyması, siyasi hayatını olumsuz etkilemiştir (Anonim, 1952, s. 29; İbn Bibi, 1996, ss. 207-218; Turan, 1984, ss. 316-319; Koca, 1997, ss. 55-59; Koca, 2006, ss. 98-101; Yakupoğlu, 2012, ss. 369-375) Keykavus'un kendine ve çevresine zarar veren bu tutumları, dönemin ünlü düşünürlerinden İbnü'l-Arabî'nin eleştirileri ve öğütlerini içeren karşılıklı yazılan mektuplardan anlaşılmaktadır (Kılıç, 2001, ss. 20-26). Siyasi ve özel yaşamında duygusal bir kişiliğe sahip olan İzzeddin Keykavus, bu dramatik olayla çok sarsılmış, çok geçmeden verem hastalığına yakalanarak genç yaşta ölmüştür.

Keykavus'un Sivas'tan sonra başkent Konya'ya yöneldiğini, kentin Selçuklu dönemi İç Kalesi'nin içinde bulunan, Konya Alaeddin Camii'nin kuzey cephe ve avlusunda yer alan kendisi için yaptırdığı Türbe'nin 1219 tarihli kitabelerinden öğrenmekteyiz (Fotoğraf 5). Kitabelerine göre Alaeddin Camii yapı topluluğu, Selçuklu Sultanı I. Mesud (1116-1155) döneminde başlayan II. Kılıç Arslan (1155-1192) ile I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) zamanlarında devam eden ve I. Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237) ilk yıllarında (1220-1221 tarihi) tamamlanan bir süreçte inşa edilmiştir (Löytved, 1907, ss. 23-37; Duran, 2001, ss. 36-44; Duran, 2006, ss. 23-29; Erdemir, 2009, ss. 231-250).

Fotoğraf 5. Konya Alâeddin Camii, avlu, kuzey cephe, kitabeler

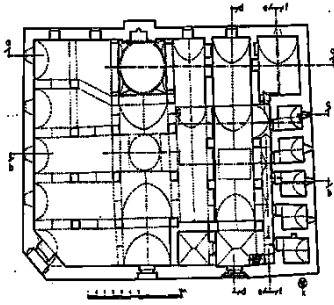
Alaeddin Camii'nin avlusunun kuzey cephesinin batı bölümünde üç dilimli kemerli ve zikzak bezeli sivri kemerli olan iki, batı cephede sivri kemerli niş içinde yer alan bir kitabe I. İzzeddin Keykavus dönemini vermektedir (Fotoğraf 5). Kitabeler kuzey cephenin düzenleme ve süsleme programına uygun olarak tasarlanmıştır. Üç dilimli kemerli sülüsle yazılmış dört satırlık kitabe "... Bu

mübarek mescit ve türbenin yapılmasını, Galib Sultân, fetihler babası, ...şehit Sultan Keyhüsrev oğlu Keykavus, bitevellî, kul, Atabekî Ayaz'a 616 H./1219 M. senesinde emretti" bilgilerini içerir (Duran, 2001, ss. 37-38, Resim 8). Caminin inşasını veren iki kitabe dışındaki bu kitabe, cami ve avlunun batısındaki türbenin Sultan I. İzzeddin Keykavus'un kendisi için inşa ettirdiğini ortaya koymaktadır (Erdemir, 2009, ss. 231-250).

Keykavus'un siyasi yaşamında Konya Alaeddin Camii ve Türbesi'ni inşa ettirdiği 1219 yılı, Halep seferi sonrasında yaşadığı gerginliklerin arttığı, verem hastalığının ilerlediği bir dönem olmalıdır. Konya'da inşa ettirdiği Türbesi'nin tamamlanamaması, Sultanın tekrar Sivas'a dönmesi, burada yaptırdığı Keykavus Darüşşifası'nın içindeki güney eyvanın türbeye dönüştürülmesi yaşadığı kararsızlıkların, sıkıntıların bir göstergesidir.

Bu bölümde Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus dönemi devlet adamları ile diğer meslek gruplarından kişilerin banilikleri/inşa ettirdikleri yapılar dönemin tarihi arka planı içinde kısaca tanıtılacaktır.

İlk örneğimizi Kayseri'de dış surların dışında, kentin güneybatısındaki Gülük Mahallesi'nde bulunan cami ve harimin batısına bitişen/açılan iki katlı medrese ile kuzeyinde bağımsız konumlanan hamamdan oluşan **Kayseri Külük Camii Külliyesi (1211, onarım)** oluşturmaktadır (Çizim 3, Fotoğraf 6). Caminin kuzeydoğu köşesindeki taç kapısı üzerinde yer alan sülüsle yazılmış üç satırlık onarım kitabesinde, I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) döneminde "607 H. /1211 M. yılında Mahmud bin Yağıbasan kızı Atsız Elti Hatun" tarafından tamir ettirildiği okunmaktadır (Gabriel, 1931, ss. 36-39; Yurdakul, 1974, ss. 167-207; Şaman Doğan, 2012, ss. 196-198). 1211 tarihi Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un Kayseri'de tahta çıktı yıl olduğu için bu kitabe Keykavus'un adı verilmiştir. Kayseri ve çevresine hâkim olan Danişmentliler 1169 yılında ortadan kaldırıldığı halde, Danişmentli ailesinden bazı kişilerin imar faaliyetlerini devam ettikleri görülmektedir (Turan, 2004, ss. 226-229).

Çizim 3. Kayseri Külük Camii-Medrese, Plan (Yurdakul, 1974)

Fotoğraf 6. Külük Camii, taç kapı

Külük Camii doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı, çok destekli, mihraba paralel beş sahnı, sivri tonoz örtülü, mihrap önü kubbeli ve avlusuz bir yapıdır (Çizim 3). Caminin batısına açılan L planlı medrese doğu yönden revaklı, dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü altı, kuzeybatıda yaklaşık kare planlı ve haç tonoz örtülü giriş mekânından oluşmaktadır. Kuzeybatı köşede yer alan yedi sıra mukarnas kavsaralı taç kapı camiye, kuzey cepheye eksenin batısındaki kapı ise medreseye açılmaktadır (Fotoğraf 6).

İkinci örneğimiz **Kesik Köprü (1213)**, Sivas-Kayseri yolunda, Sivas'ın 10 km. güneybatısında Kızılırmak Nehri üzerinde yer alır (Fotoğraf 7). Kitabesi bulunmayan köprünün 1213 tarihli vakfiyesi mevcuttur. Vakfiyede köprünün, yakınındaki **ribat ve türbenin** 1213 yılında Esedü'd-din, Hacib, Emir-i Sipenselar, Kutluğ Uluğ Ebu'l-leys Yavaş Arslan b. Sinbat b. Gürcü tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Bu dönemde Emir-i Sipenselar/Subaşı görevlerini üstlenen Yavaş Arslan, Gürcü asıllıdır (Yinanç, 1994, ss. 5-6).

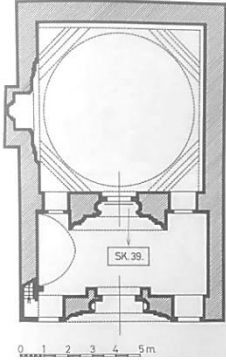
Kesik Köprü, kuzey-güney yönünde uzanan kuzeyde on yedi, güneyde iki sivri kemerli bölümü birleştiren bir ara duvardan oluşmaktadır (Fotoğraf 7). On yedi sivri kemerli kısım 230. 50 m. köprüler ile aralarındaki yolun uzunluğu ise 326,35 metredir (Acun, 1988, s. 190; Yinanç, 1994, ss. 5-18; Çulpan, 2002, s. 69, Resim 40/1-40/3). Bugün köprü dışındaki yapılar mevcut değildir.

Fotoğraf 7. Sivas-Kayseri yolu, Kesik Köprü, genel görünüm

Diğer bir örnek, **Konya Hacı Ferruh/Taş/ Akçagizlenmez Mescidi (1215)** Konya'da dış Kale surlarının dışında Larende Kapısı'na yakın konumda yer alır. Yapının giriş kapısı üzerinde yer alan sülüsle yazılmış beş satırlık inşa kitabesinde "...Keyhüsrev oğlu Keykâvus'un saltanatı yıllarında, Allah'ın rahmetine muhtaç zayıf kul Hacı Ferruh, 612H./1215 M. senesi Recep ayı başlarında emretti" yazılıdır (Duran, 2001, s. 36). Yapının banisi Hacı Ferruh'un Sivas Keykavus Darüşşifası vakfiyesinde mütevellî ve nazır olarak tayin edildiği, Emîr, Üstadüddar (darüssaade ağası), Hassa Hazinedarı gibi görevler üstlendiği belirtilmektedir (Cevdet, 1938, ss. 37-38). İçteki giriş kapısı üzerinde bulunan iki satırlık mimar kitabesi "Kayserili Güneş oğlu Ramazan"

adını vermektedir (Bayburtluoğlu, 1983, ss. 105-106; Sönmez, 1989, ss. 200-2002; Konyalı, 2007, ss. 253-257; Aktaş Yasa, 2001, ss. 426, 436). Bu mescidi yaptıran Hacı Ferruh'un Keykavus döneminden sonra Lala/Atabey görevlerini üstlendiği, Çankırı ve Amasya'da imar faaliyetlerini sürdürdüğü görülür. Çankırı Darüşşifası (1235) ile Medresesi/Darülhadisi (1242), Amasya Burmalı Minare Camii ve Türbesi (1242) örnek verilebilir (Sözen, 1972, ss. 120-124; Cantay, 1992, ss. 56- 58; Gündüz, 2014, ss. 254-255; Çal, 2015, ss. 149-175).

Çizim 4. Konya Hacı Ferruh Mescidi, plan (Sönmez, 1989)

Fotoğraf 8. Hacı Ferruh Mescidi, doğu cephe

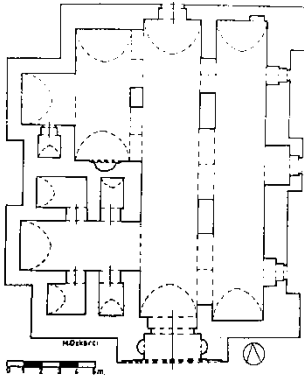
Mescit kare planlı, üzeri tromplarla geçilen kubbe ile örtülü ibadet mekânı ve kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı kapalı son cemaat yerinden oluşmaktadır (Çizim 4). Bugün mescidin kubbesi yıkıldığı için ahşap tavanla örtülmüştür. Yapının doğu cephe ekseninde yer alan yedi sıra mukarnas kavsaralı taç kapısı ile dikdörtgen nişli, beş sıra mukarnas kavsaralı mihrabı taş süslemeleriyle dikkati çeker (Fotoğraf 8).

Konya-Seydişehir Yolu üzerinde yer alan **Gömse Seyfeddin Ferruh Kervansarayı (1215)** bugün mevcut değildir (Özergin, 1965, ss. 161-162; Duran, 2001, s. 35). Yapının kitabesi Konya Taş ve Ahşap Eserler Müzesi'nde bulunmaktadır. Kitabede "...Keyhüsrev oğlu Keykâvus'un saltanatı günlerinde, Allah'ın rahmetine muhtaç zayıf kul, İli Bey'in Oğlu Burç Beyi Seyfü'd-Dîn Uluğ 612H./1215 M. yılı Rebiü'l- Evvel'inin başında emretti ve yaptırdı. Allah ikbâlini daim kılsın" yazılıdır (Duran, 2001, s. 35). Seyfeddin Ferruh'un Keykavus döneminin emirlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Kahramanmaraş ili, Afşin ilçesinin 7 km. kuzeybatısındaki **Afşin Eshab-ı Kehf Ribatı (1215)** Antik çağdan beri kutsal sayılan ve "Eshab-ı Kehf" adıyla bilinen kayalık bir tepenin yamacındaki mağaranın çevresine yapılan Camii, Ribat ve Han'dan oluşan külliyeinin içinde yer alır (Özgüç ve Akok, 1957, ss. 19-81; Gökhan, 2001, ss. 335-345; Özkarıcı, 2001, ss. 153-170). Ribatın taç kapısında kuşatma kemerinin üzerinde yer alan mermer üzerine sülüsle yazılmış üç satırlık

kitabesinde “... fetihlerin babası Keyhüsrev oğlu Keykavus zamanında müminlerin emîri, büyük komutan, âlim, adaletli -Allah kendisine zaferler nasip eylesin- Allah’ın yardımına ve rahmetine muhtaç Sultan İbrahim’in oğlu Ebû Ali el- Hasan 612 H. /1215 M. yılının Ramazan ayında emretti” yazılıdır (Özgüç ve Akok, 1957, s. 81; Özkarcı, 2001, s. 160).

Camii, Ribat ve Han’ın banisi Nusretüddin Hasan Bey, Selçuklu sultanları I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve oğulları I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad dönemlerinde Maraş Emîri olarak görev yapmıştır. Nusretüddin Hasan Bey, Keykavus döneminde Ermeniler ve Halep üzerine yapılan seferlere katılmıştır (Gökhan, 2001, ss. 335-345).

Çizim 5. Afşin Eshab-ı Khef Ribatı, plan (Özkarcı, 2001)

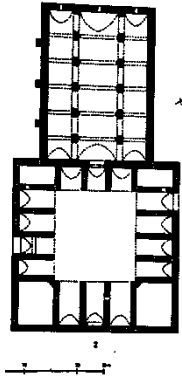
Fotoğraf 9. Eshab-ı Khef Ribatı, güney cephe

Afşin Eshab-ı Khef Ribatı dıştan kuzey-güney yönünde düzgün olmayan dikdörtgen planlıdır (Çizim 5). Eğimli bir arazi üzerinde konumlanan yapının doğu cephesinde eksen ve köşelerde dikdörtgen biçimli payandalar yer alır. Batı cephe ise kademeli düzenlenmiştir. Yapıda güney cephe eksenindeki dış taşkın taç kapıdan girilen aynı doğrultuda dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü iki dikey sahnin ile batı kanatta ters T planlı eksenin kuzeyinde mescit, güneyinde ortadaki eyvana açılan ikişer mekândan oluşan asimetric kurgulu çilehane bulunur. Alt kat depo ve servis mekânları/bodrum, girişin olduğu bölüm ribat, daha sonradan üzerine inşa edilen medreseden oluşmaktadır. Dulkadiroğulları Beyliği döneminde 1480-1492 yılları arasında ribatın üst katına medrese inşa ettirildiği belirtilmektedir (Özkarcı, 2001, ss. 161-164).

Ribatın güney cephesi ekseninde beden duvarlarından dışa taşkın ve yüksek mukarnas kavsaralı taç kapısı ile mescidin güney duvarı ekseninde bulunan mukarnas kavsaralı mihrabı taş süslemeleri ile dikkati çeker (Fotoğraf 9). Taç kapı ve mihrap yıldız kesitleri ve yıldız örgülü bordürlerle süslenmiştir (Özkarcı, 2001, ss. 158-160, Resim 4, 12, 14, 16-21).

Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey, bu ribatın inşasından sonra Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad döneminde imar faaliyetlerini sürdürmüş, külliye içinde yer alan Eshab-ı Kehf Camii'ni kitabesine göre 1232 tarihinde yaptırmıştır. Aynı külliye içinde bulunan ve kitabesi mevcut olmayan Eshab-ı Kehf Hanı da Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey tarafından yaptırılmış olmalıdır (Özgüç ve Akok, 1957, ss. 81-87; Gökhan, 2001, s. 344; Özkarcı, 2007, ss. 437-447).

Sivas-Malatya kervan yolu üzerinde, Malatya ili, Hekimhan ilçe merkezinde bulunan **Malatya Hekim/Taş Han (1218)**, barınak/kapalı bölüm taç kapısı üzerinde yer alan Süryanice-Arapça-Ermenice olan üç dilli kitabesine göre 1218 yılında Ebû Sâlim bin Ebü'l-Hasan eş-Şammas el-Hekim el-Malatî tarafından inşa edilmiştir. Bu kitabe Anadolu Selçuklu mimarisinde üç dilli olan tek örnektir. Avlu taç kapısı üzerindeki kitabesine göre yapının I. Alaeddin Keykubad döneminde tamamlandığı anlaşılmaktadır (Erdmann, 1961a, ss. 63-67; Erdmann, 1961b, Resim 79-82; Özkul Fındık, 2007, ss. 105-121; Günel, 2010, s. 142).

Çizim 6. Malatya Hekim Han,
plan (Erdmann, 1961)

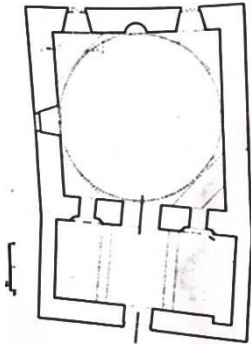
Fotoğraf 10. Han, avlu, taç kapı
(www.kulturportali.gov.tr/turkiye/malatya)

Yapı, yaklaşık kare planlı bir avlu ile kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, üç sahnılı ve sivri tonoz örtülü barınak/kapalı bölümden oluşmaktadır (Çizim 6, Fotoğraf 10), (Erdmann, 1961b, Levha VI/2). Cepheden yüksek tutulan avlu taç kapısı, sivri kemerli giriş kapısı ile yalın bir düzenleme yansıtır.

Konya Zeyneddin Beşârebey/Ferhuniye Mescidi (1219), Selçuklu dönemi İç Kalesi'nin dışında kuzeyde Ferhuniye Mahallesi, Beşâre Bey Sokak'ta yer alır⁹. Yapının kuzey cephesinin ekseninde yer alan kapısının üzerinde mermer

⁹ Konya Beşârebey Mescidi için bk. Katoğlu, 1966-1967, s. 82; Bakırer, 1981, ss. 274-276; Özakin, 1998, ss. 269-287; Duran, 2001, ss. 40-41; Konyalı, 2007, ss. 235-237; Karpuz, 2009, ss. 126-128; Şaman Doğan, 2014, ss. 957-976.

üzerine sülüsle yazılmış dört satırlık inşa kitabesinde “Bu Mescid, Sultanü’l-Gâlib, İzzü’l-Dünyâ ve’l-d-dîn, fetihler babası, Mü’minlerin Emîrinin bürhânı, Keyhüsrev oğlu Keykâvus’un saltanatı günlerinde, Allah’ın rahmetine muhtaç, zayıf kul, Sultânın Ahûrbekî, Zeynü’l-d-dîn Beşâre tarafından 616 yılı Cemâziye’l-Evvel’inin 15’inde yapıldı” yazılıdır (Duran, 2001, ss. 40-41) Mescidin banisi Zeyneddîn Beşâre, Anadolu Selçuklu döneminde Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve oğulları I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ile I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) dönemlerinde Emir-i Âhur, Çaçniğir, Subaşı gibi görevler üstlenerek, Niğde ilinin subaşısı/yöneticisi olmuştur. Beşâre Bey bu mescid dışında Sinop İç Kalesi burçlarından biri (1215) ve daha sonra Niğde Alaeddin Camii’ni (1223) yaptırmıştır.

Çizim 7. Konya Beşârebey Mescidi, plan (Y. Önge, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Fotoğraf 11. Beşârebey Mescidi, kuzey cephe

Beşârebey/Ferhuniye Mescidi, kare planlı/tek mekânlı üzeri iki kademeli tromplarla geçilen kubbeyle örtülü harim/ibadet mekânı ile kuzeyinde sivri tonozla örtülü kapalı son cemaat yerinden oluşmaktadır (Çizim 7, Fotoğraf 11), (Katoğlu, 1966, s. 90, Plan 1; Özakin, 1998, ss. 284-285; Karpuz, 2009, s. 128). İbadet mekânının güney duvarı ortasında yarım daire nişli mihrap bulunur.

Sivas İmâdeddîn Ayas Hanı, Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus döneminde Sivas emiri olarak görev yapan İmâdeddîn Ayas tarafından yaptırılmıştır (Turan, 2004, s. 328; Yakupoğlu, 2012, s. 384). Yapı, bugün mevcut değildir. Hanın banisi İmâdeddîn Ayas, diğer Sivas emirleri Celâleddîn Kaysar ve Sirâceddîn Ömer ile birlikte bugün Sinop Müzesi’nin bahçesinde bulunan kitabeye göre İç Kale burçları ve sur duvarlarının (batı surun) inşasını gerçekleştirmiştir (Redford, 2010, ss. 125-149; Redford, 2014, ss. 225-227). Ayrıca Sultan Keykavus’un Sinop’un fethi öncesinde Sivas’ı üs olarak kullanması, sefere Sivas’tan katılması, Sivas emirleri ile birlikte hareket etmesi, Sivas şehri ve yöneticilerini/emirlerini öne çıkarmaktadır (İbn Bibi, 1996, ss. 168-175; Turan, 2004, ss. 324-329; Yakupoğlu, 2012, ss. 359-362).

Ankara Kızılbaş Camii, Medresesi ve Türbesi tümüyle yıkılmıştır. Caminin yerine Ankara'da bugünkü Ulus'ta Büyük Millet Meclisi'ne yakın konumda bulunan Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü binası yapılmıştır (Oral, 1962, ss. 53-55; Uğurlu, 1968, ss. 75-88; Öney, 1971, s. 93; Konyalı, 1978, s. 65; Günel ve Kılıcı, 2015, ss. 81-82). Yapının banisi Seyfeddin Kızıl Bey, Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus ve kardeşi I. Alaeddin Keykubad dönemlerinde Ankara Uç Beyi, Beylerbeyi görevini üstlenen devlet adamlarından biridir (İbn Bibi, 1996, ss. 159-160; Turan, 2004, ss. 323, 351; Yakupoğlu, 2012, ss. 358-359, 382)

Ankara Kızılbaş Camii'nin bugün Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde bulunan/sergilenen minber ve kapı kanatları dönemin özgün örnekleri arasındadır (Oral, 1962, ss. 53-55; Uğurlu, 1968, ss. 75-88; Bozer, 1992, ss. 71-75).

Bu dönemde imarçı kişiliği ile tanınan önemli devlet adamlarından biri **Esededdin Ayaz**'dır. Ayaz, Selçuklu sultanları II. Rükneddin Süleymanşah, III. İzzeddin Kılıç Arslan, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad dönemlerinde atabey, emir, emir-i ahur, uç beyi, şarapsalar, subaşı gibi çeşitli görevler üstlenmiştir (Sönmez, 1998, ss. 4-11; Hacıgökmen, 2010, ss. 471-488). Keykavus döneminde Sinop'un fethine katıldığı, Honaz Emiri olarak Sinop İç Kale burçlarından birini inşa ettirdiği, burcun kitabesinde geçen "Müteahhit (mi'mâr) Sifâstûs/Sebastos" adlı bir mimarla birlikte çalıştıkları vurgulanmıştır (Redford, 2014, ss. 228-230). Sinop'tan sonra Konya Alaeddin Camii'nin avlu kuzey cephesinde bulunan I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad'ın adını veren 1219-1220 tarihli kitabelerde Ayaz'ın atabey ve mütevellî olarak görev üstlendiği anlaşılmaktadır. Alaeddin Camii'nin avlu kuzey cephesindeki üç kitabede, biri üç dilimli kemerli nişli, diğeri zikzak bezeli sivri kemerli nişli, üçüncüsü iki satırlık mimar kitabesinde "mütevellî Atabekî Ayâz" olarak adı geçmektedir (Duran, 2006, ss. 23-29). Özellikle caminin iki satırlık mimar kitabesinde "Mütevellî Atâbekî Ayâzdır. Dımışıklı/Şamlı Havlanoğlu Mehmed'in işidir" bilgileri Ayaz'ın inşa faaliyetlerini Sinop örneğindeki gibi Şamlı mimar ile birlikte yürüttüklerini göstermektedir (Duran, 2001, s. 44; Duran, 2006, s. 27). Başkent Konya'da sultanların yapısı olan en prestijli yapıda/Alaeddin Camii'nde mütevellî olarak çalışması, kendisine duyulan güveni ve mimarlık alanındaki başarılarına işaret etmektedir. Ayaz'ın Keykubad döneminde siyasi ve ekonomik olarak güç kazandığı Denizli-Afyon yolu üzerinde bulunan 1230 tarihli Denizli Çardak Han'ı inşa ettirmesinden anlaşılmaktadır (Erdmann, 1961a, ss. 59-61; Erdmann, 1961b, Resim 66-76; Demir, 1989, ss. 20-23; Hacıgökmen, 2010, s. 475; Sönmez, 1998, ss. 4-11; Pektaş, 2007, ss. 161-173).

Anadolu Selçuklu döneminin yükselme sürecinde Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) dönemi siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetleri ile öne çıkmaktadır. Bu dönemde yeni fethedilen kentlerin Türkleşmesinde, kimlik kazanmasında

Keykavus ve çevresindeki devlet adamlarının katkısı çok büyüktür. Başta Sinop ve Antalya liman şehirlerinin fethedilmesi ile askerî, dinî, sosyal ve ticari işlevli yapıların inşası ve kentlerdeki bayındırlık faaliyetlerinin artması, ivme kazanması oldukça önemlidir. Özellikle Selçuklu dönemi askerî, mimarî ya da savunma yapıları incelendiğinde Sinop ve Antalya iç kalelerinin inşası, yapım eylemine katkı sağlayan devlet adamları ve sanatçıların varlığıyla zamanın yapım organizasyonunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Zira Sultan I. Alaeddin Keykubad döneminde, Konya ve Alanya kalelerinin inşasına da örnek oluşturarak benzer görevlendirmelerin sürdürüldüğü görülür. Keykavus döneminde Sinop, Antalya, Sivas, Konya gibi kentlerde inşa edilen farklı işlevli yapıların kitabeleri bu dönemdeki siyasi-kültürel gelişmeleri yansıtmaktadır. Bu çerçevede özgün durumuyla günümüze ulaşan yapı kitabelerinden okunan banilerin kimlikleri incelendiğinde, Selçuklu Sultanı Keykavus ile ülke yönetiminde çeşitli görevler üstlenen devlet adamlarının işbirliği içinde çalıştıkları ve siyasi-kültürel gelişmeleri hızlandırdıkları görülür. Keykavus döneminde başlayan ve artarak devam eden siyasi, sosyal ve kültürel ortamdaki bu gelişmeler, daha sonra Selçuklu hükümdarı olan I. Alâeddin Keykubad döneminde en üst noktaya taşınmıştır.

İzzeddin Keykavus Dönemi

(Malatya Meliki 1205-1211 yılları, Selçuklu Hükümdarı 1211-1220 yılları)

1205-1211 Malatya'da Melik

1211 Kayseri'de Tahta Çıkış/Cülus

Kayseri'de Kardeşi Alaeddin Keykubad ile Mücadele yılları Sultanın Kayseri Kalesinde- Surlarını Onarımı, Yeniden Yapımı ve Yoğun Burç'un inşa kitabesi

1212-1213 Ankara'da Kardeşi Alaeddin Keykubad ile Mücadele yılları

Ankara Kale Önünde Medrese (Yıkılmış)

1214 I. İzzeddin Keykavus'un Sinop'u Fethi (28 Ekim 1214)

1215 Sinop Kalesi sur duvarları ve burçlarının onarımı, genişletilmesi ya da yeniden yapımı

Dış Giriş Kapısı Üzerinde Sultan Yazıtı

İç Giriş Kapısı Üzerinde Sultan Yazıtı,

Sinop Alaeddin Camii (1211-1220), ilk yapımı

1216 Antalya ikinci kez Fethi (22 Ocak 1216 Cuma)

Antalya İç kalesi Surlarının Yapımı 21 Şubat-20 Nisan 2016

Antalya-Korkuteli Yolu üzerinde Evdir Han İnşası

1216-1217 Ermeniler Üzerine Seferler

- 1216-1218 I. İzzeddin Keykavus'un Mengüceklı Melik Behramşâh'ın Kızı ile Evlenmesi
- 1217 Sivas I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası İnşası (1217-1219)
- 1218 Başarısız Halep Seferi
- 1219 Konya Alaeddin Camii ve I. İzzeddin Keykavus Türbesi Eklemeler
Konya Alaeddin Camii, batı cephedeki kitabe
Konya Alaeddin Camii, kuzey cephe kitabeleri (üç dilimli kemerli niş içindeki cami-türbe ve sivri kemerli/yüzeyi kırık çizgilerle bezeli niş içindeki kitabeler)
- 1220 Viranşehir-Sivas Arasında Ölümü Sivas I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası İçindeki Türbeye Gömülmesi

Adsız Elti Hatun

1210-1211 Kayseri Kölük Camii (Onarım)

Esedü'd-din, Hacib, Emir-i Sipenselar, Kutluğ Uluğ Ebu'l- İeys Yavaş Arslan b. Sinbat b. Gürcü

1213 Sivas-Kayseri Yolu, Kesik Köprü ve Ribatı

1215 Sinop Kalesi Sur Duvarları ve Burçlarının Onarımı, Genişletilmesi, İç kale Burçlarının İnşasında çalışan emirler ve sanatçılar

Hüsâmeddîn Yûsuf, Malatya Emiri

Bedreddîn Ebû Bekir, Simre Emiri (İki dilli Arapça-Yunanca Yazıt)

Zeyneddîn Bişâre, Tokat Emiri (Niğde?)

Bahâeddîn Kutluğca, Kayseri Emiri

Zahîreddîn Kenek (?) ve Seyfeddîn İldenîz, Aksaray Emiri

Şücâeddîn Ahmedîl, Ereğli Emiri

Mubâriz ed-Devlet ve ed-Dîn dîn, Amasya Emiri

İmâdeddîn Ayâs, Celâleddîn Kayсар, Sirâceddîn Ömer, Sivas Emiri

Esededdîn Ayâs, Honaz Emiri

Sanatçılar

Mimar Ebû Alî el- Halebî bin el- Kettânî /Kettânî' nin oğlu Halepli Ebû Alî

Kâtip Kayserili Yavaş

Mimar Sebastos

Müteahhit/Mimar Mubârizeddîn

Cemaleddîn Ferruh: Lala, Atabey

1215 Konya Hacı Ferruh/Taş/ Akçağizlenmez Mescidi

Seyfeddin Ferruh

1215 Konya-Seydişehir Yolu, Gömse Seyfeddin Ferruh Kervansarayı
(Kitabesi Mevcut)

Nusretüddin Hasan Bey: Maraş Emîri

1215 Afşin Eshab-ı Kehf Ribatı

Hüsâmeddîn Yusuf: Malatya Subaşı/Valisi

1216 Antalya Kalesi

Ebû Sâlim bin Ebü'l- Hasan eş- Şammas el- Hekim el- Malatî

1218 Malatya Hekim Han

Zeyneddîn Beşâre: Emir-i Âhur, Çaçniğir, Subaşı Niğde ve Tokat'ın
Subaşı/Yöneticisi.

1219 Konya Beşârebey Mescidi

İmâdeddîn Ayâs: Sivas Emiri,

Sivas, İmâdeddîn Ayas Hanı/Şehir İçi Hanı (Yıkılmış)

Seyfeddin Kızıl: Ankara Uç Beyi, Beylerbeyi

Ankara Kızılbey Mescidi ve Medresesi (Yıkılmış)

Esededdîn Ayâs: Honaz Subaşı/Valisi, Mütevellî,

1219-1220 Konya Kalesi, Konya Alaeddin Camii

Kaynakça

- Acun, H. (1988). Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri. *Vakıflar Dergisi*, 20, 183- 220.
- Aksarayî Kerimüddin Mahmud-i. (2000). *Musâmeretü'l-Ahbâr*. M. Öztürk (Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akşit, A. (2007). Türkiye Selçukluları Devrinde Niğde Vilâyetinin Alt Birimleri ve Sınırları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 125- 133.
- Akşit, A. (2009). Selçuklu Devri Niğde'sinde Sosyal Tabakalar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25, 39- 51.
- Aktaş Yasa, A. (2001). Selçuklu Konya'sında Mimari Eserlerin Banileri. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler II* (ss. 423- 455), O. Eravşar (Yay. Haz.). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Anonim. (1952). *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi* (F. N. Uzluk, Çev.). Ankara.
- Arık, F. Ş. (2000). Türkiye Selçuklu Devleti'nde Siyaseten Katl. *Belleten, LXIII*(236-238), 43- 93.
- Ataoğlu, R. (1988). Alaeddin Keykubad ve Türkiye Selçukluları- Artuklu Münasebetleri. *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi, I. Alaeddin Keykubat Özel Sayısı*, 3, 73- 78.
- Bakırer, Ö. (1969). Hacı Ferruh Mescidi. *Vakıflar Dergisi*, 8, 171- 184.
- Bakırer, Ö. (1976). *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bakırer, Ö. (1981). *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı, I- II*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Bakırer, Ö. (2002). Sivas Keykavus Darüşşifası'nda Taş, Tuğla ve Çini. *Aynur Durukan'a Armağan* içinde (ss. 75-90), (N. Şaman Doğan, Ed.). Ankara: Renkmay Basımevi.
- Bayat, A. H. (1991). Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darüşşifası Vakfiyesi. *Türk Kültürü, XXIX*(333), 5- 19.
- Bayat, A. H. (2006). Sivas Darüşşifası'nın Bilinen ve Bilinmeyen Kitabeleri, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu, 29 Eylül- 1 Ekim 2005, Sivas: Bildiriler* içinde (ss. 351- 365).
- Bayburtluoğlu, Z. (1993). *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Baykara, T. (1990). *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi*, İzmir: Ege üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Baykara, T. (1993). Bir Selçuklu Şehri Olarak Antalya, *Antalya IV. Selçuklu Semineri 13-14 Mart 1992, Antalya: Bildiriler* içinde (ss. 38- 43).

- Baykara, T. (1997). *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164- 1211) Gazi- Şehit*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayram, M. (1994). Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları. *Konya Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, 79- 92.
- Behçet, M. (1930a). Sinop Kitabeleri. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1(2), 35- 45.
- Behçet, M. (1930b). Sinop Kitabeleri (1). *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1(5), 43- 49.
- Bilget, B. (1990). *I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bozer, R. (1992). *15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Cantay, G. (1992). Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çal, H. (2015). Çankırı Mevlevihanesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 149- 175.
- Çetintaş, S. (1939). Türk Tarih Kurumu Tarafından Sivas Şifaiyesinde Yaptırılan Mimari Hafriyat. *Belleten*, 3(9), 61- 67.
- Çetintaş, S. (1953). *Sivas Darüşşifası 614- 1217*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Cevdet, M. (1938). Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi. *Vakıflar Dergisi*, 1, 35- 38.
- Combe, E., Sauvaget, J. ve Wiet, G. (1939). *Répertoire Chronologique D'Epigraphie Arabe*, 10. Le Caire: Imprimerie De L'Institut Français D'Archéologie Orientale.
- Darkot, B. (1950). Niğde. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 9, ss. 253- 256).
- Demir, A. (1988). Anadolu Selçuklu Hanları Evdir Han. *İlgi*, 53, 13- 17.
- Demir, A. (1989). Anadolu Selçuklu Hanları Çardak Han. *İlgi*, 58, 20- 23.
- Duran, R. (2001). *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri (İnşa ve Ta'mir)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Duran, R. (2006). Konya Alaeddin Camisi Kitabeleri. (A. U. Peker ve K. Bilici, Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2* içinde (ss. 23- 29). Ankara.
- Edgüer, R. N. ve Uzunçarşılı, İ. H. (2005). *Sivas Şehri*. R. Toparlı (Haz.), Sivas: Seyran Yayınları.
- Edhem/Eldem, H. (1982). *Kayseri Şehri*. K. Göde (Haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Eraşar, O. (1998). *Ortaçağ'da Kayseri Kent Dokusunun Gelişimi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Eraşar, O. (2006). Kayseri. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2* içinde (ss. 239- 243), (A. U Peker ve K. Bilici, Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Eraşar, O. (2007). Evdir Han. *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 419- 433), (H. Acun, Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erdemir, Y. (2009). Konya Alâeddin Camii'nin Avlusundaki Bitmemiş Yapının Mahiyeti Hakkında. *Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim, Kültür ve Sanat Prof. Dr. Mikâil Bayram'a Armağan* içinde (ss. 231- 250), Konya.
- Erdmann, K. (1961a). *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, I. II.* Berlin: Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Erdmann, K. (1961b). *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, II.* Berlin: Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Erdmann, K. and Erdmann, H. (1976). *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, III.* Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Erten, S. F. (1940). *Antalya Vilâyeti Tarihi*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Esemenli, D. (1990). *Sinop İli Türk Dönemi Mimarisi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Gabriel, A. (1931). *Monuments Turcs D'Anatolie, I, Kayseri- Niğde*. Paris.
- Gabriel, A. (1962). *Niğde Türk Anıtları* (A. A. Tütenk, Çev.). Ankara.
- Geyikoğlu, H. (2001- 2002). Antalya'nın İlk Türk Mülki Amiri ve Kumandanı Mübarizettin Ertokuş'un Faaliyetleri ve Eserleri. *Adalya*, V, 187- 201.
- Göde, K. (1988). Alaeddin Keykubad ve Kayseri. *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi, I. Alaeddin Keykubat Özel Sayısı*, 3, 61- 65.
- Gökhan, İ. (2001). Selçuklular Zamanında Maraş Emiri Nusretü'd-din Hasan Bey. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler I* içinde (ss. 335- 345), O. Eraşar (Yay. Haz.). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Göksu, E. (2010). *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Günel, G. (2010). Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu - Kervansaraylar - Köprüler. *Kebikeç*, 29, 133- 146.
- Günel, G. ve Kılıcı, A. (2015). Ankara Şehri 1924 Haritası: Eski Bir Haritada Ankara'yı Tanımak 1924 Map of Ankara City: Recognizing Ankara with an Old Map. *Ankara Araştırmaları Dergisi, Journal of Ankara Studies*, 3(1), 78- 104.
- Gürkan, K. (1972). Selçuklu Hastaneleri. *Malazgirt Armağanı*, 33- 63.
- Güzel, A. (1988). Anadolu Selçuklu Hükümdarı Alaeddin Keykubat I Döneminde Doğu Anadolu Türk Beyliklerinde Milli Kültür Unsurları. *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi, I. Alaeddin Keykubat Özel Sayısı*, 3, 41- 48.
- Hacıgökmen, M. A. (2010). Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarından Esededdin Ayaz. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 471- 488.
- Hacıgökmen, M. A. (2012). Türkiye Selçuklu Sultanlarının Kitabelerde Geçen Bazı Unvanları ve Bunların Selçuklu Siyasetine Yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 31, 173- 190.

- İbn Bibi. (1996). *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l- Umuri'l- Ala'ıye (Selçuk Name) I* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karpuz, H. (2009). *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42, I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Katoğlu, M. (1966-1967). 13.Yüzyıl Konya'sında Bir Cami Grubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yeri. *Türk Etnoğrafya Dergisi*, 9, 81-100.
- Kaya, S. (2006). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192- 1211)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kılıç, M. E. (2001). İbnü'l-Arabî'nin I. İzzeddin Keykâvus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dînî ve Siyâsî Tarihine Bakış. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler II* içinde (ss. 11- 28), O. Eravşar (Yay. Haz.). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kırpık, G. ve Akyol, H. (2012). I. Gıyaseddin Keyhüsrev. *Selçuklu Tarihi El Kitabı* içinde (ss. 347- 350), (R. Turan, Ed.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211- 1220)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koca, S. (2006). Gelişme Dönemi: Sultan I. İzzeddin Keykavus. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I* içinde (ss. 91- 105), (A. Y. Ocak, Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Konyalı, İ. H. (1964). *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. İstanbul:
- Konyalı, İ. H. (1978). *Ankara Camileri*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Konyalı, İ. H. (2007). *Konya Tarihi*. A. Candan, M. Temizyürek, Y. Candan (Haz.), Konya: Memleket iletişim A. Ş. Baskı Tesisleri.
- Kuran, A. (1969). *Anadolu Medreseleri I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Metin, T. (2010). *Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Mülayim, S. (1982). *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler Selçuklu Çağı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Oral, M. Z. (1962). Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri. *Vakıflar Dergisi*, 5, 23- 77.
- Ostrogorsky, G. (1986). *Bizans Devleti Tarihi* (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, S. (1966). *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öney, G. (1971). *Ankara'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Özakın, R. (1998). Konya'da Tek Kubbeli Selçuklu Mescitleri Tarihsel Gelişimi, Mimari Özellikleri. VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı- Yüzey Araştırmaları Sempozyumu, 30 Nisan- 2 Mayıs 1998 Bildiriler içinde (ss. 269- 287), Konya.
- Özergin, K. (1965). Anadolu Selçuklu Kervansarayları. *Tarih Dergisi*, 15, 141- 170.
- Özgüç, T. ve Akok, M. (1957). Afşin Yakınındaki Eshâb-ı Khef Külliyesi. *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 2, 78- 89.
- Özkarıcı, M. (2001). Afşin Eshab-ı Khef Ribatı ve Medresesi. I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, *Bildiriler II* içinde (ss. 153- 170), O. Eravşar (Yay. Haz.). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Özkarıcı, M. (2001). *Niğde'de Türk Mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkarıcı, M. (2006). Niğde. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2* içinde (ss. 267- 271), (A. U. Peker ve K. Bilici, Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özkarıcı, M. (2007). Eshab-ı Khef Hanı. *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 437- 447), (H. Acun, Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özkul Fındık, N. (2007). Hekim Han. *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 105- 121), (H. Acun, Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Parla, C. (2002). Alâeddin Keykubad Dönemi Işığında Anadolu Selçuklu Devletinde Yapı Organizasyonu. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(3), 251- 285.
- Pektaş, K. (2007). Çardak Han. *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 161- 173), (H. Acun, Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Redford, S. (2008). *Anadolu Selçuklu Bahçeleri (Alaiyye/Alanya)*. İstanbul:
- Redford, S. (2010). Sinop in the Summer of 1215: The Beginning of Anatolian Seljuk Architecture. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 16, 125- 149, 538.
- Redford, S. (2014). *İktidar İmgeleri Sinop İçkalesindeki 1215 Tarihli Selçuklu Yazıtları* (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Redford, S. ve Leiser, G. (2008). *Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi, Victory Inscribed The Seljuk Fetihnâme on the Citadel Walls of Antalya, Turkey*. Antalya: Suna- İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Riefstahl, R. M. (1931). *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*. Cambridge: Harvard University Press.
- Safran, M. (1988). Alâattin Keykubat'ın Otorite Anlayışı ve Ümera Katli Meselesi. *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, I. Alâeddin Keykubat Özel Sayısı, 3, 97- 103.
- Sönmez, Z. (1989). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk- İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Sönmez, Z. (1998). Anadolu Selçuklularında Atabeylik, Atabey Eseddin Ayaz ve 13. Yüzyıl Mimarisine Katkıları. 5. *Antalya Selçuklu Semineri*. Antalya: Antalya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Sözen, M. (1970). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri, I, Açık Medreseler*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Sözen, M. (1972). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri, II, Kapalı Medreseler*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Şaman Doğan, N. (2010). Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübarizeddin Ertokuş. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 231- 251.
- Şaman Doğan, N. (2012a). Kayseri'deki Selçuklu Külliyesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 191- 214.
- Şaman Doğan, N. (2012b). Selçuklu Döneminden İki Sultanî Külliye (Kayseri Gevher Nesibe ve Sivas I. İzzeddin Keykavus Darüşşifaları). *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Anadolu Üniversitesi- Eskişehir, 2011, I* içinde (ss. 299- 308). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şaman Doğan, N. (2013). *Atabey Ertokuş Medresesi ve Türbesi*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Şaman Doğan, N. (2013). Niğde'deki Türk Dönemi (13- 15. yüzyıl) Yapılarında Taç Kapı- Mihrap Tasarımı ve Bezeme İlişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 115- 139.
- Şaman Doğan, N. (2014). Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Zeyneddin Beşâre. *Turkish Studies*, 9(10), 957- 976.
- Şimşir, Z. (2001). Konya'daki Selçuklu Çini Dekorasyonunda Kûffî ve Ma'kûlî Yazı. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler II* içinde (ss. 311- 331, 587- 598), O. Eravşar (Yay. Haz.). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Temple, Ç. (2013). *Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Terzioğlu, A. (1972). Selçuklu Hastaneleri ve Avrupa Kültürüne Tesirleri. *Malazgirt Armağanı* içinde (ss. 49- 66), Ankara.
- Tuncer, O. C. (1979). Son Kazıların Işığı Altında Sivas Şifahanesi Planı. *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, (İstanbul, 15- 20 X. 1973), Tebliğler, 3. Türk Sanatı Tarihi* içinde (ss. 911- 951), İstanbul: Tercüman Gazetesi ve Türkiyat Enstitüsü Yayınları.
- Tuncer, O. C. (1986). *Anadolu Kümbetleri I Selçuklu Dönemi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Tuncer, O. C. (1997). Niğde Alâeddin Camisi Doğu Taçkapısı. *VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (16-17 Mayıs 1996) Bildirileri* içinde (ss. 113- 126), Konya.

- Turan, O. (1984). *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi* (2. bs.). İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Turan, R. (1988). Alaeddin Keykubad'ın Doğu Anadolu Siyaseti. *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, I. Alaeddin Keykubat Özel Sayısı, 3, 79- 87.
- Turan, O. (2004). *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi* (8. bs.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan, R. (2012). Sultan Alaeddin Keykubat Dönemi ve Ehemmiyeti (1220- 1237). *Selçuklu Tarihi El Kitabı* içinde (ss. 387- 394), (R. Turan, Ed). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Uğurlu, E. (1967). Ankara Kızılbey Camii Minberi. *Türk Etnoğrafya Dergisi*, 10, 75-88.
- Uyumaz, E. (2001). Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler, II* içinde (ss. 397-421), Eravşar, O. (Yay. Haz.). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Merkezi Yayınları.
- Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220- 1237)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uyumaz, E. (2006). Sultan I. Alâeddîn Keykubad ve Zamanı (1220- 1237). *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu I* içinde (ss. 107- 115), (A. Y. Ocak, Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1949). Sinop'ta Selçuklular zamanına Ait Tarihi Eserler. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi*, 5, s. 112-151.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1976). Sinop'ta Selçuklular Zamanına Ait İki Tarihi Eser. *Türk Etnoğrafya Dergisi*, 15, 117- 124.
- Ünal, R. H. (1982). *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taç kapılar*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Ünver, S. (1972). Anadolu Selçuklularında Sağlık Hizmetleri. *Malazgirt Armağanı* içinde (ss. 9- 31), Ankara.
- Yakupoğlu, C. (2012). Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220). *Selçuklu Tarihi El Kitabı* içinde (ss. 351- 386), (R. Turan, Ed). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yasa, A. (1996). *Anadolu Selçukluları Döneminde Türk- İslâm Şehri Olarak Konya, II*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yetkin, Ş. (1986). *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yılmaz, L. (2006). Antalya. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu, 2* içinde (ss. 195- 209), (A. U. Peker ve K. Bilici, Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yılmaz, L. ve K. Tuzcu. (2010). *Antalya'daki Türk Dönemi Kitabeleri*. SOTA/Turkestan and Azerbaijan Reserch Centre, Haarlem Netherlands.
- Yinanç, R. (1994). Sivas Abideleri ve Vakıfları (2). *Vakıflar Dergisi*, 23, 5- 18.

Yurdakul, E. (1974). Kayseri Klk Camii ve Medresesinde Yapılan Hafriyat ve Araştırma Sonuçları. *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, 1, 167- 207.

www.kulturportali.gov.tr/turkiye/malatya 10 Nisan 2016 tarihinde adresinden erişildi.

SURİYELİ AKADEMİSYENLERİN BAKIŞ AÇISINDAN TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ VE SİĞINMACILAR MESELESİ

Nasrullah UZMAN, Rasim TÖSTEN

Özet: Suriye’de yaşanan iç gelişmeler sebebiyle Nisan 2011’den itibaren Türkiye’ye yönelik bir göç akımı başlamıştır. Kısa sürede sayıları milyonlarla ifade edilen Suriyeli sığınmacılar, dış politikada olduğu gibi iç politikada da Türkiye’nin öncelikleri arasında yer almıştır. Suriyeli sığınmacılar hakkında literatürde birçok çalışma mevcutsa da Suriyeli sığınmacıların perspektifinden meseleyi değerlendiren çalışmalar ne yazık ki yeterli değildir. Çoğunluğu yardıma muhtaç olan Suriyeli sığınmacıların yalnızca küçük bir kısmı ekonomik bakımdan kendine yeterli ve meslek itibarıyla de akademisyendir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’deki Yükseköğretim Kurumlarında görev yapan Suriyeli akademisyenlerinden perspektifinden Sığınmacılar meselesini ele almak; süreç boyunca yaşadıkları sorunları saptamak ve bu bağlamda Türkiye-Suriye ilişkilerini incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye’deki üniversitelerde görev yapan 22 Suriyeli akademisyen oluşturmaktadır. Araştırmanın temel amacı kapsamında 20 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Araştırmada yer alan Suriyeli akademisyenlerle yapılan görüşmeler neticesinde Türkiye’de görev yapan Suriyeli akademisyenler tarafından; Türkiye’nin Suriye politikası olumlu bulunmaktadır; Suriyeliler, Türk milletinin misafirperverlik anlayışından dolayı Türkiye’ye gelmişlerdir; Türkiye’de yabancılar için yasal düzenleme yapılmasını istemektedirler; Türkiye’de çalıştırılan Suriyeliler, Türkler için bir fırsattır; Suriyelilerin birikimleri bu vesileyle Türkiye’yle paylaşılmaktadır; benzer durumunun Türkiye’de yaşanması halinde Suriyeliler de Türklere kapılarını açacaklardır ve Suriyeli dilencilerin bıraktığı algı hoş karşılanmamaktadır gibi bulgular elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Suriye, Suriyeli Sığınmacılar, Mülteci, Göç, Göçmen, Suriyeli Akademisyenler.

Turkey-Syria Relations and the Issue of Refugees from the Perspective of the Syrian Academicians

Abstract: Flow of migration to Turkey started since April 2011 because of the domestic disorders in Syria. In a short time the number of Syrian refugees greatly increased, which is expressed by millions and became one of the priorities of Turkey in not only in foreign but also domestic policy. Although there are a lot of studies about Syrian refugees in the literature, there are not enough studies evaluating the problems by the Syrian people themselves. Most of the Syrian refugees are in need of help and only a small number of them are able to meet their needs and to be an academician. The aim of this study is to discuss the Syrian refugees from the point of views of the Syrian academicians working as academicians in Higher Educational Institutions in Turkey, detect the problems they had during the event, and examine Turkey-Syria relationship in this context. The study group consists of 22 Syrian academicians working at universities in Turkey. A semi-structured interview form with 20 questions was prepared in line

with the aim of the study. In light of the interviews conducted with the participant Syrian academicians it was found that Turkey's Syria policy was found to be positive, Syrians came to Turkey thanks to their hospitality, the participants thought that there should be a legal regulation or foreigners in Turkey, the Syrians working in Turkey are an opportunity for Turkey, Syrians' accumulation is shared with Turkey by this way and if Turkey had experienced the same events the Syrian people would have welcomed them in the same way; they also Syrian beggars were not welcomed.

Key words: Turkey, Syria, Syrian Refugees, Refugee, Migration, Immigrant, Syrian Academicians.

Giriş

“Arap Baharı” olarak adlandırılan süreç 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta başlamış; kısa süre içerisinde Ürdün, Yemen, Mısır, Libya, Bahreyn, Cezayir, Umman ve Lübnan gibi birçok Orta Doğu ülkesine miting, protesto, ayaklanma, çatışma veya iç savaş şeklinde sirayet etmiştir. Bu süreçte birçok idareci ülkesini terk etmek durumunda kalmış, hükümetler devrilmiş ve Orta Doğu coğrafyasında yeni aktörler ortaya çıkmıştır.

“Arap Baharı” denilen sürecin, Türkiye'nin yakın komşusu olan Suriye'ye sıçraması gecikmemiş; 2011 yılının Mart ayından itibaren *reform*, *özgürlük* ve *demokrasi* talebiyle harekete geçen göstericiler, iktidarda olan Esad ve Baas rejimine karşı protesto gösterileri düzenlemişlerdir. Düzenlenen gösteriler ülke geneline yayılmış; *reform*, *özgürlük* ve *demokrasi* talepleri kısa sürede geniş halk kitleleri tarafından sahiplenilmiştir. Esad yönetimi, verdiği küçük tavizlerle gösterileri önlemek istemişse de başarılı olamamış; bunun üzerine olayları kanlı bir şekilde bastırmaya çalışmış; 2011 Mart'ında güvenlik güçleriyle göstericiler arasında çıkan çatışmada onlarca kişi hayatını kaybetmiştir (Çetin ve Uzman, 2012, ss. 4-5).

Esad yönetimi, ilerleyen süreçte de baskı ve şiddet yanlısı tavrını sürdürmüş; bu durum olayların önlenemez bir şekilde artmasına sebep olmuş; Suriye'de on binlerce insanın hayatını kaybettiği, milyonlarca insanın da vatanlarını terk etmek zorunda kaldığı bir iç savaş başlamıştır. Suriye'deki olaylardan kısa sürede sınır komşuları olan Lübnan, Ürdün, Irak ve en çok da Türkiye etkilenmiştir. Öyle ki Suriye'deki iç savaş, Mart 2011'den itibaren, hem iç hem de dış politikada Suriye ile 789 km uzunluğunda sınıra sahip olan Türkiye'nin öncelikli meselesi hâline gelmiştir.

Suriye'de Esad yönetimi ve göstericiler/muhalifler arasında yaşanan iç savaş sebebiyle iki atış arasında kalan sivil halk, asgari yaşam şartları ortadan kalktığı ve can güvenliği tehlikeye düştüğü için ülkelerini terk etmek durumunda kalmıştır. Suriye'nin sınır komşuları olan Türkiye, Ürdün, Lübnan ve Irak sivil halkın göç ettiği ülkeler olmuştur. Belirtmekte fayda var ki Türkiye'nin olaylara

kayıtsız kalmaması; can güvenliği tehlikeye düşen sivil halka kucak açması ve açık kapı politikası izlemesi, canlarını kurtarma derdinde olan Suriyelilere cazip gelmiştir. Olayların yoğun olarak yaşandığı bölgenin Türkiye sınırına yakın olması da bu cazibeye eklenince, Suriyeliler tarafından “en güvenilir yer olarak” görülen Türkiye, en çok göçü alan ülke olmuştur (Çetin ve Uzman, 2012, s. 10).

Mart 2011’de başlayan hadiselerden sonra Suriye’den Türkiye’ye yönelik ilk göç hareketi, 29 Nisan 2011’de, 300-400 kadar Suriyelinin Hatay’ın Yayladağı ilçesindeki Cilvegözü sınır kapısına sığınmasıyla gerçekleşmiştir. Suriye’deki iç savaşın önlenemez bir şekilde artmasına paralel olarak Türkiye’deki sığınmacı sayısı da günbegün artmıştır. 7 Nisan 2016 tarihi itibarıyla Türkiye’de bulunan kayıtlı Suriyeli sığınmacı sayısı tam olarak 2.749.410’dur. Resmî kaynaklar tarafından ifade edilen 2.749.410 rakamı, yalnızca kayıtlı sığınmacıları ifade etmekte olup kayıt dışı sığınmacılarla birlikte Türkiye’deki Suriyeli sığınmacı sayısının rahatlıkla 3 milyonu aştığı söylenebilir. Üstelik 7 Nisan 2016 tarihi itibarıyla bu rakamın sadece 269.858’i, 10 ilde kurulan 25 barınma merkezinde ikamet etmektedir. Geri kalan 2.479.552 kişi ise başta Suriye’ye sınır olan iller ve büyük şehirler olmak üzere Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde dağınık vaziyette yaşamaktadır (Göç Politika ve Projeleri Dairesi Başkanlığı, 11.04.2016 tarih ve 28172 sayılı yazı).

Sayıları milyonlarla ifade edilen Suriyeli sığınmacılar, Türkiye’nin iç ve dış politikasını doğrudan etkilemiştir. Sığınmacı sayısının giderek artması üzerine Türkiye, 9 Nisan 2012’de “Türkiye’ye toplu sığınma amacı ile gelen Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyeti’nde ikamet eden vatansız kişilerin kabulüne ve barındırılmasına ilişkin” hizmete özel yönergeyi yayımlamış ve Suriyelilerle ilgili tüm işlemler bu tarihten itibaren bu yönergeye göre düzenlenmiştir. Sığınmacıların sağlık sorunlarının çözülmesi amacıyla Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından 09.09.2013 tarih ve 12816 sayılı genelge yayımlanmış ve Türkiye’deki Suriyelilerin tüm sağlık giderleri ücretsiz olarak karşılanmıştır. İlk, orta ve yükseköğrenim seviyesindeki Suriyelilerin eğitim alabilmeleri için gerekli yasal düzenlemeler de gerçekleştirilmiş; böylece sığınmacıların Türk okullarında eğitim almalarının önü açılmıştır. Suriyeli sığınmacılar için Türkiye’nin insani yardım amacıyla harcadığı para 8 milyar doları aşmışken; uluslararası camianın toplam yardım miktarı ise ne yazık ki yalnızca 450 milyon civarında kalmıştır. Türkiye, Suriyeli sığınmacılara yapılan maddi yardıma göre, millî gelirine oranla en çok insani yardım yapan ülke olmuştur (www.afad.gov.tr, 26.03.2016).

Suriyeli Akademisyen Sığınmacıların Türk Üniversitelerinde Çalışma Durumu

Türkiye'nin izlediği açık kapı politikası ve Türk milletinin Suriye halkına gösterdiği misafirperverlik, Türkiye'deki Suriyeli sığınmacı sayısını artırmıştır. Gelen sığınmacıların çoğunluğu kadın ve çocuktur. Dolayısıyla Suriyeli sığınmacıların çoğunluğu yardıma muhtaç durumdadır. Aralarından çok azı ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durabilecek düzeydedir. Bunların arasında “kalifiye eleman” olarak nitelendirilebilecek eğitimli nüfus sayısı ise son derece azdır. Bununla birlikte Türkiye, sayıları oldukça az da olsa kalifiye/eğitimli Suriyeli sığınmacılardan istifade etmek ve onların faydalı olabilmelerine, geçimlerini sağlayabilmelerine katkıda bulunmak amacıyla mümkün olduğunca çaba sarf etmektedir. Bu kapsamda Türkiye'de bulunan Suriyeli akademisyen sığınmacıların yükseköğretim kurumlarında görev yapmalarının önü açılmıştır.

Suriyeli sığınmacılardan, akademisyen olanların, Türkiye'deki üniversitelerde görev yapabilmelerini sağlayan yasal prosedür 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 34. Maddesinde ifade bulmuştur. Yabancı uyruklu öğretim elemanlarına ilişkin düzenlemeleri içeren 34. Madde şu hükmü içermektedir: “Yükseköğretim kurumlarında, sözleşme ile görevlendirilecek yabancı uyruklu öğretim elemanları, ilgili fakülte, enstitü veya yüksekokul yönetim kurulunun önerisi ve üniversite yönetim kurulunun uygun görüşü üzerine rektör tarafından atanırlar. Bunlar, öğretim görevleri bakımından, bu kanunda aylıklı öğretim elemanları için konulmuş olan hükümlere tabidirler” (*Resmi Gazete*, 1981, s. 16). Bu hüküm daha sonra 31 Ekim 1983 tarih ve 18207 sayılı “Yükseköğretim Kurumlarında Yabancı Uyruklu öğretim Elemanı Çalıştırılması Esaslarına İlişkin” kanunla düzenlenmiş; çeşitli tarihlerde değiştirilmiş ve 17 maddelik “Yükseköğretim Kurumlarında Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanı Çalıştırılması Esaslarına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı” ile son şeklini almıştır.

Üniversitelerde yabancı uyruklu öğretim elemanı çalıştırılabilmesini sağlayan 2547 Sayılı Kanunun 34. Maddesine göre Yükseköğretim kurumlarında, sözleşme ile görevlendirilecek yabancı uyruklu öğretim elemanları, ilgili birimin (fakülte, enstitü, yüksekokul) yönetim kurulunun önerisi üzerine üniversite yönetim kurulunun uygun görüşü ile rektör tarafından atanmaktadır. Bu şekilde atananlar, öğretim görevleri bakımından, 2547 Sayılı Kanun'da aylıklı öğretim elemanları için konulmuş olan hükümlere tabidirler. Yabancı uyruklu öğretim elemanlarının bu şekilde atanmaları veya görevlendirilmeleri, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun Bakanlar Kurulu kararını gerektiren hükümlerine tabi olmadan, Yükseköğretim Kurulu tarafından İçişleri Bakanlığına bildirilmektedir. İçişleri Bakanlığının iki ay içinde vereceği olumlu görüşün sonucunda Maliye Bakanlığının onayıyla yabancı uyruklu öğretim

elemanlarının sözleşmesi yapılmakta ve Sosyal Güvenlik Kurumu ile ilişkilendirilerek görevine başlamaları sağlanmaktadır.

Mart 2016 itibarıyla Yükseköğretim Kurumunun yayımladığı istatistiklere göre Türkiye’de bulunan toplam 193 üniversiteden 82’sinde toplam 287 tane Suriye Arap Cumhuriyeti uyruklu akademisyen görev yapmaktadır¹. Türkiye’deki üniversitelerde görev yapan toplam 287 Suriyeli akademisyenden 12’si profesör, 9’u doçent, 67’si yardımcı doçent, 7’si öğretim görevlisi Dr., 116’sı öğretim görevlisi, 74’ü okutman, 1’i uzman, 1’i araştırma görevlisi kadrosunda görev yapmaktadır. Buna karşın Türkiye’deki Yükseköğretim Kurumlarında eğitim alan Suriye Arap Cumhuriyeti uyruklu öğrenci sayısı ise 135 farklı üniversitede; 3.937 erkek ve 1.623 kadın olmak üzere toplam 5.560’tır (<https://istatistik.yok.gov.tr>: 26.03.2016).

Araştırmanın Amacı

Türkiye-Suriye ilişkileri ve bu çerçevede sığınmacılar meselesi birçok akademik çalışmaya konu olmuşsa da bu meseleyi Türkiye’de bulunan Suriyelerin bakış açısıyla değerlendiren çalışma sayısı son derece azdır. Bu çalışma Türkiye-Suriye ilişkilerini ve sığınmacılar meselesini Türkiye’deki üniversitelerde görev yapan Suriyeli akademisyenlerin bakış açısıyla değerlendirmesi bakımından ilktir.

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’de bulunan Suriyeli sığınmacıların süreç boyunca yaşadıkları sorunları saptamak; Türkiye hakkında izlenimlerini ortaya koymak; Türkiye’deki Suriyeli algısı hakkındaki görüşlerini öğrenmek ve bu bağlamda Türkiye-Suriye ilişkilerini Suriyeli akademisyenlerin perspektifinden incelemektir.

¹ Suriyeli akademisyenlerin görev yaptıkları üniversiteler şunlardır: Abant İzzet Baysal, Adıyaman, Adnan Menderes, Afyon Kocatepe, Ağrı İbrahim Çeçen, Ahi Evran, Ankara, Artvin Çoruh, Atatürk, Avrasya, Bahçeşehir, Bartın, Bayburt, Bezm-i Âlem Vakıf, Bingöl, Bozok, Bursa Teknik Bülent Ecevit, Cumhuriyet, Çanakkale Onsekiz Mart, Çukurova, Dokuz Eylül, Dumlupınar, Düzce, Erciyes, Erzincan, Eskişehir Osmangazi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf, Fatih, Fırat, Gaziantep, Gaziosmanpaşa, Gümüşhane, Hakkâri, Hasan Kalyoncu, Hitit, Iğdır, Işık, İnönü, İstanbul Aydın, İstanbul Sabahattin Zaîm, İstanbul Şehir, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs, Kafkas, Kahramanmaraş Sütçü İmam, Kapadokya Meslek Yüksekokulu, Karabük, Kastamonu, Kırıkkale, Kırklareli, Kilis 7 Aralık, KTO Karatay, Mardin Artuklu, Marmara, Mersin, Mevlana, Muş Alparslan, Necmettin Erbakan, Nevşehir Hacı Bektaş Veli, Nişantaşı, Okan, Ondokuz Mayıs, Orta Doğu Teknik, Osmaniye Korkut Ata, Özyeğin, Recep Tayyip Erdoğan, Sakarya, Selçuk, Siirt, Sinop, Şırnak, Trakya, Türk Hava Kurumu, Uludağ, Uluslararası Antalya, Uşak, Yalova, Yıldırım Beyazıt, Yıldız Teknik, Yüzüncü Yıl, Zirve.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma nitel yöntemle desenlenmiş tarama (betimsel) modelindedir. Dolayısıyla bu araştırmada betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Tarama modelleri ise geçmiş ya da güncel bir durumu var olduğu şekliyle ortaya koymayı amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Tarama modeli araştırmalarda, bir konuya ya da olaya ilişkin katılımcıların görüşleri ve tutumları vb. özellikleri kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Fraenkel ve Wallen, 2006, s. 12; Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010, s. 21; Karasar, 1998, s. 77).

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki üniversitelerde görev yapan Suriye Arap Cumhuriyeti uyruklu 287 akademisyen oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye'de 11 farklı üniversitede görev alan 22 Suriye uyruklu akademisyen oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'deki üniversitelerde görev yapan akademisyenlerin yaklaşık % 8'i ile görüşme sağlanmıştır.

Çalışma grubunun oluşturulmasında amaçlı örnekleme olarak maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Her unvandan akademisyenin araştırmaya dâhil edilmesine çalışılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi nitel araştırmalarda kullanılabilen ve derinlemesine çalışma olanağı tanıyan bir örnekleme yöntemidir (Sherman ve Webb, 2005, s. 2). Akademisyenlerin kişisel bilgileri kodlanmış; çalıştıkları üniversitelere, unvanlara ve geldikleri şehirlere göre dağılımları Tablo 1'te verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunda Yer Alan Katılımcılara Ait Bilgiler

Kodlar	Üniversite	Unvan	Geldiği şehir
K1	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr.	Haseke
K2	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr.	Halep
K3	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr.	Humus
K4	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr.	Halep
K5	Cumhuriyet Üniversitesi	Öğretim Görevlisi	
K6	Cumhuriyet Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr.	Halep
K7	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr.	
K8	Kafkas Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr.	İdlib
K9	Karabük Üniversitesi	Okutman	Halep
K10	Karabük Üniversitesi	Okutman	Halep

K11	Karabük Üniversitesi	Okutman	Şam
K12	Karabük Üniversitesi	Okutman	Şam
K13	İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr.	
K14	İstanbul Üniversitesi	Öğretim Görevlisi	
K15	Akdeniz Üniversitesi	Okutman	Halep
K16	Akdeniz Üniversitesi	Okutman	Halep
K17	Dicle Üniversitesi	Öğretim Görevlisi	Rakka
K18	Kırkklareli Üniversitesi	Öğretim Görevlisi	Şam
K19	Iğdır Üniversitesi	Doç. Dr.	İdlib
K20	Siirt Üniversitesi	Öğretim Görevlisi	Kamışlı
K21	Siirt Üniversitesi	Öğretim Görevlisi	Kamışlı
K22	Siirt Üniversitesi	Öğretim Görevlisi	Kamışlı

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan akademisyenlere ait verilerin yer aldığı Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere araştırmada; Gaziosmanpaşa, Cumhuriyet, Recep Tayyip Erdoğan, Kafkas, Karabük, İstanbul, Akdeniz, Dicle, Kırklareli, Iğdır ve Siirt olmak üzere toplamda 11 farklı üniversiteden 22 akademisyen yer almıştır. 22 akademisyenden 1'i profesör, 1'i doçent, 7'si yardımcı doçent, 7'si öğretim görevlisi ve 6'sı okutman olarak görev yapmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Türk üniversitelerinde görev yapan Suriyeli akademisyenler perspektifinde Türkiye'nin Suriyelilere dönük sığınmacı politikasının ve Suriye'nin durumunun konu edinildiği bu çalışmanın amacı kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu, görüşmenin amacı hakkında bilgi ve görüşme sorularını içeren veri toplama aracıdır (Creswell, 2003, s. 216). Görüşme formunun hazırlanmasında açık uçlu sorulardan oluşan görüşme yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşımda sorular belli bir sıraya göre yazılmıştır (Patton, 2002, s. 346). Yapılandırılmış görüşmelerde görüşme önceden planlanmakta, ne tür soruların sorulacağı ve hangi verilerin toplanacağı önceden ayrıntılı bir şekilde saptanmakta ve saptanan görüşme planı böylelikle uygulanmaktadır (Uzuner, 1999, s. 177; Karasar, 1998, s. 165).

Nitel veri toplamak amacıyla hazırlanan görüşme formunun geçerliliğini sağlamak için öncelikle 1 kişi ile deneme yapılmıştır. Deneme görüşmesi yapılan 1 kişi çalışma grubuna dâhil edilmiştir. Pilot uygulamada ortaya çıkan sorunlar tespit edilmiştir. Bu düzeltmeler yapılarak görüşme formu yeniden

oluşturulmuştur. Aynı zamanda alanda üç uzmana başvurularak görüşme formunun kapsam geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Bulguların kendi içinde tutarlılığına ve anlamlılığına bakılarak iç geçerlilik sağlanmıştır.

Nitel araştırmalarda *güvenirlilik*, araştırmanın alanyazına kattığı inandırıcı bilgiler ve insan yaşamında karşılaşılan sorunlara getirdiği çözüm çerçevesinde değerlendirilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 265). Nitel araştırma, temelde yorumlamaya dayanmaktaysa da araştırmacı verileri yorumlarken kişisel görüşlerinden kaçınmalıdır (Creswell, 2003, s. 208). Dolayısıyla bu çalışmada 22 kişi ile yapılan görüşmeler olabildiğince objektif bir şekilde yorumlanmıştır.

Araştırmada yer alan katılımcıların kişisel bilgileri açık bir şekilde verilerek tanımlanmıştır. Bu durumlar dış güvenirliliğin sağlanmasında önemlidir. İç güvenirlilik için görüşmelerden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Ayrıca, yapılan çalışmanın güvenirliliğini artırmak için tespit edilen kategoriler ve ortak temalar araştırmacının dışında aynı üniversitede görev yapan nitel araştırma konusunda deneyimli bir çalışma arkadaşı tarafından ayrı ayrı incelenmiş, daha sonra bir araya gelinerek verilerle saptanan ortak temalar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar giderilmiş ve bu şekilde oluşturulan kategori ve temalar üzerinde yüksek oranda ortak bir mutabakata varılması sağlanmıştır (Eraslan, 2011; Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 265). Bu bağlamda Miles ve Huberman'ın (1994, s. 278) önerdiği güvenirlilik formülü kullanılarak temaların uyuşma yüzdesine bakılmıştır. Güvenirlilik formülü: "Güvenirlilik=Görüş Birliği/(Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı)" olarak belirtilmektedir. Buna göre güvenirlilik puanı .81 çıkmıştır. Miles ve Huberman (1994, s. 278) uyuşma değerinin .70 ve üzeri olmasının kabul edilebilir olduğunu belirtmektedir.

Verilerin Analizi

Veri analiz süreci verilerden anlam çıkarmayı içermektedir. Veri analizine başlamadan önce araştırmacı hazırlık için verileri anlayana dek derinlemesine okumalıdır (Creswell, 2003, s. 217). Dolayısıyla görüşme formunda yer alan veriler tek tek incelenmiş, ilgili görüşme, ilgili notlarla birlikte değerlendirilmiş ve kodları çıkarılarak raporlaştırılmıştır. Yapılan analizlerde içerik analiz tekniği kullanılmıştır. İçerik analizinde kategorisel ve frekans analizi teknikleri kullanılmıştır. Frekans analizi, analiz sonucunda ulaşılan birimlerin sayısal bir tarzda görülme sıklığını ortaya koymaktadır. Kategorisel analiz ise belli bir bulgunun belirli ölçütlere göre kategoriler hâlinde gruplandırılması işidir (Yıldırım ve Şimşek, 2006; Bilgin, 2006, ss. 18-19).

Bulgular

Tablo 2. Katılımcıların Suriye'ye komşu diğer ülkeler olan Ürdün, Irak, İsrail ve Lübnan'a değil de Türkiye'ye göç etme nedenleri

Kategoriler	f
Türkiye'nin misafirperverliği	11
İş imkânları nedeniyle	5
Şehrime en yakın ülke	3
Akrabalarım var	4
İstikrarlı, güçlü bir ülke	6
Öncesinde geldim	3

Araştırmada yer alan katılımcıların, Suriye'ye komşu diğer ülkeleri değil de Türkiye'yi seçme nedenlerine bakıldığında en çok Türklerin misafirperverliğinden ve yardımseverliğinden etkilendikleri görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin istikrarlı ve güçlü bir ülke olması, iş imkânlarının diğer komşu ülkelere nispeten geniş olması, bazılarının akrabalarının Türkiye'de olması, kültürel ve dinî bağın olması gibi nedenler bu seçimi güçlendiren faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine örnek teşkil edecek ifadeler aşağıda verilmiştir:

K2 "Türkiye'de kanunlar Suriyeli mültecilere en iyi imkânları sağladığı için Türkiye'ye göç ettim".

K4 "Suriyelilere en güzel tutumu sergileyen bir devlet olduğu için Türkiye'ye göç ettim. Türklerin tutumu bu tercihte çok etkili oldu".

K9 "Türkiye ile müşterek noktalar çok olduğu için; Müslüman, güçlü, düzenli bir ülke, Halep'e yakın olması".

K18 "Türkiye'deki hoş karşılama ve misafirperverlik diğer ülkelerde yok".

Tablo 3. Katılımcıların Türkiye-Suriye ilişkileri ve Türkiye'nin Suriye politikası hakkında ne düşündükleri

Kategoriler	f
Kardeşliğin gereğini yapıyor.	7
Yapıcı bir politikası var.	7
Belirgin bir planı yok.	1
Vaatlerinin bir kısmını yapıyor.	3

Araştırmada yer alan katılımcıların Türkiye-Suriye ilişkileri ve Türkiye'nin Suriye politikasına yönelik görüşlerine bakıldığında çoğunluk, Türkiye'nin yapıcı bir politikası olduğunu ve kardeşliğin gereğini yaptığını belirtmiştir.

Bununla birlikte Türkiye'nin Suriyelilere verdiği vaatlerin yalnızca bir kısmını yapabildiğini belirtenler de yok değildir. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine ilişkin örnek ifadeler aşağıda yer verilmiştir:

K7 “Türkiye'nin Suriye halkıyla olan ilişkilerini kardeşlik çerçevesinde değerlendiriyor ve Türkiye'nin Suriye halkının yanında olmasını takdirle karşılıyorum”.

K14 “Türkiye bizi kabul etti. Kardeşliğin ve insanlığın gereğini yaptı. Türkiye ve halkına müteşekkirim”.

K1 “Türkiye-Suriye ilişkilerinin kötü olduğunu, ancak Türkiye'nin Suriye hakkında Arap ülkelerinden daha fazla olumlu iş yaptığını düşünüyorum”.

K11 “Türkiye'nin diğer ülkelerle kıyaslandığında Suriye halkına önem verdiğini düşünüyorum. Uluslararası ilişkiler ya da kendi menfaatinden önce Suriye halkının yararı üzerine bir politika geliştirdiğine inanıyorum”.

Türkiye-Suriye ilişkilerinde, Türklerin Suriye'ye dönük yapıcı bir politikasının olduğu, İslamiyet'teki kardeşlik bağından hareketle Suriyeli sığınmacılara kucak açtığı gibi ifadeler ön plana çıkarken; bazı akademisyenler tarafından Türkiye'nin vaatlerinin bir kısmını gerçekleştirebildiği, uluslararası dengelerde beklenmedik durumların olabildiği ve Türkiye'nin bu doğrultuda yeterli gücünün olmadığı vurgulanmıştır.

Tablo 4. Katılımcıların Türkiye'de karşılaştığı zorluklar

Kategoriler	f
İletişim problemi	11
Yabancıların yasal hakları çok sınırlı.	18
Vergiler yüksek hayat çok pahalı.	6
Kültürel problemler var.	2

Araştırmada yer alan katılımcıların Türkiye'de karşılaştığı zorluklara bakıldığında en çok vatandaşlık, oturma ve çalışma izni gibi yasal hakların sınırlı olmasından kaynaklanan sorunlar yaşadıkları ve iletişim problemi çektikleri görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye'deki vergi oranlarının Suriye'ye nispeten daha yüksek ve yaşam şartlarının ağır olması da problem olarak görülmektedir. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine örnek ifadeler aşağıda verilmiştir:

K2 “Oturma belgesi alma imkânı zor, yabancılar için yasal ve (idari) yönetmelikler iyi değil”.

K6 “En çok yaşanan problem dil ve iletişim problemleri”.

K9 “Türkçe dili, bazen bürokrat prosedürleri”.

K10 “Sorunlar: resmî evrak çıkarmak, evlilik-pasaport vs., mültecileri hor gören insanlar, özellikle resmî dairelerde hastane, valilik, belediye ve genel olarak hayatın pahalılığı, alışverişte vergilerin yüksek olması”.

Suriyelilerin Türkiye’de karşılaştıkları en önemli problemlerin başında hukuki statüleri ve iletişim problemleri gelmektedir. Yasal problemler öncelikle vatandaşlık, çalışma ve oturma izni, gayrimenkul alımı ve diğer bazı resmî işler olurken, iletişimde ise Türkçeyi sonradan öğreniyor olmaları, Türklerde Arapçanın yaygın olmaması gibi meseleler ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de vergilerin Suriye’ye nispeten yüksek olması ise en önemli ekonomik problemler olarak görülmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların göç etmeden önce ve göç sürecinde uğradıkları kayıplar

Kategoriler	f
Kayıp yok	6
Ev	12
Araba	5
İş	13
Para	5
Yakınların can kaybı	6
Çocukların eğitimi	1

Araştırmada yer alan katılımcıların göç öncesi, sırası ve sonrası verdikleri kayıplara bakıldığında çoğunluğunun can kaybindan çok ev, iş, araba ve statü kaybı gibi maddi kayıplar verdiği; ancak sayıları diğerlerine göre nispeten az olsa da bu süreçte yakınlarını kaybederek can kaybı yaşayanların da olduğu görülmektedir. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine ilişkin örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir:

K2 “Göç ettikten sonra Suriye’de evimi, işimi, arabamı kaybettim”.

K7 “Üniversitedeki hocalık görevimi bırakmak zorunda kaldım. Evime şarapnel parçaları ve roket isabet etti. Çocuklarım okullarını ve dolayısıyla Suriye’de eğitimlerini terk etmek zorunda kaldı. Türkiye’de iş bulabilmek için çok para kaybettim”.

K10 “Halep Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde asistan olacaktım. Savaştan dolayı kazandıktan sonra bırakmak zorunda kaldım. Dayımı ve teyzemin oğlunu ve bazı arkadaşlarımı kaybettim”.

K11 “Kendime ve eşime ait hiçbir mal varlığımı kurtaramadım. Göçten önce ilk saldırılar esnasında her şeyimizi kaybettik. Akrabalarımın yaklaşık 30 kişiyi kaybettim”.

Tablo 6. Katılımcıların Türkiye'ye göç ettiklerinde burada yaşayan akraba ya da tanıdık (dost, arkadaş) olma durumları

Kategoriler	<i>f</i>
Kimse yoktu.	6
Akrabalarım vardı.	13
Dostlarım vardı.	4

Araştırmada yer alan katılımcılara göç ettiklerinde Türkiye'de yakınlarının olup olmadığı sorulduğunda çoğunluğunun Türkiye'de yaşayan akrabalarının olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Suriyeli akademisyenlerin Türkiye'yi seçmelerinde önemli bir etki buradaki akraba ve dostlarıdır. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine ilişkin örnek ifadeler aşağıda yer verilmiştir:

K12 “Evet, Türkiye’de yaşayan akrabalarım var, onlar Türkiye vatandaşı”.

K15 “Evet, İstanbul’da oturan iki arkadaşım vardı”.

K19 “Kimse yoktu”.

Tablo 7. Katılımcıların göç sürecinde yaşadığı belleğe kazanmış anıları

Kategoriler	<i>f</i>
Sıkıntı yaşamadım.	5
Savaş ortamı	5
Sınırdaki zorluklar	4
Yolculuk sırasındaki zorluk	4
Mahallemin tarumar olması	3
Göç sırasındaki saldırı	2
Yabancılık hissi	1

Araştırmada yer alan katılımcılara göç sürecinde yaşadıkları belleğe kazanmış anıları sorulduğunda savaş ortamındaki vahşet, yolculuktaki ve sınırdaki zorluklar, yaşadıkları yerlerin tarumar olması ve göç sırasındaki saldırılar cevap olarak alınmıştır. Suriyeli akademisyenlerin göç sırasında belleklerine kazınan hadiselerle bakıldığında savaş ortamının elem verici hâlleri, göç sırasındaki zorluklar ve sınırdaki kargaşa ortamının önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan akademisyenlerin iki tanesi de göç sırasında silahlı saldırıya uğradıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların yalnızca 5’i herhangi bir sıkıntı yaşamadığını belirtmiştir. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine örnek ifadeler aşağıda yer almaktadır:

K6 “Göç sıkıntısı yaşamadım”.

K4 “Suriye’den Türkiye’ye yaptığım yolculuk ve yolculuk sırasında yaşadığım problemler”.

K11 “35 yılımı geçirdiğim şehrin, mahallenin yerle bir oluşunu unutamiyorum. Her gece o toprakları rüyamda görüyorum”.

K3 “Suriye-Kilis sınırında yaşadığım zorluklar”.

Tablo 8. Katılımcıların daha önce Türkiye’ye gelme durumları ve amaçları

Kategoriler	f
Hayır gelmemiştim.	11
Turistik amaçlı	3
Ziyaret amaçlı	5
Ticaret amaçlı	2
Eğitim amaçlı	2

Araştırmada yer alan katılımcıların daha önce Türkiye’ye gelip gelmedikleri, geldilerse hangi amaçla geldikleri sorulduğunda 11’inin daha önce Türkiye’ye hiç gelmediği; gelenlerin ise çoğunlukla ziyaret amaçlı geldiği görülmüştür. Türkiye’ye gelenler genellikle turistik gezi, ticaret ve akraba ziyareti amacıyla gelmişlerdir. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine ilişkin örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir:

K3 “Türkiye’ye daha önce hiç gelmedim”.

K1 “Türkiye’ye daha önce ticaret amacıyla geldim”.

K21 “Evet, akrabalarım için”.

Tablo 9. Katılımcıların Türkiye’ye ve Türk milletine karşı ne hissettikleri

Kategoriler	f
Kardeş gibi görüyorum.	8
Seviyorum.	9
Minnettarız, duacıyız.	10
Misafirperver.	7
Tek milletiz.	2

Araştırmada yer alan katılımcıların Türkiye’ye ve Türk milletine karşı hissettikleri duyguya bakıldığında tamamen olumlu duygular besledikleri, duacı ve minnettar oldukları, sevgi duydukları görülmektedir. Ayrıca Türkiye’yi kardeş gibi gördükleri ve Türk milletini misafirperver buldukları da

belirtilmektedir. Dolayısıyla Suriyeli akademisyenlerin Türkiye'ye ve Türk milletine karşı olumsuz tutumları bulunmamaktadır. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine örnek ifadeler aşağıda yer almaktadır:

K19 “Türk milleti ve devletin bize yaptığı yardımlardan dolayı çok memnunum”.

K18 “Çok misafirperverler”.

K16 “Bu ülke ve halkını çok seviyorum. Onlar benim için çok iyi ve yardımseverler. Açıkçası Türkiye benim ikinci evim diyebilirim”.

Tablo 10. Katılımcıların Suriye'deki mevcut durum hakkında ne düşündükleri

Kategoriler	f
Ümitvarım.	10
Karmaşık.	5
Güç elimizde değil kasıtlı karıştırıyorlar.	6
Gittikçe kötüleşiyor.	10

Araştırmada yer alan Suriyeli akademisyenlerin Suriye'deki mevcut durumu farklı görüşlerle ifade ettikleri görülmektedir. Katılımcıların önemli bir kısmı, ümitsizliğe düşmemekle birlikte durumun çok da iç açıcı olmadığını dile getirmektedir. Ümitsizliğe düşen ve her geçen gün sürecin daha da kötüye gittiğini düşünen ve Orta Doğu'da çok sayıda güç unsurunun mücadelesinin olduğunu belirten akademisyenler de önemli sayıdadır. Bu gibiler kötü gidişatı düzeltmek için gerekli gücün ellerinde olmadığını da ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Suriyeli akademisyenlerin algılarında Suriye'deki durumun belirsizliğini korumasıyla birlikte olumsuz bir tablonun daha ağır bastığı söylenebilir. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine ilişkin örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir:

K16 “Çok karmaşık bir durum. Hükûmet arta kalan gücüyle sivilleri öldürüyor. Güçlü silahlarla siviller katlediliyor. Diğer ülkeler Suriye'yle jeopolitik konumu için ilgileniyorlar”.

K13 “En kısa zamanda düzeleceğini ümit ediyorum”.

K11 “Suriye günden güne kötüye gidiyor. Her geçen gün bu savaşa çok daha fazla ülke dâhil oluyor. Herkes Suriye üzerinden farklı bir politika yapıyor”.

Tablo 11. Katılımcıların geleceğe dair düşünceleri, yeniden ülkelerine dönme arzuları, Türkiye'ye yerleşmek istemeleri veya başka bir ülkeye gitmek istemeleri

Kategoriler	<i>f</i>
Şartlar düzelirse Suriye'ye dönmek istiyorum.	11
Türkiye'de kalmak istiyorum.	10
Bilmiyorum.	1

Araştırmada yer alan katılımcıların yeniden ülkelerine dönme istekleri veya geleceğe dair ne gibi planları olduğu sorulduğunda 11'i şartlar düzelirse Suriye'ye dönmek istediğini; 10'u ne olursa olsun Türkiye'de kalmak istediğini; 1'i ise bu konuda bir kararının olmadığını beyan etmiştir. Türkiye'de kalma isteğini belirten katılımcılar, bu görüşlerinde Türk milletinin misafirperverliğinin ve Türkiye'deki yaşam standartlarının etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda Suriyeli akademisyenlerden hareketle yakın gelecekte sığınmacıların Türkiye'deki kalıcılıklarının tartışılmaya başlanacağı söylenebilir. Avrupa'ya veya başka ülkelere gitme fikri katılımcılar arasında görülmemiştir. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine ilişkin örnek ifadelerle aşağıda yer verilmiştir:

K12 “Türkiye çok güzel bir ülke ve insanlar için iyi bir yaşam kolay ve eğlenceli. Türkiye demokratik bir devlet ve insan haklarına saygılıdır. Ben Türkiye vatandaşlığı için umutluyum. Bu benim Suriye'ye dönmemi engellemez. Şimdi Türkiye ve Suriye komşu ve kolaylıkla aralarında gidip gelebilirsiniz”.

K9 “Suriye'ye yakında dönmek istiyoruz”.

K8 “Türkiye'de kalmak isterim”.

K5 “Allah bilir, şimdi düşüncem yok”.

Tablo 12. Katılımcıların Türk vatandaşlığına alınma hususundaki düşünceleri

Kategoriler	<i>f</i>
Bilmiyorum.	1
Alınmalı.	10
Alıp Suriyelilerden istifade etmeli.	3
Alması memnuniyet verici	7
Düşünebilirim.	4
Alınmamalı.	3
Fark etmez, Türkiye yeni Osmanlıdır.	2

Araştırmada yer alan katılımcıların Türk vatandaşlığı alma konusundaki düşüncelerine bakıldığında çoğunluk, Suriyelilerin Türk vatandaşlığına alınması gerektiği; bu durumun memnuniyet verici olacağı; Türkiye'nin Suriyelilerden istifade etmesi gerektiği yönünde olumlu ifadeler kullanmıştır. Buna karşın yalnızca 3 akademisyenin ise “alınmamalı” dediği görülmüştür. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine ilişkin örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir:

K1 “Çok isterim ve ihtiyaç duyuyorum. Evet alınmalı”.

K15 “Birçok Suriyeli bu süreçte Türkiye’ye akademik, endüstri ve farklı alanlarda ilerlemesine pozitif katkı sağlar, onlara vatandaşlık verilebilir”.

K6 “Vatandaşlık vermesi güzel olur, ancak yardım etmesi bile yeterli”.

K3 “Suriyeliler vatandaşlığa alınmamalı”.

Tablo 13. Katılımcıların Suriyeli dilenciler hakkında ne düşündükleri

Kategoriler	f
Çoğunun ihtiyacı yok.	4
Sokakta olmamalılar.	6
Çok yanlış.	10
Çalışarak kazanmalılar.	6
Düzenleme yapmak lazım.	5
Bunların çoğu Suriyeli değil çingenedir.	8
Sınır dışı edilmeli.	1
Düşüncem yok.	1

Türkiye’de son zamanlarda Suriyeli olup da dilenen insanların sayısı rahatsızlık verecek düzeyde artmıştır. Araştırmada yer alan katılımcıların Suriyeli dilenciler hakkındaki görüşlerine bakıldığında büyük çoğunluğunun bu durumu yanlış/olumsuz olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Buna göre çalışarak para kazanmanın doğru olduğu, konuyla ilgili düzenleme yapılması gerektiği, bu şekilde sokakta olmamaları gerektiği yönündeki görüşler ağır basarken önemli bir kısmı da Suriyeli dilencilerin aslında farklı milletten olduğunu savunmuştur. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine ilişkin örnek ifadelere aşağıda yer verilmiştir:

K7 “Çoğunluğu Suriyeli olmamakla birlikte Suriyeli olduklarını söylüyorlar. Fakat aslında kendileri Çingenedirler. Ayrıca Suriyeli dilencilerin hâlini de tasvip etmiyorum”.

K6 “Dilenmek yerine iş bulup çalışmaları daha uygun olur”.

K8 “Kötü bir davranış. Böyle yapmamaları lazım. Onlara aylık ücret verip bu durum engellenebilir”.

Tablo 14. Katılımcıların Türk vatandaşları ile Suriyelilerin evliliği hakkında ne düşündükleri

Kategoriler	f
Birleşmeye vesile	8
Fikrim yok.	2
Olumlu	7
Olumsuz	3
Zor bir durum	4
Sakinca yok.	4
Suriyelilerin yasal statüsü yok.	2

Suriyeli sığınmacılarla Türkler arasında dinî nikâh veya resmî nikâhla birçok evliliğin gerçekleştiği ve bu rakamın her geçen gün arttığı bilinmektedir. Bu kapsamda Suriyeli akademisyenlere iki toplum arasında gerçekleşen bu evlilik bağı sorulduğunda; çoğunluğu bu evliliklerin Suriye-Türkiye arasındaki bağları güçlendirmeye vesile olduğu; iki toplumu birbirine yakınlaştırdığı; güzel bir girişim olduğu ve olumlu gördüğü yönünde görüş bildirmiştir. Bununla birlikte akademisyenlerin bazı çekincelerinin olduğu da görülmektedir. Evliliklerin yasal dayanağının olmaması; iki farklı kültürdeki insanların evliliğinin zor bir durum olduğu; dolayısıyla kültürel farklılıklardan dolayı bazı çatışmaların yaşanabileceği gibi hususlar bu çekincelerden bazılarıdır. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine ilişkin örnek ifadeler aşağıda yer verilmiştir:

K22 “Din, gelenek ve görenek ve kardeşlik için çok önemli bir adım”.

K20 “Biz Türk halkını başımızın üstünde dolaştırırız. Zira her iki toplum hem aynı dine hem de akrabalık bağıyla birbirine bağlıdır”.

K12 “Zorlukları olsa da, kültür, hukuki yetersizlik, dil problemi, olumlu buluyorum”.

K2 “Olumlu bulmuyorum”.

Tablo 15. Katılımcıların Suriye’dekine benzer bir durum Türkiye’de yaşansa ve Türkler Suriye’ye göç etmek durumunda kalsa durumları ne olurdu sorusuna verdikleri cevaplar

Kategoriler	f
Daha önce tecrübe ettik yardım ederdik.	17
Hükümeti bilmem ama halk yardım ederdi.	4
Bilmiyorum.	1

Araştırmada yer alan katılımcıların Suriye’dekine benzer bir durum Türkiye’de yaşansa ve Türkler Suriye’ye göç etmek durumunda kalsa durumları ne olurdu sorusuna verdikleri cevaplara bakıldığında daha önceki tecrübelerine binaen yine yardım edebileceklerini ifade ettikleri görülmektedir. Ancak burada kastedilen daha Türkiye’nin başına benzer bir durum geldiği değil; yakın geçmişte Irak, Lübnan ve Filistin’de yaşanan hadiseler sebebiyle Suriye’ye sığınanlara yardım eli uzattıklarıdır. Suriyeli akademisyenlerin Türkiye’nin de başına benzer bir durumun gelmesini arzu etmemekle birlikte zor zamanlarda birlikte olabileceklerini ifade etmeleri memnuniyet verici görülmektedir. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine ilişkin örnek ifadeler aşağıda yer verilmiştir:

K9 “Halk iyi muamele yapar. Suriye’ye 1948’den ve öncesi yüz binlerce Iraklılara, Filistinlilere, Lübnanlılara, Çerkezlere tüm kapılarını açtı. 1948-2006-1914 örnekleri gibi”.

K17 “Aynı şekilde davranırdı. Çünkü Müslümanlar kardeşdir”.

Tablo 16. Katılımcıların medyadaki “Suriyeli” algısı hakkında ne düşündükleri

Kategoriler	f
Medya objektif bakmıyor.	10
Kötü, olumsuz.	7
Yorum yapmak istemiyorum.	3
Olumlu haber yapıyor.	1

Medyanın Suriye ile ilgili mesajlarına bakıldığında ağırlıklı olarak savaş ortamından ve uluslararası dengelerde Suriye ölçeğinde bahsedildiği görülmektedir. Araştırmada yer alan katılımcılara medyadaki “Suriyeli algısı” sorulduğunda; medyanın objektif olmadığı; bu konuda sürece objektif bakmadığı ve olumsuz haber yaptığı yönündeki görüşler ağır basmaktadır. Katılımcıların bir kısmı ise farklı durumların olabileceğini belirterek yorum yapmaktan çekinmiştir. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine ilişkin örnek ifadeler aşağıda yer verilmiştir:

K3 “Medyadaki Suriyeli algısı olumsuz”.

K5 “İçimiz sızlıyor”.

K8 “Bu konuda bir şey söyleyemem. Farklı şeyler var”.

K10 “Televizyonlar, gazeteler, tuttuğu, desteklediği partiye göre hareket eder, objektif bakmıyor”.

Tablo 17. Katılımcıların Suriyelilerin Türkiye’de çalışmaları hakkında ne düşündükleri

Kategoriler	f
İki taraf için de yararlıdır.	7
Yasal statüyle çalıştırılmalı.	11
Çalıştırılabilir.	5
Yorumsuz.	1

Araştırmada yer alan katılımcıların, Suriyelilerin Türkiye’de çalışmaları hakkındaki görüşlerine bakıldığında çoğunluğun çalıştırılmasında sakınca görmedikleri; hatta faydalarının olabileceğini düşündükleri görülmektedir. Bu doğrultuda Suriyeli insan kaynağından ve Suriyelilerin maddi sermayesinden yararlanmak gerektiği, bu durumun fırsata dönüşmesinin her iki tarafın da yararına olacağı yönünde ifadeler de görülmektedir. Bu konuda olumsuz beyanda bulunan olmamıştır. Ancak katılımcıların önemli bir kısmı Suriyelilerin yasal statüde çalıştırılması gerektiğini; yasal statüsünün olmadığı durumlarda yanlışlıkların/istismarların daha çok yaşanabileceğini belirtmişlerdir. Katılımcıların konuyla ilgili görüşlerine örnek ifadeler şeklinde aşağıda yer verilmiştir:

K13 “Türkiye’de şu an 1500 Suriyeli bilim adamı var. Türkiye bunları getirmek istese 50 yılda bunları toplayamaz. Bunların içinde nükleer fizik ve önemli mühendislikler vb. alanda uzman kişiler var. Bu ülkeye altın tepside sunulmuş bir imkân aslında. Türk hükûmeti bundan istifade etmiyor. Batılı istihbarat örgütleri...”

K9 “Bazı sorunlar, haksızlıklar, istismarlar Suriyelilere uygulanıyor. Özellikle işçilere, taşeronlara”.

K2 “Yabancılar için çalışma hakları, kanunları ve yönetmelikler müspet değil”.

Sonuç

7 Nisan 2016 tarihi itibarıyla Türkiye’de bulunan kayıtlı Suriyeli sığınmacı sayısı 2.749.410 olup bu rakamın büyük çoğunluğu yardıma muhtaç durumdadır. Kalifiye olarak değerlendirilebilecek kişi sayısı ise son derece azdır. Bunlar arasında akademisyen olarak Türkiye’deki üniversitelerde misafir öğretim üyesi statüsünde sözleşmeli olarak görev yapanların sayısı ise yalnızca 287’dir. Yani Türkiye’de bulunan 2.749.410 Suriyeli sığınmacıdan yalnızca 287 kişi akademisyen olarak görev yapmaktadır. Anlaşılabileceği üzere bu rakam, Türkiye’deki toplam sığınmacı sayısının on binde biri bile değildir. Suriyeli sığınmacılarla ilgili siyaset, bürokrasi, akademi ve halk çevrelerince yapılan birçok değerlendirme bulunmaktaysa da bu gibi değerlendirmelerde Suriyeli sığınmacıların ne düşündükleri veya bugüne ve geleceğe dair beklentileri genellikle göz ardı edilmektedir. Bu çalışmada 11 farklı üniversiteden 1’i profesör, 1’i doçent, 7’si yardımcı doçent, 7’si öğretim görevlisi ve 6’sı okutman olmak üzere toplam 22 Suriyeli akademisyenin bakış açısıyla Türkiye-Suriye ilişkileri ve sığınmacılar meselesi ele alınmıştır.

Suriye uyruklu akademisyenler, Esad yönetimi ve muhalifler arasında yaşanan iç savaş yüzünden iki ateş altında kaldıklarını; asgari yaşam şartları ortadan kalktığı için Türkiye’ye göç ettiklerini ifade etmişlerdir. Akademisyenlerin Türkiye’yi tercih etmelerinde Türk milletinin misafirperver tutumu; iki toplum arasındaki sosyokültürel bağlar ve coğrafi olarak en uygun ülke olması gibi etkenler ön plana çıkmaktadır. Ancak bu göçün zoraki olduğu unutulmamalıdır. Neredeyse tamamı Türkiye’nin Suriye politikasını olumlu bulmakta; Türkiye’nin kardeşliğin gereğini yaptığını inanmakta ve bu durumu desteklemektedir. Katılımcıların Türkiye’de karşılaştığı en büyük zorluk ise dil meselesidir. Hatta akademisyenlerden bazıları Türkçe bilmemektedir. Bu durum iletişimi ve uyumu doğrudan ve olumsuz olarak etkilemektedir. Bunun yanı sıra yabancılarla tanınan yasal hakların kısıtlı olduğunu düşünmeleri ve hayat pahalılığı ise diğer zorluklardır. Katılımcılardan yaklaşık dörtte biri bu süreçte bir yakınını kaybetmiş; dörtte biri herhangi bir kayba uğramamış; çoğunluğu ise ev, araba gibi maddi kayba uğramıştır. Çoğunluğunun Türkiye’de akraba ve arkadaşlarının olması, katılımcıların Türkiye’ye uyum sürecini kolaylaştırmıştır.

Katılımcıların önemli bir çoğunluğunun iç savaşa ve göç sürecine dair belleklerinde olumsuz izler taşıdığı görülmektedir. Yaklaşık yarısının daha önce akraba ziyareti, tatil, ticaret vs. sebeplerle Türkiye’ye geldiği; diğer yarısının ise ilk kez iç savaş dolayısıyla gelmek zorunda kaldığı görülmektedir. Katılımcıların tamamı, içerisinde buldukları koşulların da etkisiyle, Türkiye’ye karşı olumlu hisler beslemektedir. Suriye’deki mevcut durumun düzeleceğini düşünenler olmakla birlikte önemli bir kısmı gelecekte umutlu değildir. Yarısı, Suriye’deki durumun düzelmesi hâlinde ülkesine geri

döneceğini ifade etmişse de diğer yarısı Türkiye’de kalmak istediğini beyan etmiştir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu sığınmacıların Türk vatandaşlığına alınmaları ve Türkiye’nin bu durumdan istifade etmesi gerektiği yönünde görüş beyan etmiştir. Türk kamuoyunun da kaygı ile takip ettiği Suriyeli dilenciler konusunu katılımcıların geneli tasvip etmemekte ve onların Suriyeli olmayıp çingene olduklarını iddia etmektedir.

Katılımcıların önemli bir kısmı, Türk vatandaşları ile Suriyelilerin evliliğini iki toplumu birbirine yakınlaştıracak bir vesile olarak görmekteyse de söz konusu evliliklerin hukuki olarak güvence altına alınması gerektiğini ifade etmektedirler. Katılımcılar, Suriye’dekine benzer bir durumun Türkiye’de yaşanması hâlinde Suriye halkının Türklere kucak açacağına inandıklarını beyan etmişlerdir. Medyanın objektif olmadığını belirten katılımcılar, medyadaki Suriyeli sığınmacı algısını olumsuz bulduklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar, sığınmacılara Türkiye’de, hukuki güvence sağlanarak, iş imkânı verilmesinin hem Suriyelilerin kendi hayatlarını idame ettirebilmesi açısından hem de Türkiye’nin iş gücünü değerlendirebilmesi açısından önemli bulduklarını ifade etmişlerdir.

Kaynakça

- Bilgin, N. (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (7. bsk.). Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, JW. (2002). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Approaches to Research*. Upper Saddle River, NJ: Merrill/Pearson Education.
- Çetin, A. ve Uzman, N. (2012). Sığınmacılar Çerçevesinde Suriye-Türkiye İlişkilerine Bir Bakış. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 1, 1.
- Eraslan, A. (2011). Matematik Öğretmeni Adayları ve Kopya: Hiç Çekmedim Desem Yalan Olur!. *Eğitim ve Bilim*, 36,160.
- Fraenkel, R. M. ve Wallen, N. E. (2006). *How to Design and Evaluate Research in Education* (6. bsk.). New York: McGraw-Hill International Edition.
- Göç Politika ve Projeleri Dairesi Başkanlığı; 11.04.2016 tarih ve 28172 sayılı yazı. 26 Mart 2016 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr> adresinden erişildi.*
- Karasar, N. (1998). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis* (2. ed.). London: Sage Publication.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Resmi Gazete. 06.11.1981, Sayı: 17506.*
- Sherman, R.R. ve Webb, R.B. (2005). *Qualitative Research in Education: Focus and Methods*. Taylor and Francis Publication.
- Uzuner, Y. (1999). Niteliksel Araştırma Yaklaşımı (A. Atif Bir, Ed.). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- 26 Mart 2016 tarihinde www.afad.gov.tr adresinden erişildi.

CUMHURİYET DÖNEMİ NÜFUS POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE GÖÇ VE GÖÇ POLİTİKALARI (1921-1960)

Seyfi YILDIRIM

Özet: Göç bir ülkede nüfus politikaları ile yakından ilgili bir olgudur. Türkiye Cumhuriyeti devleti bir imparatorluk mirasçısı olarak yoğunlukla *dinen* Müslüman ve Türk soylu nüfusu barındırmaktaydı. Türkiye devleti, hem 1923 öncesi hem de sonrası, Anadolu sahasında farklı dinî ve mezhebî grupları da emperyal kalıt olarak saklarken çekildiği topraklardan ve savaş sonu antlaşmalarına bağlı olarak göç yoluyla gelen yeni kitleleri bünyesine kabul etti. Dinî farklılıklar Osmanlı'dan Cumhuriyet'e gittikçe azalmakta, Anadolu'dan gidenlerin ekseriyeti Hristiyan nüfus (Karamanlı Ortodoks Türk Cemaati de dâhil olmak üzere), gelenler ise Türk ağırlıklı Müslüman nüfustan oluşmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, hükümetler, izledikleri refah ve kalkınma politikalarında eksik nüfus problemi ile karşı karşıya kaldı. Bu problemi çözmek üzere uygulamaya konulan nüfus politikaları çerçevesinde alınan diğer tedbirlerin yanı sıra tarihî coğrafya ve diğer ülkelerden gelecek belli niteliklere sahip göçmenlerin kabulü de nüfus artışı için teşvik edilen bir siyaset oldu. Bu şekilde Müslüman unsurların Anadolu'daki toplumsal ve ekonomik yapısına olumlu katkılar yapacağı, bu yeni nüfusun üretkenliği arttıracığı ve Türk kültürüne uyum sağlayacakları düşünüldü. Bu çalışmada Cumhuriyet döneminde ortaya konulan nüfus politikalarına eklemli olarak seyreden ve uygulanan göç politikalarının işleyişi, yönetici siyasi elitin ve aydınların göç ve göçmenlere bakışları, Cumhuriyet devri devlet siyasi arşiv belgeleri ve ilgili göç literatürü ışığında ele alındı.

Anahtar kelimeler: Göç, göç politikaları, Türkiye nüfusu, nüfus politikaları, cumhuriyet dönemi.

Migration and Policies of Migration within the Framework of Population Policies during the Republican Era

Abstract: Migration is relevant to a country's demographic policies. As the successor of an Empire, the population of the Republic of Turkey intensely composed of in religious terms Muslim and Turkic origin population. The new Turkish state accepted new masses including different religious groups and sects migrated from loss territories in consequence of withdrawals and peace treaties signed at the end of the war. Religious differences in the population had gradually diminished in the Republican period. The majority of the groups which migrated from Anatolia, including the Orthodox Turks from Karaman, were Christians whereas the immigrants to Turkey were Muslims, mostly with Turkic origin. Beginning from the proclamation of the Republic, governments challenged with the lacking population in their welfare and development policies. In order to settle this problem, apart from the measures taken within the framework of demographic policies the acceptance of immigrants from former territories and other countries who had some specific qualifications were also encouraged. By this means, it was considered that the Muslim population would make positive contributions to the socioeconomic structure of Anatolia as well as

to the productivity. In the meantime, it was believed that they would be adapted to Turkish culture. This study aims to introduce the functioning of demographic and migration policies in the Republican era. It is also going to be analyzed the view of political elites and intellectuals to those policies in the light of archival sources and concerning literature.

Key words: Migration, migration policies, Turkey population, population policies, republican era.

Giriş

Genel itibariyle ekonomik, dinî ve siyasi sebeplerin ön planda olduğu göçlerin karakteri incelenirken yalnızca mekân-coğrafya yoğunlaşması değil belirli dönem/zaman yoğunlaşması da söz konusudur. Türkiye'ye yönelen dış göçlerin karakteri kadar yön coğrafyaları da dikkate alınmalıdır; 19. yüzyıl ve sonrası göçlerine bakıldığında göçlerin Batılı Sömürgeci devletlerin emperyalizm siyasetleri ile ulus-devlet inşası ve etnosantrik, daha doğrusu ırkçı siyasi uygulamalarının ortaya çıkardığı idari, ekonomik ve toplumsal dışlamalar yanında, eski Çarlık Rusyasında, Kırım, Kafkasya, İdil-Ural ve Türkistan coğrafyalarında Rus iç kolonyalist uygulamalarının da yarattığı korku, sindirme-yıldırma, türdeşleştirici ve assimilatif, nihayet 'göz önünden' uzaklaştırmak üzere sürme-sürgün politikaları da (toplamda baskı siyasetleri denilerek: *repressif-opressif*) etkili oldu. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Anadolu'ya gerçekleşen göçlerde ise Osmanlı Devleti'nin gücünün gittikçe zayıflaması ve buna bağlı olarak sürekli toprak kaybetmesi en önemli sebep oldu. Türkiye'ye sadece Balkanlardan değil Balkanlar gibi daha önce kaybedilen Kafkasya, Kırım, Afrika ve Arap topraklarından göçler oldu. Bu anlamda, zaman olarak Anadolu'ya göçleri Kırım Savaşı sonrası, 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi) ve sonrası, 1912 Balkan Savaşları ve sonrası ile Cumhuriyet dönemi göçleri olarak sıralamak mümkündür (bu konuda bk. Sofuoğlu, 1995, ss. 168-188). Osmanlı döneminde olduğu gibi göçler Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyetin kuruluşu sonrasında da yukarıdaki sebeplere bağlı olarak aralıklarla devam etti. Buna göre Osmanlı'dan Cumhuriyete süreklilik arz eden en önemli toplumsal ve etno-demografik hareketliliği göçler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan yani Balkan toprakları ile Kafkasya başta olmak üzere Anadolu'ya yakın bazı ülkelerden kaçınılmaz bir şekilde cereyan eden "Müslüman" unsurların göçleri neticesinde Anadolu'da, dinî ve etnik farklılıklar Osmanlı'dan Cumhuriyete gittikçe azalan bir durum arz etmekteydi. Diğer taraftan Anadolu'dan gidenlerin ekseriyetinin Ermeni, Rum ve Karamanlı Ortodoks Rum Cemaatinin oluşturduğu Hristiyan nüfus olması da farklılıkların azalmasında önemli bir etken oldu. Ayrıca Balkan ülkelerinin kendi aralarında da etnik temele dayalı yoğun bir göç hareketi gerçekleşti (Pallis, 1925, ss. 315-331).

Bu durum genel itibariyle Balkanlar'da modernleşmenin siyasal örgütlenme biçimi olarak algılanan ve yönetici seçkinler tarafından devlet mekanizmasını ve toplumsal hayatı Batılı referanslar doğrultusunda yeniden inşa etme yolu olarak görülen ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte başlayan bir süreçtir. Özellikle Balkan ülkelerinde ulus-devlet inşasının başarısı temel olarak Osmanlı mirasının ortadan kaldırılmasına sıkı sıkıya bağlı bir durum olarak algılandı. Bu devletler Osmanlı mirasının tasfiyesini bir modernleşme probleminden çok din taassubu, ulusçuluğu ırkçı yorumlayarak ve ulus-devlet inşasını sağlayabilmek adına dinî, etnik, kültürel önyargıları çerçevesinde gerçekleştirdiler (bk. Koyuncu, 2016).

Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nden ayrılarak yeni kurulan ulus-devletler içerisindeki Müslüman (Türk ve Türk olmayan) nüfus, devletin kalan topraklarına bir nevi geri çekilme yaşadılar. Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi Türklerin yaşadıkları Balkan ülkelerinde yöneticiler daha türdeş bir nüfusa sahip olmak amacıyla bünyelerinde yaşayan unsurların ('eski Osmanlı kalıntısı' sıfatıyla Türk ve Müslümanların) topraklarına el koymak, onları toprağa dayalı veya sair geçim kaynaklarından etmek, başka yerlerden getirilen Hristiyan nüfusla aynı yerlerde yaşamaya zorlamak gibi uygulamaları gündeme getirerek, aslında tedricen, siyasi cihaz gücüyle baskı kurarak göçe zorladılar (Arslan, 2008, ss. 74 vd.).

Balkanlar'daki yeni ulus-devletlerde önce Müslüman unsurlar, sonra da Yahudiler göçe zorlandılar. Daha sonra Hristiyan olsa da kendi içlerindeki farklı etnik grupları göç ettirdiler. Balkan Savaşı sonrasında Balkan ülkeleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşmalarda diğer esasların yanı sıra göçün şartları ve karşılıklı olarak ülkede kalan Hristiyan ve Müslüman (Türk) azınlığın siyasi, sosyal, kültürel ve dinî hakları yani din ve vicdan özgürlüğü ile ibadetlerinin tam bir serbestlik içinde gerçekleştirilebileceği konusundaki hususlara da yer verilmekte ve mülkiyet güvencesi sağlanmaktaydı. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması, ilk mübadele antlaşması hüviyetini taşımaktadır (Özgür, 2008, s. 288; Yıldırım ve Sofuoğlu, ss. 75-92). Bu mübadele ile her iki taraftan yaklaşık 50'şer bin kişi karşılıklı olarak göç ettirildi. Zaten Osmanlı Devleti de göçün ülkeye sağladığı faydalar, üretim ve girişimciliğin artışı, tarımsal üretimde modernizasyonun sağlanması dolayısıyla ülkeye gelecek serbest göçü destekledi (bu konuda bk. Önder, 1990). Üstelik göçle gelen kişiler artık geldiği topraklarda kader birliği ve bir arada yaşama isteğini güçlendirecek bir unsur oldular. Bu noktada Osmanlı Devleti içerisinde bir Türk ulus-devletin oluşmasının zeminini bu durum daha da güçlendirdi (Tekeli, 2008, ss. 46-47).

Balkan Savaşları sonrasında başta Türk ve kendisini Türk'le özdeşleştirerek Boşnak, Pomak, Arnavut ve Çingenelerin de içinde bulunduğu çok sayıda Müslüman göçmen Trakya ve Anadolu ünitesine gelerek *Muhacirin Müdüriyeti*

tarafından belirlenen bölgelere yerleştirildiler. Ancak Anadolu'ya göç eden Çingenelerden bazıları Müslüman olmadığından bunların göçmen olarak kabul edilmediği görülmektedir (Dündar, 2002, s. 23). Bu bakış, Türk göç siyasetinde esas olarak etnik seçeneğin değil de dinin kıstas alınmasının Cumhuriyet öncesinde de uygulayıcı aklın varlığına işaret eden ilk deneyim sayılmalıdır, bu konudaki politikanın yani gayr-i Müslim unsurların ülkeye kabul edilmemesi şeklindeki siyasi tutum sonra da devam edecektir.

Osmanlı döneminde gerçekleşen göçlerin Anadolu nüfusunun sayısı ve yapısı üzerinde önemli etkileri oldu. Kemal Karpat'ın verdiği rakamlara göre 1783 yılından (Kırım'ın kaybindan itibaren) 1914 yılına kadar kaybedilen bölgelerden Türkiye'ye göç eden nüfus 7.425.000'dir. Sadece Balkanlardan 1877-1914 arasında gelen (yani 93 Harbi başlangıç alınarak) göçmenlerin sayısı 3 milyondur (Karpat, 2002, s. 130). Bu harbin göç veren coğrafyası Kafkasya ve Kırım'dan Kırım Savaşı'nın ardından büyük kitleler halinde Kırım Tatarları ve 1864 yılında ise Rusların sürgünüyle başta Çerkezler olmak üzere bir milyona varan Kafkas Müslümanlarının Osmanlı topraklarına göç ettirildiğini, aslen sürgün edildiklerinin altını çizmek gerekir. 93 Osmanlı-Rus Savaşı ise bu coğrafyadan gelen göçleri arttıran yeni bir etken oldu. Kafkasya'dan Çarlık ve Sovyet dönemlerinde Kafkasya'dan göç edenlerin sayısı 2 milyon olarak verilmektedir (Bice, 1991, ss. 51-52).

1914 yılında Osmanlı Devleti'nde yaşayan 18.520.016 civarındaki nüfus içinde yer alan 15 milyon olan Müslüman nüfus içerisindeki göçmen oranının %40 gibi yüksek bir rakama ulaştığı ifade edilmektedir. Tek başına bu rakam bile Anadolu nüfusu üzerinde göçlerin ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Anadolu'ya yönelen göçün gerçekleşmesinde Sultan II. Abdülhamit ve sonrasında izlenen İttihad-ı İslâm ve Çarlık Rusyası'nın Rusya Türklerine izlediği İslâm siyasetinin de etkisi bulunmaktadır. Başlangıçta de facto bir durum olarak ortaya çıksa da göç daha sonra bu prensibe uygun olarak benimsenmiş ve yönlendirilmiştir (Bice, 1991, ss. 60-65).

Bu çalışma Cumhuriyet döneminde de dalgalar hâlinde devam eden göçlerin nüfus politikaları içindeki yeri ve bu politikalara etkisini ilgili literatür ve Cumhuriyet dönemine dair vatandaşlığa kabulle ilgili arşiv belgeleri ışığında ele almaktadır. Çalışmada öncelikle Cumhuriyetin ilk döneminde nüfusla ilgili gelişmeler, nüfus sayımı ve sayımın neticelerine göre şekillendirilmiş nüfus politikaları ele alınmakta, Cumhuriyetin vatandaş tanımlamasında göçmenlerin yeri ile daha sonra nüfus politikaları içerisinde yer alan göç politikalarının biçimlendirilişine temas edilmektedir. Bu konuda ortaya çıkan kırılmalar, izlenen siyasetlerde ortaya çıkan değişimler, Türkiye'ye göç veren ülkeler dikkate alınarak açıklanmaktadır.

1. 1921-1960 Döneminde Nüfus Politikaları ve Göçler

1.1 Atatürk Dönemi'nde Nüfus Yönetimi, 1927 Nüfus Sayımı ve Siyasî Perspektif

Türkiye Cumhuriyeti için Osmanlı Devleti'nden devraldığı en önemli problemlerden birini de nüfus ve göç problemleri oluşturmaktaydı. Anadolu'da yaşayan nüfus ekseriyetle Müslüman Türk nüfus olmakla birlikte Balkan Savaşları'ndan hemen önce yaklaşık 21 milyonluk¹ (Karpas, 2010, s. 355) bir nüfusa sahip olan Türkiye Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve İstiklâl Harbi yıllarını içine alan on yıllık süreç sonunda yorgun, harap ve bitik takriben 12 milyon civarında bir nüfusu, daralarak ve küçülerek Anadolu ünitesinde devraldı. Bu durumda Türkiye Cumhuriyeti devleti, I. Dünya Savaşı sonrasında dünyanın en çok nüfus kaybı yaşayan emperyal dizgelerden oldu². Anadolu Türk nüfusunun çoğunluğu köyde yaşamakta, geçimlik tarımla uğraşmakta ve kişi başına oldukça düşük bir millî gelir elde etmekteydi.

Cumhuriyet döneminin başlarında İtalya ve Yunanistan gibi bazı ülkeler, Türkiye ile ilgili olarak özellikle nüfusunun az olduğu, bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak Türkiye'nin siyasi ve askerî gücünün zayıf olduğu şeklinde olumsuz propagandalar yürüterek yeni Türk ulus-devletini birçok açıdan zayıf göstermeye çalışmaktaydılar. Örneğin Akdeniz ve Ege üzerinde tarihî hakları olduğunu iddia eden Faşist İtalyan lideri Mussolini Türkiye nüfusunun altı milyon, yine Lozan Antlaşması sonrası Türkiye'nin ciddi sıkıntılar yaşadığı Fransa ise sekiz milyon olarak ortaya koymaktaydı. Ayrıca bu olumsuz propaganda yalnızca nüfusun sayısıyla sınırlı değildi. Bu dönemde Yunanlı bir araştırmacı da Türkiye nüfusunun tahmini olarak on milyon olarak ortaya koymakta ve diğer taraftan da bu nüfustan sadece 1,8 milyonunun "Türk ırkı"ndan geldiğini iddia ederek nüfusun etno-demografik yapısı hakkında kasten şüpheler ortaya atmaktaydı (Arı, 1992, s. 415).

Bütün bu olumsuz propagandaların önüne geçmek ve bundan sonra ülkede gerçekleştirilecek modernleşme hareketlerini planlayabilmek ve askerî, siyasî ve ekonomik stratejilerini belirleyebilmek amacıyla bir nüfus sayımı yapılması doğal olarak siyaseten gündeme gelmiştir. Böylece Türkiye'de nüfusun nitelik ve niceliğinin ortaya konulması da sağlanacaktı. Türkiye'de yabancı uzman istihdamı çerçevesinde Belçika'dan gelen nüfusbilimci Camille Jacquart'ın

¹ Karpas'ın verdiği bu rakam içerisinde Anadolu ve Rumeli'deki vilayetlerin yanı sıra Beyrut, Bağdat, Basra, Halep, Suriye, Trablusgarp, Zor gibi eyalet ve vilayet toprakları da dâhildi.

² 1919-1922 Millî Mücadele sonunda teşekkül eden siyasî hükümlerlik sahası şüphesiz Misak-ı Millî sınırları olarak çizildi, Musul ve Batı Trakya, Sancak bölgesi, Batum bunun dışında kaldı, istisnayı Sancak bölgesinin Hatay olarak Anadolu'ya katılması izledi.

yönetiminde ve heyete dâhil edilen Türk uzmanlarca 1927 yılında Batılı esaslar çerçevesinde Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı yapıldı³. Bu sayıma göre Türkiye'nin 762.736 kilometrekarelik bir alanda 13.648.270 bir nüfusa sahip olduğu ortaya çıktı. Sayım sadece nüfusun sayısı ile sınırlı olmayıp sayımda nüfusun etnik ve dinî yapısı ile ilgili olarak anadil, tâbiyet ve din gibi diğer nitelikleri de ortaya konulmaktaydı. Kesin sayım sonuçları 1929 yılında açıklandığında toplam 11.777.814 kişinin anadilinin Türkçe, 1.184.446 kişinin Kürtçe, anadili Türkçe dışında bir dili olanların sayısı 1.870.465 olarak tespit edilmişti⁴ (Bozbeyoğlu ve Çavlin, 2004, s. 83). Buna göre Osmanlı döneminin tersine artık ülkedeki Hristiyan nüfusun oranı 2.64'e kadar geriledi. 1913 yılındaki oran ise nüfusun dörtte birini kapsayacak şekildeydi (Çağaptay, 2002, ss. 218-219).

Sayımda ortaya çıkan duruma göre Türkiye'de kilometrekareye ortalama 18 kişi düştüğü görüldü. Aynı dönemde kilometrekareye düşen insan sayısı İtalya'da 133, Romanya'da 62, Bulgaristan'da 58 ve Yunanistan'da 49'dur. Ayrıca Türkiye'nin sadece yarısı kadar bir toprağa sahip olan Almanya'nın nüfusunun 70 milyon olduğu göz önüne alındığında Türkiye nüfusunun ne kadar "eksik" olduğu, Anadolu'nun neredeyse boş bir alan olduğu ortaya çıktı (Duman, 2008, s. 25). Cumhuriyetin ilk yıllarında karşılaştırma açısından diğer bir örnek oluşturan Sovyet Rusya, I. Dünya Savaşı öncesinde nüfus artışı kaydetmiş, I. Dünya Savaşı'ndaki Bolşevik İhtilali sonrası yaşanan büyük açlık sonucunda büyük insan kayıpları vermesine rağmen 1923 yılındaki sayımda nüfusunun yaklaşık 90 milyon olduğu ortaya konulmuştu⁵. Bir ülkenin nüfus

³ 1927 sayımına göre 13 milyon 600 binlik nüfusun 3 milyon 300 binlik kısmı şehirli, 10 milyon 300 binlik kısmı köylüydü. 1927 Nüfus Sayımı 2 Haziran 1926 tarihinde çıkan "Tahrir-i Nüfus İcrası Hakkında Kanun" çerçevesinde yine 1926 yılında kurulmuş olan İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir. Kanun için bk. **Düster**, VII, 3. Tertip, Kanun No: 893, s. 1460. 1927 nüfus sayımı Anadolu'da mevcut nüfusun sayı, yaş, cinsiyet, ırk ve din gibi çok çeşitli açılardan ortaya konulması için yapılmıştır. Bu konuda geniş olarak bk. Seyfi Yıldırım, "Belçikalı Nüfus ve İstatistikbilimci Camille Jacquart ve Türkiye'de Modern İstatistik'in Kurulması (1926-1929)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, ss. 7-36, Mart 2010.

⁴ Bu sayımda 1-Nüfusun sayısı, 2-Artış hızı, 3-Kır – kent nüfus özelliği, 4-Yaş gruplarına göre dağılım, 5-Cinsiyet durumuna göre dağılım, 6-Nüfusun eğitim durumu, 7-Nüfus hareketleri (İç ve dış göçler), 8-Aktif nüfus özelliği (Üretici- tüketici nüfus) 9-Nüfusun meslek gruplarına dağılımı yani sosyo ekonomik yapısı öğrenilir.

⁵ Alp Yüce Kavas, "Rusya'da Nüfusun Azalması ve Güvenlik Kaygıları" http://www.bilgesam.org/incele/1602/-rusya'da-nufusun-azalmasi-ve-guvenlik-kaygilari/#.VshKd_KLShc. adresinden 04.04.2016 tarihinde erişildi. Bu yazı dışında esas olarak, Devrim sonrası, nüfus politikaları çerçevesinde natalizm ve pronatalizm kavramları işletilmiş, I. Dünya Savaşı sonrası ulus-devlet gerçekliğinde Rusya'da da 'yeni' sıfatının her şeye ulanarak 'yeni aile', 'yeni (sovyet) yurttaş' tipinin inşası

politikalarında coğrafya hacmi, iklim, jeopolitik konum gibi hususlar yanında komşu devletlerin nüfusun sayısı ve diğer niteliksel özellikleri de etkilidir (Zaim, 1973, s. 23). Sonuçlara göre son yıllarda sürekli bir şekilde Türkiye'ye göç veren Balkan ülkeleri ve yakın komşularıyla nüfusun sayısı ve yapısı ile de bir karşılaştırma yapılmış oldu.

Bu çerçevede yukarıda verilen sonuçlara göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ülke nüfusu ile ilgili en önemli husus, I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa devletlerinin yanı sıra Rusya ve Japonya'nın da karşılaştığı gibi ülkedeki kaynakların ve endüstrinin kurulup işletilmesi, devlet hizmetlerinin yürütülmesi ile siyasi ve askerî açılardan oldukça yetersiz insan sayısıdır. Yani ekilemeyen toprakların ekilmesi, toplumun ihtiyaç duyduğu zanaatların icrası, ordunun ihtiyacı olan askerin temini ve büyük bir hızla girişilen modernleştirme çabaları ile sağlık, eğitim, bayındırlık başta olmak üzere devlet hizmetlerinin gerektirdiği insan ihtiyacı gibi durumlar açısından ortaya çıkan "nüfus eksikliği" meselesidir. Bu durum Türkiye'nin bundan sonraki nüfus politikaları ve bu konudaki girişimlerini etkileyen en önemli husus olacaktır. Falih Rıfkı 1927'de kaleme aldığı bir yazısında, Türkiye'nin komşularını, daha yerinde olarak Balkan coğrafyasını işaretleyerek, Belçika'yı da Avrupa'dan örnekleyerek "Bulgaristan'ın nüfusunun yüzde sekseni halis Bulgar olmak üzere 5 milyondur. Yunanistan'ın halis Yunanlı nüfusu da ancak o kadar tutuyor. Yugoslav ahalisinin ancak 4,5 milyon halis Sırp'tır. Türkiye'nin halis Türk nüfusu, Belçika'nın unsur-ı asli adedine takriben bir misli faikdir. Unsur-u asliyesinin yekûnu Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya unsur-u asliyelerinin hep birden yekûnuna muadil bulunan Türkiye, bu itibar ile Avrupa'nın en mühim devletlerindendir" şeklinde değerlendirmektedir. Necmeddin Sadak ise

etrafında, Sovyet Rusya'da kadın-anne rollerinin toplumsal hayatta yeniden tanımlanması, çok çocukluluğun teşviki ve artırılması, üretkenliğin devrimci kadın üzerinden yeniden kodlanarak ve fakat 'kadın eşitliği'nden taviz verilmek de istenmeyerek Lenin sonrası Stalinist NEP devri ile endüstriyel planlamacı bir evreye girilmiştir. Şu Batılı çalışmalara özellikle başvurulabilir: Alena Heitlinger, "Pronatalism and Women's Equality Policies", *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie*, 7, No. 4 (1991): 343-375. <http://www.jstor.org/stable/20164593>; David L. Hoffmann, "Mothers in the Motherland: Stalinist Pronatalism in Its Pan-European Context", *Journal of Social History*, Vol. 34, No. 1 (2000): 35-54. <http://www.jstor.org/stable/3789509>; Aynı yazarın *Stalinist Values The Cultural Norms of Soviet Modernity, 1917-1941*. Ithaca NY: Cornell University Press, 2003; Wendy Z. Goldman, *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917-1936*, Cambridge University Press, 1993. Yine özellikle iki savaş arası Faşist totaliter Avrupa'da izlenen nüfus siyasetleri hakkında karşılaştırmalı bir çalışma için bk. Maria Sofia Quine, *Population Politics in Twentieth-Century Europe: Fascist Dictatorships and Liberal Democracies*, Routledge, 1996.

yine, nüfus sayımın yapıldığı 1927 yılındaki yazısında; “...Nüfusunun heyet-i umumiyesi bizden fazla olan milletler vardır; fakat bunlarda yabancı unsurların adedi çok fazladır. Memleketimizde gayr-ı Türk unsurların adedi 1,5 milyon tahmin edilirse, Türk nüfusun miktarı Yunan, Bulgar ve Sırb unsur-u asılların hemen hemen yekûnuna müsavidir” diyerek Balkan ülkeleri ile bir karşılaştırma yapmaktadır (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004, ss. 82-83). Bu dikkat çekmeler aslında Türkiye’ye göçün coğrafi yönünü de belirleyecektir.

Bu sayımda ortaya çıkan somut veriler ışığında bundan sonra nüfusun sayı ve yapısıyla ilgili olarak oluşturulacak nüfus politikalarının temel çizgileri belirlenmiştir. Türkiye bu dönemde nüfusun gerek niteliğini ve gerekse niceliğini artırma yönündeki genel itibariyle gelişme çabasında olan ülkelerin takip ettiği nüfus politikası paralelinde millî bir nüfus politikası belirledi. Bu çerçevede ortaya konulan nüfus politikasının önemli unsurlarından birisi de uzun süren savaşlarda üretim gücüne sahip olan “genç erkek” nüfusun kaybedilmiş olduğu gerçeği ışığında genç, doğurgan ve üretken nüfusun arttırılması yönünde tedbirlere başvuruldu. Bu tedbirlerden birisi de 19 Ocak 1925 tarihli ve 23 maddeden oluşan 542 sayılı Yol Mükellefiyeti Kanunu’na göre 18–60 yaş arasındaki erkekler yol vergisine tabi tutuldu, ancak sakatlığı tespit edilen fakirler, öğrenciler, askerler ve hayatta altı çocuğu olanlar muaf tutulması oldu. Böylece genel itibariyle ekonomik vaziyeti sıkıntılı olan köylü bu vergiden kurtulabilmek adına da çok çocuk sahibi olma yoluna gitti (Özdemir, 2013, s. 218).

Nüfusun en azından yirmi-yirmi beş milyona çıkarılması yönündeki çabalar ve bu yöndeki hükümet politikaları ortaya konuldu⁶. Bu çerçevede çok çocuk sahibi olma özendirilirken, anne ve çocuk sağlığına özellikle önem verilmesi gibi tedbirlere başvuruldu. Bu politika Cumhuriyetin kuruluşundan 1960’lı yıllara kadar geçerli oldu. Bu yıllardan sonra tam tersine nüfusun doyunluk noktasına gelmesi sebebiyle nüfus artış hızını azaltmaya yönelik bir nüfus planlaması politikası yürütülmeye başlandı (Kazgan, 1983, s. 1561).

Kadro Hareketi’nin ve Türk Devrimi’nin kalemşöürü sıfatıyla Şevket Süreyya Aydemir’in “Çok nüfus, tok nüfus, şen ve zengin nüfus istiyoruz. Anadolu’yu boş, yoksul, yaşlı ve viran bırakan dünkü mazimize karşı, günden güne eşelenen ve alevlenen bir kinimiz vardır. Kalabalık, şen ve zengin Anadolu yaratmanın enerjisini, bu kinimizin gittikçe tazelenen ve taravetleşen şiddedinden alıyoruz. Dünün idaresinden teslim aldığımız bugünkü Anadolu, bütün tarihinin, tarih devirlerinin en tenha ve en bakımsız bir Anadolusudur. Bütün medeni

⁶ Alınan tedbirlerle kilometrekareye düşen nüfus oranının 1940 sayımında 23, 1945’te 24, 1955’te 31, 1965’te 41, 1980’de ise 58’e yükseldiğini belirtmek gerekir. Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler 1923-2009, s. 8 http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler. (pdf alınma tarihi: 22.02.2016).

kabiliyetleri ihmal edilmiş, ihtiyaçları azaltılmış, adeta medeniyet harici kılınmış 14 milyonluk bu memleket halkını en kısa zamanda hiç değilse iki misline çıkaramazsak, yarının çok nüfuslu ve ileri teknikli milletleri karşısında bekamızı tehlikeye atmış oluruz...” (Şevket Süreyya, 1932, s. 35) şeklindeki değerlendirmesi Cumhuriyet döneminin ilk safhasında takip edilen nüfus politikasının, kalkınma-sanayileşme ve ilerleme retoriğiyle bezenen ideolojik ve aslında bellek itkisini, Osmanlı yönetimi tarafından, bu devletin, çürüyen yapısıyla beraber aslı kurucu hanedanın soyu itibarıyla bağlandığı ve ancak son yüzyılda kısmen kendisine önem verilecek olan Türk etnik havuzu özelliğinde ‘ihmal edilen Anadolu’ imgesi konusunda vurguları da zımnen içermektedir.

1.2. Türkiye’ye Göç Veren Ükelere Dair Siyasi Yaklaşım, Resmîyet ve Hukukî Zemin

Cumhuriyet döneminde yukarıda genel çizgileri belirtilen nüfus politikaları bu dönemdeki göç politikalarını oldukça güçlü bir şekilde hatta her iki politika birbiri içerisine geçmiş bir vaziyette birbirini etkilemiştir. Cumhuriyetin kurucuları tarafından nüfustaki noksanlığın giderilmesinde millî sınırlar dışında kalan aynı ırk ve aynı kültürden olan unsurların göçmen olarak Anadolu’ya gelmeleri nüfusun artışında olumlu katkı yapacak güçlü bir unsur olarak görüldü⁷. Nitekim Atatürk bu hususta 16-17 Ocak 1923’te İzmit’te gazetecilerle yaptığı mülakatta, “...Memleketin nüfusu sayan-ı teessüf bir derecededir. Zannedirim ki bütün Anadolu halkı sekiz milyonu geçmez... Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz... hudud-ı milliye haricinde kalan aynı ırk ve hars anasını da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır ki, buna da tevessül olunacaktır. Eğer Rusya’dan da getirmek mümkün olursa oradan da getireceğiz. Fakat bence Makedonya’dan, Garbî Trakya’dan kâmilen Türkleri buraya nakletmek gerekir ve bir daha Avrupa seferi yaparak oralara gitmeyi düşünmemeliyiz... Bu memleket Almanya’nın iki mislidir. Almanya’da 70 milyon nüfus vardır. Bizde 8 milyon nüfus vardır” sözleriyle nüfus ve göçle ilgili politikaların dinamik bakışını ortaya koymaktaydı (Arı, 1982, s. 54).

Ömer Lütfi Barkan, “Yurt dışında kalmış olan Türk soyundan ve Türk kültüründen muhacirlerin ana vatanda muvaffakiyetli bir şekilde iskânları işi, memleketimizin iktisadi veya siyasi hayat davalarıyla alakadardır. Gerçekten,

⁷ Nüfus politikaları çerçevesinde uygulanmaya çalışılan, Cumhuriyet hükümetleri özellikle çok çocukluların mülkiyet ve vergi muaflığı, toprak, analık, meslek sigortası, çocuk zammı kanunları, gelir vergisi kanunlarında evliler ve çocuklar için muafıklar konması, verem, trahom, frengi sıtma gibi hastalıklarla mücadele edilmesi yönünde çalışmalar ve uygulamalar yapmışlardır. Bunlar hep nüfusu himaye ve çoğaltmaya yönelik girişimlerdir. Tahsin Banguoğlu, “Çok nüfuslu Türkiye”, *Ülkü*, IX/98, 16 Ekim 1945, ss. 2-3; Önder Duman, “Atatürk Döneminde Romanya’dan Türk Göçleri (1923-1938)”, *Bilgi*, Bahar 2008, Sayı 45, ss. 23-44, ss. 24-25.

bir milletin kalkınmak iradesi ve bilhassa uzun asırlar boyunca milletlerin ve kültürlerin istikbali meselesi bahis mevzu olduğu zaman o memleket ve medeniyetlere has nüfus imkân ve şartları büyük bir ehemmiyet kazanmıştır... Bu sebeple, makine medeniyetinin nimetleri içinde müreffeh çoğalan genç milletler karşısında Türk soyunun varlığını muhafaza edebilmek için, mümkün olduğu kadar bir araya toplanmaya, çoğalmaya ve milletlerarası amansız çoğalma yarışını kazanmaya ihtiyacımız vardır” diyerek nüfus politikaları ve nüfus artışı çerçevesinde Türkiye’ye yapılacak bir göçe sıcak yaklaşmakta ve konuya büyük bir önem verdiğini ortaya koymaktadır (Barkan, 1949, s. 205).

Bu çerçevede 1900’lü yıllar sonrasında gelerek Anadolu’nun muhtelif yerlerine geçici olarak yerleştirilenlerin vatandaşlığa resmen kabul edilmeleri sağlandı. Bu dönemde Fransa ile 1921’de yapılan Ankara Antlaşması gereği tren hattının güneyinde kalanlarla Resulayn Çeçenleri de vatandaşlığa kabul edildiler. Dönemin Bakanlar Kurulu kararlarına göre; Millî Mücadele döneminde Anadolu’ya göçün devam ettiği, bu göçün Vekiller Heyeti (Ankara Hükümeti) tarafından değerlendirmeye alındığı ve vatandaşlığa alınma taleplerinin çoğunlukla kabul edildiği anlaşılmaktadır. TBMM’nin önceden göç etmiş ve Anadolu’nun çeşitli yerlerinde ikamet etmekte bulunan göçmenleri Haziran 1921 gibi oldukça erken bir tarihte vatandaşlığa kabul etmesi TBMM’nin siyasi hâkimiyeti ve sonraki evreler bağlamında konumuz açısından da dikkate değer bir durumdur. Bunlar arasında Türkistan, İran ve Azerbaycan Türklerinden, Rusya Kazan Türklerinden, Türkistan gibi mahallerden, Rus Bolşevik devrim ve rejim baskısı ile kaçarak gelenlerle, Kırım, Batum, Kavala, Köstence, Saray-Bosna, Selanik, Siroz, Hirsuva, Radvişne, Nevrokop ve Batum, Bulgaristan Romanya gibi gerek eski Osmanlı tarihî coğrafyası ile akrabalık bağları bulunan Türk ve diğer Müslüman unsurlar da bulunmaktaydı⁸.

Dolayısıyla daha çok erken bir tarihte yeni devletin vatandaşlıkla ilgili sınırları ve tanımlamalarının ipuçları ortaya çıkmaktaydı. Bu tanımlamada Türk ya da Türklerle birlikte uyumlu bir şekilde yaşamayı kabul eden, bundan gocunmayan, tersine memnuniyet duyan diğer Müslüman etnik gruplar bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti’nin kaybettiği topraklardan Anadolu ve Trakya’ya sığınan mültecilerin daha sonra üzerinde varılan mutabakatla “birlikte yaşama kabiliyeti” olanların vatandaş tanımlanmasında dar bir etnik tanımlamaya sapılmadan olabildiğince geniş bir çerçeve içerisinde vatandaş olarak sıfatlandırıldığı görülmektedir (Çağaptay, 2002, s. 220). Tabii dönemin şartları gereği vatandaşlığa kabul tanımlamasının TBMM tarafından “tabiiyet-i Osmaniye’ye kayd ve kabul” olarak ifadelendirilmiş olduğunun altı çizilmelidir. TBMM hükümetinin ise henüz müstakil bir muhacirin müdüriyeti veya bu

⁸ BCA, 30..18.1.1, 1091, Ek No. 1-87, 3.32..2, 8/9/1921. 3.32..2.; 30..18.1.1, 1204, Ek No. 1-96, 4.37..15., 23/11/1921.

misilli bir teşkilatı olmadığından Hariciye Vekâleti bu işi üstlenmiş durumdadır. Ancak bu noktada önemli bir hususu da belirtmek gerekir. O da Batı Trakya gibi ekseriyet açısından Türk olan bölgelerdeki nüfuzu kaybetmemek amacıyla buralardan gelen göçler Mütareke dönemi için kabul edilmedi, gelmelerinin önü açılmadı ve özellikle Batı Trakya'dan gelenler de bazı durumlarda geri gönderildi. Çünkü özellikle Yunanistan ve Ermeniler Wilson İlkelerini kendi lehlerine uygulatabilmek amacıyla İzmir ve Batı Trakya ve Elviye-yi Selase gibi bölgelerden Türk nüfusu göç ettirme politikaları tasarlamaktaydılar (Yıldırım, 2014, s. 77). Bu dönemde vatandaşlığa kabul edilenler çok daha önceden gelmiş olanlardı.

Sadece Türkiye bağlamı için geçerli olmayan göç-nüfus ilişkisi kurulurken yapılan tespitler şudur: Göçlerle birlikte göçü kabul eden ülkeye daha ziyade genç ve üretken bir nüfusun gelmesi, gelenlerin 20-35 yaşlarında olmaları göç alan ülkedeki mevcut kültürel ve etnik yapıya katkıları oldukça önemli avantajlar oluşturmaktadır. Aynı zamanda göçlerle beraber gelen nüfus içinde meslekler, okuryazarlık ve din de yapısal değişimler meydana getirebilmektedir (Cillov, 1960, s. 364). Bu açıdan ülkeye gelen nüfusun üretici nitelikli kapasitesi, üretici olabilecek yaş ve kapasitede olması da göç faktörünün etkinliğini arttıran hususlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Atatürk'ün, “Nüfusumuzu her şeyden evvel arttırmak ihtiyacı içinde olduğumuzu kimse inkâr edemez. Bu hususta hariçten muhacir getirerek miktarı arttırmak kadar ve belki bundan birkaç kat fazla olarak doğumu çoğaltmak ve ölümü azaltmak suretiyle arttırmaya savaşmak ehemmiyetlidir...” (Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 224) sözleri göçün yukarıda verilen katkılarına atıf yapmaktadır. Sanayileşmiş ülkeler, “makine medeniyetine sahip” olmanın sağladığı nimetlerin ve avantajlarla daha rahat çoğalabilmektedirler. Makine medeniyeti kol gücüyle yapılan üretime göre toplumsal refahı üst seviyelerde temin etmiş bir kalkınmış toplumsal yapıyı ifade etmektedir. Böylece tarım toplumlarına göre de bu refahı sağlamış ve bu refah sayesinde evlenmeler ve doğum oranları artış göstermiştir. Türkiye’de ise makineleşmiş tarımsal üretim, üretimin en fazla yer kaplayan kalemi olup geniş halk kitleleri için ancak küçük geçimlik mahiyetindedir. Ayrıca bu dönemde milletler arasında amansız bir çoğalma rekabeti vardır ve bununla rekabet etmek Türk soyunun geleceği açısından önemlidir. Bu ifadeler Cumhuriyet elitinin göçle gelecek nüfusa olumlu baktığını, hatta aşırı bir anlam yüklediğini, beklentiler üzerine siyasetlerini biçimlendireceğini de göstermektedir.

Atatürk ve Cumhuriyet bürokratının da büyük bir titizlikle üzerinde durduğu göçmen kabulünün en önemli amacı, Lozan ile kesinleşen sınırları içinde, millî bilinci kavramış ve özdeş bir toplum yaratmaktır. Göçler sonunda göçle gelen gayr-i Türk Müslümanların buna büyük katkı yapacakları hesap edilmişti.

Türkiye’deki göçmenler üzerinde yapılan akademik çalışmalarda da gerek Türk, gerekse diğer etnik gruplardan olan Boşnak ve Arnavutların genel itibariyle Türkiye’deki milli bütünlüğüne uyar bir tutum sergiledikleri, bu ülkede beraber yaşamaktan memnuniyet duydukları ve ortak bir tarihî geçmişe de sahip oldukları görülmektedir (Ünal, 2012, ss. 27-40). Böylece göç politikalarında ortaya konulan hedeflere uygun olarak bu göçmenlerin Türkiye’nin bütünlüğüne önemli katkılar yaptıkları anlaşılmaktadır.

Dönemin aydınları da nüfus ve göç arasındaki doğrusal ilişkiye vurgu yaparak nüfusun artırılması hususunda göçün önemine işaret etmişlerdir. Yaşar Nabi Nayır, 1939 yılında kaleme aldığı bir yazısında, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya’da bulunan Türklerin Anadolu’ya iskânlarıyla da nüfusun daha sağlıklı ve hızla artırılabilceğini ortaya koyarak, “Balkanlardan memleketimize bir buçuk milyona yakın vatandaş getirmek mümkündür. Bu insanlar hele süratle çoğalan bir ırka mensup olunca, nüfusa ihtiyacı olan bir memleket için büyük bir nimettir” ve “hızlı bir göç siyaseti, hem bütün anavatan Türklerini müteessir eden bir vaziyete nihayet vermek, hem de memleket için büyük ehemmiyetini işaret ettiğimiz nüfusumuzu arttırmak gibi iki ayrı cepheden kendini zorlayan bir zarurettir” sözleriyle bu politikanın ancak millî bir politika ile oluşabileceğini, içerde uygulanan politika ile yılda yirmi bin kişi kazanmaktansa kötü şartlarda yaşamakta olan vatandaşların Türkiye’ye göçüyle nüfusun daha hızlı artmasının sağlanacağını savunmaktadır (Erdal, 2011, s. 7; Güriz, 1975, s. 73).

Gerek siyasi iradenin gerekse dönemin aydınlarının ortaya koydukları mesajların içeriğine dikkat edildiğinde Anadolu’ya gelecek göçe sıcak bakılmakla birlikte gelecek olanların yapısıyla ilgili sınırlamaların da yapıldığını görmek gerekir. Göçle geleceklerin ya “Türk soylu” olması ya da “Türk kültürü”ne dâhil olması şartları ortaya konulmaktadır. Bu şart ve sınırlamalar bir ulus-devlet inşasındaki en önemli hususu işaret etmektedir: “Türdeş nüfus”. Bu sınırlamada Türk soylu olmak ise direkt olarak bir etnik şart olarak görülmemelidir. Bu çerçevede Balkan ülkelerinde yaşayan Müslümanlara “Türk denmesi”, Türk denince de Müslüman kimliğinin akla gelmiş olmasını da hesaba katmak gerekmektedir. TBMM’nin 1921 yılında vatandaş olarak kabul ettiği kişilerin de sadece Türk ırkından olmadıkları da malumdur. Bu çerçevede Türkiye ve Yunanistan arasında 1914 yılında tasarlanmış olan ancak I. Dünya Savaşı sebebiyle gerçekleştirilememiş olan nüfus takasının 1923 yılı başında iki ülke arasında yapılan bir protokol çerçevesinde yapılması da sürpriz olmamıştır. Böylece her iki taraf da homojen nüfusu sağlama yolunda göçün doğrudan etkisini duymuş oldular. 1923 Ahali Mübadelesi’nde Karamanlı Ortodoks Türk cemaatine mensup kişilerin Yunanistan’a gönderilecekler arasına dâhil edilmesi ülkedeki din birliğinin de göz ardı edilmediğini göstermektedir. Bu tutum Türkiye’ye gelecek göçmenlerin Türk kökenli olmasına özen gösterilmekle

birlikte özellikle din faktörünün göz ardı edilmediğini de açıkça göstermektedir. Bu şekilde Türkiye, kendisini sığınacak bir liman ve bundan sonraki vatani olarak kabul eden ve yaşadıkları topraklarda çeşitli sebeplerle huzursuz, mutsuz olan kişilerin toplanma merkezi hâline geldi. Türk hükümeti Yunanistan, Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerle yaptıkları antlaşmalarda “Müslümanlardan” bahsetmekteydi. Bu antlaşmalar Türkiye’ye girişin anahtarı olarak İslam olmaktan geçmekteydi (Çağaptay, 2002, ss. 223-224).

Cumhuriyet döneminin nüfus ve göç politikaları söz konusu olduğunda 1934 İskân Kanunu son derece büyük bir önem arz eder. Kanunla kendi başına veya toplu bir halde Türkiye’ye gelmek isteyen, Türk soyundan meskûn veya konar-göçer aile-fertler ve aşiretlerin, “Türk kültürü”ne bağlı meskûn kimselerin, Dâhiliye Vekilliği’nin emriyle Türk vatandaşlığına kabul edilmeleri kararlaştırıldı. Aynı Kanuna göre, “anarşistler, casuslar, göçebe Çingener ve memleket dışına çıkarılanlar” göçmen olarak memlekete alınmayacaklardı. Bu Kanun nüfusu arttırmak amacıyla yurt dışından Türk soylu olanların Türkiye’ye göç etmesini kolaylaştırdığı gibi, toprak dağıtılırken nüfus faktörünün önemle göz önünde tutulması ve çok çocuklu ailelere toprak verilmesi, çok nüfuslu göçmen ailelerinin Türkiye’ye gelmelerini de teşvik etti (Yeşiltuna, 2006, ss. 46, 51, 64,74).

Nitekim 20 Nisan 1924 Anayasası’nın 88. Maddesinde, milliyet esasına dayanan devletin vatandaşlık bağının belirlenmesinde bu kapsayıcı yaklaşım - her ne kadar ‘benim Çingenem bana yeter, başkasının çingesini istemem’ şeklindeki Çingenele dönlük dışlayıcı bakış bir tarafa-, “Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir” ifadesiyle Osmanlı’dan Cumhuriyet’e intikal eden ve çeşitli dil ve ırklara mensup alt-kimlikler reddedilmeyerek tam aksine birleştirici bir tavır ortaya konuldu. Vatandaşlığa alınma ya da vatandaşlıktan çıkarılma uygulamaları bu noktada dönemin anlayışını yansıtır mahiyettedir. Vatandaşlığa alınmayı belgeleyen Bakanlar Kurulu kararlarında vatandaşlığa kabul edilen kişileri tanımlarken önceleri “Müslüman”, daha sonra bir dönem “Türk”, daha sonraları da “şahıs” kavramlarının kullanılması, Cumhuriyet dönemindeki uygulamalarda Osmanlı son döneminin de bir devamı olarak her ne kadar milliyetçilik düşüncesi ağır basmış olsa dahi katı bir etnik anlayış yer almadı. Vatandaşlıktan çıkarılmada daha çok devlete sadakatsizlik ve üzerinde ülke için şüpheli/tehlikeli etiketler bulunanlar için söz konusu oldu (bu konuda daha geniş olarak bk. Çağaptay, 2003). Bununla birlikte mevcut nüfus bu şekilde birleştirici bir tanımla tanımlandıktan ve daha önce de gelenlerin vatandaşlığa resmen kabulleri tamamlandıktan sonra nüfus yapısında meydana gelecek değişiklikler açısından da bölücü, ayrıştırıcı unsurlara yer vermemeye özen gösterildi. Bu sebeple Türkiye teorik olarak, Türk kültürüne sahip olmayanların veya uyum sağlaması güç olanların kitlesel göç taleplerini kabul etmemekteydi. Bu durumun en

önemli sebebi ise Osmanlı Devleti'nin siyaseten tasfiyesi sürecinde ne Osmanlılık ne de İslamlık üzerinden, tarihin seyri milliyet ilkesine göre değişmekte olduğundan, yaşanan ve her türlü çabaya rağmen halledilemeyen “ortak ve bağlayıcı ulusal kimlik” probleminin Cumhuriyet döneminde de yaşanmasının önüne geçilmeye çalışılmasıydı. Doğrusu bu, eşyanın doğasına da aykırıydı, emperyal birimler yerini ulus-devletlere bırakarak, bu siyasi birimde de “asli çoğunluk” esası etrafında inşa edilerek kurulmak yönünde devletlerin biçimlenmesini beraberinde getirecek, ‘azınlık’ olgusu, her halükarda etnik ile din/mezhep statüsü esas alınarak ancak antlaşmalar yoluyla tayin edilecek, bu bağlamda da yeni ulus-devletlerin emperyal belleği daima devreye girecekti. Bu durum, Türkiye’ye göç veren-göç alan ülkeler için de çifte yönde geçerli idi, ister Balkanlar olsun isterse Sovyet Rusya olsun.

Cumhuriyet döneminde Türkiye’ye yönelen göç büyük oranda, Türkiye’nin tarihî coğrafyasına açık oldu. Nitekim Balkan coğrafyasından gelen kitlesel göçler yanında Çarlık Rusyası coğrafyası; Kafkasya başta olmak üzere daha önce belirtilen hatlar, İran, Çin Türkistanı gibi diğer coğrafyalardan gelen Türk ve/veya Müslüman unsurlar Türkiye’ye muhacir ve mültecilerin bireysel göç talepleri de kabul edilmekteydi. 1921 ile 1938 aralığında gerçekleşen göçlerin bazen 3, 13, 18, 23, 30 tane gibi az sayılarda olup bunlar serbest göçmen olarak kabul edilmişlerdi. Kafkasya, Suriye gibi coğrafyaların yanı sıra Rusya’dan 3, Yugoslavya’dan 2, Arnavutluk’tan 1, Bulgaristan’dan 5, diğer bir belgede yine çoğunluğun Bulgaristan’dan 9, Yugoslavya’dan 3, Romanya’dan 1 kişinin ve bunların tamamının Müslüman olduğu görülmektedir⁹. Münferit göçler çoğunluk itibarıyla Türkiye’nin tarihî coğrafyasından olduğu gibi hariç ve uzak coğrafyalardan da olabilmekteydi.

Göç politikasının en fark edilir yönü pratikte Müslüman olmayanların vatandaşlığa kabul edilmesinin sadece “özel durumlarda” gerçekleşmiş olmasıdır. Özellikle Atatürk döneminde vatandaşlığa kabul ile ilgili arşiv belgeleri incelendiğinde çoğunlukla İslam dinine mensup olanların vatandaş olarak kabul edilmesine karşın, ancak çok az sayıda gayr-i Müslim’in vatandaşlığa kabul edildiği anlaşılmaktadır. Müslüman olmayan ve tarihî coğrafyadan gelmeyen göçler münferit göçler şeklinde yok denecek kadar azdır. Bakanlar Kurulu kararıyla 1925 yılında vatandaşlığa kabul edilen 13 kişiden 9’u İran, Tebriz, Manastır, Doğu Türkistan gibi yerlerden gelen Müslümanlardır; 4 kişilik bir Yahudi ailesi ise zaten bir süredir İstanbul Beyoğlu’nda ikamet etmekte olduklarından vatandaşlığa kabul edilmiştir. Gayr-i Müslimlerle ilgili olarak gerçekleşen bu ender uygulamalardan biri de 1928 yılında bazı Yahudi kökenli göçmenlerin Türkiye vatandaşlığına kabul edilmeleridir¹⁰. Bunların yanı

⁹ BCA, 030..18.1.1., 1050, Ek No. 1-85, 3.30..1., 10/7/1921.

¹⁰ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.1, Kararname No: 2201, Ek No. 1-154, Yer No: 14.43..13, Tarih 12/7/1925; BCA, 30..18.1.2, Kararname No. 7488, Ek No. 1-195 Yer No:

sıra Türkiye'ye hizmet etmekte olan bazı Yahudi ve Hristiyan işbilir yabancıların da ihtida şartı olmadan vatandaşlığa kabul edildikleri görülmektedir. Daha önce İstanbul'a gelmiş olan Beyaz Rusların kabulünde de ihtida şartı aranmadı. Ancak Balkanlar ve Rusya gibi topraklardan vatandaşlığa geçmelerde ihtidanın şart olduğu anlaşılmaktadır (Çağaptay, 2003, ss. 177 vd.). Yahudilerin kabulünün de aslında yine Osmanlı bağlamıyla, özellikle Rusya'dan geliyorlar ise Yahudi Sorunu içinde anlamlı bir ilişkisi vardır. Tabi geçici ikamet dönemlerinde iyi halleri yapılan tahkikatla belirlenmiş olanlar için olumlu bir tavır söz konusudur. Böylece bu dönemde millî ekonomi, millî ordu gibi yaklaşımlarda daha görünür olan ulus-devletin milliyetçi yaklaşımları yukarıda mahiyeti vurgulanan göçle ilgili politikaların oluşmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Müslüman Türk kütlenin göçü bahsinde, 1925 yılı ile 1928 yılları arasında Türkiye'ye çoğunluğu Yugoslavya'dan olmak üzere Bulgaristan ve Romanya'dan gelen 121 Türk mülteci ve muhacirin 1930 yılında vatandaşlığa kabul edildiği görülmektedir¹¹. Daha sonraki kararnamelelerde de aynı şekilde çoğunluğu Yugoslavya (Sırbistan), Bulgaristan ve çok azı da Romanya (8) ve Arnavutluk'tan (1) 1928 ve 1929 yıllarında gelen 188 ve 121 mülteci ve muhacirin vatandaşlığa kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu belgelerde çoğunlukla *mülteci* ve *muhacir* kelimeleri birlikte ve fakat birbiri yerine geçmeyerek kullanılmaktadır. Mülteci oluşun kıstası sığındığı ve sığınmanın sebebini oluşturan ve mülteciyi kabul eden ülke bağlamında çifte hukukî durumu ifade eder; mülteci, soy-boy, dil, ırk, dinî sebeplerden ötürü yaşaya geldiği ülkede 'korku, endişe, zulüm' gördüğü için kaçar ve yurt veya sığınma arar. Muhacir için bu şart aranmaz¹².

1931 ve 1932 yıllarında Bulgaristan Yugoslavya ve Romanya Müslümanlarından 276, 326, 147 ve 134 kişinin toplu listeler halinde Bakanlar Kurulu kararıyla vatandaşlığa kabul edildiği görülmektedir¹³. Burada verilen belge örneklerinde de açıkça görüleceği üzere Balkan ülkelerinden gelen çok sayıda göçmen ve mülteci "Müslüman" tabir edilmektedir. Bunların büyük çoğunluğu Türk asıllı olmak üzere diğer bazı etnik Müslüman unsurlar da

1.10..38, 26/12/1928; BCA, 30..18.1.2, Kararname No. 7488, Ek No. 1-195, Yer No: 1.10..38, 26/12/1928.

¹¹ BCA, 30..18.1.2, Kararname No. 9616, Ek No. 1-204 Yer No: 2.19..12, 28/6/1930.

¹² BCA, 30..18.1.2, Kararname No. 9617, Ek No. 1-205, Yer No: 2.19..13, 22/6/1930; BCA, 30..18.1.2, Kararname No. 1-206, Yer No: 2.19..14, 22/6/1930.

¹³ BCA, 30..18.1.2, 11663, Ek No. 1-321, 23.61..5.; 30..18.1.2, 12384, Ek No. 1-350, 26.16..1, 17/8/1931; 30..18.1.2, 11336, Ek No. 1-310, 21.44..17, 13/3/1932; BCA, 30..18.1.2, 12522, Ek No. 1-353, 27.22..19, 2/4/1932; 30..18.1.2, 12568, Ek No.1-356, 27.25..5, 20/4/1932. Eklerinde 105, 81, 66, 123, 393, kişilik listelerde yine ayrı bölgelerden kabul edilen mülteci ve muhacirlerin isimleri bulunmaktadır.

bulunmaktaydı. Bazen de kitleler hâlinde gerçekleşmiş ve kitleler hâlinde gelen göçmenler belirli bir program dâhilinde “iskânlı göçmen” statüsünde devlet eliyle iskân edilmişlerdir. 20. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren savaşların sona ermesine rağmen Türkiye’ye göçlerin devam etmesinin sebeplerinden birisi de ekonomidir. Bu çerçevede 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’nın da göçler üzerinde önemli bir etkisi olacak ve bundan sonra Türkiye ülkeye yönelen yeni göçleri kabul etmek durumunda kalacaktır (Duman, 2008, s. 26).

1.2.1 Bulgaristan

Cumhuriyet döneminde Türkiye’ye en yoğun göç veren ülke Bulgaristan oldu. Ekonomik bunalım sebebiyle Türkiye’ye özellikle bu konuda büyük sıkıntı çekilen Bulgaristan’dan (ve Romanya’dan) iltica yoluyla peyderpey gelen göçün bir düzen ve programa bağlanması kararı alındı ve bu karara göre göç, Türkiye’nin belirlediği programa göre, kitlesel olarak kabul edilmeye başlandı (Duman, 2009, s. 477). II. Dünya Savaşı öncesinde bu ülkeden gerçekleşen göçler 1925 tarihli Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi hükümlerine göre yapılmaktaydı.

1878 yılında kurulan Bulgaristan’da sınırlar içindeki halk modern anlamda millet özelliği taşıyan bir yapı arz etmiyordu. Bu durum Bulgar yöneticilerinin bir millet inşası yolunda nüfus ve azınlık politikalarını homojen bir nüfus oluşturma yönünde geliştirdi. Ülkeye gelen-giden göç bu çerçevede yönlendirilip yönetildi. Bu sebeple diğer ülkelerdeki etnik Bulgarları ülkeye çekme yolundaki çabalar yanında Ortodoks olan diğer etnik grupların ve Katolik Bulgarların Ortodoks yapılmasına yönelik çabalar bu gruplar üzerinde büyük bir baskıyı da beraberinde getirdi. Sayı itibarıyla ülkenin %20’sine sahip olan ve aynı zamanda da çoğunluk nüfusla aralarında oldukça kültür, din, dil farklılıklarına sahip olan Müslüman Türkler uzunca bir süre rahat olmalarına rağmen daha sonra asimilasyon ve baskılara maruz kalmaya başladılar. Ülkedeki Türk ve Pomak nüfusun varlığı ile ülkedeki Türklüğe dair iz ve etkiler, doğal olarak Bulgar milliyetçiliği bunun, aşırı yorumlarını, siyasî iktidara kuvvet veren yapılarca destekletici yöneticiler için daima sıkıntı oluşturdular. Ülkedeki özümseme uygulamaları Makedon, Ulah, Çingene gibi daha küçük gruplara yönelmiş, ancak daha büyük ve örgütlü bir grup olan Türkleri ise asimilasyona tabi tutamadıklarından şiddete ve göç etmeye maruz bırakmışlardı (Karpas, 2012, ss. 263 vd).

Bu anlamda yeni kurulan Balkan ülkeleri hem türdeş nüfus inşa işine hem de nitelikli soydaş arayışına girerek diğer Balkan topraklarındaki akrabalarını ülkeye toplayarak nüfus açısından kuvvetli olma yönünde girişimlerde bulundular. Bunun en güçlü örneklerinden birini Bulgaristan oluşturur. Bulgaristan’da Osmanlı geçmişine mümkün olduğu kadar reddiye yapılması, kötülenmesi ve izlerinin silinmesi, nüfus siyasetlerinin de merkezine

yerleştirildi; yeni bir ulusal kimlik, toplum ve yeni bir devlet inşasının temeli olarak kullanıldı. Böylece hem Bulgar dilinin ve hem de dininin kendi coğrafyasında en etkin unsurlar hâline gelmesi için büyük çaba sarf edildi (Koyuncu, 2006, ss. 197-243).

Bulgaristan'da 1878 Berlin Antlaşması sonrasında ülkedeki Osmanlı izlerini silmek amacıyla Osmanlı dönemini hatırlatan çok sayıda cami, mescit, minare, medrese, hamam, mezarlık, tekke, türbe, han, kervansaray vb. eserler çeşitli bahanelerle yıkıldı. Böylece ülkede bu eserlerle başta camiler olmak üzere görünür olan Türk imajının yıkılarak Ortodoks Bulgar karakterinin vurgulanması amaçlanmaktaydı. Bu şekilde camilerin bazıları yıkılmış, bazıları ise kilise, müze, okul, hastane, matbaa, depo ve cephanelik yapılmıştır. Sofya'da 93 harbenden önce mevcut olan 44 camiden yalnızca bir tanesinin ayakta kalması bunun en önemli ispatlarından birisidir (Koyuncu, 2006, ss. 197-198). Bu din taassubu ve milliyetçilik anlayışı ülkede yaşayan Türkleri harekete geçirecek ve yüzyıllarca yaşadıkları toprakları terk etmeye başlayacaklardır. Neredeyse tüm Balkan ülkelerinde göç ettirme etnik arındırmanın en kati çözümü olarak görülmüştür.

Nitekim Balkan Savaşları sırasında ve hemen sonrasında bu topraklarda artık yaşayamayacaklarını gören Türklerin bir kısmı buradan ayrılarak geri kalan Osmanlı topraklarına göç ettiler (Hakov, 2002, s. 419). Diğer taraftan da Doğu ve Batı Trakya ile Makedonya ve Dobruca'da yaşayan Bulgarların büyük çoğunluğu da Bulgaristan'a göç ettiler. Karşılıklı göçün bir neticesi olarak Bulgaristan'da 1880 yılında yaklaşık 2.000.000 kişi olan Bulgarlar, 1900 yılında 3.700.000, 1926'da ise 5.400.000 oldu (Şimşir, 1986, ss. 18-19). Balkan ülkelerinde 1911 yılında mevcut 2.315.293 kişiden daha sonra yapılan istatistiklere göre aynı topraklarda kalan Müslüman sayısı 870.114 kişidir. Toplamda 812.771 kişi de Türkiye'ye göç etmiş, 632.408 kişi ise bu arada vefat etmiştir. Böylece Müslüman nüfusun sadece 1/3'ü bu topraklarda kalabilmiştir (Ağanoğlu, 2012, s. 355).

Nitekim Bulgaristan'dan Türkiye'ye, Cumhuriyetin ilânından II. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede gelen göçlerin sayısı 300.225'tir. Ancak 1940-1949 arasında bu sayı oldukça aşağılara inerek ancak 21.353 oldu (Çolak, 2013, ss. 117-118)¹⁴. II. Dünya Savaşı yılları dünyada büyük bir sarsıntı ve çöküşü de beraberinde getirdi ve bu durum toplumsal, ekonomik ve siyasi olarak etkisini gösterdi. Bunun yanı sıra savaş sonrasında Sovyet Rusya'nın Doğu Avrupa ve Balkanlar'da etkili olmasının sonucu olarak Balkan ülkelerinde rejim değişikliklerinin ortaya çıkmasıyla Türkiye'ye yeniden bir göç dalgası başladı. Özellikle Balkan topraklarından Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan'dan gelen göçler kitlesel anlamda göç dalgaları şeklinde söz konusu oldu.

¹⁴ Bu sayı Şimşir'de 198.688 olarak verilmektedir (Şimşir, 1986, s. 209).

Bu çerçevede savaş sonrasında Bulgaristan'da 9 Eylül 1946'da Komünist Halk Cumhuriyeti kuruldu. Bu defa ülkede yaşayan azınlıklar üzerinde bu kez de komünist ideolojiye dayalı kültürel bir asimilasyon politikası, ateizm siyasetleriyle beraber yürütüldü. Nitekim Bulgaristan'da ilk Komünist Başbakan olan Georgi Dimitroff 16 Şubat 1946 günü yaptığı konuşmasında; "Balkanların yalnız Balkanlılara ait olmasını ve Slavların Balkanlarda başrolü oynamalarını sağlamalıyız. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlara hükmettiği geçmiş zamanın nişaneleri tamamen silinmelidir" diyerek Türkler üzerine uygulanacak politikanın ipuçlarını vermektedir (Biçer, 2007, ss. 92-93).

Bu rejim değişikliği ile birlikte özel sektörün elindeki büyük sanayi kuruluşları ve bankaların devlet tekeline alınması, ülkenin COMECON ve Varşova Paktı'na üye olması, eğitim, kültür ve mülkiyet konusunda radikal değişimler yaşanması ile birlikte toplumsal huzursuzluklar başladı. Komünist ideoloji çerçevesinde eğitim ve kültürel uygulamalarla bütün azınlıkların bilinçleneceği, sınıf çıkarlarının her türlü etnik ve kişisel çıkarların önüne geçmesiyle Bulgar sosyalist çıkarların oluşturulacağı şeklinde bir politika takip edilerek Bulgar Sosyalist Devleti ile özleşmiş tek bir ulus yaratılması amaçlandı. Ayrıca dinî inançlar da ateizmin baskısında biçimlendirilmek istendi. Daha sonra 1949 yılından itibaren katı bir şekilde uygulanmaya başlanılan arazilerin zorla kolektifleştirilmesi ve devlet uhdesine geçirilmesi bütün Bulgar toplumunda rahatsızlık yarattı. Toplumda bu uygulamalara direnenler 1949 yılında açılan Belene kampına gönderildiler. Ayrıca Bulgaristan 1950'de başlayan Kore Savaşı'nda Türkiye'nin taraf olması sebebiyle bir nota vererek 250.000 Türkün göçmen olarak alınmasını istedi. Bu şartlar altında Türkler artık bu coğrafyada yaşanılmayacağını düşünmeye başlayıp Türkiye'ye göç etmek için yeniden harekete geçtiler (Özcan, 2016, ss. 53-58). Türkiye'ye gelen göçmenlerin ancak %11'i kendi istekleriyle gelmişler, çoğunluğu ekonomik, etnik, dinî komünist baskıdan kaçarak Türkiye'ye sığınmışlardı (Ağanoğlu, 2012, s. 363).

Bu ortamda Balkanlar'dan özellikle de Bulgaristan'dan yeni bir göç dalgası geleceğini hisseden Türkiye'de yönetim Bulgar vatandaşlarını ülkeye kabul noktasında aceleci ve baştan kabulcü davranmaktan imtina eden bir politika ortaya koydu.

Nitekim Filibe Konsolosluğu'nun 29.05.1946 tarihli yazısında, Türkiye'nin göçe yönelik değişen bakışı şu şekilde ortaya konmaktaydı: "(...) Filvaki hayat şartlarının yalnız Bulgaristan'da değil hemen hemen bütün şarki Avrupada aynı derecede müşkül olduğu, göç işinde ise mal ve mülklerini burada bırakarak ve hükümetimizin kendilerine hiçbir yardımda bulunmayacağı bu günlerde ana vatana gitmenin hiç de doğru olmayacağı ve normal zamanların avdetine intizaren bir müddet daha sabredilmesi ırkdaşlarımıza söylenmektedir (...)" (Özcan, 2016, s. 54).

Bulgaristan'daki Türklerin iki devlet arasında yapılacak bir anlaşma ile Türkiye'ye getirilmeleri işi ile Milletlerarası Mülteciler Teşkilatı tarafından İtalya ve Almanya'da bakılmakta olan ve Yunanistan'ın Selanik, Girit ve Şıra kamplarında bulunan Müslüman Türk kültürlü kimselerin yurda nakilleri konusu üzerindeki Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 22.5.1947 tarihli ve 18/23987 sayılı yazısı ile bütün bu işler hakkındaki Dışişleri, İçişleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarının diğer yazıları Bakanlar Kurulunun 31.5.1947 tarihli toplantısında incelenerek, Türk yönetiminin ortaya koyduğu, "ırkdaşlara sabır" telkin eden "yerinde tutmaya" dayalı politika Bakanlar Kurulu'nda kabul edilen 1947 tarihli Kararname'de daha da somut bir hâle getirildi. Buna göre göç ilgili devletlerle yapılacak anlaşmalara dayalı olarak *daha müsait* bir zamanda yapılacağı, ancak Balkan ülkelerinden serbest göçmen ya da mülteci statüsünde gelecek olanların kabul edileceği, bu çerçevede hâlen Milletlerarası Mülteciler Teşkilatı tarafından İtalya ve Almanya'da bakılmakta olan ve Yunanistan'da Selanik, Girit ve Şıra kamplarında bulunan Müslüman ve Türk kültürlü unsurların kabul edilmeleri ile işgal altındaki memleketlerde bulunan Türk uyuğu Türklerin memlekete getirilmeleri için gereken tedbirlerin alınması kararlaştırıldı¹⁵. Böylece ucu açık gelecek bir zamanda ve yığılmayı önleyerek daha rahat bir şekilde kademeli olarak göç dalgasını planlı bir şekilde yönetebilmeyi, göçü kendi şartlarına göre kabul etmenin yanı sıra göçmenlerin taşınır mallarını Türkiye'ye getirebilmeleri ve taşınmazlarını da değerinden tasfiye edebilmeleri de amaçlamaktaydı (Özcan, 2016, s. 57).

Türkiye özellikle göçmenlerin mali haklarının korunmasına çalışırken Bulgaristan yönetimi tarafından göçmenlerin mal, para ve eşyalarını sınır dışına çıkartmalarına izin vermeyerek, göçmenlerin ülkedeki mallarından feragat ettiklerine dair belgeler imzalatıldı. Bu arada Bulgar yönetimi Bulgaristan'daki "hiçbir yerde" istenmeyen Çingenelerin bir kısmını da Türkiye'ye gönderdi. Türk yönetimi buna müsaade etmeyerek göçmenlerin arasından seçtiği Çingeneleri Bulgaristan'a iade etmek için girişimlerde bulundu (Özcan, 2016, s. 59). Özellikle 1950-1951 göçü neticesinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye 154.393 göçmen gelmiştir (Ağanoğlu, 2012, s. 363). Daha sonra Bulgaristan göçü durdurdu. Bunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye göçün durdurulması ve bunların Türkiye'de gerçekleştirilecek sosyalist devrime kadro olarak yetiştirilmesi yönündeki telkini etkili oldu. Bundan sonra Türkler üzerinde de yoğun bir komünist telkin ve eğitim programı uygulanmaya başlandı (Özcan, 2016, s. 62).

¹⁵ BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer no: 113.38.2.1., 31/5/1947.

1.2.2. Romanya

Cumhuriyet döneminde kitlesel göçlerin yaşandığı ülkelerden bir diğeri de Romanya'dır. 190.000 civarında Müslüman Türk yaşayan Romanya diğer Balkan ülkelerine nazaran Türklerin dinî, siyasi ve ekonomik açılarından görece daha rahat olduğu bir ülke idi. Romanya'da I. Dünya Savaşı sonrasında ulus-devlet inşasının getirdiği uygulamalar azınlık haklarını askıya alacak bir mahiyete erişti. Romanya ekonomisini canlandırmak amacıyla giriştiği istimlak uygulamalarında Türklerin topraklarından özellikle verimli olanlarına el koydu ve el koyduğu bu toprakları Makedonya ve Banat'tan göçmen olarak gelen Ulahlara verdi. Romanya örneğinde olduğu gibi, birlikte yaşama isteği bulunmayan bazı toplumsal grupları diğerlerinin yanlarına yerleştirmeleri, çıkarılan kanunlarla onların elindeki verimli topraklara el konulması, bazı devlet angaryalarında ücretsiz olarak çalıştırılmaları, canları ve mallarına kastedilmesi Türkleri göçe zorlayan en önemli nedenler arasındadır. Ardından bu topraklara yerleşen Ulahlarla Türkler arasında çatışmalar yaşanmaya başladı. 1929 Ekonomik Bunalımı'nın Romanya'ya yansımaları da azınlık siyasetlerini etkiledi. Ekonomik krizin şiddetlenmesi, dönem itibarıyla buradaki Türkler (özellikle Dobruca Tatarları) arasında Türk milliyetçiliğinin İstanbul ile bağıni koruyarak daima yükselen bir değer olması ile Türkiye'ye ulaşma arzusunun güçlenmesi, komünizmin de paralel olarak güçlenmesi Rumen bağlamını anlamlandırır. Ayrıca Türkiye'de göç politikalarına dayalı olarak göçle gelen "Türk soylu"lara kolaylıklar sağlayan ve bu göçlere olumlu bakan politikaları, Türklerin can ve mal emniyetinin ve huzurlarının bozulması, Romanya'da siyasi istikrarsızlığın bozulması ile ülkede komünizmin güçlenmesi göç için taleplerin artmasını sağladı. Özellikle varlıklı Türklerin ülkeden göç etmesi üzerine Romanya hükümeti bu defa göçü zorlaştırmak için girişimlerde bulunmaya başladı.

Devrin Bükreş büyükelçisi Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) Türkiye'ye gönderdiği raporlardan buradaki Türk ahalinin güzel insanlar, sağlam bünyeli ve çalışkan olmaları sebebiyle Türk hükümetinin göçü teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Ancak özellikle kitlesel göçlerin daha küçük parçalar halinde ve planlı olarak yapılması yolunda da bir Türk politikası uygulanmaya çalışıldı. Türkiye'nin bu politikasına rağmen Türkler akılla Türkiye'ye göç etmek için harekete geçtiler. 4 Eylül 1936'da Romanya ve Türkiye arasında 20 maddelik bir göç antlaşması imzalandı (Metin, 2012, s. 139). Bu antlaşmaya göre 5 yıl içinde bu göç gerçekleşecek ve göçmenlerin kalacak mallarının karşılığı Romanya hükümeti tarafından mal karşılığı ödenecekti. 1935 ile 1939 yılları arasında Durostor, Kalyakra, Köstence ve Tulça gibi bölgelerden toplam 64.570 kişi Türkiye'ye göç etti. Toplamda ise zaman aralığı genişletildiğinde Romanya'dan 1923-1938 arasında 113.720 kişi Türkiye'ye geldi (Aslan, 2014, ss. 33-34; Metin, 2012, ss. 134-140). Bunların tamamının Müslüman olduğunu belirtmekte yarar var.

Romanya Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in bütün çabalarına rağmen eğitim ve kültürel durumlarıyla yakından ilgilendiği Gagauzların Türkiye'ye göçlerinin kabul edilmesi talebi 1930'yu yıllarda uygun görülmedi¹⁶. Zira bu dönemde ülkedeki din birliğinin bozulması durumunda ülkenin bütünlüğü, birliği hususunun zarar görebileceği endişesi en yüksek düzeydeydi (Metin, 2012, s. 141). II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin bu konudaki tutumu değişmesine rağmen bu defa savaşın etkisiyle Gagauzların göç istekleri gerçekleşmedi. Genel olarak da Türkiye'de Gagauzlar hakkındaki bilinenlerin yeterli olmamasında bu tutumun da etkili olduğu söylenebilir. 1930'lardaki katı tutumun Romanya büyükelçisi Tanrıöver'in kararlılığı ve ısrarlarının da etkisiyle bir miktar esnediğini göstermektedir¹⁷.

Romanya'da 23 Ağustos 1944'de komünist rejim kuruldu. Savaş sonrasında Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinde ortaya çıkan Komünist rejim içinde yaşamaya başlayan diğer ülkelerdeki Türk azınlıkları için zor bir dönemin başlangıcı olmuştu. Yeni rejimle bağdaşmayan Türk azınlık içindeki zengin ve aydın kesimin malları satılarak hapis, sürgün ve idam edilmişlerdir. 1950-1951 yıllarında toprakların devletleştirilmesiyle Türk halkının asıl dönüşümü başlamıştır. Bu döneme kadar kendi toprağıyla uğraşan, kendi toplumu içinde yaşayan Türk azınlık, Romen halkla birlikte yaşamak zorunda kaldı. 1939-1960 arasında göçler yok denecek kadar az bir sayıya toplamda 7.631 kişiye geriledi (Ağanoğlu, 2012, s. 405).

1.2.3. Yugoslavya

Cumhuriyet döneminde göç kabul edilen ülkelere birisi de 1 Aralık 1918'de kurulan Sırp Hırvat Sloven Krallığı'dır¹⁸. Bu ülkede 1921 yılında yapılan nüfus sayımında 1.345.271 Müslüman yaşadığı ortaya konulmuştu. Bunlar nüfusun

¹⁶ 1931 yılında Romanya Büyükelçisi olan Tanrıöver ve Dobruca'da yaşayan 250.000'den fazla Gagauzla yakından ilgilendi. Buralardaki Gagauz kasaba ve köylerini dolaştı. Buralarda Türkçe öğretim yapan okul açılmasına vesile oldu, buralara öğretmen tayin ettirdi, Türkiye'den kitaplar getirerek onların Türklüklerinin bilincine varmalarını sağladı. Bu konuda daha geniş olarak bk. (Çakmak, 2011, ss. 102-106).

¹⁷ Nitekim 1943 tarihli bir Bakanlar Kurulu kararında; "Gagavuzlar Hakkında İcra Vekilleri Heyetinin Kararı: Romanya'dan gelecek Türk vatandaşlığına kabul edilmiş olan ve nüfus kayıtlarında ve hüviyet cüzdanlarında ırk ve milliyet için mahsus bir sütun bulunmaması hasebiyle Türk ırkından olmalarına rağmen hüviyet cüzdanlarında din ve mezhepleri (Hristiyan Ortodoks) olarak kaydedilen Gagauz Türkleri'nin Türk olmayan Hristiyanlardan tefrik edilebilmeleri için usulü dairesinde vatandaşlığa alındıktan sonra nüfusa tescillerinde hüviyet cüzdanlarının mezhep sütununa (Türk Ortodoks) kaydının konulması hakkında Dâhiliye Vekâletinden yapılan teklif 16.9.1943 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince kabul olunmuştur" (Nuri Yavuz, 2010, s. 183).

¹⁸ 1929'da bu ülkenin adı Güney Slavları manasına gelen Yugoslavya Krallığı adını almıştır.

%6'sını oluşturmaktaydı. Üstelik bu topraklarda yaşayan Boşnakların göçü Osmanlı döneminden beri devam etmekteydi. Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen sürede yaklaşık 120 bin Boşnak Türkiye'ye göç etmişti (Gündüz, 2012, s. 223). Bir süre sonra sayı itibariyle bu ülkede yoğunluk oluşturan Sırlar, kendi milliyetçi yaklaşımlarını resmi ideoloji olarak yerleştirmeye çalıştılar. Böylece ülkedeki Boşnak ve Türklere karşı baskı siyasetleri uygulamaya geçti. Bölgede Avusturya-Macaristan idaresi ortadan kalktıktan sonra Ortodokslar Müslümanların evlerini yakmaya, Müslüman olan ağa ve beyleri öldürmeye, mallarını yağmalamaya başladılar. 1919'da Pılav ve Gusinye'de 450'ye yakın Müslümanın öldürülmesi gibi Müslümanlara yönelik katliamlar göçün yeniden başlamasının sebepleri olacaktır. Yaşadıkları bölgelerde siyasî mahallî temsil yetkileri de ellerinden alınmaktaydı. Bu dönemde Boşnak ve Türklerden oluşan Müslümanlara yönelik olarak "Asya'ya göç edin" propagandası da yapılmaktaydı; topraklarına el konulmasıyla beraber 1929 ekonomik krizinin bu ülkede çoğunluğu topraktan geçinen Müslümanları derinden etkiledi. Ayrıca uluslararası anlaşmalarla Müslümanların din kurumlarının dokunulmazlığı söz konusu idiyse de dinî baskılar yoğunlaştı. Ayrıca Osmanlı feodal yapısını ortadan kaldırmak amacıyla uygulanan tarım reformu uygulamaları ile toprak sahiplerinin ellerinden toprakları alınmaya başlandı. Böylece topyekün bir *Sırplaştırma* siyaseti uygulandı (Emgili, 2002, ss. 338 vd). 1929 yılındaki Krallık diktatörlüğünün ardından göçler yoğun bir şekilde yaşanmaya başladı. Böylece 1923-1933 yılları arasında Yugoslavya'dan Türkiye'ye 108.179 kişi *serbest göçmen* olarak göç etti¹⁹ (Ağanoğlu, 2012, s. 320). Bu ülke ile Türkiye arasında 11 Temmuz 1938 yılında bir göç antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada "Türk dili ve orijini olanlar ve Türk Kültürüne sahip Yugoslavya Müslümanları..."nın göç etme hakkına sahip oldukları ortaya konulmaktadır. Burada hem Türk soylu olanlar hem de Osmanlı geçmişi inkâr edilmeyerek Arnavut, Boşnak ve Torbeşlere de göç hakkı tanınmaktaydı (Ağanoğlu, 2012, s. 376).

II. Dünya Savaşı esnasında bu ülkeden gerçekleşen göç yok denecek kadar azdır. Nitekim 1936-1947 arasında sadece 2.277 kişinin göç ettiği görülmektedir. Bu ülkede İkinci Dünya Savaşı sonrası 11 Kasım 1945'de yapılan seçimlerde Halk Cephesi iktidara geldi, 29 Kasım'da da Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti (YFHC) kuruldu. Yugoslavya'da 1944'de Yugoslavya Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne sunulan *Yugoslavya'da Azınlık Sorunu* adlı raporda "azınlıklardan kurtulma"nın en kalıcı çözümü olarak göç önerilmekteydi (Ağanoğlu, 2012, ss. 292, 377). Bu ülkede yaşayan Türkler için krallık idaresi ile Komünist idare arasında kendilerine yaklaşım açısından bir farklılık olmadı. İkisinde de hedef asimilasyon oldu. Bu defaki

¹⁹ Cevat Geray bu rakamı 1923-1938 arasında olmak üzere 111.273 olarak vermektedir. Geray 1962, Ek: Tablo 2.

Slavcı yaklaşımın yanı sıra komünist yaklaşımla birleşen tutum sonucunda Türk okulları kapatıldı, öğretmenleri okullardan uzaklaştırıldı, Müslümanlığın gerekleri yasaklandı ve Türklerin örf ve adetlerinden uzaklaştırılarak Slavlaştırılmasına çalışıldı (Biçer, 2007, s. 124). Ayrıca Türklerin topraklarına el konulması, Türk işçilerinden yüksek vergi alınması, kadınların örtülerine müdahale edilmesi ve giyenlere büyük para cezalarının getirilmesi, Türklerin Slav köylerine iskân edilmesi, camilerin depo olarak kullanılması ve “inanç kitlelerin afyonudur” anlayışıyla camiye gidenlerin tutuklanması ile ülkenin anayasasında Sırp ve diğer Ortodokslar millet statüsüne alınırken diğerlerinin azınlık statüsüne hapsedilmesi göçün en önemli sebeplerindendi (Ağanoğlu, 2012, ss. 380-381). Ancak daha sonra Mareşal Tito'nun uyguladığı politikalar sonucunda ülkenin Kominform'dan ihracı ile Türklerin hakları konusunda özgürlükler tanınmasına rağmen bu ülkeden Türkiye'ye serbest göçler durmadı (Biçer, 2007, s. 138).

1956'da Yugoslavya'dan göç ederek gelenlerin sayısı 35 bini buldu. 1957 ve 1958 yıllarında da göç sayısı aynı oranda devam etti, 1960 yılından sonra ise göç oldukça düşük seviyelere indi (Gelekçi, 2014, s. 130). Bu ülkeden 1953 yılında başlayan yeni göç dalgası 1967 yılına kadar sürdü ve serbest göçmen olarak Türkiye'ye 175.392 kişi göç etti (Ağanoğlu, 2012, s. 328). Savaş öncesiyle düşünüldüğünde 283 bin kişinin Türkiye'ye göç ettiği anlaşılmaktadır.

2. Nüfus ve Göç Politikalarının Türkiye Nüfusuna Etkileri

Balkanlarda ve Kafkasya'da bulunan ülkelerle Türkiye'nin diğer tarihî coğrafyasındaki ülkelerden gelen kitlesel göçlerin devlet nezdinde genel itibariyle kabul gördüğü, ancak Türkiye'ye katılımından önce İskenderun Sancağı (Hatay), Musul gibi sair yerlerdeki Müslümanların toplu olarak göçlerine oradaki nüfus avantajının kaybedilmesinin önüne geçmek üzere teorik olarak izin verilmedi ve sıcak bakılmadı. Bu çerçevede Halide Edib'in Kırım'dan göçmen getirme teklifinin İsmet Paşa tarafından olumlu karşılanmadığı görülmektedir (Adivar, 2014, s. 200). Bu husus göç politikaları ile ilgili olarak altı çizilmesi gereken bir husustur.

II. Dünya Savaşı yılları ve sonrasında Türkiye'de eksik nüfus problemi hâlen devam etmektedir. Ayrıca II. Dünya Savaşı sırasında Almanlarla birlikte savaşan Orta Asya'dan Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen ve Kafkasya'dan Karakalpak, Balkar, Karaçay, Azeri ve Çeçenler gibi topluluklar da küçük gruplar halinde Türkiye'ye göç etmeye başladılar.

Savaş esnasında seferberlik sebebiyle üretken nüfusun oldukça mühim bir miktarının askere alınması sonucunda düşen üretim de zaten mevcut olan eksikliğin olumsuzluğunu arttırmaktadır. Savaş sonrasında nüfus politikaları nüfusun sayı ve niteliklerinin artırılması yönünde sürdürülmektedir.

Türkiye’de 1940-1945 döneminde nüfus artış hızında 1914-1922 savaş yıllarında doğumların az, ölümlerin çok olması, savaş yılları boyunca evlenme çağındaki erkeklerin silahaltına alınması, savaş yıllarında çekilen büyük ekonomik sıkıntıların yanı sıra ülkeye göçle gelenlerin sayısı da oldukça düşük seviyelere inmesi neticesinde belirgin bir düşüş yaşandı. 1935 yılında nüfus artış hızı %21,1 iken bu oran 1945 yılında %10,6’ya düştü. Buna karşılık savaş sonrasında 1945-1950 döneminde göçlerin yeniden başlaması, ölümlerin azalması, seferberliğin sona ermesi, evliliklerinin ve doğumların artışıyla nüfus yeniden artmaya başladı. Nitekim 1950 yılında %21,7 olan artış hızı, 1955 yılında %27,8’e, 1955-1960 arasındaki nüfus artış hızı da ortalama olarak %28,7 gibi oldukça yüksek bir orana ulaştı (Gelecek, 2014, s. 128).

1923-1938 yılları arasında Türkiye’ye gelen göçmenlerin sayısı 700 ile 800 bin arasında oldukça yüksek bir rakama ulaştı (Çağaptay, 2002, s. 223). Netice olarak takip edilen nüfus politikaları ve göçlerle 1923 ile 1960 yılları arasında gerek muhacir gerekse mülteci olarak çoğunluğu başta Bulgaristan olmak üzere, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya, Doğu Türkistan, Afganistan, Irak ve Ahıska Türkleri, İran, Azerbaycan gibi ülkelerden Türkiye’ye yaklaşık olarak 1,5 milyon kişi göç etti. Bu tarihler arasında ülke nüfusu 12.339.039’dan 27.809.831’e yükselmişti. Buna göre her yıl ortalama 418 bin kişi Türkiye nüfusuna katılmıştır. Bu sayı içerisinde ise göçlerin sayısı her yıl 27.611 oldu (Geray, 1962, ss. 27-29).

Böylece 1923-1960 arası nüfus artışı için alınan önlemler ve yürütülen göç politikaları sayesinde nüfus ülkenin ihtiyaç duyduğu orana ulaşmıştır. Hatta bu tarihten sonra ülkenin yakaladığı hızlı nüfus artışı, ülkenin halletmesi gerekli siyasi bir problem hâline gelecektir.

Aynı zamanda nüfusun homojenleştirilmesi noktasında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devamlılık arz eden göçlerin Türkiye nüfusunun artışında oldukça önemli bir payı bulunmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan 1960’lı yıllara kadar uzanan nüfus politikasının genel eğilimi, nüfusu artırmaya dönük bir nitelik gösterir. Bu yıllara kadar ulus-devlet yapısı kuvvetlendirilmeye ve desteklenmeye devam edilmiştir. Türkiye’de gerek toplumsal ve gerekse ekonomik alanda hâlen kol gücüne dayanan bir yapı kendisini göstermektedir. Ülkeler arasındaki münasebetler açısından da, nüfusun büyüklüğü nüfuzun ağırlığı olarak algılanmakta ve bu yüzden de nüfus artışını teşvik eden politik bir tercih olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tercih ve tercihin ortaya koyduğu yaklaşım, 1960’lı yıllardan sonra nüfusun ülkenin çeşitli açılardan ihtiyacını giderecek ve ülke kaynaklarının besleyebileceği belli bir doyum düzeyine ulaştıktan sonra, şehirleşmenin artması, makine gücüne dayalı sanayileşmenin genişlemesi ile demokrasi kültürünün de gelişmesine bağlı olarak ciddi anlamda değişmiştir. Aslında bu değişiklik, Türkiye’ye özgü bir değişiklik değil,

dünyada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hemen hemen tümünde kendini gösteren bir değişikliktir.

Sonuç

Göç olgusu Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e ortaya çıkan süreklilikler içerisinde en güçlü olanlardan birisidir. Rusya'nın Kafkasya'daki istilası ile Balkanlarda yeni kurulan ve temel itibarıyla dışlayıcı bir milliyetçilik idealizmini uygulamaya koyan yeni ulus devletlerin bünyelerinde kendilerinden saymadıkları ya da olmayacaklarını düşündükleri kitleleri göç ettirme politikalarını da içeren etnik temele dayalı nüfus politikaları da beraberinde getirdi. Böylece temel olarak Balkan ve Kafkasya başta olmak üzere Rus, Bulgar, Sırp, Hırvat, Makedon ve Hristiyan olmadıklarından dolayı yüzyıllarca yaşadıkları yerlerden çeşitli baskılara maruz bırakılarak atılan kişiler birer göçmen olarak yeni vatanlar aramak durumunda kaldılar. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nden oldukça yetersiz bir nüfus devralan Türkiye Cumhuriyeti'nin yeterli sayıda ve belli niteliklere sahip bir nüfusa sahip olmak başvurduğu yollardan biri de Müslüman Türk veya Türk kültürüne yatkın diğer gayr-i Türk diğer Müslüman ağırlıklı kitlenin göç yoluyla ülkeye gelmesine olumlu bakıldı ve buna uygun bir devlet politikası gerçekleştirildi. Böylece ülke nüfusunun oluşumunda İslamiyet'in birleştirici bir unsur olarak göz ardı edilmediği, tam aksine hem Balkanlardan hem de Kafkaslardan gelen gayr-i Türk topluluklara da kucak açıldı. Dolayısıyla göç politikası nüfus politikasına paralel bir seyir izledi.

Bu politika sonucunda Anadolu'ya gelen göçmenlerin yanı sıra bu coğrafyadan ayrılanların varlığı ve sayısı da göçün nüfus üzerindeki etkisini arttıran çok önemli bir faktör oldu. Osmanlı son döneminde ve Millî Mücadele sonunda ülkeden ayrılan yaklaşık 2,5 milyonluk Rum ve Ermeni nüfus da dikkate alındığında bu etkinin oldukça yüksek boyutlara ulaştığını söylemek gerekir. Bu durumda gelen ve gidenlerin Anadolu'da yerleşik nüfusun yaklaşık olarak en azından sayısal olarak %25'lik bir oranına ulaştığı görülmektedir.

Cumhuriyet dönemi yöneticilerinin yukarıda izah edilmeye çalışıldığı şekilde uygulanan göçün de önemli ölçüde yer aldığı nüfus politikasındaki temel amacı, kültür temeline dayanan Türk millî kimliğinde, bir arada yaşama isteği olan ve millet olma bilincine sahip sosyal ve kültürel yönden türdeş bir toplum oluşturmaktır. Göçle gelen kitlelerin buna önemli ölçüde katkıda bulunacağı hesap edilmişti. Böylece sosyal ve kültürel açıdan aynı özellikleri gösteren toplulukların, Anadolu'da birleşmesi ile Osmanlı döneminde yaşanan ayrılıkçı hareketlerin önüne geçilmiş olacağı öngörüldü. Böylece bu dönemde göç politikası nüfus politikasını destekleyen, bütünleyen bir politika olarak iç içe yürütüldü. Geldikleri bölgelerde yaptıkları daha modern zirai faaliyetler yanında çeşitli kültürel unsur, teknik ve yöntemleri de Anadolu'ya taşıyıp aktardılar, kültürleyici bir kaynak oldular.

Kaynakça

Belgeler

Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Bakanlar Kurulu Fonu

- BCA, Fon Kodu: 030..18.1.1., Kararname No.1050, Ek No. 1-85, 3.30..1.
BCA, 30..18.1.1, K.no. 2201, Ek No. 1-154, Yer No: 14.43..13.
BCA, 30..18.1.2, K.no.7488, Ek No. 1-195 Yer No: 1.10..38.
BCA, 30..18.1.2, K.no.9616, Ek No. 1-204 Yer No: 2.19..12.
BCA, 30..18.1.2, K.no.9617, Ek No. 1-205, Yer No: 2.19..13.
BCA, 30..18.1.2, K.no.1-206, Yer No: 2.19..14.
BCA, 30..18.1.2, K.no.11663, Ek No. 1-321, 23.61..5.
BCA, 30..18.1.2, K.no.12384, Ek No. 1-350, 26.16..1.
BCA, 30..18.1.2, K.no.11336, Ek No. 1-310, 21.44..17.
BCA, 30..18.1.2, K.no.12522, Ek No. 1-353, 27.22..19.
BCA, 30..18.1.2, K.no.12568, Ek No.1-356, 27.25..5.
BCA, 30..18.1.1, K.no.446, Ek No. 97-3 Yer No: 2.24..3.
BCA, 30..18.1.1, K.no.454, Ek No. 1-18, 2.24..11.
BCA, 30..18.1.1, K.no.456, Ek No. 1-19, 2.24..13.
BCA, 30..18.1.1, K.no.457, Ek No. 1-20, 2.24..14.
BCA, 30..18.1.1, K.no.458, EK No. 1-21, 2.24..15.
BCA, 30..18.1.1, K.no.977 Ek No. 1-75, 3.26..8.
BCA, 30..18.1.1, K.no.981, Ek No. 1-76, 3.26..12.
BCA, 30..18.1.1, K.no.982, Ek No. 1-77, 3.26..13.
BCA, 30..18.1.1, K.no.983, Ek No. 1-78, 3.26..14.
BCA, 30..18.1.1, K.no.1614, 5.17..10.
BCA, 30..18.1.1, K.no.1091, Ek No. 1-87, 3.32..2.
BCA 30..18.1.1, K.no.1204, Ek No. 1-96, 4.37..15.

Kitap ve Makaleler

- Adivar, H. E. (2014). *Türkün Ateşle İmtihanı İstiklal Savaşı Hatıraları* (10. bsk.). Can Yayınları.
- Ağanoğlu, Y. (2012). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç* (7. bsk.). İstanbul: Kum Saati.
- Akbayar, N. (1985). *Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, V.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arı, İ. (1982). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Eskişehir-İzmir Konuşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arı, K. (1992, Mart). *Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VIII(23), 409-420.*

- Arı, K. (1992). Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri. *Üç İzmir* (1. bsk.) içinde (ss.273-282), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arslan, S. (2008). *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, A. (2014). Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri ve Göçmenlerin Türkiye'de İskânları. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(4), 31-50.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. (1997). I-III, II, (5. bsk.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi yay.
- Banguoğlu, T. (1945). Çok nüfuslu Türkiye. *Ülkü*, IX, 98.
- Barkan, Ö. L. (1949). Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, X/1-4, İstanbul.
- Bice, H. (1991). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Biçer, A. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze İleri teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Bozbeyoğlu, A. T. ve Çavlin, A. (2004). 1927 Nüfus Sayımının Basında Yansımaları. *Nüfusbilim Dergisi*, 26, 73-88.
- Çağaptay, S. (2002). Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma (D. Orhun, Çev.). *Toplum ve Bilim*, 93, 218-241.
- Çağaptay, S. (2003). Kim Türk Kim Vatandaş? Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Rejimi Üzerine Bir Çalışma (P. Hazbay, Çev.). *Toplum ve Bilim*, 98, 166-185.
- Cillov, H. (1960). *Nüfus İstatistikleri ve Demagojinin Genel Esasları*. İstanbul.
- Çakmak, F. (2009). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler. *ÇTTAD*, VIII(18-19), 89-115.
- Çakmak, M. A. (2011, Ekim). Hamdullah Suphi'nin Bükreş Büyükelçiliği ve Gagauz Türklerinin Eğitimi Üzerine Çabaları. *Türk Yurdu*, 100(290), 102-106.
- Çolak, F. (2013, İlkbahar). Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951). *Tarih Okulu*, 14, 113-145.
- Duman, Ö. (2008, Bahar). Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938). *Bilgi*, 45, 23-44.
- Duman, Ö. (2009, Bahar). Atatürk Dönemi Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43, 473-490.
- Dündar, F. (2002). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Emgili, F. (2002). *Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Erdal, İ. (2011, Güz). Ülkü Mecmuasına Göre Erken Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikası (1923-1938). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 48, 779-791.

- Gelekçi, C. (2014, Aralık). Türkiye’de Nüfus Yapısı ve Temel Özellikleri (1938-1960 Dönemi). *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31(2), 127-137.
- Geray, C. (1962). *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler (1923-1961)*. *Türk İktisadi Gelişme Araştırma Projesi*, Ankara.
- Gülay, Ö. (2008). *Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Gündüz, T. (2012). *Allahimemanet Bosna Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü 1879-1912*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Güriz, A. (1975). *Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*. Ankara: Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları.
- Hakov, C. (2002). 1913 Yılında İstanbul’da İmzalanan Bulgar- Türk Antlaşması ve Bulgaristan Türk Müslüman Nüfusun Hakları. *XIII. Türk Tarih Kongresi, III*, Ankara: TTK Yay.
- Karpat, K. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi* (I. bsk.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914* (2. bsk.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2012). *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kavas, A.Y. “Rusya’da Nüfusun Azalması ve Güvenlik Kaygıları” http://www.bilgesam.org/incele/1602/-rusya'da-nufusun-azalmasi-ve-guvenlik-kaygilari/#.VshKd_KLSHc. (Alınma tarihi 4.4.2016).
- Kazgan, G. (1983). Milli Türk Devleti’nin Kuruluşu ve Göçler. *Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C. 6, ss.1556-1562.e)
- Koyuncu, A. (2006, Güz). Bulgaristan’da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 197-243.
- Metin, Ö. (2012, Güz). Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Romanya Türklerinin Göçüne Dair Faaliyetleri (1931-1938). *Karadeniz Araştırmaları*, 9(35), 125-143.
- Önder, S. (1990). *Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912 - 1930)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Eskişehir.
- Özcan, K. E. (2016). *Soğuk Savaş Döneminde Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göçü: Bursa Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir N. (2013). Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXII, 213-258.
- Pallis, A.A. (1925, October). Racial Migrations In The Balkans During The Years 1912-1924. *The Geographical Journal Coverage*, 66(4), 315-331.
- Sofuoğlu, A. (1995, Mart). Osmanlı Devleti’nde Ortaya Çıkan Safhası; 1903-1904 (1319) Yılında Meydana Gelen Göçler. *Türk Kültürü Dergisi*, 383, 168-188.
- Şevket Süreyya. (2011). Polemik: Çok Nüfuslu Anadolu. *Kadro, Cilt I*. (5 Mayıs, 1932), (Yayına Hazırlayan: Özgür Erdem), *İleri Yayınları*, İstanbul, ss.31-35.

- Şimşir, B. N. (1986). *Bulgaristan Türkleri*. Ankara: Bilgi Yay.
- Tekeli, İ. (2008). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ünal, S. (2012). Kimliğin Tarihsel ve Kültürel Ortak İnşası: Türkiye’de Balkan (Rumeli) Göçler. *Milli Folklor*, 24(94), 27-40.
- Yavuz, N. (2010). Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagavuzlar. *Akademik Bakış*, 4(7), 177-184.
- Yeşiltuna, S. (2006). *1934 İskân Kanunu ve Türk Basınındaki Yansımaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yıldırım, H. (2014, Yaz). Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri Önlemeye Yönelik Çabalar. *Akademik Bakış*, 7(14), 71-96.
- Yıldırım, S. (2010, Mart). Belçikalı Nüfus ve İstatistikbilimci Camille Jacquart ve Türkiye’de Modern İstatistik’in Kurulması (1926-1929). *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 7-36.
- Yıldırım, S. ve Sofuoğlu, A. (2012, Güz). Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri. *CTAD Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(16), 75-92.

İnternet Kaynakları

15 Eylül 2012 tarihinde <http://www.akintarih.com/kafkasya/osmanliyeyerlesme.html> adresinden erişildi.

22 Şubat 2016 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler adresinden erişildi.

ALMANYA'DAKİ BAŞARILI ENTEGRASYON ÖRNEKLERİ - ROL MODEL OLARAK TÜRKLER

Onur YILMAZ

Özet: Türklerin Almanya'ya gelişi yarım yüzyıllık bir süreci kapsamaktadır. Bir kültürden diğer kültüre göç ederek orada yaşamak, yerleşmek, kendi kültürüne yabancılaşmadan yeni bir kültürle bütünleşme sağlamak kolay bir süreç değildir. Ancak değişen dünyaya en kolay uyum sağlayan insanoğlu için zor olmayan bir devinimdir. Almanya'daki Türk göçmenler açısından bugüne gelindiğinde birçok zorluk başarılmış, artık Türkler uyum sorunları yerine başarılarıyla gündeme gelmeye başlamıştır. Başarısızlıktan çok başarıya vurgu yapılmasının, uyum sağlayanlar ve uyum sağladıkları topluluk açısından faydalı olacağının göz ardı edilmemesi gerekir. Bu çalışmanın amacı; 50 yıllık süreç içerisinde Almanya'da başarısıyla öne çıkmış Türkleri ve onların başarı öykülerini ortaya koymak, Almanya'da yetişmekte olan çocuk ve gençlere rol model örnekleri sunmak ve entegrasyon sürecine katkı sağlamaktır. Bu amaçla literatür taraması yapılarak Almanya'da politika ve sanat dünyasında başarıları ile öne çıkan Türklerden Fatih Akın, Mesut Özil, Cem Özdemir, Kaya Yanar gibi örneklerin başarı öyküleri ve bunun yanı sıra entegrasyonun başarısını arttıracak öneriler ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Entegrasyon, başarılı Türkler, Almanya, rol model.

Faces of Successful Integration in Germany - Turks as a Role Model

Abstract: The immigration from Turkey to Germany covers a period of 50 years. While departing from one culture to another, to exist in this culture and adapt to the new culture to alienate without their own culture is not easy, but for the human beings, who adapt to the rapidly changing world best, this is not a difficult step. If the current situation of migrants is observed in Germany, it is found that many difficulties have been overcome and rather than integration issues, the success of the integration issue is. It should not be ignored that the emphasis on success for integrating is much more advantageous than emphasis on the failures. The aim of this study is to demonstrate the success stories of the Turks, who have been successful for 50 years in Germany, to show the process of integration of children and youth role models grown up in Germany as a contribution. For this purpose, literature the success stories of people taking roles in politics and art in Germany, such as Fatih Akin, Mesut Özil, Cem Özdemir, Kaya Yanar and others, have been reviewed.

Key words: Integration, successful Turks, Germany, role model.

Giriş

1960 yılından itibaren Almanya'ya çalışmak için gelen Türkler 56 yılı geride bırakarak bu ülkede yaklaşık 3 milyon kişiye ulaşmıştır. Türkler Almanya'da yaşayan yabancılar arasında en kalabalık olan grubu oluşturur. İlk başlarda bir kaç yıl çalışıp geri dönmeyi planlayan işçiler daha sonraki yıllarda eş ve çocuklarını da yanlarına alarak bu ülkeye yerleşmeye başlamışlardır. Başlarda kalıcı olmayı ne Türk işçiler düşünmüş, ne de Almanlar Türklerin kalıcı olabileceklerini varsaymıştır. Göçmen işçiler sadece iş gücü olarak düşünüldüğünden onların sosyal ve psikolojik ihtiyaçları ilk başlarda dikkate alınmamıştır. Misafir işçi olarak adlandırılan bu kişilerin daha sonraları eş ve çocuklarını da yanlarına alarak Almanya'da kalıcı olmaya başladıkları görülmüştür. Bu göç sonrası Türkler farklı bir dil ve kültürle karşılaşmış, zaman içerisinde de bu farklılıkları tanımaya, anlamaya başlamışlardır. Birinci kuşak göç eden Türklerde daha çok bu farklılıkları algılamaya yönelik yabancılaşma yaşanırken, ikinci ve üçüncü kuşakta entegrasyon daha rahat olmuş ancak ana dilde birtakım sıkıntılar başlamıştır.

Entegrasyon sürecine baktığımızda bunun yeni bir kavram olduğunu görebiliriz. 2005 yılında çıkan göçmen yasası kapsamında, göç ederek Almanya'ya yerleşen insanların hakları detaylı bir şekilde masaya yatırılmıştır. Bugüne kadar ülkenin iş gücü ihtiyacı genel olarak kas gücüne dayalı olduğundan ve çok fazla iş eğitimi gerektirmediğinden seçilen işçilerin eğitim ve kültür seviyesi çok önemli bir rol oynamamaktaydı. Ancak yapılan çalışmalar neticesinde bu işçilerin ve ailelerinin sosyal yaşama entegre olamadığı ve kendi ekonomik gelişimlerine de katkı sağlayamadıkları görülmüştür (www.tatsachen-ueber-deutschland.de). Uyum sürecine kadar göçmen olarak yaşayan insanların koşulsuz olarak Alman kültürüne uyum sağlamaları beklenmiş, sağlayamadıkları için yine bu insanlar sorumlu tutulmuştur. Entegrasyon sürecinin bir diğer önemli tarafı ise Alman halkının bu gerçekle yüzleşmesinin sağlanması ve uyumda çıkan sorunların tek sorumlusunun göçmenler olmadığını anlatılması olmuştur. Kültür içerisindeki etkileşimin karşılıklı olduğu ve bu etkileşimin iki tarafın yararına nasıl sürdürülebileceği bu süreç ile başlamıştır. Bu elbette kolay bir dönüşüm olmamıştır. Özellikle yabancı politikası bugüne kadar asimilasyon üzerine kurulu olduğundan toplumun ve siyasi yapıların ayak uydurması çok hızlı olmadı. Löffler'e göre bugüne kadar tanımlanan misafir statüsü, gelen göçmenlerin hakları için önemliydi. Bir çoğu için kültür değiştirilemez bir olgu olduğundan gelen yabancılar her zaman yabancı olarak kalacaklardı. Asimilasyon süreci bunun yansımasıydı (Löffler, 2011). Uyum sürecinde farklı bir kültürün -yabancı olanın- bu kadar kendi öz kültürlerinin içine girmesi, bir de bu kültür kendilerinden farklı bir din ile bezeliyken, farklı tepkilere yol açmıştır. Bu tepkilerin günümüzde ki en keskin örneği *Pegida (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des*

Abendlandes) oluşumdur. Açılımı; “Batı Ülkelerinin İslamlaştırılmasına Karşı Vatandaşlar” olan bu grup, son dönemde yaptığı ırkçı gösterilerle adından sıkça bahsettirmiştir. Basında karşımıza çıkan şu örnek yükselen bu karşıt görüşleri ve onların karşısında duran ve entegrasyonu destekleyen kitleyi göstermektedir: “İslam ve yabancı düşmanı açıklamalarıyla dikkat çeken Pegida hareketi Dresden’de geleneksel pazartesi gösterisini düzenleyecek. Pegida karşıtları da farklı gösterilerde aşırı sağı protesto edecek (<http://www.dw.com/tr/pegida-taraftarlar-20.01.2016>)”. Aşırı grupların karşısında buna karşı olan ve entegrasyonu destekleyen kitle sayesinde uyum sürecinde Türklerin de içinde bulunduğu Müslüman halkın topluma katılımı artmıştır.

Bugün Almanya’da yaşayan Türklerin bir bölümü Alman vatandaşlığına geçmiş olup Türkiye’ye dönmeyi düşünmemektedirler. Var olan sorunlara rağmen burada kalıcı oldukları anlaşılmaktadır. Almanya’da yaşayan yabancılar ve özellikle de Türkler uyum sorunları ile karşılaşmaktadırlar. Her ne kadar o ülkenin sınırları içerisinde hayatımızı devam ettirseniz dahi, arka plandaki kültür, ailenin aldığı eğitim, gelenek ve buna benzer nedenler yaşanılan ülkeye koşulsuz entegrasyonu zora sokmaktadır. Eğitim alanına bakıldığında, Türk gençlerinin okul başarıları ile topluma entegrasyonları arasında doğru orantı olduğu görülmektedir (Ültanir ve diğerleri, 2004). İlk gelen işçilerin eğitim düzeyi düşük olmakla birlikte genç kuşağın birinci ve ikinci kuşağa nazaran daha fazla ilk ve orta öğretim okullarında eğitim aldığı görülmektedir (Şen, 2005). Genel olarak eğitim ile entegrasyon arasında doğru orantı bulunmaktadır. Gencer’e göre Almanya’da ya da Türkiye’de eğitim almış, eğitimlerine Almanya’da devam etmiş kişilerde entegrasyon daha kolay gerçekleşmektedir. Kırsaldan ve şehirden gelenlerin oluşturduğu sosyal sınıfların entegrasyonu arasında farklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar uyumu etkilediği gibi, Almanlarla kurulan iletişim ve etkileşim de entegrasyon başarısını arttırmaktadır (Gencer, 2009, s. 401). Çelik, “Kökleri ne olursa olsun Almanya’da yaşayan ve geleceğini burada oluşturan insanların, ülkesinde uyum içinde yaşadığı, olanaklar bulduğu topluma var gücüyle katkıda bulunması beklenmektedir” demiştir (Çelik, 2009, s. 658). Farklı kültürlerin bir arada yaşadığı çok kültürlü toplumlarda yaşam iki dilde düşünüp, konuşmayı ve yazabilmeyi, iki kültüre de uyum sağlayabilmeyi zorunlu kılmaktadır. Toplumunun dilini öğrenememiş, o toplumun yaşam tarzlarını kavrayamayan kısaca o toplumun normlarını bilmeyen göçmenlerin kendilerini 56 yıl sonra hala yabancı hissetmeleri bunun sonucu olarak da yabancı muamelesi görmeleri doğal karşılanmalıdır. Avrupa’da yaşayanların kültürel kimliklerini korumaları, ötekileşmeden ve asimile edilmeden yaşadıkları toplumun kültürüne uyum sağlamaları o ülke için de önemlidir. Bedirhan’a göre uyumdaki en belirgin araç eğitimidir. “Türk ana-babalar çocuklarını iki dilli ve çok kültürlü bir yaşama hazırlayacak şekilde eğitmeli, kendilerini geliştirmeli, üstlerine düşen görevleri

de yerine getirmelidir” (Bedirhan, 2009, ss. 113-115). Türkler Avrupa’nın birçok ülkesinde yaşamaktadır ama en etkin oldukları ülke Almanya’dır. Kaya’ya göre birçok olumsuzluğa rağmen Avrupa’da yaşayan Türkler içinde Almanya-Türkleri buldukları ülkeye daha fazla uyum sağlamış, küreselleşme getirisinden daha fazla yararlanmış ve “Almanya’nın anlam coğrafyasını şekillendirecek gücü ve cesareti kendilerinde bulabilmektedirler”. Almanya örneğinde yönetmen Fatih Akın ve benzerleri aslında Avrupalılık ve dolayısıyla “Almanlık” kimliğini etkin kılan ve buna katkı yapanlar olarak ortaya çıkmaktadır (Kaya, 2004, s. 7).

Çalışmanın Amacı

Son yıllarda Almanya’da yaşayan futbol, siyaset, bilim ve sanat alanlarında başarılı olan Türklerin öne çıktığı, başarılı örneklerin hem Türkler hem Almanlar tarafından takdirle karşılandığı görülmektedir. Başarılı olanlar sadece Türkler için değil tüm göçmen çocuklar için de iyi modeller oluşturmaktadır. Bu çalışmada futbol, siyaset, bilim ve sanatta başarılı olmuş Türklerin kısa öyküleri araştırılmış, entegrasyon ile ilgili olarak aile ve çocuklara, eğitim ile ilgili kurumlara öneriler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Başarı hikayelerinin sadece bilim ve sanatla sınırlandırılmamasının en büyük nedeni Türk kökenli gençlerin daha çabuk ilgisini çekebilecek olmalarıdır. Spor ve görsel medya alanları popüler kültürün en önemli araçları olduğundan, bu alanlarda başarıya ulaşmış kişiler önemli bir model olacaktır. Popüler başarılar her ne kadar zaman içerisinde değişkenlik gösterse de, gençlerin spora ve görsel medyaya bakış açısını değiştirebilecek niteliktedir. Uyum sürecinde farklı kültürel katmanlar dikkate alınarak bu modellerin sunulması önemlidir. Bu çalışmanın bir diğer amacı da entegrasyon sürecine katkı yapacak öneriler sunmaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Araştırma doküman incelemesine dayalı bir şekilde tasarlanmıştır. “Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarındandır ve araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır” (Karasar, 1984, s. 80). Bu amaçla Türkçe ve Almanca yazılı kitap, dergi, gazeteler ve internet kaynakları araştırılmış, entegrasyona ilişkin kaynaklar eleştirel bir yaklaşımla incelenmiş, spor, siyaset, bilim ve sanatta öne çıkan isimlerin biyografileri veya röportajları derlenmiştir.

Uyum sürecinde öne çıkan Türkler olarak Türkiye’de ve Almanya’da bilinen isimler seçilmiştir. Alman *Focus* dergisinde futbolcu Mesut Özil, tiyatro ve kabare sanatçısı Fatih Çevikkollu, *Tatort* adlı polisiye dizide başrol oynayan Mehmet Kurtuluş gibi başarılı olan kişilerin diğer vatandaşlara örnek olduğu; yönetmen Fatih Akın, yazar Feridun Zaimoğlu gibi kişilerin de Almanya’nın seçkinleri arasında bulunduğu vurgulanmıştır (*Focus Magazine*, 2010, s. 104).

Bu rol modeller hem Almanya'da diğer Türklerin uyum motivasyonlarını arttırmakta hem de Alman toplumunun Türkiye'ye bakışını olumlu olarak etkilemektedir. Eğitim bakanı bu rol modelleri "Almanya'daki elit Türkler" olarak tanımlamaktadır (Ermagan, 2012, s. 80). Almanya'daki Türk göçmenlerin uyumu ile ilgili olarak, Almanca dil eğitiminin artırılması, tartışmalarda sadece "olumsuz uyum portrelerinin" değil başarılı olanların da temalaştırılması; böylece rol model yaratılması ve bunların çeşitli ödüller ile desteklenmesinin önemli olduğu dile getirilmiştir (Ermagan, 2007, ss. 156-160).

Türk-Alman sinemasının kültürel entegrasyon sürecine olumlu katkılarda bulunabileceği anlaşılmaktadır. Fatih Akın, Ayşe Polat ve Yılmaz Arslan gibi yönetmenler çektikleri filmlerle, katıldıkları uluslararası festivallerde önemli başarılarla imza atmaktadırlar. "Bu başarılar göçmen Türk yönetmenlere dikkatlerin çekilmesini sağlamıştır" (Tosun, 2006, s. 181). Almanya'da spor, siyaset, bilim, sanat ve medyada tanınmış bazı isimler bu çalışma içerisinde yer almıştır. Mesut Özil, Cem Özdemir, Aygül Özkan, Fatih Akın, Nazan Eckes, Akif Pirinççi, Onur Güntürkün, Kaya Yanar ve Murat Coşkun entegrasyona model olan Türkler kategorisinde ele alınarak bu kişiler ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Kültür toplumsal bir ortamda birbiri ile etkileşen insanlar tarafından biçimlendirilen bir oluşumdur. Kula'ya göre insanın her etkinliği kültürel gerçekliğin bir parçasıdır ve toplumsal koşulların değiştirilmesini, bireysel ilerlemeyi, bölgeseli açıklamayı, kısaca insan olmayı amaçlar. Her kültürel üründe değişik yoğunluktaki öz ve yabancı iki öge bir araya gelir, etkileşir ve birbirini biçimlendirir. Hiç bir birey ya da toplum kapılarını diğerine kapatarak, dışlayarak gelişemez. Bu olgu sadece kültürel değerler için değil genel anlamda ilerleme için de geçerlidir. Ötekileştirme kültürü hem yanlıştır hem de buyurganlaştırır (Kula, 2011, ss. 20-21). İki farklı kültürün birbirine uyumu entegrasyon kavramı ile açıklanmaya çalışılır. Entegrasyon kavramı ile birlikte, kültürel ve sosyal uyumdan söz edildiği gibi uyum, ilhak, asimilasyon ve kültürleşme tanımları bu kavram yerine kullanılabilir. Bir başka deyişle; "Kültür değerlerinin, etnik azınlıkların, toplumsal grupların bir bütüne dönüşmesidir de denilebilir (Aktaran ve Özdemir, 1988, s. 2)". Entegrasyon denince kiminin aklına ilk önce "dili bilmek" gelir. Bazıları içinse entegrasyon "anayasaya uymak" diye tanımlanır. Diğerleri içinse entegrasyon "kültüre saygı göstermek" demektir ya da hepsi birden bu kavram içinde söylenebilir (Korkmaz, 2011).

İncelenen bu kaynaşma sürecinde dili bilmek en çok karşımıza çıkan etkidir. Uyum için gerekli bir ön koşuldur da denilebilir. Aynı kültürün ve değerlerin paylaşılmadığı, yabancı olarak adlandırdığımız bireyleri tanımak için bireyin anlam dünyasını bilmek gerekir. Almanya’da yaşayan Türkler ile ilgili olarak yürütülen bir araştırmada Türk göçmenlerin Türk kimliği kadar yüksek olmasa da Alman kimliği düzeylerinin yüksek olduğu ancak buna karşın Alman toplumuna kendilerini ait hissetme oranlarının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir (Şahin, 2009, s. 246). Kendini ait hissetmek uzun bir süreçtir. Anlam dünyası zihinde çözüldüğü takdirde birey ancak sosyalleşme ile birlikte kaynaşma sürecinde yer alabilmektedir. Köck P. ve Otto H.’ye (1976) göre asimilasyon, sosyolojik anlamda bir bireyin ya da grubun, içinde yaşadığı bir grubun ve ya toplumun davranış biçimleri ve normlarına uyması olarak adlandırılmaktadır. Asimilasyon süreci bireyin etnik yönden kendine yabancılaşmasını ifade ederken yeni bir dille karşılaşıldığında oluşmaya başlayan, uzun dönemde birkaç kuşağı içine alan bir süreçtir (Özdemir, 1988, s. 12). Uyum süreci içerisinde de tanımlar değişebilmektedir. Vassaf zaman zaman asimilasyon yerine “acculturation, integration” gibi farklı sözcükler kullanılmakta olup asıl yaklaşımın yabancı işçi çocuklarının Avrupa kültürüne ve kurumlarına, Avrupalı yaşam biçimine uyum sağlaması ile ilgili olduğunu belirtir (Vassaf, 2010, s. 187). Ayrıca sosyal bir varlık olan insanın bütünleşmeye çalıştığı toplumda dahil olduğu alan onun yaşam kalitesini belirlemektedir. Şahin bu konuya ilişkin olarak “ dili öğrenemeyen göçmenlerin bu durumları da onları Almanya’da belirli bir alanda yaşamaya, belirli bir çevrede iletişim kurmaya ve belli yerlerde iş bulmaya zorlamaktadır” demiştir (Şahin, 2012, s. 188).

Başka bir deyişle eğer entegrasyon kavramı uyum olarak ele alınırsa iki ayrı kültüre ait insanlar arasında belirli oranlarda görülen uyumsuz davranışların en az düzeye indirilmesinin nasıl mümkün olabileceğinin tartışılması, kimin neye, niçin ve ne kadar uyması gerektiğinin tespit edilmesi gerekmektedir (Özdemir, 1988, s. 21). Medyadan başlayarak her alanda ayrımcı ifadelerin ortadan kalkması, ötekileştirmenin görünür bir biçimde azaltılması gerekir. Dolayısıyla dilde bir dönüşüme ihtiyaç bulunmakta olup sadece batı medyası değil Türk medyasında da bu dönüşüm yaşanmalıdır. “Birlikte uyumu” sağlayabilmek için uyuma yönelik çabaların tüm taraf ve farklı kuşakları içine alacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (Akça, 2009, s. 677). Süreç içerisinde rol modellerin önemi artmıştır. Genç kuşak Türkler onlara öncülük edecek kişilere ihtiyaç duymaktadır. Bandura, kişinin öğrenmelerinin ve kişiliğinin büyük oranda gözlemlenen davranışlardan etkilendiği ve bu şekildeki davranışların hem kişinin öğrenmesini hem de kişilik gelişimini gerçekleştirdiğini öne sürer. Gözlem yoluyla öğrenme ya da sosyal öğrenme olarak adlandırabileceğimiz bu kuram bireyi, sosyalleşme süreci ve kültürlenme aracılığıyla hayatını inşa eden ve sürekli kendisine rol modeller arayan bir canlı olarak ele alır (Oruç, 2011).

Gözlem yolu ile sosyalleşen birey, girmek istediği ya da ait olduğunu düşündüğü topluluğa uyum sağlayamaz, bu topluluktan dışlanırsa toplum içinde yalnızlaşır. Bu da kişinin sorunlu bir birey olmasına yol açar. Münster Üniversitesinde yapılan bir araştırmaya göre şiddete meyilli olmanın köken ya da dini inançla değil, sosyal dışlanmışlıkla ilgisi vardır (Ignatzi, DW, 10.11.2015 tarihinde erişildi). Almanya'da yaşayan yabancıların suç oranlarına bakıldığında bu dışlanmışlık kendisini göstermektedir. Alman polisinin yapmış olduğu istatistiğe göre 2014 yılı içerisinde toplam 617.392 polisiye olayın 83.472'inde Türk kökenli kişiler yer almıştır. Bu sayı ile Türkler listede ilk sırada yer almaktadır (Bundeskriminalamt, 2014). Uyum sürecinde iyi örneklerin rol model olarak pekiştirilmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmada entegrasyonda başarı dil bilmek, mesleki statü, her iki kültürde de tanınma, iki toplumda iletişim kurabilme yönünden ele alınmış ve aşağıdaki örnekler bu açıdan değerlendirilmiştir.

Uyum Sürecinde Öne Çıkan Türkler

Mesut Özil 15 Ekim 1988 tarihinde Almanya'nın Gelsenkirchen şehrinde, 1970 yılında Türkiye'den göç etmiş bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Eğitimini farklı okul çeşitlerinin bir karması olan *Gesamtschule*'de tamamlamıştır. Ağabeyi de kendisi gibi futbolcudur. Futbola 7 yaşındayken başlamıştır. 16 yaşında, A Genç Takımlarında oynamaya başlamış, daha sonra Schalke, Werder Bremen gibi takımlarda yer almıştır. Almanya Milli Takımı'na 2010 Dünya Kupası'nı oynamak üzere çağrılmış, Dünya Kupası'nda yıldızı parlayan futbolcu daha sonra Real Madrid takımına geçerek bu takımda forma giyen ilk Türk olmuştur. A Milli takım tercihini Almanya Milli Takımından yana kullanmıştır. Alman siyasetçiler bunun uyum açısından önemli bir sinyal olduğunu belirtmişlerdir. Avrupa'da yaşayan Türklerin buldukları ülkenin vatandaşlığına geçmesi, o ülkede etkin konumlara gelmesi; bunun sonucunda vatandaşlığa geçen Türklerin tam olarak benimsenmesi, spor, siyaset, ticaret ve eğitimde kendilerini ispat edip, doğdukları ülkeye katkı yapmaları önemlidir. 2010 yılında Almanya'nın dünya üçüncüsü olduğu Güney Afrika Dünya Kupası kadrosunda yer almıştır. Bir konuşmasında “Ben ve ailem her zaman Türk kalacağız. Fakat doğduğum, yaşadığım ülke olan Almanya'nın formasıyla kendimi daha iyi hissediyorum” diyerek iki ülkeye de olan aidiyetini belirtmiştir (<http://www.milliyet.com.tr/mesut-ozil/?PAGE=3> \ 20 Ocak 2016 tarihinde indirilmiştir). Nazan Eckes de bir röportajında “Politikanın yapamadığı şeylerden birisini yaptı, insanları birleştirdi. Türkler ve Almanlar bir olduk. Müthiş bir şey” (Arman, 2011) diyerek Mesut Özil'in entegrasyona katkısını vurgulamıştır. Yabancı bir toplumda yaşayan bireylerin kendilerini o topluma ait hissetmeleri ve o kimliği benimsemeleri için kendinden olanın o topluluk içerisinde saygınlık görmesi uyum bakımından önemli olmaktadır. Özil'in başarılı bir sporcu olarak Alman toplumunda etkili olması, Türk kökenlerinden

dolayı Almanya’da yaşayan Türkler için kişiyi sahiplenme ve bu sayede söz söyleme haklarının olması açısından önemlidir.

Cem Özdemir 21 Aralık 1965 tarihinde Bad Urach kentinde dünyaya gelmiştir, ilk ve orta eğitimini tamamladıktan sonra Sosyal Pedagoji eğitimi aldı. Gazetecilik ve öğretmenlik yaptı, politika ve kültür politikası danışmanı olarak çalıştı. 1981 yılının sonunda Yeşiller Partisi’ne üye olan Özdemir, göçmen ve mülteci politikası sorumlusu oldu. Bu süre içerisinde özellikle Almanya’da doğan ikinci kuşak göçmenlerin yeşil politikaya ilgi duyup mobilize olmalarını sağladı. Ocak 1994’te Ludwigsburg seçim bölgesinden Milletvekili adayı oldu. Yeşillerin Baden Württemberg eyalet teşkilatı tarafından, tüm Almanya çapında ilk yeşil göçmen olarak Federal Parlamento adaylığa seçildi. Halen Yeşiller Partisi eş başkanlığı görevini yürütmektedir (İletişim yayınları, Almanya entegrasyon makale/Cem Özdemir. 17.07.2013 tarihinde erişildi). Aktif siyaset yaşamında Almanya’da olduğu kadar Türkiye’de de görüşlerine başvuru alan Özdemir, göçmenlerin uyum sürecinde eğitim faktörünün başarılı örneklerinden biridir. Entelektüel alanda sağladığı katkı her iki dilde de kendini başarılı bir şekilde ifade etmesi ile mümkün olabilmektedir.

Aygül Özkan 1971 yılında Hamburg’da doğdu. Lise eğitiminden sonra Hukuk Fakültesi’ni bitiren Özkan, Telekom şirketinde işe başladı, daha sonra TNT Post Lojistik şirketinde Kuzey Almanya Bölge Müdürü oldu. 2004 yılında Hristiyan Demokrat Partiden milletvekili adayı olarak Aşağı Saksonya Eyalet Parlamentosu’na seçildi (<http://almanyabulteni.de>, 15.07.2013 tarihinde erişildi). 25 Nisan 2010 tarihinde Aşağı Saksonya Eyaleti Hükümeti’nin Sosyal İşler, Kadın, Aile, Sağlık ve Entegrasyon Bakanı oldu. Özkan, “Bağımsız Göçmenler Birliği” (Arbeitsgemeinschaft Selbstaendiger Migranten - ATU) Yönetim Kurulu’nda ve Alman-Türk Hukukçular Birliği’nde (Deutsch-Türkische Juristenvereinigung) görev aldı. Almanya tarihinde ilk defa Türk asıllı ve Müslüman bir bakan görev almış oldu. Özkan göçmen çocuklarının olabildiğince erken yaşta ana okuluna gitmesi, Almanca ve Alman kültürünü öğrenmeleri gerektiğini belirtmiştir (Gökçe, 2010).

Fatih Akın, 1973’te Hamburg’da doğmuştur. 1994’te Hamburg Güzel Sanatlar Koleji’nde Görsel İletişim eğitimi almaya başlamış ve 1995’te *Sensin* (Du bist es!) adlı ilk kısa filmini yazıp yönetmiştir. *Sensin* (1995) Hamburg Uluslararası Kısa Film Festivali’nde *İzleyici Ödülü*’nü kazandı. İkinci kısa metraj çalışması ise *Ot (Getürkt-1996)* olmuştur. Bunun yanı sıra ilk uzun metraj filmi *Kısa ve Acısız*’ı yapmış (Kurz und Schmerzlos) ve film Locarno Film Festivali’nde Bronz Leopar’ı ve 1998 Bavarian Film Ödülleri’nde de “en iyi genç yönetmen” ödülünü kazanmıştır. Akın’ın diğer filmleri ise *Temmuzda* (2000), *Geri Dönmeyi Unuttuk* filmleridir (Işıkoğlu, 2005, s. 85). *Duvara Karşı* (Gegen Die Wand) isimli filmi Berlin Film Festivali’nde Altın Ayı ödülünü kazanmış ve 2005 yılında Cannes Film Festivalinde jüri üyeliği yapmıştır

(<http://www.milliyet.com.tr/Fatih-Akin>, 20 Ocak 2016 tarihinde erişildi). Akın filmlerinde genel olarak iki toplum arasına sıkışmış ve birey olma çabası içerisindeki karakterlere yer vermiştir. Namus kavramını ve milliyetçi duyguları filmlerinde kullanmıştır. Sadece Alman-Türklerin genel geçer davranışlarının vurgusunu değil aynı zamanda onların nasıl toplumun bir parçası olduğunu filmlerinde yansıtmıştır. Duvara karşı son hızla giden bir birey artık sadece göçmen veya kenarda durması gereken bir kişi olmamakta, tam tersine herkesin kendisinden bir parça bulduğu bir bütün halinde karşımızda durmaktadır (Neubauer, 2011).

Nazan Eckes 1976 yılında Köln'de dünyaya gelmiş ve ülkenin en ünlü televizyon sunucularından biri olmuştur. 1995 yılında üniversiteye geçiş diplomasını aldıktan sonra basın ve yayın dünyasına geçiş yapmıştır. İlk olarak VIVA televizyon kanalında kamera arkasında stajyer olarak çalışarak metin yazarlığı yapmış ve daha sonra bu kanalda kadrolu olarak çalışmaya başlamıştır. 1998-99 yıllarında ise Türkçeyi unutmamak için yerel Türk gazetesi Haftalık Posta'da yazılar yazmıştır. 1999 yılında Alman RTL kanalına geçmiş ve burada birçok programda kamera arkasında ve önünde görev almıştır (<http://www.prosieben.de/stars/star-datenbank/nazan-eckes>, 20.01.2016 tarihinde erişildi). Yazdığı *Günaydın Batı. Almanya ve Türkiye – Bir Aile Hikayesi Guten Morgen Abendland* kitabında Almanya'da yaşayan Türklerin uyum sorunu ile günümüzde yaşadığı zorlukları ele almıştır. Eckes, iki kültürlü olarak yaşamaktan gurur duyduğunu her zaman dile getirmektedir. Türklerin Almancayı öğrenmelerinin iyi iş bulmak, toplum tarafından kabul edilmek için şart olduğunu düşünüyor ve yeni nesil Türklerin Almanya'da kendilerine artık daha çok güvendiklerini de vurguluyor (<http://www.sosyalbilgi.com/nazan-eckes-kimdir.html>, 20.01.2016 tarihinde erişildi). Eckes “Kültürüm, evde konuşulan dil farklı ama bunların benim hayatımda bir sorun yaratmasına izin vermedim. Anaokulundan beri bütün çevrem Almandı, zaten onlarla büyümüştüm, uyum sağlamam zor olmadı” demiştir (Arman, 2011). Ayrıca Almanya'ya iyi entegre olmuş olarak kabul edilen, yani iyi derecede Almanca bilen, Alman medyası ile iyi ilişkileri olan Türk gazetecilerin mesleklerini yaparken uyum sürecini destekleyici faaliyetlerde bulunduğu görülmüştür (Kara, 2013). Bu kişiler sadece rol model olarak değil kendi çalışmalarını ile de doğrudan bu bütünleşmeyi hızlandırabilmektedir.

Onur Güntürkün dört yaşında geçirdiği bir kaza sonucu çocuk felcine yakalanmış, tedavi için gittiği Almanya'da önemli başarılarla imza atmıştır. Elektrofizyoloji, nöroanatomi, lateralizasyon alanlarında denemeler yapmış, Bochum Üniversitesi Üstün Araştırmalar Ödülü'nü almıştır. 1992'de Alman Araştırma Fonu'nun 1 milyon marklık bilim ödülünü kazanmıştır. Bu ödülle 35 yaşında, Bochum Ruhr Üniversitesi'nde profesörlüğe atanmış ve 1995'te Almanya'nın en saygın bilim ödüllerinden Krupp Bilim Ödülü'nü kazanmıştır.

Dündar, Onur Güntürkün'ü şöyle anlatıyor:

Okulundaki tek engelli ve tek Türk'tü. Hem okuyor hem de ağır omurilik ameliyatları oluyordu. Yaş günü hediyesi olarak annesinden mikroskop istedi. Farklılığı ortaya çıkmaya başlamıştı. Çocuklar din ve beden dersindeyken o bahçede yalnız kaldığında karıncaların hakimiyet alanlarının haritasını çıkarıyor, topladığı böcekleri inceliyor, onların ayak biçimlerini kağıda çiziyordu. Vaktinin çoğunu kütüphanede geçiriyordu (Dündar, 2012).

Tedavinin koşulu olarak Almanca öğrenmesi gerektiğinden dile son derece hakim olan Güntürkün, sadece bir yabancı olarak değil aynı zamanda engelli olarak da Almanya'da pek çok engeli aşabilmiştir. Her ne kadar göçmen bir aileden gelme de kendisinin bir göçmen olarak kazandığı başarılar Almanya'da yaşayan Türkler için örnek niteliğindedir.

Akif Pirinççi 20 Ekim 1959 yılında İstanbul'da doğdu. 10 yaşında ailesiyle birlikte Almanya'ya göç eden Akif Pirinççi'nin ilk kitabı 1980 yılında *Tränen sind immer das Ende* (Sonunda Hep Gözyaşı Var) adıyla yayımlanmıştır. Pirinççi, asıl çıkışını kedilerin başkarakter olarak seçtikleri *Felidae* romanıyla yapmış ve en çok satan kitaplar arasına giren *Felidae* kitabı Almanya'da yılın en iyi polisiye kitabı seçilmiştir. *Felidae* sadece Almanya'da iki milyonun üzerinde satmış ve 35 dile çevrilmiştir. 1978-81 yılları arasında Viyana'da sinema ve televizyon eğitimi görmüş, ardından senaryo yazarı olarak çalışmış, yazmaya radyo oyunları ile başlamış, bu dalda da ödül almıştır (Türkeş, 2010). Almanya'da yaşayan yazar, yazılarını Almanca yazmaktadır. “Dili, dünyaya bakışı, soruları cevaplayışı, onu bir ülkenin nüfus kağıdına bağlamayı önlemektedir. Çalışmalarına Bonn'da devam etmektedir” (Hızlan, 1999).

Kaya Yanar 1973 yılında Almanya'da doğmuştur. İlkokuldan sonra üniversiteye gidebilmek için ön lise olan “gymnasiuma” devam etmiş, gittiği okulda kardeşi ile birlikte tek Türk olmuşlardır. Okulda Hint, İtalyan, Yunan ve Alman arkadaşlar edinmiştir. 14 yaşında izlediği Amerikalı stand-up sanatçısından etkilenmiştir. Üniversitede fonetik, Amerikan dil bilimi, felsefe eğitimi almıştır. Öğrencilik yıllarında animatörlük, sunuculuk yaparak tecrübe kazanmıştır. 1999 yılında yaptığı ilk program yapımcıların dikkatini çekmiştir. “Was kuck's du” 2001 yılında televizyon ödülü almıştır. 2011 yılında ilk kitabı “Made in Germany” yayımlanmıştır. Oyunlarında hem Türk, hem Almanların komik yönlerini ortaya koymaktadır. Kaya Yanar'ın Alman Televizyonu SAT 1'de her hafta komedi programı yayınlanmaktadır. Şahin'e göre özellikle ikinci ve üçüncü kuşağın Almanya'daki kültürel yaşamın her alanında var olduğu görülmektedir. Yanar oyunlarında ve skeçlerinde yaşadığı topluma Türk gözüyle bakmakta ve toplumu öyle algılamaktadır (Şahin, 2008, ss. 499-504). Yanar kitabında kendisinden “ben Türk-Cermen veya Alman-Türk veya Hessen-Türk'üm, tam emin değilim. Emin olduğum şey benim ben olduğumdur” diye

bahsetmiştir. “Ben Alman pasaportu taşıyan ailesi Türk, komşuları Alman, akrabaları Türk, arkadaşları Alman olan genç bir Türküm. Her iki toplulukta bende kendisini görebiliyor” diyen Yanar günümüzde ulaşılması hedeflenen bütünleşmenin en ideal görüntüsü olarak karşımıza çıkmaktadır (Yanar, 2011).

Murat Coşkun 1972 yılında Ulm'de doğmuş, Freiburg Üniversitesi'nde Doğu Bilimi ve Etnomüzikoloji eğitimi almıştır. Türk anne babanın çocuğu olan Murat Coşkun, erken yaşta ailesinin dinlediği müzikten ve kültüründen etkilenmiştir. Doğu Bilimi öğrenimi sırasında Ortadoğu ve Doğu Avrupa'nın müziğiyle ilgilenmiş ve çeşitli yüksek okullarda (örneğin Freiburg, Zürih, Barselona, Bremen, Lugano) eğitim üyeliği yapmıştır. “Masterclass” ve atölye çalışmalarından dolayı bendir ve tef çalma sanatını öğretmek için gerekli donanıma sahiptir. Üyesi olduğu oryantal-caz topluluğu *FisFüz* ile 1998'de SWR Dünya Müzik Ödülü'nü, 2004'te de uluslararası ZMF Ödülü'nü kazanmıştır. Solo programı “Finger Dance” ile dünya çapında konserler veren sanatçı, sahne çalışmalarının yanı sıra stüdyo müzisyenliği yapmakta ve CD yapımları ve tiyatrolar (Luzern Tiyatrosu ve Lüksemburg Tiyatrosu v.b.) için sahne müziği bestelemektedir. ZDF, ARTE, Deutschland Radio, BR, SWR ve WDR gibi çok sayıda televizyon ve radyo yapımları da sanatçı kimliğinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Sanatını uygulamanın yanı sıra sanat ve müzikle ilgili tecrübelerini aktarmaya da önem vermektedir. *Kanjiriq* gibi yeni enstrümanların tasarımını yapmaktadır. Wurm, müziğin her yerde karşımıza çıktığını belirtir ve işe giderken, dinlenirken, spor yaparken, üzgünken yani tüm sosyal alanlarda var olduğunu bundan dolayı da sosyalleştirici ve bütünleştirici etkisi olduğunu ifade eder (Wurm, 2006). Coşkun yaptığı müzikle sadece Türkleri değil birbirinden farklı kültürde insanı bir araya getirip bütünleştirebilmiştir. Günümüzde dünya çapında en büyük ve en önemli festivallerden olan Tamburi Mundi'yi ilk kez 2006 yılında Freiburg'da ayrıca 2008'de de İsfahan'da İran'ın ilk perküsyon festivalini düzenlemiştir (www.muratcoskun.com, 20.01.2016 tarihinde erişildi). 5 yıl özel perküsyon dersi alan Coşkun, Almanca, İngilizce, Fransızca ve Farsça bilmektedir. Bu diller yurt dışındaki projelerde kendisi için yararlı olmaktadır. Sanat ile ilgili düşüncesini “Benim için en önemlisi her şeyi yaparken sanatın ve hayatın değerini göz önüne almak ve yaptığım şeyin insanlar için olduğunu unutmamak!” şeklinde özetlemiştir (Sarıkaya, 2013).

Sonuç ve Öneriler

Mesut Özil, Cem Özdemir, Aygül Özkan, Fatih Akın, Nazan Eckes, Akif Pirinççi, Onur Güntürkün, Kaya Yanar ve Murat Coşkun'un hayat hikayelerine baktığımızda her birinin farklı alanlarda kendilerini ispatlamış, hem Türklerin hem de Almanların takdir ettiği isimler arasında yer aldıklarını görürüz. Bu kişiler Almanya'daki Türk kökenli insanlar arasında ilk dikkat çeken isimler olup daha birçok kahramanın olduğu, gelecekte kendini ortaya koyup isminden

gururla söz ettiren gençlerin yetişeceği ortadadır. Alanında başarılı olmuş bu kişilerin öykülerindeki ortak noktanın iyi bir eğitim ve yaşadıkları toplumun dilini bilmek olduğu, iyi bir eğitimden sonra istedikleri alanda yaptıkları çalışmalarla başarılı oldukları görülmektedir. Sonuç olarak Avrupa-Türklerini sınırlı bir takım kimlikler içerisine hapsetmek mümkün değildir. Özellikle genç kuşakları sadece “Türk”, “Alman” veya “Fransız” gibi tekil kimliklerle tanımlamak mümkün olmamaktadır. Onlar farklı geleneklerden beslenmişler ve getirdikleri farklı beceri ve bilgi birikimlerini bir zenginlik olarak benimsemeye başlamışlar ve bu çok kültürlü olma halini bir zenginlik olarak algılama eğilimine girmişlerdir. Yaşadıkları alan ne sadece Avrupa ne de sadece Türkiye'dir. “Bildikleri dil, kültür, gelenek ve dinlerinin kendilerine sağladığı avantajla dünyanın her yerinde rahatlıkla yaşayabilme becerisini gösterebileceklerdir” (Kaya, 2011). İlk nesilden sonraki kuşaklar hem Türk kültürünün davranış göstergelerini hem de Alman kültürünün davranış göstergelerini ve bu göstergelerin günlük hayattaki yansımalarını izleyerek sentez oluşturmuş ve oluşturmaya devam edeceklerdir. Bu sentezin sonucunda da pek çok rol model ortaya çıkmış ve bu modeller yeni bir karşılaştırma alanı ortaya koymuştur. Bu alanlar hem eğitim hem de sosyo-kültürel etkinlikler için işlenebilir edebi konuları oluşturmaktadır (Şahin, 2008, s. 50). Onay, yapılması gerekenleri şöyle sıralamıştır: Öncelikli olan; Alman toplumsal yaşamından dışlananların, dışlanmışlıklarına yol açan koşulların ve ön yargıların ortadan kaldırılmasıdır. “Yabancı kültürleri” Almanlara tanıtmaktan çok, önemli olan Alman kültürünün ne olduğunun ortaya konulmasıdır. Bunlar ise, “Alman öncü kültür” ya da “Avrupa İslamı” gibi zorla kabul ettirilmesi gereken bir “Entegrasyon Yönteminden” temelden farklıdır (Onay, 2008). Alman iletişim bilimciler, Türk kökenli kişilerin Alman medyasında çeşitli görevler üstlenmelerinin diğer Türklere örnek teşkil edeceğini savunmakta ve bu durumun Türklerin Almanya’ya entegrasyonunu destekleyerek hızlandırılmasında önemli roller oynayacağını öne sürmektedir (Kara, 2013, s. 1). Alman medyasının yanı sıra Almanya’daki Türk medyasının da uyumu destekleyici çalışmalar yapması gerekmektedir. Ancak bu sayede hem Alman hem de Türk toplumundaki klişeleşmiş düşünceler ve ön yargılar ortadan kaldırılabılır (Kara, 2013, s. 6). Almanya’da bulunan 3 milyona yakın Türk, eğitim seviyeleri bakımından en sorunlu göçmen topluluğunu oluşturmakta olup % 13,3’ü hiç okula gitmemiş, % 61’i ilköğrenimi, % 16’sı ortaöğrenimi, %9,9’u yükseköğrenimi bitirmiştir (Gökçe, 2010). Burada görülen sorunları aşmak mümkündür. Bu sorunların çözümü için göçmen çocuklarda erken yaşta iki dilliliği teşvik etmek, okul öncesi eğitimi desteklemek, Pedagogların meslek eğitiminde kültürlerarasılığın sabit bir yer edinmesini sağlamak, eğitim ve bakım kuruluşlarında göç kökenli insanlara daha fazla istihdam yaratmak gerekmektedir (Weil, 2013). Hedef, tüm göçmenlerin toplumsal, kültürel ve siyasal yaşama eşit katılımının sağlanması ve ayrımcılığın azaltılması olmalıdır.

Göçmen çocuklarının okul öncesi eğitim almaları sağlanmalı, tüm okul türlerinde dil destek olanakları yaratılmalıdır. “Ebeveynler için dil kursları açılmalıdır” (Piehl ve Wenzeli, 2013). “Dilbilgisi desteği, okul aile işbirliği, hükümetlerin eğitime daha fazla destek sağlaması, okullarda ayrımcılık yapılmaması ve öğrencilere eşit davranılması gerekmektedir” (Şahan, 2012). Entegrasyonun başarısı için eğitimde daha fazla yol alınmalı, göçmenler eğitim ve uyum için desteklenmelidir. Kaya Yanar on dört yaşında izlediği bir komedyeni örnek almış, kendisini geliştirerek bu günkü yerine gelmiştir. Murat Coşkun ise 5 yıl özel perküsyon dersi almış olup Türkçenin yanında Almanca, İngilizce, Fransızca ve Farsça dillerini öğrenmiştir. İçinde yaşadıkları kültürün dilini ve aynı zamanda kendi öz kültürlerinin dilini öğrenmelerinin uyum sürecine katkısı çok büyüktür.

Avrupa’da yaşayan yabancı kökenli göçmenler yıllardır kendilerine sunulan toplumsal sınıf içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bir gün geri dönecekleri günü beklemekten vazgeçip o topraklarda yaşamaya karar verdiklerinde o güne kadar kendilerine sunulan sosyal sınıflar artık onlara yeterli gelmemiştir. Çalışmada değinilen kişiler başarı için rol model olarak öne çıkarıldığında ve onların bu başarıyı nasıl elde ettikleri vurgulandığında Avrupa’da yaşayan göçmenler için bir yol gösterici olacaktır. Yetişmekte olan gençlere rol model olacak kişilerin medyada, eğitim ortamlarında vurgulanması hatta rol model olarak gösterilmesi, aile ve eğitimcilerin bu örneklerden yararlanmalarının yerinde olacağı söylenebilir. Başarıya ulaşan isimlerin özgeçmişlerine bakıldığında ortak bazı noktalar ortaya çıkmaktadır. Bunlar aldıkları eğitim ve yaşadıkları ülkenin diline hakim olmalarıdır. Almanya’da yaşayan Türklerin uyum sürecine katılımında bu isimlerin ve aldıkları eğitimin vurgulanması önemlidir. Alman okullarında Türkçe eğitim veren ve çoğunluğunu Türkiye’den gidenlerin oluşturduğu öğretmenlere hizmet içi eğitimler aracılığı ile bu bilgiler aktarılabilir ve özellikle Türk kökenli öğrencilerin bu alanlara yönlendirilmesi sağlanabilir. Ders müfredatlarına bu kısa başarı öyküleri eklenerek öğrencilerin kendilerinden bir parça bulmaları sağlanabilir. Başarı hikayelerinin sadece bilim ve sanatla sınırlandırılmaması ile Türk kökenli gençlerin daha çabuk ilgisini çekmek planlanmaktadır. Başarıya ulaşan Türk kökenli insanlar sadece kendi ailelerinde değil, yaşadıkları çevrede de farkındalık yaratabilmişlerdir. İyi örneklerin desteklenmesi ve gençlere model olarak sunulması uyum sürecinin başarısı için gerekli olan faktörlerden birisidir.

Kaynakça

- Akça, E.B. (2009). Kùltürler Arası İletişimde Medyanın Rolü: Türk ve Alman Toplumların Bir Arada Yaşamasında Medyanın Rolü Üzerine Bir Değerlendirme. *Yurtdışındaki Türkler: 50. Yılında Göç ve Uyum*, (M. Erdoğan, Ed.) içinde (ss. 670-689), Ankara.
- Almanya Bùlteni. 15.07.2013 tarihinde <http://almanyabulteni.de/haberleri>, Aygùl Özkan adresinden erişildi.
- Arman, A. (05 Şubat 2011). Bana Seksi Denmesini İltifat Sayarım, Ama Ciddiye Almam! *Hürriyet*, s. 7.
- Bedirhan, Y. (2009). Avrupa Birliği Ùlkelerinde Yaşayan Türk Çocuklarının Kùltürel Uyum Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Akademik Bakış*, Sayı: 16 [E-Dergi] 17.06.2013 tarihinde erişilmiştir.
- Bundeskriminalamt. (2014). *Polizeiliche Kriminalstatistik Bundesrepublik Deutschland Jahrbuch 2014*.
- Çelik, D. (2009). Medyatik Çıkarlar ve Toplumsal Sorumluluđundan Uzaklaşan Medya. *Yurtdışındaki Türkler: 50. Yılında Göç ve Uyum*, (M. Erdoğan, Ed.) içinde (ss. 650-670), Ankara.
- Deutsche Welle. 20.01.2016 tarihinde <http://www.dw.com/tr/pegida-taraftarlar> adresinden erişildi.
- Dündar, C. (09 Aralık 2012). ‘Türk Hawking’ Güntürkün Almanya’nın Nobel’ini Aldı. *Milliyet*, s. 9.
- Ermagan, I. (2012). Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye-Almanya İlişkileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 73-91.
- Focus Magazine. (2010). Modernes Leben: Nur Wer Mitmacht, Gehört Dazu, 20 [E-Dergi].
- Gencer, M. (2009). Almanya’daki Türk Göçmenlerin Uyum ve Eğitim Süreçleri. *Yurtdışındaki Türkler: 50. Yılında Göç Ve Uyum*, (M. Erdoğan, Ed.) içinde (ss. 399-428). Ankara.
- Gökçe, D. (2010). Aygùl kimdir? *Akşam Gazetesi*.12.07.2013 tarihinde erişildi.
- Ignatzi, C. (2014). Gençlerle İlgili Suç Raporu Ezber Bozuyor. Deutsche Welle Türkçe. 13 Şubat 2016 tarihinde <http://www.dw.com/tr/gençlerle-iligili-suç-raporu-ezber-bozuyor/a-17824898> adresinden erişildi.
- Işıkoğlu, D. (2005). *Kùltürlerin Kesişimi, Aksanlı Sinema ve Almanya’daki 2. ve 3. Kuşak Türk Yönetmenlerin Sinemasal Üretimi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- İletişim Yayınları. 17.07.2013 tarihinde <http://www.iletisim-yayinlari.de> Almanya entegrasyon makale/Cem Özdemir adresinden erişildi.
- Kara, E. Ş. (2013). Medya Aracılığıyla Kùltürlerarası Entegrasyon: Almanya’da Yaşayan Türklerin Medya Sektöründe Görev Almasının Kùltürlerarası Entegrasyona Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakùltesi Elektronik Dergisi* 11.06.2013 tarihinde erişildi.
- Karasar, N. (1984). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Hacettepe Taş Kitapçılık, Ankara.

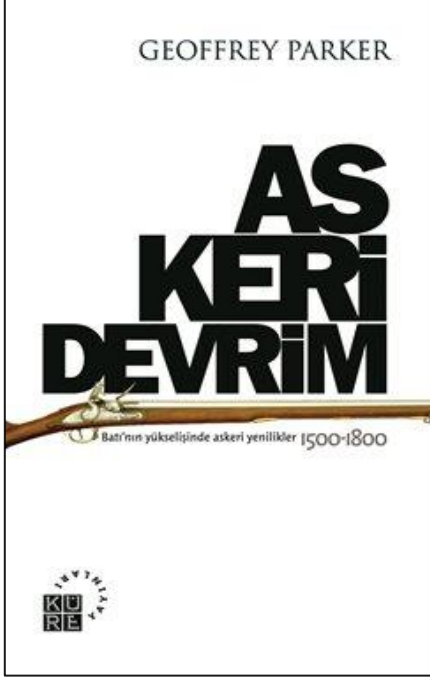
- Kaya, A. (2004). Avrupa Birliği, Avrupahlık ve Avrupa Türkleri: Tireli ve Çoğul Kimlikler. *Cogito, Avrupa'yı Düşünmek Özel Sayısı 39* [E-Dergi] adresinden 10.07.2013 tarihinde erişilmiştir.
- Kaya, A. (2011). Euro-Türkler ve Kuşaklararası Bazı Farklılıklar. *Die Gaste, 15*, 13-15.
- Korkmaz, M.(2011). Entegrasyonun Fiziksel Formülü. *Die Gaste, 16*, 7-8.
- Kula, O.B. (2011). İş Göçü ve Kültürel Kimlik. *50. Yılında Göç*, (F. Şen.) içinde (ss. 20-43). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Löffler, B. (2011). Integration zwischen Multikulturalismus und Assimilation. http://www.kas.de/wf/doc/kas_23349-544-1-30.pdf?110815142138 adresinden 20.01.2016 tarihinde erişildi.
- Milliyet. 20 Ocak 2016 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/mesut-ozil/?PAGE=3> adresinden erişildi.
- Milliyet. 20 Ocak 2016 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/Fatih-Ak%C4%B1n/> adresinden erişildi.
- Neubauer, J. (2011). *Türkische Deutsche, Kanakster und Deutschländer*. Verlag Neumann, Würzburg.
- Onay, A. (2008). Asimilasyon, Entegrasyon, Eğitim ve Din. *Die Gaste, 1*, 13-14.
- Oruç, C. (2011). Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Kişilik Gelişiminde Rol Modellik ve Çizgi Filmler. *Ekev Akademi Dergisi, 15*(48), 281-297.
- Özdemir, M. Ç. (1988). *Federal Almanya'daki Türk İşçi Çocuklarının Eğitim Sorunları Açısından İki Dillilik ve İki Kültürlülük ile İlgili Eğitim Meseleleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Piehl, A. ve Wenzel, S. (2013). Eğitim, Dil Sorunu ve Göçmenlerin Entegrasyonu. *Bildung sprachproblematik und Integration. Die Gaste, 25*, 4-5.
- Prosieben. 20.01.2016 tarihinde <http://www.prosieben.de/stars/star-datenbank/nazan-eckes> adresinden erişildi.
- Sarıkaya, A. (2013). Murat Coşkun İstanbul'da. www.gundemgazetesi.net/perkusyon-sanatcisi- adresinden 30.01.2013 tarihinde erişildi.
- Sosyal Bilgi. 20.01.2016 tarihinde <http://www.sosyalbilgi.com/nazan-eckes-kimdir-hayati-ve-kariyeri-fotograflari.html> adresinden erişildi.
- Şahan, G. (2012). *Almanya'da İlkokullara Devam Eden Türk Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Nitel Bir Analizi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Şahin, B. (2009). Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklararası Karşılaştırması: Kimlik ve Ait Hissetme. *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 8*, 227-253.
- Şahin, B. (2012). Almanya'daki Etnik Ekonomilere İşçi Göçü Olarak Ulus Ötesi Evlilikler. *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 16*, 173-191.
- Şahin, S. (2008). Almanya'da Usta Bir Hiciv Sanatçısı “Kaya Yanar” Ein Turkischer Satiriker in Deutschland: Kaya Yanar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 9*, 499-505.

- Şen, F. (2005). Almanya'daki Türkler-Entegrasyon veya Gettolaşma. <http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/13farukpdf> adresinden 15.06.2013 tarihinde erişildi.
- Tatsachen Uber Deutschland. 20.01.2016 tarihinde <http://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/de/gesellschaft/main-content-08/migration-und-integration.html> adresinden erişildi.
- Tosun, A. F. (2006). *Almanya'da Yaşayan Türk Yönetmenlerin Filmlerinde Göçmen Olgusu*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Türkeş, Ö. (2010). Akif Pirinççi Romanları. <http://www.cinairoman.com>. 7 kısım 2010- adresinden 26.07.2013 tarihinde erişildi.
- Ültanır, E. Ültanır, G. Canbulat. M. ve Uyanık, A. (2004). Almanya'da Yaşayan Üçüncü Kuşak Türk Gençlerinin Sosyokültürel Yetileri. *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı* içinde (ss.182-193), Malatya.
- Vassaf, G. (2010). *Daha Sesimizi Duyuramadık. Avrupa'da Türk İşçi Çocukları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Weil, S. (2013). Eğitim ve Dil Entegrasyonun Anahtarıdır. Bildung Und Sprache Sind Der Schlüssel zur Integration. *Die gaste*, 25, 3.
- Yanar, K. (2011). *Made in Germany*. Münih: Heyne Verlag.

**TANITMA
VE
DEĞERLENDİRMELER**

Geoffrey Parker (2006). *Askerî Devrim, Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler: 1500-1800*, (Çev. Tuncay Zorlu), İstanbul: Küre Yayınları, 360 s., ISBN: 97997566143151¹.

Yunus SATILMIŞ

Geoffrey Parker'ın '*askerî devrim*' olarak nitelediği değişimler, 19. yüzyılda dünya sathına yayılan Batı egemenliğinin siyasi, askerî ve ekonomik güç unsurlarını / kaynaklarını ortaya çıkarmıştır. *Askerî Devrim* adlı eserde Parker'ın açıklamaya çalıştığı temel bilimsel problem bu güç unsurlarının, yani; kara kuvvetlerinin, donanmaların ve tüm bu orduları besleyen lojistik ve ikmal sistemlerinin ne zaman, nerede, hangi şartlarda ve nasıl ortaya çıkıp yaygınlaştığı sorunsalıdır.

Parker, Amerika'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Kuzey Afrika'ya, oradan da Japonya'ya kadar elde edebildiği deliller ışığında izahına çalıştığı askerî devrimin varlığını ve yansımalarını gözler önüne sermeye çalışmış ve ele aldığı problemin

esasını sadece bir teknolojik ilerleme olarak görmemiştir. Parker aynı zamanda, askerî devrimin Avrupa devlet ve toplum düzeni ile dünyanın diğer bölgelerindeki siyasi, askerî ve ekonomik yaşam üzerindeki etkilerini de incelemesine dâhil etmiştir.

Yazar, 1520 yılı civarında top ateşine dayanıklı yeni istihkâm tekniklerinin ortaya çıkışının, Avrupa'daki savaşlarda yalnızca sürüncemeli (uzun süren) kuşatmaların baskın gelmesine yol açmakla kalmadığını, aynı zamanda orduların terkinde ve hacminde de büyük ve hızlı değişimlere yol açtığını tartışarak, devrim olarak nitelediği değişimlere girizgâh yapmıştır. Bunun yanında savunma tertibatını geliştirmek isteyenlerin karşılaştıkları iaşe problemi ile o tarihe kadar eşi görülmemiş miktarda asker ve silah temini ihtiyacı da devrim olarak nitelenen gelişmelerin bir parçası olarak ele alınmıştır. Orduların hızlı gelişiminin beraberinde getirdiği iki önemli problem (Bunlardan birincisi;

¹ Eserin özgün adı, yayınevi ve ilk baskısı: *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*. Cambridge University Press, 1996.

büyüyen ordulara göre yeni ve faydalı taktikler geliştirme ihtiyacı iken, ikincisi ise; orduların karşılaştığı lojistik meselelerdir) ile bu problemlere verilen reaksiyonlar da Parker'ın cevabını aradığı bir diğer soru olmuştur (Parker, 2006, ss. 288-289).

16. yüzyıl, kara savaşlarındaki/ordularındaki değişimin yanında, bordalardan yapılan top ateşi ile rakiplerini bertaraf edebilen yüksek maliyetli savaş gemilerinin icadı sonucu, deniz savaşlarında da büyük bir değişime şahit olmuştur. Nitekim yazara göre askerî devrim olarak nitelenebilecek gelişmeler, gelişen donanmaların katıldığı deniz savaşları ve seferleri yoluyla dünya sathına yayılmıştır. Ona göre Batı egemenliği, siyasi ve ekonomik nedenlerle yola çıkan gelişmiş Batılı (İspanya, Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Fransa) donanmaların gerçekleştirdiği küçük bölge fetihleri ve deniz yollarının kontrolü ile başlamıştır. Bu egemenliğin kalıcı hâle getirilmesi *trace itallienne* olarak bilinen yeni savunma anlayışıyla inşa edilen kaleler (yıldız kaleler) sayesinde Asya ve Afrika sahillerindeki küçük bölgelerde mümkün olmuştur. Bu kalelerin yapımı ilk olarak Kıta Avrupası'nda görülmekle birlikte, eserin "Avrupa Dışındaki Askerî Devrim" bahsinde görüleceği üzere, Avrupalıların sömürgelerini ve üslerini emniyet altına almak karşısında Batılılar ile mücadele etmek zorunda kalan Doğu ve Pasifik ülkelerindeki hanedanlar da aynı kale yapım tekniğini öğrenmeye ve yüksek maliyetlere rağmen uygulamaya çalışmıştır. Askerî devrimin en büyük ateşleyicisi saydığı *yıldız kalelerin* ve ateşli silahların Avrupa dışında yayılması, Parker'a göre askerî devrimin ordu, maliye, idare ve toplum üzerindeki etkilerinin yaygınlaşmasını da zorunlu olarak beraberinde getirmiştir.

Bu genel değerlendirme akabinde Parker tarafından devrim olarak nitelendirilen ilerlemelerin temel gelişim sürecini inceleyeceğiz. Fakat daha öncesinde, tarihte görülen siyasi, askerî, ekonomik ve idari vb. gelişmelerin birbirleri ile olan etkileşimleri ve bu etkileşimlerin ortaya çıkarılması hakkında önemli bir noktaya değinmek gerekmektedir. O önemli nokta da şudur ki; tarihî çağlar içerisinde günümüzden geriye gidildikçe önemli olayların nedenlerini tüm boyutlarıyla açıklığa kavuşturmak zor bir uğraşa dönüşür. Bunun yanında bir siyasi, ekonomik veya kültürel değişimin nedenlerinin tümünü tespit etmek kadar bu nedenlerden hangi birinin *daha bir önde gelen neden* olduğunu tespit etmek ise daha zor ve karmaşık bir meseledir. Buradan hareketle, askerî devrim olarak nitelendirilen gelişmelerin de 16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonlarına kadar yaşanan değişmeleri kapsadığını düşündüğümüzde, örneğin top teknolojisi ile merkezi bürokrasinin gelişimi arasındaki irtibatı ve benzeri ilişkileri açıklamak oldukça zahmetli ve pek çok delil isteyen bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca askerî devrimin dünya sathına yayıldığı fikrini kanıtlamak Parker'ın yaptığı gibi Amerika'dan Japonya'ya kadar birtakım önemli izleri sürmeyi gerektirir. İşte Parker, aşağıda genel çizgileri ile açıklamaya

çalışacağımız askerî devrim fikrinin temel özelliklerini, yukarıda açıklanan zorluklar eşliğinde ve geniş bir coğrafyanın getirdiği pek çok delil içerisinden ortaya çıkararak bizlere sunmuştur. Ayrıca Parker'ın bunu yaparken, yaşanan tarihsel gelişmelerin özelliklerini karşılıklı etkileşim tasavvuru eşliğinde anlamaya çalışması, anılan kitabın tarih metodolojisi açısından da örnek bir çalışma olmasını sağlamıştır.

Avrupa'da Askerî Devrim ve Dünya'da Batı Hegemonyası

Trace Itallienne olarak bilinen yeni savunma anlayışı Parker'a göre askerî devrimi ortaya çıkaran hem temel itici güçlerden biridir hem de görüldüğü bölgelerde devrimin varlığını kanıtlayan en temel yapıdır. Bu yapıların hangi saiklerle ortaya çıktığını ve diğer gelişmelerle birlikte 16. yüzyıl Avrupası'nın nasıl tasvir edilebileceğini anlamak için Parker'ın da yaptığı gibi Lynn White'ın sözlerine kulak verelim:

On altıncı yüzyıl Avrupası, 1500'lerin sonlarında, kendilerinden önceki bin yılın alışkanlıklarını değiştiren ve her biri on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar neredeyse tamamıyla bozulmadan kalacak olan örnekler hâlini alan iki devrime şahitlik yaptı. Bunlardan biri Protestan Reformasyonu ile hâlâ Roma'ya sadık olan dinlerin buna karşı geliştirdikleri savunmacı tepkiydi. Diğerisi ise, temel ögesi hafif, son derece hareketli ve oldukça düz bir güzergâhta demir güllerle atabilen topun gelişmesi olan askerî teknolojiye ani ve köklü değişimdi. Bu yeni tasarımlar karşısında eski tarz istihkâmlar varlık gösteremediklerinden, tamamıyla yeni ve son derece maliyetli bir savunma aygıtına ihtiyaç vardı. Bu eş zamanlı devrimlerden hangisinin Avrupa hayatı üzerinde daha fazla etkisi olduğunu ya da daha kalıcı sonuçları olduğunu kestirmek zordur (White'ten aktaran Parker, 2006, s. 300).

Barutlu silahların gelişimi ile *modern* savaşın *klasik* savaştan ayırt edilebilir hâle geldiğini söyleyen pek çok yazar gibi Francis Bacon da bu silahları, matbaa ve pusulayla beraber insanlık tarihinin en önemli üç keşfi olarak zikretmiştir (Parker, 2006, s. 294). Fakat bu keşif bir başkaydı. Devamlı surette gelişiyor, gelişimine ayak uyduramayan güçleri sömürge haline getiriyor ya da tarih sahnesinden siliyordu. Dolayısıyla 15. yüzyıl itibarıyla feodalizmden merkezi krallıklara geçme yolunda ilerleyen Avrupa sarayları için bu silahlara sahip olmak, onlar vasıtası ile yeni zengin kaynaklar (sömürge) ele geçirmek ve ticari çıkarları korumak için hayati önem arz ediyordu. Dolayısıyla ateşli silahların ortaya çıkardığı sonuçlar, Parker'a göre ancak bir *devrimin* etkileri olarak değerlendirilebilirdi.

Eserde incelenen dönemde savaş ve ordu organizasyonunu en fazla etkileyen askerî sınıf topçu sınıfıdır ve ilerleyen teknoloji sayesinde etkisi artan toplar, bu sınıfın elinde önemli gelişmelere neden olmuştur. Parker'a göre söz konusu

gelişmeler askerî devrimin en etkileyici işaretleridir. Topçuluğun gelişimi ile beraber artık şehirler aylar süren savaşlarla değil günlerle ifade edilen süreler içerisinde ele geçirilebilir hâle geldi. Bu duruma bir çare bulmak gerektiğinde oldukça masraflı olsa da kaçınılmaz olan bir mühendislik harikası ortaya konuldu. *Trace itallienne* olarak adlandırılan yıldız tabyalar, şehirleri koruyacak şekilde veya İspanyol Hollandası örneğinde olduğu gibi hazineyi tüketmek pahasına sınırlar boyunca inşa edildiğinde ülkeleri koruyabilen yeni bir tahkimat anlayışını yaygınlaştırdı. Bu gelişim beraberinde pek çok yenilik getirdi. Askerî devrim açısından bu yeniliklerin en büyüğü, bu kaleleri koruyacak muhafızların yani askerlerin sayısını arttırarak sayıca büyük ordular teşkil etmek oldu. Bu gelişme, beraberinde orduların beslenmesi ve sağlıklı bir şekilde intikal ettirilmelerini sağlayacak lojistik düzenin tesisini de gerektirdi. Bu yeni düzen ise en başta para gerektiriyordu. Dolayısıyla para bulmak için vergiler konuldu, vergi toplayabilmek için ise tarımın ve ticaretin daha hızlı gelişmesi gerekiyordu. Bu nedenle ticaret (ve savaş) için yollar yapıldı ve yolların güvenliği sağlanmaya çalışıldı. Bu sebeptendir ki sömürgelerin varlığı daha fazla değer kazandı. Avrupa'nın siyasi ve askerî alandaki mücadelesi artık doğrudan doğruya ekonomik mücadeleyi de içine almıştı. İncelenen dönemde *kâr için ticaret, ticaret için savaş ve savaşmak için daha fazla para kazanmak* mantığı kısır bir döngü gibi Avrupa'yı ve onların sömürgelerini bir savaş meydanına çevirdi. Hollandalıların ve İngilizlerin Pasifik'te verdikleri ekonomik mücadele ve diğer mücadeleler bunun en açıklayıcı örnekleridir. Bu mücadele kapsamında işgal edilen bölgelerin yerel ahalisi ile de ilişkiler kurulmuş ve destekleri alınmaya çalışılmış ise de işgale tepki gösteren hanedanlar şiddetle bastırılmıştır.

Parker'a göre askerî devrim önemli bir alanı daha etkiledi. Bu alan sağlık hizmetleri ile gazilerin bakımını kapsayan ve Avrupa devletlerinin sosyal politikalar alanında gelişmesini sağlayan önemli ilerlemeleri barındırıyordu. Savaşlarda verilen kayıplar arttıkça bu hizmetlerin önemi de arttı, zira basit bir sağlık hizmeti sayesinde tecrübeli bir asker kurtarılabilirdi. Tecrübeli bir askerinin yerini doldurmanın zorluğu dikkate alındığında ilerleyen dönemde sıhhiye hizmetlerine daha da önem verildi.

Parker, askerî devrime ilişkin etkilerin görüldüğü Güneydoğu Asya, Amerika ve Aşağı Sahra Afrikasının savaş/çatışma anlayışını da eserinde incelemiş ve bu bölgelerde savaşın toprakları ele geçirmek için değil, iş gücünü kontrol etmek için yapıldığını belirlemiştir. Çünkü toprağa dayalı olan ekonomi için iş gücü en temel ihtiyaçtır. İşte bu savaş anlayışı ile Avrupa savaş tarzı/askerî geleneği arasında büyük bir tezat görülmektedir. Avrupalı güçler, ateşli silahları ile büyük bir kıyım gerçekleştirdikleri Amerika'da yerlilerin aksine öldürmeye/imhaya dayalı bir strateji uyguluyorlardı ki bu aslında Yunan ve Roma askerî geleneğinin bir devamıydı ve Avrupalıların askerî kültürlerini

yansıtıyordu. Kısacası Avrupalıların bu dönemdeki öncelikli amacı ele geçirdikleri bölgelerde mutlak bir hâkimiyet kurmak, bunun için de hâkimiyetin önündeki tüm engelleri yok etmektir. İşte bu noktada Avrupalıların en temel yardımcıları Parker'a göre bir devrim olarak nitelenebilecek şekilde hızla gelişen askerî güç idi.

Yazara göre, Avrupalılar genellikle 19. yüzyıl son çeyreğinde makineli tüfeğin icadına kadar Afrika ve Pasifik'teki sahillerde bulunan çok sayıdaki kaleyle sınırlı bir egemenliğe sahip oldular ve bu alanlarını pek geliştirmediler. Çünkü bu döneme kadar Batılı silahların küçük savaşları kazanmaya yeterli olabildikleri, büyük savaşların kazanılmasında ise nadiren etkili oldukları gözlemlendi. Bu gelişmede Batılı silahların yapımını ve ithalatını gerçekleştirebilen yerli hanedanların ve onlara destek veren Müslüman ve zaman zaman batılı güçlerin etkisi olmuştur. Yerli hanedanların ateşli silahları temini ise Parker'a göre askerî devrimin etkilerini dünya sathına yayan bir diğer gelişme olmuştur.

Burada Parker'ın Osmanlıların askerî devrime ayak uydurup uyduramadıkları hususunda neler söylediğine bakmamız da Avrupa ve Türk ordu organizasyonları arasında karşılaştırma yapabilmek adına faydalı olacaktır. Parker'a göre Osmanlılar askerî devrimi üç önemli açıdan noksan uyguladılar. Bunlardan birincisi; Osmanlıların Batılıların ateşli silah kullanma seviyesine yetişememesiydi. İkincisi; Osmanlıların kuşatma ve meydan savaşlarındaki dönüşümü tam olarak ve hızlı algılayıp uygulamaya geçirememesi idi. Yazara göre bu ikinci maddeye, saf düzeninde çarpışma taktiğine tam olarak ayak uyduramamak da dâhildir. Üçüncü zayıflık ise; Osmanlıların metalürji alanındaki zayıflığı ve ürettiği silah sistemlerinde standardizasyonu sağlayamamasıydı. Örneğin Venedikliler 1571'de İnebahtı' da ele geçirdikleri Türk toplarına güvenmemişler ve onları zayıf bularak eritmişlerdi (Parker, 2006, s. 229). Bu noktada, Marechal de Saxe'in 1732'de Türklerin yaşanan askerî devrim karşısındaki tutumları hakkında yaptığı yorumu paylaşmak da yerinde olacaktır. Zira bu yorum askerî devrime tam olarak ayak uyduramayan devletlerin en temel eksikliklerini açığa vururken, bu devrimin etkilediği orduların temel karakteristiğini de açıklamaktadır:

Bir milletin diğer bir millettten bir şeyler öğrenmesi zordur, bunun sebebi gurur, tembellik ya da ahmaklık olabilir. İcatların kabul edilmesi uzun zaman alır (bazen, herkes bunların faydasına inansa bile yine de gelenek ve günlük uygulamalar lehine terk edilirler)... Günümüzde Türkler de bu durumdadır. Onların yoksun oldukları şey cesaret, asker ya da servet değil, bilakis düzen, disiplin ve tekniktir (Marechal de Saxe'ten aktaran Parker, 2006, s. 229).

Eserin, Avrupa'daki askerî gelişmeleri doğrudan ve dolaylı yollarla etkileyen Osmanlı ordu organizasyonuna ve bu organizasyondaki değişimlere

Japonya'daki askerî gelişmelerden daha az yer vermesi eserin eleştirilebileceği noktalardan birini oluşturmaktadır. Fakat yazar, bu durumun eleştirilebileceğini düşünmüş olmalıdır. Zira eserin Türkçe baskısı için kaleme alınan önsözde 16. ve 18. yüzyıllar arasında Osmanlı ordusundaki değişimi ele alan yeterince araştırma olmadığı ve araştırma yapılması halinde Osmanlı askerî tarihinin Avrupa'daki askerî reform tarihine eklenilebileceği vurgulanmıştır.

Sonuç olarak yazar, Avrupa'da Roma İmparatorluğu'ndan sonra ilk kez görülecek disiplinli piyadelerin, mühendislik harikası kalelerin ve donanmaların hangi saikler altında ortaya çıktığını ve yeni askerî, idari ve mali düzenin 19. yüzyıl öncesinde Avrupa'yı ve Avrupa ekseninde dünyayı nasıl değiştirdiğini önemli deliller eşliğinde analiz etmiştir. Ona göre, bu askerî değişim dönemi üç asır sürse de bu değişime “devrim” demek doğru olacaktır. Aynen tarım devriminin binlerce, bilim ve sanayi devriminin ise on yıllarca sürmesi gibi bu uzun süreli önemli değişim de etkileri itibari ile bir devrim olarak nitelendirilmeyi hak etmektedir.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (HÜTAD)

Amaç ve Kapsam

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 2004 Güz döneminden itibaren yayımlanan, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün yayın organıdır. Dergi hakemli, süreli ve yerel nitelikte olup, disiplinler arası bir yaklaşımla Türklük bilimi alanı ile bağlantılı sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. içerikli, tarihsel veya çağdaş konularda özgün nitelikte, kuramsal ve/veya uygulamalı araştırma ve incelemelere yer verir. Kısaltılmış adı HÜTAD olan dergi, Bahar ve Güz sayıları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Değerlendirme

Yayımlanmak üzere gönderilen yazılardan Yayın Kurulunun ön değerlendirmesi sonucunda uygun bulunanlar, incelenip raporlandırılmak üzere iki alan uzmanına gönderilir. Her iki raporun da olumlu olduğu durumlarda yazı dergiye kabul edilir; raporlardan biri olumsuz ise, üçüncü bir uzmanın görüşüne başvurulur. Hakkında iki olumsuz rapor düzenlenmiş yazılar, dergide yer alamaz. Yazarların, Yayın Kurulu veya uzmanların eleştirisi, değerlendirme ve önerilerini dikkate almaları beklenir; ancak yazarlar da raporları inceleyip kendi görüşlerini bildirme hakkına sahiptir. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Genel Kurallar

İletişim: Yazarlar, her türlü haberleşmeyi aşağıdaki adresle yapmalıdır.

Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Beytepe Yerleşkesi 06532, Ankara.

Tel: + 90.312.2977182 / 2976771

Belgeç: + 90.312.2977171

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

HÜTAD Genel Ağ Sayfası: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Yazarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Yazılar, hutad@hacettepe.edu.tr veya hacettepehutad@gmail.com e-posta adresine gönderilmelidir. Yazarların görev yaptığı kurum, unvan ve iletişim bilgileri belirtilmelidir. Özel çeviri yazı içeren metinlerde kullanılan yazı tipleri de (PC uyumlu) e-posta iletilmesine eklenmelidir.

HÜTAD'a gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması ya da aynı anda başka bir yayın organına gönderilmemesi gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulan bildiriler, ayrıca belirtilmek ve daha önce yayımlanmamış olmak koşuluyla kabul edilebilir.

Başlık: 12 sözcüğü geçmemeli, koyu ve büyük harflerle yazılmalı, ikinci dildeki karşılığı baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle İngilizce özetin öncesinde yer almalıdır.

Yazar Adı: Başlığın altında ortada, soyadı büyük harflerle koyu ve italik yazılmalı.

Özet/Abstract: En az 100 en çok 200 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır. Her yazı için Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki özet hazırlanmalıdır; ancak yazılar bu dillerden farklı bir dilde hazırlanmış ise ilgili dilde üçüncü bir özete yer verilmelidir. Özetler içerik yönünden birbirinin aynı olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Özetin hemen altında en az 5, en fazla 10 anahtar sözcük verilmelidir. Anahtar sözcükler Türkçe, İngilizce ve varsa üçüncü dilde hazırlanmalıdır.

Makale Metni: Yazılar genişliği 16,5 cm yüksekliği 23,5 cm boyutundaki kağıtlara bilgisayarda tek satır aralıkla ve 11 punto yazılmalı, sayfa kenarlarından 2'şer cm. boşluk bırakılmalı ve ikinci sayfadan başlayarak (başlık sayfası birinci sayfa olarak dikkate alınmak kaydıyla) sayfa numarası verilmelidir. Yazılar ortalama 10.000 kelimeyi geçmemeli, MS Word programında ve Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır.

Kaynak Gösterme: Alıntılar ve atıflar için kaynak verme, dipnot şeklinde değil, metin içinde kısa atıf sistemi kullanılarak, yani (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85) şeklinde gösterilmeli ve kaynaklar, yazı sonunda, alfabetik düzende tam künye hâlinde sıralanmalıdır. Elektronik kaynaklar kullanıldığında erişilme tarihi kesinlikle belirtilmelidir.

Makale Örneği

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

Kitap Örneği

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Haz.), *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Çeviri Kitap

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yabancı Dilde Kitap

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Editörlü Kitaptan Bir Bölüm

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns,1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) içinde (ss. 639-757). Cambridge.

Yüksek Lisans, Doktora Tez Örneği

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Elektronik Kaynak Örneği

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, 23 Temmuz 2012 tarihinde tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=tam adresinden erişildi.

Alıntılar: Üç satır ve daha az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde, üç satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok halinde, 10 puntuyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.

Dipnot: Kaynak gösterme dışında kalan ve makalenin ana konusu ile dolaylı bağlantısı olan açıklamalar, birden başlayarak dipnot kullanmak suretiyle yapılabilir. Dipnotlar verildiği sayfanın altında 10 puntuyla yazılmalıdır.

Tablo ve Şekiller: Her tablo, tablo numarası ve adını içeren bir başlık taşımalıdır. Gerekliyse, semboller için yapılacak açıklamalar tablonun hemen altında gösterilmelidir. Şekil açıklamaları numaralandırılmalı ve sırasıyla dizilmelidir. Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmamalı ve metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgün bir şekilde yerleştirilmelidir.

Yayına konulacak resimlerin profesyonel nitelikte çizim veya fotoğraflar olması gerekir. Şekil sayısı, yazar ve "konu" her şeklin altında açık bir biçimde belirtilmelidir. Elektronik ortamdaki siyah/beyaz iki renkli ve renkli resimlerin ölçüleri verildikten sonraki son çözünürlüğünün 300 dpi, çizgi çizimlerinin ise 800-1200 dpi olması gerekir. Yazıya konulan resimler .gif veya .jpeg formatlarında olmalıdır.

Dil ve Yazım

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin dili Türkiye Türkçesidir, fakat Yayın Kurulu uygun gördüğü takdirde derginin üçte biri oranında başta Türk Dilleri olmak üzere İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça yazılara da yer verebilir. Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları bakımından Türk Dil Kurumunun yürürlükteki Yazım Kılavuzu'na uygun olması gerekir.

Telif Hakkı

Yazar, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanmış yazısının telif hakkını Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne devretmiş olduğunu kabul eder. Dergide yayımlanan yazıların, yayıncının yazılı izni olmadan, tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Dergide yer alan yazılar, resim ve şekiller, üçüncü şahıslar tarafından ancak, kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir. Resim, tablo, şekil ve benzerlerinin çoğaltılması için gerekli iznin sağlanması yazarın sorumluluğundadır.

HACETTEPE UNIVERSITY JOURNAL OF TURKISH STUDIES

Aim and Scope

Hacettepe University Journal of Turkish Studies, which has been published since 2004, is a media organ of the Institute of Turkish Studies at Hacettepe University. The Journal which is refereed, periodic and local, inventively includes theoretic and/or practical studies and researches in the fields of social, cultural, economical, political etc. content and historical or contemporary issues related with Turcology with an interdisciplinary approach. The Journal whose abbreviation is HUTAD, is published twice a year as Spring and Fall issues.

Evaluation

The articles to be sent for publishing which are approved as a result of the pre-assessment of the Editorial Board are submitted to two referees who are the experts of their subjects, in order to be analysed and reported. In the case that the two reports are found to be positive, the article is accepted to the journal; if one of the reports is negative, a third expert's opinion is asked for. Those articles which have two negative reports are not accepted to the journal. The authors are expected to take the criticism, evaluation and advice of the Editorial Board and the experts into consideration; however, the authors have the right to analyse the reports and declare their own points of view. Whether the articles that have been sent to the journal are published or not, they are not returned. The responsibility of the opinions in the articles published belongs to the authors.

General Rules

Contact: Authors should make all kinds of communications with the following address:

Hacettepe University

Institute of Turkish Studies

Beytepe Campus 06532 Ankara

Tel: + 90.312.2977182 / 2976771

Fax: + 90.312.2977171

E-mail: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

HUTAD Web Page: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

The Points to be Considered by the Authors

The articles should be sent to the e-mail address hutad@hacettepe.edu.tr or hacettepehutad@gmail.com. The institutions for which the authors work, their titles and contact information should be indicated. The type fonts (PC –compliant) used in the texts that consist of special translation writings should be added to the e-mail message.

It's essential that the articles sent to HUTAD have not been previously published or should not be sent to another media organ. The notices presented in a scientific convention can be accepted under the condition that they will be separately stated and have not been published before.

Title: It should not be over 12 words, should be written with bold and capital letters, the words equaled to the second language should be included in advance of the English abstract with bold and small letters whose initials are to be capitals.

Author's Name: The name with the surname in bold and italic capitals should be written in the middle under the title.

Abstract: It should be prepared at least between 100 and 200 words and in a way that reflects the article's content. In the abstract, there should not be any quotation, source material, form, chart etc.. Two abstracts should be written in both Turkish and English for each article; however, if the articles have been prepared in a different language apart from these languages, there should be a third abstract in relevant language. The abstracts should be the same as one another in terms of the content.

Key words: At least 5, at most 10 key words are to be given following the abstract. The key words should be written in Turkish, English and in a third language if any.

Article Text: The texts should be typed on the papers whose width is 16,5 cm and height is 23,5 cm in a single-spaced way and with 11 point size, and there should be a 2cm space from the page sides and page number is to be given beginning from the second page (considering the title page as the first page). The texts should not include words more than 10.000 and they should be typed through the MS Word program and with Times New Roman or another typeface similar to it. At the beginning of the paragraphs the tab key and between the paragraphs the enter key should not be used.

Citation/Bibliography: Citation for quotations and references should be shown using the short citation system in the text, in other words (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85), not in a footnote style and the bibliography should be arranged at the end of the article in alphabetical order and with the whole tag. When electronic source materials are used, the date accessed should definitely be indicated.

For Article

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

For Books

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Ed.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Translated Books

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Trans.). İstanbul: Ayrıntı Publishing.

Books in a Foreign Language

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Part from Edited Books

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns, 1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) (ss. 639-757). Cambridge.

For Master and PhD Thesis

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Unpublished Master Thesis, Hacettepe University, Ankara.

Elektronik Sources

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, retrieved: 23 July 2012
tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=.

Quotations: Three-lined and less quotations should be given between the lines and in inverted commas whereas the quotations longer than three line should be written by leaving 1 cm from both right and left sides of the line, in a block with point size 10 and in a single-spaced way.

Footnote: The statements apart from the citation which have a direct connection with the article's main topic, can be made through footnote beginning from the first number. The footnotes should be written in point size 10 and on the page that they are given.

Tables and Graphics: Each table should have a table number and a title including its name. If it's necessary, the explanations for the symbols should be shown right under the table. The graphic explanations should be numbered and arranged in order. The tables and the graphics that are prepared should not exceed the signified page sizes and they should be properly put in the sections that they will take place in the text.

It is required that the pictures to be published should be the professional drawings or photographs. The number of graphics, the author and the 'topic' should be clearly pointed out following the each graphic. Their last resolution is to be 300dpi and line drawings should be 800-1200 dpi after giving the sizes of the two-colored-white/black-and colorful pictures in the electronic environment. The pictures added to the article are required to be in the .gif and .jpeg formate.

Language and Writing

The language of *Hacettepe University Journal of Turkish Studies* is Turkish of Turkey, but as long as the Editorial Board finds it acceptable, the articles in particularly Turkic Languages, and English, French, German and Russian are allowed to take place in the one third of the journal. The articles written in Turkish of Turkey ought to be befitted to Spelling Dictionary by Turkish Language Agency in terms of spelling rules.

Copyright

The author agrees that he/she has transferred the copyright of his/her published article to *Hacettepe University Journal of Turkish Studies*. The complete or a part of the articles that are published in the journal can not be copied without the written permission of the publisher. The writings, pictures and shapes can be quoted by the third parties provided that they will give reference. Enabling permission for the copy of the pictures, tables, shapes and etc. are in the author's responsibility.

